

**Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Министерство образования и науки Республики Казахстан**

**Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы
Национальная академия образования им. И. Алтынсарина**

**«Өлкетану»: мәдени-генетикалық кодтың негізі (мәдени мекемелердегі
өлкетану сабақтары) (5-7 сыныптар)
пәнін жүргізу бойынша әдістемелік ұсынымдамалары**

**Методические рекомендации
по ведению предмета «Өлкетану»: основа культурно-генетического кода»
(уроки краеведения в учреждениях культуры) (5-7 классы)**

Астана 2018

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы Ғылыми кеңесімен баспаға ұсынылды (2018 жылғы 11 қыркүйек № 10 хаттама).

Рекомендовано к изданию Ученым советом Национальной академии образования им. И. Алтынсарина (протокол № 10 от 11 сентября 2018 года).

«Өлкетану»: мәдени–генетикалық кодтың негізі. (мәдени мекемелердегі өлкетану сабақтары) (5-7 сыныптар) пәнін жүргізу бойынша әдістемелік ұсынымдамалары. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, 2018. – 129 б.

Методические рекомендации по ведению предмета «Өлкетану»: основа культурно-генетического кода» (уроки краеведения в учреждениях культуры) (5-7 классы). – Астана: НАО имени И. Алтынсарина, 2018. – 128 с.

Бұл әдістемелік құралда тәрбие беру міндеттері тұрғысынан мәдени–генетикалық кодтың негізі ретінде өлкетану мәселелері қарастырылған, сонымен қатар жалпы білім беретін мектептердің 5-7 сыныптарында өлкетануды оқытудың ерекшеліктері айтылады. Ұсынымдама Қазақстан Республикасының мәдени мекемелерінде өлкетану сабақтарын ұйымдастыруға арналған. Типтік оқу бағдарламасына сәйкес құрылған өлкетану сабақтарының үлгілері берілген.

Әдістемелік ұсынымдама білім алушылардың туған жерге және оның тарихына қызығушылығын қалыптастыру, патриоттық сезімін арттыру үшін мектеп мұғалімдері мен мәдени мекемелердің қызметкерлеріне көмек ретінде дайындалған.

В работе рассматриваются вопросы изучения краеведения как основы культурно-генетического кода в контексте воспитательных задач, а также особенности ведения курса «Өлкетану» в 5-7-х классах общеобразовательной школы. Даны методические рекомендации по организации уроков краеведения в учреждениях культуры Республики Казахстан. Разработаны образцы уроков по «Өлкетану», составленные в соответствии с типовой учебной программой.

Методические рекомендации разработаны в помощь учителям, работникам учреждений культуры для развития у обучающихся интереса к родному краю, его истории, а также привития чувства патриотизма и гражданственности.

© Ы. Алтынсарин атындағы
Ұлттық білім академиясы, 2018

© Национальная академия
образования им.И.Алтынсарина, 2018

КІРІСПЕ

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласында тәрбие үдерісінде жана жобаларды жүзеге асыруды ұсынды. Нәтижеге бағытталған бұл жобалар арқылы таяу жылдары жалпыхалықтық қоғамдық сананы жаңғырту – тәрбие жұмыстарының басты бағдарына айналды. Мақсат – жаһандану үдерісіне жұтылып кетпейтін, ұлттық бірегейлік пен дәстүрімізді сақтаған, бәсекеге қабілетті саналы азамат тәрбиелеу болып табылады.

Осы мақсатқа жету үшін мақаладағы «Туған жер» бағдарламасын жүзеге асыру қарқын алып келеді. Мақаладағы ауқымды идеялар мен тұжырымдамалық пікірлерді терең зерделей отырып, білім алушыларға тәрбие беру жан-жақты жүргізілуде.

Кез-келген халықтың тағдыры тамыры терең тарихтан бастау алатыны шындық. Қазақтың арғы-бергі тарихында бүгінгі ұрпақ ұялатын ұятты оқиға болған емес. Ұшқан құстың қанаты талатын кең байтақ Ұлы дала төсінде батыр бабалар тұлпардың тұяғын тоздырып жасаған ерліктері бізге аңыз болып жетті. Көкірегі кеніш, сөзі пейіш ақберен ақындарымыздың халықтың намысын оятып, жігерін жаныған ғибратты өлеңдері ауыз әдебиеті арқылы бізге жетті. Қауырсын қаламын жанына серік етіп, халқына даналықтың сәулесін шашқан данышпан ғалымдардың даңғайыр еңбегі ұрпақтан-ұрпаққа аманат болып бізге жетті. Біздің осындай тамаша тарихымыз өскелең ұрпақтың рухын оятып асқақ армандарға бастай береді [1].

Туған жерге туыңды тік! Халқыңа осылайша үндеу тастаған Елбасы – Отанды сүю отбасыдан басталатынын айта келе, - «... Патриотизм туған үй мен туып-өскен өңірден басталады. Біз кіші Отанымыз арқылы бүкіл Қазақстанды сүйеміз» - деп жалпыұлттық қоғамдық сананы қалыптастыруды кезең-кезеңмен жүйелі түрде жүзеге асыруды түсіндіріп өтеді [1].

Сондықтан, бүгінгі білім беру жүйесінде өлкетануды оқу мен оқытуды ғылыми және әдістемелік деңгейін жетілдіру маңызды мәселе болып табылады. Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы осы бағытта бірқатар әдістемелік ұсынымдамалар әзірледі. Мәселен,

1. Орта мектепте «Өлкетану» курсын оқытудың әдістемелік негіздері. Әдістемелік құрал - 2013 жыл.

2. «Рухани жаңғыру» бағдарламасын жүзеге асыру аясында жалпы білім беретін ұйымдарда өлкетанулық жұмыстарды жетілдіру. Әдістемелік ұсынымдамалар -2017 жыл.

3. «Ұлттық қазына»: Мұражайлардағы «жанды» сабақтар. Әдістемелік ұсынымдамалар -2018 жыл.

Бұл әдістемелік құралдарда орта мектепте туған өлкені әр түрлі аспектілерде оқыту, білім мазмұнының практикалық жақтарын күшейту жолдары қарастырылады. Сонымен қатар, өлкетанудың білім берудегі рөлі және оны жүзеге асырудың әдістемелік тәсілдері ашып көрсетіледі.

Заман талабына сай өлкетану жұмыстары әдістемелік жағынан кеңінен қамтамасыз етуді қажет етеді. Бұл бағыттағы ұсынымдамалардың мақсаттары мынадай ортақ міндеттерді қамтуы керек:

- Елбасы Жолдауларынан туындайтын болашақ саяси көзқарасы қалыптасқан, өз елінің ұлтжанды, нағыз патриоттары болатын Қазақстан азаматтарын тәрбиелеу;

- білім алушыларға өз өлкелерінің табиғаты, климаты, экономикалық және мәдени дамуы мен тарихы туралы жан-жақты білім бере отырып, кәсіптік бағдар беру;

- орта мектепте өлкетану жұмыстарын жоспарлаудың және ұйымдастырудың ерекшеліктерін айқындау;

- пәнаралық, өлкетану тақырыптарын оқытудың үлгілерін ұсыну;

- өлкетану бойынша сабақта және сабақтан тыс жұмыстарды өткізудің үлгілерін жасау;

- білім алушыларға сапалы да терең білім беру арқылы оқу-тәрбие үрдісінде ішкі туризмді насихаттау;

- дарынды балалармен жаңа заман талабына сай шығармашылықта инновациялық бағытта жұмыс жасау;

- АКТ қолдану арқылы білім алушының пәнге қызығушылығын арттыру.

Өлкетану жұмыстарының тағы бір ерекшелігі – белгілі бір пәндердің кіріктіліп оқытылуында. Қазақстан тарихы, география, қазақ әдебиеті, музыка пәндері өлкетанудың ажырамас компоненттері болып табылады. Сонымен қатар, өлкенің табиғаты мен нысанның ерекшелігіне орай биология, физика, химия, көркем еңбек сияқты пәндерге де кіріктіріп оқытуға болады.

Бұл ұсынылып отырған ғылыми-әдістемелік жұмыстың өзгешелігі - өлкетану сабақтарының мәдени мекемелерде өтетіндігінде. Қазақстан Республикасының «Мәдениет туралы» Заңында көрсетілген мәдени мекемелер сабақты ұйымдастыратын нысан болып табылады.

Жалпы білім беретін мектептің 5-7-сыныптарындағы өлкетану сабағы аталған пәндердің күнтізбелік оқу жоспарына сәйкес болады. Сабақ тақырыптың мазмұнына байланысты әр түрлі мәдени мекемелерге экскурсия, экспедиция, маршрут, туристік саяхат, жорық түрінде өтеді. Кейде ауа райының қолайсыздығына, басқа да жағдайларға байланысты ақпараттық-коммуникативтік технологиялардың көмегімен мектеп қабырғасында виртуалды саяхат сабақ, мектеп музейінде экскурсия сабақ түрінде өткізуге болады. Осылайша, мұғалімнің таңдауымен өлкетану сабақтарын сыныпта және сыныптан тыс нысандарда ұйымдастырылады. Ұсынымдамада өлкетану сабақтарын ұйымдастырудың тиімді жолдарын жан-жақты көрсетіп беріп отырмыз.

Бұл әдістемелік ұсынымдамалар мектептегі тәлімгерлерге, тәрбиешілерге, педагог-психологтарға, сынып жетекшілеріне, пән мұғалімдеріне жас ұрпақты талапқа сай тәрбиелеуге мүмкіндік беретін көмекші құрал болып табылады.

1. Өлкетану. Әлеуметтік мәдени феномен

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында: «Туған жердің әрбір сайы мен қырқасы, тауы мен өзені тарихтан сыр шертеді. Әрбір жер атауының төркіні туралы талай-талай аңыздар мен әңгімелер бар. Әрбір өлкенің халқына суықта пана, ыстықта сая болған, есімдері ел есінде сақталған біртуар перзенттері бар. Осының бәрін жас ұрпақ біліп өсуге тиіс» - деп атап көрсетті [1].

Мемлекет басшысы «Туған жер» бағдарламасының мәнін түсіндіре келіп білім беру саласында ауқымды өлкетану жұмыстарын жүргізудің маңыздылығына тоқталды. Орта мектепте туған жердің тарихын оқыту ісіне назар аударады.

Өлкетану – белгілі бір өңірдің табиғатын, халқын, шаруашылығын, тарихын, мәдениетін зерттеумен шұғылданатын ғылым мен мәдениет саласы; шағын аумақтың табиғатын, халқын, шаруашылығын, тарихын және мәдениетін, елді мекендерін олардың таяу төңірегімен қоса зерттейтін ғылым мен мәдениет саласы. Өлкетану, *салалық өлкетану* (тарихи, этнографиялық, топонимиялық және т.б.), табиғи және әлеуметтік-мәдени құбылыстардың өзара байланысын зерттейтін *кешендік географиялық өлкетану* болып бөлінеді. Өлкетанудың негізгі әдісі – аумақ туралы ақпаратты, табиғи үлгілерді (геологиялық, топырақ, биологиялық, зоологиялық), материалдық мәдениет заттарын және т.б. деректерді жинау және жүйелеу.

Бүгінгі таңда өлкетанудың бірнеше анықтамасы бар:

- өлкетану – белгілі бір елдің бөлігін, қаланы немесе ауылды, сонымен бірге территориясы туған өлке деп саналатын жергілікті халықтың мекенін (атамекен) жан-жақты оқып-үйрену;

- өлкетану – шағын елтану, туған өлкенің географиясы;

- өлкетану – жаратылыстану және қоғамдық зерттеулердің кешені, ол туған өлкенің табиғатын, халқын, шаруашылығын, тарихын және мәдениетін зерттейді; кешенді өлкетану осы мәселелердің барлығын өзара бірлікте қарастырады, салалық өлкетану жекеленген бөлімдерін оқып-үйренеді – географиялық өлкетану, тарихи өлкетану, этнографиялық өлкетану, топонимикалық өлкетану; табиғатты, мәдени ескерткіштерді және т.б. қорғаумен байланысты өлкетану саласы дамып келе жатыр; өлкетануда қолданылатын негізгі әдіс – өлке, оның шаруашылық және мәдени дамуы туралы білімді кеңейтуге ықпал ететін ақпараттарды, мәдени мұраны, пайдалы қазбалардың үлгілерін және т.б. жинау; өлкетанудың қоғамдық-саяси және мәдени ағартушылық мәні зор, оқу-тәрбие процесінде ерекше роль атқарады;

- өлкетану – қандай да бір өлкенің географиясы, тарихы, әдебиеті, этнографиясы, экономикасы, қол өнері, табиғаты және т.б. туралы білім;

- өлкетану – мазмұны мен зерттеудің жеке әдістері жағынан әртүрлі, бірақ өзінің тұтастығы бойынша өлкені ғылыми және жан-жақты тануға жетелейтін пәндер жиынтығы.

Г.П.Пирожков өлкетануды әлеуметтік-мәдени феномен ретінде

қарастырады: өлкетану іс-әрекеті туралы ғылым; ғылыми пәндер кешені; адамның өз жеріндегі өмірлік тіршілігін сипаттайтын білім саласы; педагогикалық категория – ұрпақтан ұрпаққа бейімделген тәжірибені жеткізу механизмі; ғылыми, өндірістік, өздігінен білім алу міндеттерін шешу мақсатында белгілі бір аймақты оқып үйрену бойынша жүргізілетін кез келген іс-әрекет; мемлекеттік және қоғамдық өмірді ұйымдастыру мен реттеудің маңызды тарихи формасы, нормалардың, құндылықтардың, мәдени үлгілердің жиынтығын білдіреді [2]. Әлеуметтік мәдени феномен – әлеуметтік-мәдени қызмет субъектілері арасында (бұл жағдайда әуесқой-өлкетанушылар мен жергілікті билік органдары, мұрайжай және өлкетанушылар, өлкетану ұйымдары, өлкетану қоғамы т.б.) жүзеге асырылатын құбылыс пен процесс [3].

Әлеуметтік мәдени феномен – әлеуметтік-мәдени қызмет субъектілері арасында (бұл жағдайда әуесқой-өлкетанушылар мен жергілікті билік органдары, мұрайжай және өлкетанушылар, өлкетану ұйымдары, өлкетану қоғамы т.б.) жүзеге асырылатын құбылыс пен процесс [4].

«Феномен» – 1) объективтік шындықты қамтымайтын, болады-мыс деген субъективтік құбылысты белгілейтін философиялық термин; 2) қандайда бір жағдайда ерекше, көрнекті адам немесе құбылыс [5].

Әлеуметтік-мәдени қызмет субъектілерінің арасындағы жүзеге асатын құбылысты немесе процесті әлеуметтік-мәдени феномен деп атауға болады. Өлкенің, ауылдың тарихы, адамдардың өмірі туралы тарихи және мәдени мұраны жинақтау мен сақтау, түрлі мәдени бағдарламалар құрастыру олардың басты нысаны және мақсаты болып табылады.

Әлеуметтік-мәдени – нақты мәдениеттің түрін анықтайтын түрлі мәдени бағдарламалар құрастыру, сақтау және қайта жаңғырту мақсатында әлеуметтік-мәдени қызмет субъектілерінің арасындағы (жеке тұлға, топ, ұйымдар және т.б.) процесс [4].

Қазақстанда өлкетану білімінің негізін салғандардың бірі – Шоқан Уәлиханов болды. Ол адамды табиғаттың туындысы деп ұғынып, орман мен тоғайды, өзен мен көлді, далалы және таулы жерлердің тіршілік үшін қажеттігін, біртұтастығын байқаған. Ш.Уәлиханов қазақ халқының тұрмыс-тіршілігін, әдет-ғұрыптарын жете зерттеп, олардың табиғатқа деген сүйіспеншілігін суреттеген. Қазақ тарихын зерттеуші ғалым Ш.Уәлиханов отансүйгіштік сезімнің қалыптасуы туралы «менің патриоттық сезімім ірбіт сандығындай, мен ең алдымен, өз отбасымды, туған-туыстарымды қадірлеймін, одан соң ауыл-аймақ, ел жұртымды, руластарымды, одан соң халқымды қадірлеймін», - деген ойлары арқылы білдірген [6].

Қазақстанда өлкетану ісінің басталуы. Өлкетану бұл жаңа құбылыс емес, оның тамыры адамзат тарихының көне дәуірінен басталады. Бұл жұмыстар XVIII ғасырдың басталу кезеңі, сол кездегі қазақ халқының экономикасы мен мәдениетін, тарихын зерттеумен айналысқан орыс және жергілікті зиялылардың демократиялық бөлігінің прогрессивті рөлінің күшейген кезеңі.

Қазақстандағы өлкетанудың пайда болуы – XVII ғасыр. Өлкетану XVIII ғасырда әсіресе кең құлаш жайған. Географияның гүлденген уақыты деп

аталады. Өлкетану зерттеулерінің нәтижесі жергілікті әкімшілік құжаттарында, губернатор «Есебінде», губернияның «Топографиялық жазбаларында», Бас жер өлшеушілер материалдарында көрініс берді.

1834 жылы жергілікті статистикалық мәліметтерді жинау, өңдеу қажеттілігі, губерниялық статистикалық комитеттер құру қажеттігін айқындады. Олардың міндеті: жергілікті әкімшілік статистикасының толық нақты жазу, статистикалық экспедицияларды жабдықтау.

Өлкетану жұмысы ХІХ ғасырда өлкетану музейлері арқылы кең тарала бастады. ХХ ғасырдың басында өлкені зерттеуші қоғамдар пайда бола бастады.

Ресейде губерниялық және уездік (болыстық) экономикалық кеңестер, жергілікті еңбек және қорғаныс кеңесін ашуға шешім қабылдады (СТО – Совет труда и обороны (Еңбек және қорғаныс кеңесі)). 1917 жылы Халық-ағарту комиссариатының құрамында ғылыми бөлім құрылды. 1923 жылы өлкетану журналдары шыға бастады: «Өлкетану», «Орталық өлкетану бюросының хабаршысы» (Известия ЦБК, 1925 ж.). 1930-1936 жылдары «Кеңес өлкетану» деп аталды. 1924 және 1927 жылдары Бүкілресейлік өлкетану конференциялары, ал 1930 жылдың алтыншы сәуірінде І Бүкілқазақстандық ғылыми-өлкетану съезі өтті.

Өлкетанулық еркін зерттеулерді: экономикалық, археологиялық, географиялық, жаратылыстану қызығушылары, антропология және этнография қоғамдары, губерниялық архив комиссиясы, земстволар көп университеттер, ғылыми қоғамдардың бөлімшелері мен филиалдары жүргізді.

Қазақстанда өлкетану жұмыстарының негізгі кезеңдері.

1-кезең. Революциядан бұрынғы кезең. Патшалық Ресейдің қиыр алыс түкпірлерінде өлкетану үйірмелері, қоғамы, мұражайлары пайда болды. Олардың жергілікті мәдениет саласы халық тұрмысын жазып, жинау зерттеуде елеулі табыстарға жетті.

Осы кезеңде орыс саяхатшылары мен тарихшылары *қазақ халқының тарихын зерттеуге* зор үлес қосты. ХVІ ғасырдың ортасында Ресейде кітап басып шығару пайда болуына байланысты, тарихи мәліметтер, саяси-экономикалық, адамдардың рухани өмірі туралы кітаптар күрт көбейді. ХVІІІ ғасыр бойында қазақ халқы туралы тарихи-этнографиялық материалдар молайған үстіне молая түсті. Орыс және Орта Азиялық елшіліктер өз кезектерінде қазақтар көшіне соғып, Ресейге қазақ халқының өмірі туралы мәліметтер жеткізіп тұрды. Бұл ең алдынмен сауда жүргізу қауіпсіздігіне қажет болды. Ресейде 17 ғасырдың басында «Үлкен сызба» деп аталған мемлекеттік картаның тұңғыш жазбаша сипаттамысы «Үлкен сызба кітабы» (1627 ж.) жарық көрді. Кітаптың Қазақстанға қатысты деректері Есіл мен Сарысу өзендерінің, Ұлытау мен Қаратау аралығындағы аумақтың 50-ге жуық географиялық атауларды қамтиды. Сырдария, Жайық, Жем, Ырғыз, Торғай, Жыланшық, Сағыз, Темір, Бұлдырты және тағы басқа өзендер мен басты көлдер аталған. Ұлытау, Қаратау, Мұғалжар тауларының, Нарын, Арал маңы құмдарының орны көрсетілген. Индер көлі мен Елек өзенінің бойында тұзөндірілетіні, Ұлытауды қалайы, Жыланшық өзенінің бойында табиғи бояу кездесетіндігі баяндалған [7].

XVIII ғасырдың 30-жылдарында кіші жүздің Ресей мемлекетінің қол астына кіруінен бастап қазақ жерінің географиялық зерттелуінде жаңа кезең басталады.

XVIII ғасырдың ортасы мен XIX ғасырдың екінші жартысында этнографиялық зерттеулердің дамуы, Орыс географиялық қоғамының (1845-1861 жж) құрылуымен байланысты. Оның Орынбор бөлімшесінің мүшелері болып: Т.Сейдалин, Н.М.Бекчурин, О.Г.Игнатъев, И.А.Киреевский, А.И.Оводов, Я.Н.Плотников, А.А.Тилло, кейінірек Ы.Алтынсарин, Б.Дауылбаев, С.А.Жанториндер кірді. 1870 жылы баспа органының бөлімі өзінің «Жазбаларды» жарыққа шығарды. Бірақ, ол төрт шығармашылығынан соң өзінің өмір сүруін тоқтатты (1870, 1872, 1875, 1881). Онда Ы. Алтынсарин, Б.Дауылбаев, С.Жанторин, В.Плотников, Т.Сейдалиннің этнографиялық еңбектері жарияланды. Батыс-Сібір, Жетysұлық, Түркістандық қазақтардың үй кәсібі мен қолөнерін этнографиялық тұрғыдан зерттеп суреттеген П.Медведский, А.Н Тетеревниковтің еңбектері үлкен қызығушылық тудырады.

Таланты орыс географы және картографы Я.В.Ханыков (1818-1862), өмірінің он бес жылын қазақ даласы мен Орта Азияның географиясын зерттеуге арнаған. Ол 1839 жылы қазақ халқы туралы статистикалық және этнографиялық мәліметтерді қолданып, «Орынбор өлкесін географиялық шолу» атты тұңғыш ғылыми еңбегін жазды. Сонымен қатар, Я.В.Ханыков «Хиуа хандығы мен Арал теңізінің картасын» (1851 ж.) және «Кіші Ішкі орда қырғыздарының жерлері картасын» (1845 ж.) жасады. «Хиуа хандығы мен Арал теңізінің картасына» орыс саяхатшыларының ерте кезден бастап XIX ғасырдың ортасына дейінгі Арал теңізі туралы тарихи мәліметтері бойынша күрделі «Түсініктеме жазуларын» жазды.

1848-1849 жылдары А.И.Бутаковтың (1816-1869) экспедициясы Арал теңізін қағазға түсірді және Арал туралы қызықты мәліметтер жинады. А.И.Бутаков Арал теңізін суреттеп, теңіз маңын табиғи-географиялық тұрғыда зерттеді және Аралдың дәл картасын жасады. Арал теңізінде пароход шаруашылығын дамытуға болатындығын негіздеді (1852), Сырдария мен Әмудария өзендерінің навигациялық-гидрографиялық (1853-1863) суреттемесін жасады.

1850-1860 жылдары Орынбор өлкесінде қазақ этнографы М.С.Бабажанов еңбек етті. М.Бабажановтың әсіресе «Қымыз туралы жаңалық», «Орал казак-орыстары мен Ішкі Орда қазақтарының айтысы», «Ішкі қазақ Ордасының жылқылары және оны бағу», «Нарын құмы жөніндегі мәліметтер», «Ішкі Бөкей ордасындағы аңшылық» деп аталатын мақалалары мен зерттеу еңбектері мән-маңызы өте жоғары еңбектер болып табылады. Әсіресе, мұндағы жылқы, қымыз жөніндегі жазбалары күні бүгінге дейін құны жоғалмайтын дүниелер.

Нарын құмынан табылған әйел мүсініндегі балбал тас үшін ол күміс медальға ие болды. «Заметки киргиза о киргизах» («Қазақтың қазақтар туралы жазбалары») 1861 жылы Санкт-Петербурда басылған. Сонымен бірге ғалымның батыс қазақ жерінің кен байлығы, географиялық ерекшеліктері топономика, этнография, тарих саласындағы еңбектері де бар [8].

Ресей Бас штабының полковнигі, Орыс географиялық қоғамының ғылыми хатшысы М.И. Венюков (1832-1901) 1860 жылы Қазақстан жерлерінде топографиялық түсірулер жүргізу үшін астрономиялық және геодезиялық тірек пункттерінің орнын таңдап алу мақсатында, белгілі бір жер бедерін алдын ала байқау және зерттеу жұмыстарын жүргізді. Ол бұл өңірдің құрылысын планға, картаға түсіретін топографтар тобын басқарып келді. Оның Қазақстан жері туралы жұмыстарында Ұлы жүз қазақтары, оның ішінде, шекарада көшіп жүрген қазақтар туралы мәліметтер бар.

Қазіргі кездегі Қазақстан зерттеушілері үшін автордың жергілікті жерлердегі тікелей топографиялық ізденістері, жеке бақылаулары, жергілікті халықпен үнемі қарым-қатынаста болуы, оларға сұрақтар қойып, алған жауаптары құнды дерек болып табылады [9].

2-кезең. Кеңес өлкетануының пайда болуы, қалыптасуы мен дамуы кезеңі 1917 жылдан 1990 жылдардың аралығын қамтиды. Кеңес дәуірінде өлкетану ғылыми-мәдени қозғалыс ретінде кең тарады және нығайды. Кеңес үкіметі орнағаннан кейін Қазақстанда Өлкетанудың тұрақты ғылым мекемелері мен ғылыми-зерттеу интернаттары, қорықтар ұйымдастырылды. Өлкетану бойынша Қазақстанды зерттеу қоғамы аясында және Кеңес өкіметінің Қызыл керуен, Қызыл отау шараларының негізінде көптеген жұмыстар атқарылды. Бұл кезеңде негізінен Қазақстанның табиғи ресурстарын игеру, шикізаттың жаңа көздерін ашу, индустрияландыру, елдің бет-бейнесін түбірінен өзгерту, кеңестік шаруашылықтар мен мәдени құрылыс бағдарламасын іске асыру мақсатында ғылыми-зерттеу жұмыстары жүргізілді.

Қазақстан өлкетануында Қ.И.Сәтбаев, Ә.Х.Марғұлан т.б. қомақты еңбектер атқарды. Бірқатар тұрақты және маусымдық экспедициялар Қазақстанның жер қойнауын, өсімдік-жануарлар әлемін, жалпы табиғатын кешенді зерттеу және тарихи-археологиялық қазба жұмыстарын жүргізумен қатар, жергілікті халықтың мәдениетін, тілін, өнерін, ауыз әдебиеті үлгілерін жинастырумен де айналысты. 1973 жылы Кеңес Одағы жергілікті халықтар өлкесінің тарихын, экономикасын, мәдениетін, табиғатын зерттеп білуге қатысты арнайы Бүкілодақтық туристік экспедициялар ұйымдастырды. Туристік-өлкетану үйірмелері жұмыс жасады. Өлкетанудың жергілікті орталықтары ретінде тарихи-өлкетану мұражайлары, мәдениет үйлері, түрлі үйірмелер құрылды.

Қазақстан тәуелсіздік алғаннан бері жергілікті жерлердегі Өлкетану мекемелерінің ісін жандандыру, бұрынғы жер-су атауларының шығу тегін зерттеп, қалпына келтіру, халыққа көп танымал емес бай мұраны жинастыру, тарихи-мәдени ескерткіштерді қорғауға алу ісі қолға алынды. Жергілікті жерлерде облыс, аудан өлкетану мұражайлары жұмыс істейді. Қазақстанның әр өлкесіне арнайы ғылыми-зерттеу экспедицияларын ұйымдастыру да ілгері дамуда. Өлкетанудың өзіндік атқаратын үш функциясы бар:

-бірінші функциясы – педагогикалық, білім беру орталықтарында оқыту және тәрбиелеудің нәтижесін жоғарылату үшін қолданылатын дидактикалық әдіс ретінде;

- екінші функциясы – оқытулық, ол өлкетануды элементарлы мектеп географиясын оқытудағы базалық курс ретінде қарастырады;

- үшінші функциясы – ғылыми, ол өлкетануды барлық әдістерімен бірге географиялық зерттеудің жүйелік құрамы ретінде қарастырады.

Өлкетанулық зерттеулерді жүргізудің өзіндік әдістері бар. Олар: экономикалық, тарихи, географиялық, әлеуметтік, картографиялық, модельдеу арқылы, статистикалық, визуалді (байқау), сауалнамалық және сипаттау әдісі. [10].

Тарих және мәдениет ескерткіштерін қорғау ісін жақсарту үшін, оның ішінде олардың жекелеген түрлерін құқықтық қорғаудың ең оңтайлы құралдарын қарастыруға мүмкіндік беретін ғылыми жіктеудің маңызы өте үлкен. Бұл жіктеу 1992 жыл 2-ші шілдедегі «Тарихи мәдени мұраны қорғау және пайдалану» (5.10.1995 жылы өзгертілген) тарих, археология, қала құрылысы, өнер ескерткіштері және құжатты ескерткіштер тізімімен Қазақстан Республикасы заңының 6-шы бабында бекітілген.

Келтірілген жіктеу тарих және мәдениет ескерткіштері болып танылатын тәртіпке келтірілген үлгі тізімі болып табылады. Бұл тізім аяқталмаған бағдар сипатында болады, әрі іс жүзінде қалыптасқан ескерткіштерді мемлекеттік есепке алудың формасын көрсетеді.

ҚР 1992 жыл 6-шы шілдедегі заңының 6-шы бабынан тікелей шығатын ескерткіштерді жылжитын және жылжымайтынға бөлу үлкен теориялық әрі практикалық қызығушылық тудырады. Бұндай бөлудің теориялық маңызы ескерткіштерді қорғау шеңберінен асып түседі, себебі мүліктердің жылжитын және жылжымайтын ретінде бөлудің жалпы өркениетті мәселесін қорғайды.

Белгілі болғандай, заттарды жылжитын және жылжымайтындарға бөлу қазіргі заманда көптеген құқықтық жүйелерінде, соның ішінде Қазақстан Республикасы өз тарихында сонау Рим құқынан бастау алады және азаматтық құқық объектілерінің табиғи өзінділіктеріне негізделген. Жылжымайтын заттар тұрақты бір жерде болады, олардың әрқашан өзіне тән белгілері және алмастыру мүмкін емес. Дәстүрлі жылжымайтындарға (жылжымайтын мүлік) жер, жер учаскілері, қазба орындары, жекелеген су объектілері және әдеттегідей одан ажыратуға болмайтын заттар, яғни жылжитқан кезде өз арнауына нұқсан келетін объектілер, соның ішінде құрылым , құрылыстар, көп жылғы ағаштар, орман тағы да басқа қалған басқа заттардың барлығы жалпы ереже бойынша жылжымалы болып есептелінеді, яғни басқа жерге ауыстырғанда өз шаруашылық арналуына нұқсан келмейді, әрі бүлінген жағдайда басқасына ауыстыруға болады.

Заттарды қаралып отырған бөлу тиімділігі тарих және мәдениет ескерткіштерін бөлінуінен айқын көрініп отыр. Жылжымайтын ескерткіштерге ғимараттар, құрылыстар немесе басқа да объектілер ансамбльдер мен комплекстер, бау-саябақ өнері, шығармашылығы, тарихи некрополдер, тарихи территориялар мен орындар және бірқатар басқа да объектілер әдеттегідей айнала қоршаған ортамен көптеген жағдайда олардың тарихи, ғылыми және көркемдік құндылығы анықталады. Бұндай ерекшелік бұл ескерткіштерді қорғау мен пайдаланудың спецификалық талабын белгілейді.

Олардың ең бастысы-ескерткіштер орналасқан территорияларды және солармен байланысты құрылыстар мен басқа да объектілерді тұтас бірегей ретінде сақтау, ескерткіштер қорғалатын айлағын бекіту, құрылыс салуды реттеу айлағы, ландшафты қорғау, ең құнды ансамбльдер мен комплекстер ескерткіштерін тарихи-мәдени қорықтар ретінде жариялау есебінен қамтамасыз етіледі.

Ал енді жылжитын ескерткіштерге келер болсақ, олардың тарихи, ғылыми басқа да мәдени маңызы ең алдымен олардың өзіне байланысты, әдеттегідей олардың құндылығына зиян келтірместен кеңістікке еркін орналастыруға болады. Соған сәйкес оларды есепке алу, қорғау және пайдалану ережесі де өзгеше.

Тарих және мәдениет ескерткіштері өз дәрежелері бойынша әлемдік, ұлттық және жергілікті маңызды ескерткіштер болып бөлінеді. Әлемдік маңызы бар ескерткіштер адамзат қоғамының дамуы мен қалыптасуының куәсі ретінде әмбебап сипатта немесе әлемдік мәдениеттің ғажайып туындысы ретінде болады. Бірегей халықаралық қорғау тәртібінде «Адамзаттың мәдени мұрасының құрамдас бөлігі болып табылатын ескерткіштердің шектеулі санын» жасау қажеттілігін ЮНЕСКО 1966 жылы-ақ мойындаған. Нәтижесінде 1972 жылы 16 қарашада ЮНЕСКО-ның бас конференциясы ұлттық жоспарда мәдени және табиғи мұраларды қорғау жөнінде ұсыныс және бүкіләлемдік мәдениет және табиғи мұраны қорғау жөнінде Конвенция қабылдады.

Көрсетілген құжаттар негізінде көрнекті мәдени құндылықтарды қорғау – бүкіл адамзаттық ісі деген идея жатыр. Соның ішінде конвенцияның жетекші органы 1972 жылы бүкіл әлемдік мәдени және табиғи мұраларды қорғау бойынша комитет- мүше елдердің ұсыныстарын қарап әрі ең ғажайып белгілі межелерге сәйкес келетін мәдени және табиғи құндылықтарын бүкіл әлемдік мұралар тізіміне ендіреді. Қазақстан 1974 жылдан сол конвенцияға қатысушы болғандықтан, ондағы ереже ескерткіштерді қорғаудың отандық теориясы мен практикасында ескертілуі қажет.

ҚР 1992 жыл 2-ші шілдедегі заңының 2-ші бабына сәйкес «Тарихи-мәдени мұраны қорғау және пайдалану», «Тарих және мәдениет ескерткіштерін қорғауды тиімді ұйымдастыру және есепке алу мақсатына орай ескерткіштер халықаралық, республикалық және жергілікті маңызды болып бөлінеді».

Республикалық маңызды ескерткіштерге сол елді мекендердің халықтың тарихы мен мәдениетін тануға өлшеусіз маңызы бар ескерткіштер жатады. Жергілікті маңызы барларға тарихи және мәдени құндылығы бар ескерткіштер жатады. Олардың ғылыми, көркемдік басқа да маңыздылығы сәйкес аймақтық сол жерді мекендейтін халықтар көмегімен шектеледі.

Республикалық маңызы бар тарих және мәдени ескерткіштер тізімін ҚР-сы тарих және мәдени ескерткіштерді қорғау және пайдалану бойынша мемлекеттік органдардың ұсынысымен ҚР-ның үкіметі бекітеді. Жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің тізімін ҚР-сы тарихи-мәдени мұраны қорғау және пайдалану бойынша мемлекеттік органдарымен келісіп, ескерткіштерді қорғау бойынша мемлекеттік территориялық және қоғамдық органдардың ұсынысымен жергілікті билік органдары бекітеді.

Республикалық және жергілікті маңызы бар тарихи және мәдени ескерткіштер тізімінен объектілерді шығарып тастау тек ҚР-сы Үкіметінің шешімі арқылы ғана іске асырылады (27 бап).

Ескерткіштер мүлік ретінде құқықтық қатынастар меншігі объектісі түрінде болады. Олар нақты кімге жататындығына орай мемлекеттік, ұжымдық және жекеменшік болып келеді. Ескерткіштердің басым бөлігі мемлекет меншігінде ҚР « Тарихи және мәдени мұраларды қорғау және пайдалану туралы » заңына сәйкес ҚР-сы территориясындағы басқа субъектілердің меншігі болып табылмайтын тарих және мәдениеттің барлық ескерткіштері, заң бекіткен ережеге сәйкес ескерткіштері болып танылған тарихи-мәдени жер бедерлері тек Қазақстан Республикасының меншігі болып табылады. Қазақстан Республикасы қазақ халқының тарихи-мәдени мұрасын құрайтын, тарихи-мәдени құндылығы бар болғандықтан олардың меншік иелерімен келісім арқылы тарих және мәдениет ескерткіштерін меншіктенуге құқысы бар. Ескерткіштерді сақтауға өте маңызды роль атқаратын оларды пайдалануды дұрыс ұйымдастыру. Қазіргі жағдайда ескерткіштерді пайдалану мүмкіндіктеріне байланысты олар жекелеген топтарға бөлінеді. Бірінші кезекте көрсетілген арналуы – көп функционалды жылжымайтын ескерткіштерге қатысты. Ал енді жылжымалы объектілерге келетін болсақ, олардың көпшілігін пайдалану мүмкіндігі олардың тұтастай арналуымен байланысты (өнер ескерткіштері, қолжазбалар, коллекциялар т.б.) немесе тарихи -мәдени лайықтылығына байланысты (көне қарулар, сирек музыкалық аспаптар, көне ғылыми приборлар және т.б.).

Тарих және мәдениет ескерткіштерін кейде хрусталь құмырамен, ал кейде гүлмен салыстырады. Екеуі де мұқият қарауды қажет етеді.

Сонымен прогрестивті азамат, байқаусызда түсіп кеткен шашақтарына дейін мұқият жинап , бар мүмкіндікпен бұл гүлді қорғаштауға ұмтылады. Мемлекет ұзақ жылдар бойына мәдени құндылықтарды қорғау бойынша заңдылық актілер шығара отырып, жазба және материалды мәдениет ескерткіштердің мол қоры бар мұражай, кітапханалар, архивтер, қорық мұражайлар құрды.

Тарихи-мәдени құндылықтарды ескерткіштер ретінде тану, үкімет қаулысымен бекітілетін тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізіміне енгізіледі. Барлық тарих және мәдениет ескерткіштері кімнің меншігіне жатысына қарамастан, мемлекеттік есепке алынуы тиіс. ҚР және республика үкіметінің тізіміне ендіріліп, бекітілген ескерткіштер мемлекет қорғауында болады. Оларды дұрыс қолданбау, бүлдіру және қиратуда лауазым иелері мен азаматтар заңға сәйкес жауапқа тартылады.

Ұлттық мәдени мұраларды қорғау маңыздылығына түсіністіктің артуы тарихи мұраларды сақтауды ұйымдастыруды қамтамасыз ету және заңдылық базасын жетілдіруді қажет етеді.

Қазіргі күні Қазақстан территориясында қалған 30 мыңға жуық тарихи және мәдениет ескерткіштері жыл сайын шетінен құрылыс және басқа да себептермен бүлініп, жойылуда.

Бүгінгі күні мұраларды көбейту бойынша ұлттық стратегияны жаңартусыз және оны қоғам дамуының бағдарламасымен үйлестірмей, сауатты менеджментсіз, басты түйіні біздің мұражайлар, мавзолейлер, архитектуралық, тарихи және табиғи қорықтар болып табылатын туризм инфрақұрылымын әлемдік стандарттар деңгейіне көтере алмаймыз.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев өткен жылғы халыққа дәстүрлі Жолдауында асыл мұраларымызды жүйелеп, оларды қалпына келтіру, сақтау, одан әрі дамыту мәселелеріне мән беріп, үкіметке « Мәдени мұра » мемлекеттік бағдарламасын жасауды тапсырған болатын. Ал, қараша айында Астанада ҚР ұлттық кеңесінің үшінші мәжілісінде Президенттің қатысуымен бағдарламаның жобасы талқыланды. Бұл тарихи және мәдени ескерткіштерді жаңғырту жұмысындағы жүрекке қуаныш ұялатқан игілікті іс Оңтүстік өлкемізде, облыс бойынша 800-ден аса тарихи және мәдени ескерткіштер болса, әлі де толық зерттелмей жатқан мұралар көптеп саналады.

Қорытындылай айтқанда, өзіндік сыры мол тарихи қарашығындай сақтау әр адамның парызы.

Ортағасырлық дәуірде сауданың, қолөнердің өркендеп дамуы, көшпелілердің отырықшылыққа ден қоя бастауы қалалардың, құрылыс ісінің қанат жаюына ықпал етті. VIII-XII ғасырларда Орта Азия мен Қазақстанда ислам дінінің кең таралуына байланысты мұсылмандық мәдениет қалыптасып, қалаларда мұсылман дініне негізделген архитектуралық ескерткіштер бой көтере бастады.

IX-X ғасырларда Отырарда туған ұлы философ, Абу Насыр Әл-Фарабидің математикалық еңбектерінде көрсетілген архитектуралық формаларды салудың геометриялық әдістері Шығыс еліндегі құрылыс өнерінің негізін қалады.

Қазақстан аумағында орта ғасырлық мұсылмандық сәулет ескерткіштері көптеп саналады. Олардың көрсетілген тамаша құрылыс ескерткіштері-халықтық аса бай өнегелі өнері болып табылады. Ертедегі дәуірдің маңызды тарихи құбылыстардың куәгері сияқты мұндай ескерткіштер ғылыми, тарихи көзқарасты қалыптастырады. Мешіт, ғибадатхана, кесене ғимараттарында халық шеберлерінің көпғасырлық қолтаңба тәжірибелері, сонымен бірге елдің жақсылыққа деген ойлы өрнегі бар.

ҮІ-XIII ғасырлар аралығында қалалардың көбейе түсуі қала құрылыстары мен сәулет өнерінің дами түсуіне өз ықпалын тигізді. Шеберлер жаңа конструкцияларын, формаларын енгізіп, декоративті өрнек түрлерін салды. Осындай жетістіктердің нәтижесінде бұл дәстүр XX ғасырдың басына дейін сақталып келді. Орта дәуірдегі XII-XV ғасырлар аралығында салынған түрлі ғимараттардың осы кезге дейін жеткендері өте аз. Олардың бұзылуы, қайта раставрация жүргізуші жөнделуі ескерткіштердің бастапқы уақыттағы өзінің түр-сипатының көп өзгеріске ұшырауына әкеліп соқтырды. Дегенмен, ХҮІІІ-ХІХ ғасырларда салынған ескерткіштердің азда болса сақталған бөлігінің өзі-ақ жоғары шеберлікті көрсетеді.

Түркістан қаласындағы Қожа Ахмет Яссауи кесенесі ХІҮ ғасырдың аяғы ХҮ ғасырдың басындағы сирек кездесетін бірден-бір архитектуралық ескерткіш. Кесене 1389-1397 жылдар аралығында Әмір Темірдің бұйрығымен

салынған. Өзіндік орны бар бірнеше бөлмеден тұратын көлемі жағынан үлкен де сәулетті мемориалдық комплекс болып табылады. Кесене ғимараты порталды күмбезді құрылыс түріне жатады, ішкі және сыртқы формалары өз кезеңіне сай дәстүрлі өрнек түрлерімен безендірілген. Халық зиярат ететін орын, сонымен бірге еліміз мақтаныш тұтатын сәулет өнерінің үлкен жетістігі.

Сайрам ауданындағы Қарашаш ана мавзолей XIX ғасырда салынған. Жалпы көлемі 7x6,5 м, биіктігі 9,3 м. Аңыз бойынша XII ғасырда Қожа Ахмет Яссауидің анасы Қарашаш ана бейітінің үстіне салынған, кейінгі уақытта қайта жөнделген. Республика деңгейдегі архитектуралық ескерткіш.

Ибрагим ата кесенесі XIX ғасырда қайта жөнделіп салынған жалпы көлемі 7x7 м, биіктігі 8,25 метр болатын республикалық деңгейдегі архитектуралық ескерткіш. Кесене кең таралған күмбезді үлгіде тұрғызылған. Ежелгі Отырар қаласына (қараған орнына) жақын жердегі архитектуралық ескерткіштің бірі XI ғасырда өмір сүрген (делінетін) Арыстан баб бейітінің үстіне салынған жалпы көлемі 30x13 метр болатын Арыстан баб кесенесі. Аңыз бойынша бұл бабамыз Қожа Ахмет Яссауидің ұстазы болған. Ескерткіштің бұзылуына байланысты бірнеше рет жөндеу жұмыстары жүргізілген мемлекеттік қорғауға алынған республикалық деңгейдегі сәулет ескерткіші.

Тараз қаласының батыс жағында 18 шақырым жердегі Айша бибі кесенесі-XII ғасырда салынған архитектуралық ескерткіш. Құрылысты 1897 жылы В.А. Каллаур, 1938-39 жылдары КСРО ҒА қазақ филиалының тарих және материалдық мәдениет экспедициясы, 1953 жылы Қазақ КСР ҒА экспедициясы жан-жақты зерттеген. Айша бибі мазары мемориалдық құрылыстардың орталық биіктігі типіне жатады. Ескерткіш қабырғаларының конструкциясы ерекше. Мұның шаршы пішінді қабырғалары бірнеше қабаттардан тұрады. Кесененің ішінде күйдірілген кірпіштен салынып, қалаған шағып құлпытан салынған. Айша бибі күмізіндегі сан алуан ою-өрнек, нақыштар Қарахан дәуіріндегі сәулет өнерінің озық үлгілері саналады.

Әулие ата күмбезі – XI ғ-н сақталған сәулет өнері ескерткіші. Қазіргі Тараз қаласының батыс жағында. Кесене Қарахан әулетінен шыққан белгілі хан Иса. Махмуд Бұғра Қарахан қабірінің басына орнатылған. Күмбезі ғана құлаған кесененің төрт қабырғасы мен жылтыр кірпішпен өрнектелген қыш мұрасы XIX ғасырдың 90 жылдарына шейін сақталған. 1905 ж. оның құлаған бөлігі түгелдей бұзылып алынып, орнына 1906 ж. жаңа кесене салынған. Жаңа құрылысты сол кездегі Ташкент шипаны Сайд Бакханов қортыландырған. Кейінгі салынған кесене алғашқысына ұқсамайды. Бергі беті Айша бибі кесенесіне ұқсас болғанымен, кірпіштерінің өрнектеліп қалануы жағынан Бұхарадағы ортағасырлық Ислам күмбезіне анық байқалады. Әулие ата кесенесі төрт бұрышты, ортаңғы кең бөлмеден және үш кіші бөліктен тұрады. Орталық бөлменің төбесі киіз үйге ұқсатылып жабылған. Екі мұнарасы бар.

Жошы хан күмбезі – Жезқазған қаласынан солтүстік шығыс қарай 50 км жерде, Қаракенгір өзенінің жағында орналасқан көне архитектуралық ескерткіш. Мавзолей XIII ғасырға жатады. Аңыз бойынша бұл ескерткіш Шыңғыс ханның үлкен ұлына арналып жасалған. Мавзолейдің құрылымы күмбезді, ауданы 7,25x9,52 м, биіктігі 7,9 м, күйдірілген кірпіштен

тұрғызылған. Оның маңдай алдын сүйір арна түрінде шығарып, екі таң босағасын үстіңгі салмақты еркін көтеріп тұруы үшін берік етіп тұрғызған. Жақтаулар өрнекті кірпішпен өрнектелген. Өрнекке пайдаланған тоқта кірпіштің аузына 45x45 см. Бұл кірпіштерде өрнекпен бірге жазу да болған. Ж.Х. кесенесі республика маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізіміне енгізілген.

Асан ата күмбезі-қазақтың ақын философы Асан қайғыға арналып ХҮІ ғ. Салынған архитектуралық ескерткіш. Қызылорда облысы, Шиелі ауданында 16 км-жерде орналасқан. А.а.ан. порталды-күмбезді құрылысқа жатады. Шаршы тіліндес, ауд. 11,15x7,30 м, биіктігі 7,60 м күйдірген кірпіштен қаласқан. 1982 ж. республика маңызы бар тарих және мәдениеті ескерткіштер тізіміне енгізілді.

Шақпақ ата-Х-ХІХ ғ.ғ. аралығында іргесі қаланған қорым, архитектурасының ескерткіштер комплексі. Гурьев, қазіргі Атырау облысы Маңғыстау ауданындағы Таушық поелкесінен батысқа қарай 25 км жерде орналасқан. Комплексе сағатынан, құлпытас, сағана-қайтпас санды ескерткіштер мен жер асты мешітінен (Шақпақ ата мешіті) тұрады. Мешіттің жалпы жобасы крест пішінді болып келген. Орталық намаз залының (5,0x4,5 м) төрт бұрышынан жұмыр бағаналар қашалып, олардың арасы сәнді қақпалармен байланысқан. Залдың (күмбезінен) шығарылған. Мешіттің қабырғаларында арнайы жиналған өрнек белгілері байқалмайды. Негізгі әшекей-өрнек бас кіре берістің босаға қабырғаларын нақыштауға (жануарлар, қару жарақ, салт атты адам суреттері, жазулар т.б.) жұмсалған.

Қарахан күмбезі – архитектуралық ескерткіш. ХІ ғ. Таразда билік еткен Қарахан әулеті хандарының бірі жерленген қабір үстіне салынған. Тараз қаласындағы «Ежелгі Тараз ескерткіштері » қырық музейі территориясында орналасқан. 1906 ж. қайта салынуына байланысты алғашқы архитектуралық ою-өрнегі сақталмаған. Күмбезі алғаш зерттеген архитектура ғалым Б.П. Денеме. Ескерткіш шаршы пішіндес болып келеді, порталді күмбезді құрылысқа жатады. Сырты осы күті күйдірілген кірпіштен, ішкі бет, терезе жақтаулары Қарахан дәуірінің кірпіштерінен өрілген. Орталық залы, 4-бұрышында күмбезді шатырға көтерілетін баспалдағы бар. Қазіргі Орталық залына ежелгі Тараз тарихы мен мәдениеті жайлы баяндайтын экспозиция қойылған.

Қазақстан жерінде осындай архитектура ескерткіші реставрациялау 1982 ж. Ахмет Яссауи мавзолейіне кейбір жөндеу шаралары жүргізіле бастаған кезден басталады. Кеңес өкіметі орнағаннан кейін тарих және мәдениет ескерткіштері қамқорлыққа алу әрі оларды жедел қолға алынды. 1966 ж. республика ғылыми реставрация өндірістік шеберханасы (кейін респ. ғылыми реставрация және жөндеу бірлестігі) ұйымдастырылды. Осы негізде аталған арх.ескерт.жөндеу, қалпына келтіру жұмыстары жасалды.

Халқымыздың мақтанышы Түркістандағы Қ.А. Яссауи кесенесі ЮНЕСКО-ның Бас Ассамблеясында 27-ші сессиясында бүкіл әлемдік ескерткіштер қатарына кірді.

1834 ж. жергілікті статистикалық мәліметтерді жинау, өңдеу қажеттілігі, губерниялық статистикалық комитеттер құру қажеттігін айқындады. Олардың міндеті: жергілікті әкімшілік статистикасының толық нақты жазу, статистикалық экспедицияларды жабдықтау.

Өлкетану жұмысын өлкетану музейлер ХІХ- ғасырда кең жайдырды. ХХ-ғасырдың басында өлкені зерттеуші қоғамдар пайда бола бастады.

Өлкетану зерттеулер көп университеттер, ғылыми қоғамдардың бөлімшелер мен филиалдар: Еркін экономикалық, археологиялық, географиялық, Ресейдің бұрынғы тарихы, жаратылыстану қызығушылар, антропология және этнография қоғамдар, губерниялық архив комиссия, земстволар жүргізді.

3-кезең. Тәуелсіз Қазақстанда өлкетану қозғалысының даму кезеңі жиырмасынша ғасырдың 90-жылдардың басынан бүгінгі күнге дейінгі аралықты қамтиды. Онда өлкетану жұмысы кеңінен өріс алуда.

Тарих және мәдениет ескерткіштерін қорғау ісін жақсарту үшін, оның ішінде олардың жекелеген түрлерін құқықтық қорғаудың ең оқтайлы құралдарын қарастыруға мүмкіндік беретін ғылыми жіктеудің маңызы өте үлкен. Бұл жіктеу 1992 жылы 2-шілдедегі «Тарихи мәдени мұраны қорғау және пайдалану» (5.10.1995 жылы өзгертілген) тарих, археология, қала құрылысы, өнер ескерткіштері және құжатты ескерткіштер тізімімен Қазақстан Республикасы заңының 6-бабында бекітілген.

Келтірілген жіктеу тарих және мәдениет ескерткіштері болып танылатын тәртіпке келтірілген үлгі тізімі болып табылады. Бұл тізім аяқталмаған бағдар сипатында болады, әрі іс жүзінде қалыптасқан ескерткіштерді мемлекеттік есепке алудың формасын көрсетеді.

Қазақстан Республикасының 1992 жылдың 6-шілдесіндегі заңының 6-бабынан тікелей шығатын ескерткіштерді жылжитын және жылжымайтынға бөлу үлкен теориялық әрі практикалық қызығушылық тудырады. Бұндай бөлудің теориялық маңызы ескерткіштерді қорғау шеңберінен асып түседі, себебі мүліктердің жылжитын және жылжымайтын ретінде бөлудің жалпы өркениетті мәселесін қорғайды.

Қазақстан Республикасының 1992 жылдың 2-шілдесіндегі заңының 2-бабына сәйкес «Тарихи-мәдени мұраны қорғау және пайдалану», «Тарих және мәдениет ескерткіштерін қорғауды тиімді ұйымдастыру және есепке алу мақсатына орай ескерткіштер халықаралық, республикалық және жергілікті маңызы бар» деп бөлінеді.

Республикалық маңызды ескерткіштерге сол елді мекендердің тарихы мен мәдениетін тануға өлшеусіз маңызы бар ескерткіштер жатады. Жергілікті маңызы барларға тарихи және мәдени құндылығы бар ескерткіштер жатады. Олардың ғылыми, көркемдік басқа да маңыздылығы сәйкес аймақтық сол жерді мекендейтін халықтарының көмегімен шектеледі.

Республикалық маңызы бар тарих және мәдени ескерткіштер тізімін Қазақстан Республикасы тарих және мәдени ескерткіштерді қорғау және пайдалану бойынша мемлекеттік органдардың ұсынысымен Қазақстан Республиканың үкіметі бекітеді. Жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің тізімін Қазақстан Республикасы тарихи-мәдени мұраны

қорғау және пайдалану бойынша мемлекеттік органдарымен келісіп, ескерткіштерді қорғау бойынша мемлекеттік территориялық және қоғамдық органдардың ұсынысымен жергілікті билік органдары бекітеді.

Республикалық және жергілікті маңызы бар тарихи және мәдени ескерткіштер тізімінен объектілерді шығарып тастау тек Қазақстан Республикасы Үкіметінің шешімі арқылы ғана іске асырылады (27 бап).

Ұлттық мәдени мұраларды қорғау маңыздылығына түсіністіктің артуы тарихи мұраларды сақтауды ұйымдастыруды қамтамасыз ету және заңдылық базасын жетілдіруді қажет етеді.

Бүгінгі күні мұраларды көбейту бойынша ұлттық стратегияны жаңартусыз және оны қоғам дамуының бағдарламасымен үйлестірмей, сауатты менеджментсіз, басты түйіні біздің мұражайлар, мавзолейлер, архитектуралық, тарихи және табиғи қорықтар болып табылатын туризм инфрақұрылымын әлемдік стандарттар деңгейіне көтере алмаймыз [11].

2004 жылдан бастап Елбасы президенті Н.Ә.Назарбаевтың бастамасымен «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы іске кірісті. Оның ең бірінші аспектісі халықтың бай мәдени мұрасы арқылы қазақстандықтардың ұлттық сана-сезімін дамыту мен бекітуге бағыттылған. «Мәдени мұраның» екінші маңызды аспектісі – әлемге бай ұлттық рухани қазынасын ашу. Бағдарламаның үшінші аспектісі – тарих, философия, этнография, тіл, әдебиет, көркем өнер, музыка және тағы басқа ұлттық мәдени мұраны зерттеу жүйесін құру. «Мәдени мұра» бағдарламасы қазақстандықтармен тек қана рухани-мәдени ғана емес, еліміздің барлық қоғамдық өмірімен белгілі бір кезең ретінде үлкен жігерлікпен қабыл алынды. «Мәдени мұра» мемлекеттік мұрасы бүгінгі күні 2004-2006, 2007-2008, 2009-2011 жылдарға арналған кезеңдермен жүзеге асырылды және жақын арадағы жиырма жылға ұзақмерзімді бағдарлама әзірленді. «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы тарих және археология ескерткіштерін жүйелендіру, сақтау және қалпына келтіру бағыттары бойынша жүзеге асырылады. Елімізде 25 мыңнан астам ескерткіш, 2 миллионнан астам құнды мәдени заттар бар деп есептелуде, Қожа Ахмет Яссауи мавзолейі мен Тамғалы шатқалының петроглифтер кешені Дүниежүзілік мәдени мұра тізіміне енгізілген, ендігі кезекте ЮНЕСКО тізіміне ескі Отырар қалашығын қосу болып табылады.

Тәуелсіздік жылдары ішінде еліміздегі ескерткіштерді толық түгендеу бойынша жұмыстар жүргізілді. Осы жұмыстардың қорытындысы бойынша республикада тарихи және мәдени ескерткіштердің мемлекеттік тізімі құрастырылып, оған республикалық маңыздағы 218 объект және жергілікті маңыздағы 11,5 мың объект кірді. Ең маңызды жоба Дамасқтағы Сұлтан Бейбарыстың мавзолейін қалпына келтіру болып табылады. 1266 жылы Бейбарыстың өзімен салынған бұл кешен мектептен, мұражайдан және мавзолейден тұрады. Жұмыс барысында кешеннің барлық қабырғалары мен сәулет пішіндері бекітілген, сериялық мамандарды шақыртумен нақыштарға, әшекей рәсімдеулерге, 200 мыңнан аса раритетті кітап сақталынатын мұражайға қалпына келтіру жұмыстары жүргізіліп, ең соңғы үлгідегі техникамен жабдықталды. Каирдағы Сұлтан Бейбарыс мешітін қалпына келтіру

шеңберінде қазақстандық тарап жұмыстарды қаржыландыру бойынша барлық міндеттерін орындады. Сондай-ақ Дамасктағы тарихи мәдени орталығының және Әл Фараби Мавзолейінің құрылысы жалғасуда, ол мешіттен, тарих және мәдениет бойыша экспозициялық залдардан, оқу залы бар кітапханадан, конференц залдары мен қонақ үйлерден тұрады.

«Мәдени мұра» бағдарламасын орындау барысында 2004 жылдан бастап бүгінгі күнге дейін 73-тен аса археологиялық және сәулет ескерткіштерін қалпына келтіру жұмыстары, 40-тан аса археологиялық, 26 ғылыми қолданбалы зерттемелері жүргізілді. Қазақстанның Еуразияға және әлемге кеңінен танымал ескерткіштерінің арасында – Сайрам, Отырар, Тараз, Қаялық Сығанақ, Жанкент, Жент ескі қалалары, Есік, Берел зираттары, Тамғалы петроглифі, Айша-биді, Бабажы-Қатын кесенесі, Яссауи кешені бар. «Біздің елімізде Мысыр пирамидалары және Римдік Колизейлер жоқ, бірақ Қазақстан аумағында көне дәуірде өмір сүрген көшпелілердің ролі Еуразия үшін ғана емес, сондай-ақ әлемдік тарих үшін бағасыз». Біз дала өркениетінің ұлылығын әлемдік деңгейде көрсетуіміз керек - бұл «Мәдени мұра» бағдарламасының басты тапсырмаларының бірі – деп Қазақстан Президенті Н.Ә.Назарбаев ерекше атап өтті.

Бағдарламаның екінші үлкен бағыты – Қазақстан тарихына қатысты кітаптардың, құжаттардың, қолжазбалардың көшірмелерін алу. «Мәдени мұра» бағдарламасының арқасында 10 мыңнан аса мұрағаттық материалдар, құжаттар, қолжазбалар және жасанды заттар анықталды. Шетелдік мұражайлардағы ең көптеген мәлімет – 3 мың құжат – Қытайда болды. Бұл құжаттар ғылымға бүгінгі күнге дейін белгісіз, олар Қазақстан тарихын жүйелендіруге көмектеседі. Сондай-ақ Шығыс Еуропадан, АҚШ, Түркия, Қытай, Ресей, Жапония және Армениядан республикаға бес мың бірегей тарихи құжаттары қайтарылды.

Бағдарламаның үшінші бағыты – ұлттық әдебиеттің бай мұрасын зерттеу, оны жүйелендіру және көптомдылық шығару. Ғылыми-танымал әдебиет жұмыстарының тұтас сериясы өңделді. Тарих, этнография, археология бойынша 400-ден аса кітап атаулары, сондай-ақ жаңа энциклопедиялық сөздіктер шығарылды. «Бабалар сөзі» (Слово предков) жүзтомдық басылымының 66 томы басып шығарылды. Онда ежелгі қазақ ертегілерінен заманауи әдебиет әңгімелеріне дейін бар. 200 томдық «Жүз қазақ романын» шығару жалғасуда. Оған соңғы 100-150 жылдардағы қазақстандық жазушылардың ірі әдеби туындылары енгізілген. Қазақстанның 10 томдық энциклопедиясы, бес том орыс тілінде және анықтама ағылшын тілінде шығарылды. Сондай-ақ ежелгі заманнан қазіргі күнге дейінгі қазақ ойшылдарының мұрасын қамтитын жиырма томдықты шығару бойынша ғылыми жобалар жүзеге асырылуда, басқа жобаға дүниежүзілік философиялық мұраны басып шығару кірсе, ал үшіншісі Әл-Фараби шығармаларының жиырма томдығын шығаруға арналған. «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру шеңберінде өткен жүзжылдықтың танымал орындаушыларының аудио, фоножазбаларын іздестіру және қалпына келтіру және еліміздегі мұражайлар мен кітапханаларды ақпараттық және телекоммуникациялық

технологияға енгізу жұмысы жүзеге асырылуда. Қазақ музыкасын зерттеу бойынша жұмыстар жалғасып, бестомдық музыкалық антология әзірленді. Бағдарламаның ең маңызды бағыттарының бірі оны жүзеге асыру барысында алынған, мәліметтерді жүйелендіру және оқу бағдарламасына және орта және жоғарғы оқу орындарының бағдарламасына енгізу болып табылады. Бүгінгі күннің ең маңызды тапсырмаларының – туып өскен мәдениетінің әдеп-ғұрпын жақсы білетін, өз елін тарихын жақсы көретін, елдің болашағын сеніп тапсыратын ұрпақ тәрбиелеу. Сөйтіп, «Мәдени мұра» ұлттық стратегиялық жобасын жүзеге асырудың мақсаты, тапсырмасы қазақстандықтардың қазіргі ұрпағына, Ұлы қазақ даласында өмір сүрген және өмір сүріп жатқан халықтың мәдени игілігін сақтау болып табылады [12].

Ұлттық сананың қалыптасуына Ұлт көшбасшысының биылғы «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласы да арналған. Бұл мақалаға әлемдік жаһандану мен бәсекелік дәуірінде ұлттық құндылықтарды ұлықтайтын, ұлттық мәдениетті асқақтатқан, қоғамның дамуы мен өркендеуіне бағытталған аса маңызды стратегиялық құжат деп баға беруге болады. Мемлекет басшысы елімізді рухани жаңғыртудың бірегей бағдарламасында ұлттың ХХІ ғасырдағы жаңа феноменін нақтылап берді. Ғылым, білім, мәдениет пен тарихты тұтастай қамтитын жаңа дәуірдегі ұлттың рухани жаңғыру жолының алты бағдарын ұсынды.

«Туған жер» бағдарламасы жаңа ғасырдағы әлемдік, өңірлік, ішкі-сыртқы тәуекелдерге қарсы тұра алатын отаншылдық тәрбиенің өзегіне айналары анық. Мақалада көрініс тапқан «Қазақстанның қасиетті рухани құндылықтары» немесе «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасы жалпыұлттық қасиетті орындар мен аса қастерлі жерлерді сақтауға, елдегі туристік инфрақұрылымды дамытуға мүмкіндік береді. «Жаһандағы заманауи қазақстандық мәдениет» жобасын іске асыру Қазақстанды өз шығармашылығы арқылы дүние жүзіне танытатын көптеген таланттарға жол ашады, ұлттық тіл мен дәстүрді қайта жаңғырту ұрпақтар сабақтастығының сақталуына ықпал етеді. Ал «Қазақстандағы 100 жаңа есім» жобасы бүгінгі замандастарымыздың түрлі салалардағы жетістіктерін дәріптеудің және жастарды адамгершілікке тәрбиелеудің жарқын үлгісі болады. Елбасы ұсынып отырған жаңа белестерді бағындыруға бағытталған іс-қимыл жоспарының мақсаты біреу, ол – әлемдегі ең дамыған 30 елдің қатарына қосылу. Бұл мақсатқа жету үшін біздің санамыз ісімізден озып тұруы тиіс. Сонда ғана біз саяси және экономикалық жаңғыруларды толықтыра аламыз. Ал рухани жаңғыру барлық жаңа бастамалардың өзегіне айналады. Сол кезде Елбасы айтқан, ХХІ ғасырдың жаһандық картасында ешкімге ұқсамайтын, дербес орны бар ұлтқа айналамыз, әлем сыртқы саясаттағы ірі бастамаларымызбен ғана емес, мәдени жетістіктерімізбен де танитын болады [1].

Өлкетанудың негізгі бағыттары және әдіснамалық қағидалары.

Өлкетану мазмұны және зерттеу әдістері жағынан әр түрлі, бірақ өлкені жан-жақты тануға жетектейтін көптеген ғылымдардың қызметінің нәтижесі ретінде қалыптасады. Сондықтан да өлкетанудың келесі бағыттары көрсетіледі: құрамында археология бар тарихи, этнографиялық, табиғи (табиғи-

географиялық), әдеби, шығармашылық (өнер), топонимикалық және басқалар. Бірақ, өлкетану ғылымының барлық бағыттарында – нақты жер, өлке туралы ортақ тақырып болады. Бұл аймақтық белгі бойынша жинақталатын түрлі мағлұматтарды біріктіретін негіз болып табылады. Оқылатын аймақтағы болған оқиғалардың маңызы, оларға қатысы бар адамдар, археологиялық және сәулет ескерткіштерінің құндылығы, табиғи деректердің (ландшафтың, климаттың, сирек кездесетін өсімдіктер мен жануарлардың және т.б.) мәнділігі мен сиректігі өлкетанудың тамаша ерекшелігі мен күші болып саналады.

«Әлеуметтік-мәдени тәсіл» (көп факторлы) – дегеніміз социологиялық және мәдениеттану талдауларын біріктіру арқылы, әлеуметтік факторлардың кешенді зерттелуі тиіс дегенді білдіретін, гуманитарлық білім беру әдіснамасы саласында қалыптасқан бағыт [13].

Іс-әрекеттік тәсіл – ғылым дамуының динамикалық бейнесін беретін әдістердің бірі, ол ғылымды жанды және затқа айналған іс-әрекеттің арнайы түрі, сонымен қатар нақты кезеңдері мен сатылары бар циклдік процесс ретінде қарастырады [4].

Өлкетану әлеуметтік-мәдени құбылыстың көптеген саласында маңызды орын алады. Тарихи-мәдени мұраны сақтау мен зерттеу, мемлекеттік мұрағат, музей қорларын жинақтау, халықтың тарихи сезімін қалыптастыру көп жағдайда соған байланысты болады. Бірақ, отандық музейтану және өлкетану ойларын зерттеу әлі күнге дейін қазақстандық өлкетану әдебиеттерінде көрініс таппаған мәселе болып табылады [14].

Олардың өзара әрекеттестігінің мақсаты өлкенің, ауылдың, адамдар өмірінің тарихын жаңғырту, тарихи-мәдени мұраларды жинау мен сақтау, әртүрлі мәдени бағдарламалар (мектеп мұражайы, үйірмелер, экспедиция т.б.) жасау. Бұл еліміздің тарихы мен мәдениетінің бөлігі болып табылатын аумақтық-жергілікті қоғамдастықтың – «жергілікті қауымдастық» бірегейлігін алдын ала анықтайды. Өлкетану адамға этномәдени, жалпыұлттық, жалпыадамзаттық құндылықтардың үш шеңберін меңгеруге көмектеседі. Өлкетану тұтастай алғанда жергілікті жер жайлы білімінің табысты дамуы үшін негіз болып табылады. Әркімнің өз үйінің табалдырығын аттап шыққанда табаны тиіп, қолмен ұстап, көзімен көретін табиғи заттарды, құбылыс-болмысты түсініп білу деген сөз. Онсыз өмірдің мәні болмайды. Неғұрлым табиғатпен етене жақын жүріп, табиғи құбылыстарды зерттеп білуге құштар болса, адамдардың жан-дүниесі бай, көңіл-күйі сергек болады, әрі жер ананың қадір-қасиетін білген адам өзін оның перзенті санап, оған жауапкершілік сезіммен қарайды. Ал мектеп оқушысын, яғни елдің ертеңгі азаматтарын, оқытып тәрбиелейтін орында географиялық өлкетану үйірмесі жұмыстарын бағдармалық тұрғыда қарау, бұл бағытта дәйекті іс.

Тәуелсіз еліміздің өскелең ұрпақтарын отансүйгіштікке тәрбиелеу жолдарының бірі – өлкетану жұмыстарын пайдалану арқылы тәрбиелеу екені айдан анық. Қазақ елінің кез келген аймағынан тарихи жәдігерлер мен деректерді көптеп кездестіруге болады. Мәселе соларды танып біліп, жергілікті жердің тарихы, мәдениеті, шаруашылығын, барлық ерекшеліктері жайлы мәліметтерді жүйелеп, зерделеп, оларды туған жерін тану, туған өңір, туған

жеріне деген сүйіспеншілігін оятудың ұтымды жолдары болып табылады.

Патриоттық сезім жалпы адам баласының елін, жерін, өз тілі мен мәдениетін, тарихи ұлттық құндылықтарын қастерлейтін, батырларын үлгі тұтатын, елінің болашағына сеніммен қарап, өзіндік бағасын түйсінуді, қуаттап қолдауды пайымдайтын көрсеткіші болып табылады.

Тәуелсіз еліміздің өскелең ұрпақтарын отансүйгіштікке тәрбиелеудің сан алуан жолдары бар. Солардың бірі – өлкетану жұмыстарын пайдалану арқылы тәрбиелеу. Академик Дмитрий Сергеевич Лихачев: «Өлкетану өзінің туған жерінді аялауды, сүюді ғана үйретіп қоймайды, сондай-ақ ол туралы білуінді, тарихқа, өнерге, әдебиетке деген қызығушылық танытуға, мәдениет деңгейінді көтеруге үйретеді» - деп айтып кеткен. С.Асфендияров өлкетанудың оқушылардың танымын арттырудағы, ой-өрісін кеңейтудегі ролін ерекше бағалай отырып, оны өз Отанын, ұлтын сүюге тәрбиелейтін, табиғи байлықтарын игеруге ықпал ететін бірден-бір пән деп атап көрсетті. Өлкетану туған өлкенің тарихын, этнографиясын, әдебиетін, мәдениетін, табиғатын, халық шаруашылығын оқып-үйренуді біріктіретін, оқыту мен тәрбиелеудің маңызды бір педагогикалық құрамдас бөлігі ретіндегі кешенді пән. Өлкетану пәнаралық білім саласы болып табылады, себебі ол география, тарих, биология, демография, фольклор, экология, әдебиеттану, әлеуметтану, мұражайтану, библиография, педагогика мәселелерін қамтиды [15].

Өлкетанудың атқаратын қызметін келесідей бөліп көрсетуге болады:

1) өлкетану жаңа ұрпаққа адамзаттың тарихи ескерткіштерін, әсіресе аймақтық ескерткіштерді сақтау және игеру міндетін шешеді. Әр адам үнемі әлеуметтік-мәдени дамудың үрдісіне ілесіп, адамзат қоғамы жасаған мәдени үлгілерді өз бетімен меңгеруі қажет;

2) өлкетану өлке тұрғындарын әлеуметтік біріктіруді қамтамасыз етеді. Өлкетанумен айналысатын адам ата-бабаларының еңбегін жалғастырады және ұрпағының рухани ой-өрісін қалыптастырады;

3) өлкетану әр дәуірдегі ұрпақ өкілдерінің рухани байланысын қамтамасыз етеді. Ол ата-баба мұраларына деген сыйластықты қалыптастырады. Өлкетану әрбір ұрпаққа тарихи келешектегі өз орнын және алдында тұрған міндеттерді саналы түсінуге мүмкіндік береді;

4) өлкетану ғылым мен ағартуды, мәдениетті байланыстыра отырып, үнемі әртүрлі формада насихаттау, таныту іс-әрекетін атқарады;

5) адамгершілік борыш сезімі – өлкетану іс-әрекетін маңызды ынталандырушы күш [16]. Адам өзінің кәсіби қызметінің туған жердің тарихымен, тағдырымен байланысын сезіну және тарихи ескерткіштерді сақтау жауапкершілігін ұғыну арқылы өлкетанумен айналысуы тиіс. Өлкетанумен айналысқан адам рухани дамудың белгілі бір деңгейіне қол жеткізіп, өлкетанумен айналысу адамгершілік қажеттілікке айналады. Қазақ елінің кез келген аймағынан ежелгі, ортағасырларға және жаңа заманға қатысты тарихи жәдігерлерді немесе деректерді көптеп кездестіруге болады. Мәселе соларды танып біліп, табылған мәліметтерді жүйелеп, зерделеп, оларды жастар тәрбиесінде тиімді пайдалана білу.

Қазақстанда өлкетануды жастар тәрбиесінде пайдалану тәжірибесі кешегі

өткен кеңестік дәуірде біршама тәуір жүргізілгенін мойындауымыз керек. Кеңес дәуірінде барлық мектептерде, арнаулы орта және жоғары оқу орындарында тарихи, өлкетану, революциялық, жауынгерлік даңқ, археологиялық, этнографиялық т.б. мұражайлар көп болды. Олардың жұмыстары жақсы деңгейде ұйымдастырылып, орталықтан үйлестіріліп, бақыланып отырды. Осындай тәрбие ошақтарында түрлі семинарлар, конференциялар, экскурсиялар, лекторийлер т.б. жұмыс түрлері ұйымдастырылып жастарды тәрбиелеуде пайдаланылды.

Кеңестік замандағы өлкетану жұмыстарын жастар тәрбиесінде пайдаланған тиімді тәжірибенің пайдалы тұстарынан қазір де бас тартпағанымыз жөн. 1952 жылдан Қазақ ССР Ғылым Академиясы жанында Географиялық қоғам жұмыс істеді. Бұл қоғамды құру мақсаты географиялық зерттеулер жүргізуін үйлестіру болған. Яғни, жастарды туған жері мен оның тарихын зерттеу мақсаттарын қойған. 1973 жылдан бастап «Менің Отаным – КСРО» жалпыодақтық туристік экспедициялары жұмыс істеп тұрды. Оның аясында құрамында еліміздің 600 мың оқушысы бар, 36,1 мың экспедициялық отрядтар құрылды. 84 мыңнан астам оқушылар туристік-өлкетанулық үйірмелердің мүшелері болып табылған. Жинақталған материалдар негізінде 555 мектеп мұражайлары ашылған [13]. Социализмнен жаңа демократиялық қоғамға өту кезеңінде өлкетану жұмыстары әлсіреп қалғаны анық. Экономикамыз көтеріліп саяси-тарихи санамыз жаңғыра бастаған тұста қазіргі заман талабына сай бұл саладағы жұмыстар қайта жандана бастады.

Өлкетану арқылы өскелең ұрпақты отансүйгіштікке тәрбиелеудің бір жолы – туған аймақтың археологиялық ескерткіштерімен таныстыру болып табылады. Даладан табылған көлемі үлкен, ауыр салмақты заттай ескерткіштерді мұражайға әкеліп қоя алмайтынымыз белгілі. Оларды сол орналасқан жерлерге барып қана көре аламыз. Әрбір жас өзінің кіші Отаны – туған аймағында тарихтан қалған қандай жәдігерлер барын, олардың мән-маңызын білгенде ғана туған өлке тарихын білуге, құрметтеуге деген сезімі оянады. Өлкенің кез келген оқушыларына тиісті білім беріп қана қоймай, олардың Ел мен Жердің қасиетін бағалайтын, туған топырақтың қадірін біліп, өңірін қадірлейтін және сол өңірдің зиялысына айналатын тұлға ретінде қалыптастыру. Бүгінгі өңір зиялыларын қалыптастыру ісі – ел іргесінің тірегін нығайту үшін жасалып жатқан қадам екенін айтып кетуге болады. Өлкетануды меңгеру барысында: өлкетанудың тарихи материалдары әртүрлі пәндер бойынша кеңінен қолданылады. Өлкетанулық білім беру барысында туған өңір жайлы білім алып қана қоймайды, өлкетанулық құзыреттілік те қалыптасады; жергілікті білім беру үрдісінде тек туған жер туралы білімді ғана емес, сонымен қатар, өлке тарихынан біліктілігін қалыптастыру үдерісі де жүреді. Білім беру жүйесінде өңір жайлы білім, құзыреттілік, дағдылар, қоғамның тәжірибесімен жалпы білім беру саласындағы білімді кешенді түрде меңгеруі қалыптасады. Оқушыларды білім беру үрдісінде меңгерген білімге, дағдыға, тәжірибеге және дүниеге эмоционалды-құндылықты көзқарас танытқан әлеуметтік тәжірибе, болашақ тұлға болуы және жеке дамуына және өзін-өзі дамытуына, материалдық және рухани мәдениетін дамытудың маңызды факторына негіз

болып табылады.

Туған өлке әрбір адамға ыстық болуымен қатар, халқымыздың басынан кешкен сан ғасырлық тарихтан сыр шертетін асыл мұра. Кең байтақ қазақ жерінде қаншама аңыз-әңгімелер, оқиғалар жатыр. Әрбір қарапайым адамның өмірінен тамаша туынды жазуға болатын болса, ел маңдайына біткен ерекше тұлғалар, ел бастаған, қол бастаған қанша азаматтар мен азаматшалар туралы ақиқат, сыр кең дала қойнауында. Міне сондықтан, туған жердің тарихын, мәдени ескерткіштерін, табиғи ерекшеліктерін білуге деген қызығушылығы артуда, сол себепті мектепте туған өлке жайлы терең білім беру және туған өлкеге деген сүйіспеншілікке тәрбиелеудің маңызы аса зор. Жас ұрпақты тарихи-мәдени ескерткіштер орналасқан жерлерге апарып, ел мен жер тарихына деген сезімдерін ояту маңызды істердің бірі. Осындай бағытта тәлім-тәрбие алған жоғары оқу орнын бітірген мамандар да әрі қарайғы өмірінде (кәсіпкерлікте, мемлекеттік т.б. қызметте болсын) елі мен жерінің тарихын білуде, насихаттауда және құрметтеуде бейтарап қалмайды. Туған жердің әрбір жер-су атауларының өзі сайрап жатқан тарих. Яғни, туған жеріміздегі топонимикалық атаулардың шығар көзі – ғасырлар бойы фольклор мен эпостық, тарихи жыр-дастандар арқылы тарих кешінде жиі алмасқан ұрпақтар санасында сақталып, жалғастық дәстүр негізінде тұрақтанып қорланатын тарихи істің жиынтығы іспеттес. «Жер-судың аты – тарихтың хаты» - деп бекер айтылмаса керек. Жер атаулары – ұрпақ пен ұрпақты сабақтастырып отырған киелі құжат. Қазақтың ата-бабалары жер-су атауларына аса мұқият қарап, жер тарихы мен ел тарихының біртұтас екендігін аса жоғары жауапкершілікпен сезіне білген. Жер атаулыға, мейлі ол адыр, бұдыр, төбе, қырат, өзен, бұлақ, көл болсын біздің қазақ халқынан артық дәл тауып ат қоятындай халық жер бетінде неғайбыл. Өйткені табиғатпен біте қайнап, бірге өскен, иен сахараның қадір-қасиетін білген қазақ халқының аспан әлемі мен жер бедерінің үйлесімін тап басып, дәл анықтап қоюы ғажап. Жер бедеріне байланысты табиғи қасиеттеріне орай қалыптасқан. Ал, сол жер-су атауларының аталу тарихын білетін тек сол өлкенің көне көз тұрғындары, атадан балаға ауызша жеткізген тарихы бар. Әрқайсысының өзіне тән қайталанбас қасиет ерекшелігі болған. Олар жайында халық аузында айтылып, дәріптеліп қалған аңызға лайықты әңгімелер сақталған. Сол жергілікті жерлердегі өлкетану мекемелерінің ісін жандандыру, бұрынғы жер-су атауларының шығу тегін зерттеп, қалпына келтіру, халыққа көп танымал емес бай мұраны жинастыру, тарихи-мәдени ескерткіштерді қорғауға алу [17]. Жер-су атауларының аталу тарихы туралы сан түрлі болжамдар болуы мүмкін. Көпшіліктің айтуымен, ғылыми айналымда жүрген атаулар мен ауызша айтылған аңыз-әңгімелердегі бірнеше нұсқасының жер-су атауларындағы аталу тарихы ұйқаспауы мүмкін. Сондықтан да жер-су атауларын жинау, олардың шығу, пайда болу себептерін анықтау, өлкедегі жер-су аттарының ерекшелігі, жер-су аттарының әрбір тарихи кезеңдегі өзгеріске ұшырауы, әрбір атаудың мән-мағынасын ашу, әсіресе туған өңірінің жер атауларының халық аузындағы деректерге сүйеніп айналымға енгізу қажет. Ұлан-ғайыр еліміздің кез-келген аймағынан ежелгі, орта ғасырларға және жана заманға қатысты тарихи жәдігерлер мен деректерді көптеп кездестіруге болады.

Мақсат осындай тарихи өлкелерді танып біліп, табылған мәліметтерді жүйелеп, зерделеп, оларды жастар тәрбиесінде тиімді пайдалану.

Туған жердің тарихын тек мектепте оқытумен шектелмей, «Туған жер» бағдарламасын іске асыруға кәсіпкерлерді, зиялы қауымды, жастарды да жұмылдыру қажет. Елбасымыз мұндай маңызды іске бүкіл ел, барлық қауым болып қатысуға шақырып отыр. Өлкетануды зерттеу мәселесінде маңызды дереккөздер ауызша тарих болып табылады. Ауызша тарих шағын өңірдің тарихын зерттеуде жаңаша теориялық-әдіснамалық бағыт болып табылады. Зерттеушілерді тарихи және әлеуметтік-мәдени процестің ерекше тақырыбын анықтау, атап айтқанда жеке тұлғаны зерттеу тақырыбына, оның жұмыс әдістері мен тәсілдеріне, әдістемелеріне бірқатар ерекше талаптар қояды. Ауызша тарих өлкенің тарихын зерделеуде пәнаралық әдістерді іздестіру және тиімді қолдану үшін ғылыми-зерттеу саласын кеңейту үшін қосымша және кең мүмкіндіктер береді. Жас баладан бастап, үлкен қарияға дейінгі адамдардың өлкенің тарихы, географиясы, топономикасына қатыстылығы, өлкетануды насихаттауға қосқан үлесі. Яғни, өлкенің әр тұрғыны өлке туралы білгенін айта алады. Өлкенің салт-дәстүрлері, тілі, сөйлеу мәдениетіндегі ерекшеліктерін де қарастыруға болады. Өлкетанудың басты мақсаты – әлеуметтік топ өкілдерін дамыту, ұлттық мәдениетті жаңғырту, өлкенің әрбір тұрғыны еліміздің азаматы болып табылатындықтан, еліміздің азаматтарына өлкесінің тарихын ұғындыра отырып, ұлтжандылық сезімін қалыптастыру. Патриоттық тәрбие берудің рөлін арттыру, неғұрлым маңызды құралдарына өлкетану, яғни туған өлкенің табиғатын, халқы мен шаруашылығын, оның өткені мен бүгінін жергілікті қоғамдастық өмірін жақсарту мақсатында зерделеу болып табылады. Оқушыларға өзінің туған өлкесі туралы толық, терең мазмұнды білім беруді талап ететін, олардың туған жеріне және табиғатына деген сүйіспеншілік сезімін, сондай-ақ өз халқының әдет-ғұрпына деген құрметін қамтитын аймақтық-өлкетану ұстанымында өз бейнесін табады.

Өлкетану – қандай да бір өлкенің, белгілі жер – ауылдан кішігірім қалаға дейінгі, көше, зауыт, оқу орны т.б. ірі аймаққа дейінгі өлкенің өткені мен бүгінінің белгілі мәселелерінің ғылыми және ғылыми-көпшілік қызметі.

Өлкенің өмірін, ондағы болып жатқан өзгерістерді, табиғаты мен шаруашылығындағы жағдайларды толығырақ сипаттау үшін, өлкенің қазіргі кездегі және бұрынғы өмірінен деректер мен материалдарды үздіксіз жинақтап, оқып, зерттеу жүргізіледі. Өлкетану пәні небір тамаша фактілерді, оқиғаларды, құбылыстарды және тарихи қайраткерлердің халық үшін жасаған қызметін баяндайтын бірден-бір бірегей пән болғандықтан, оның атқаратын міндеті зор.

Сондықтан да өлкетану тәрбиелік маңызы бар пәннің бірі болып табылады. Оқушыларды өздігінен іздену жұмыстарына дағдыландырып, шығармашылық қабілеттерін дамытады. Әр өңірдің өзінің ерекше өзгелерге ұқсамайтын қасиеттері, яғни құндылықтары: фольклоры, әдет-ғұрпы, салт-санасы, өнері, тағамдары, қолөнері, тұрмыстық бұйымдары, ұлттық ойындары т.б. болады. Жергілікті материалдар отандық тарихтың бөлінбес бір бөлігі болып табылады. Басты тәрбиелік дерек ретінде қарастырылатын жергілікті дәстүр болып табылады. Туған жердің тарихы біздерге бүгінгі таңға дейін:

заттай-археологиялық (еңбек құралдары мен қарудың тұрмыстық заттардың архитектуралық құрылыстардың қалдықтары), лингвистикалық (тіл), этнографиялық (дәстүрлер әдет-ғұрыптар), ауызша (фольклор) т.б. деректер түрінде жетті. Өлкенің алғашқы деректері ауызша тарихи деректермен тікелей байланысты келеді. Оқушыларға патриоттық тәрбие беруде өзі туып, бүгінде өмір сүріп жатқан өлкесінің рухани-мәдени материалдарымен таныстыру ерекше мәнге ие болады. Оларға сол аймақта орналасқан өндіріс, оқу, ғылым, денсаулық, спорт және мәдени орталықтары жатады [18].

Қазақстандық білім беру мен тәрбиелеудің әдіснамалық ережелерінің бірі қоғам мен табиғаттың өзара байланысы болып табылады. Өлкетанулық білім өлке тарихы арқылы өскелең ұрпақтың әлеуметтік-мәдени және этноэкологиялық бейімделуінің ұзақ мерзімді тәжірибесі мен өлкетанулық білімінің кешенділігіне сүйене отырып, бұл аспектінің өзекті мәселелерін қарастырады. Өлкетанулық жұмыс табиғат, адам тұрмысын мәдени аспектіде («табиғат-мәдениет әлемі, туған өлкенің ұлттық мәдениеті – мен мәдениет құрушысымын») көруге мүмкіндік береді, тұлғаға білім берумен тәрбиелеу жолын іздестіруде, оның кәсіби және азамат ретінде қалыптасуын көздейді.

Патриотизмге тәрбиелеу бүгінгі таңда шынымен де белсенді өлкетану жұмысынсыз мүмкін емес. Өлкетану – бұл тек жергілікті жердің тарихи және географиялық ерекшеліктерін зерделеу ғана емес. Өлкетану ақыр соңында, Мен кімін? Қайдан? Неге мен мұндаймын? Неге осындамын? Немен және неге бағалаймын? Қайда барамын және кіммен? - деген сұрақтарға жауап беретін тұлғаның тарихи-әлеуметтік өзін-өзі тану процесін анықтайды. Бұл өзгеше генетикалық жадының дауысы. Өлкетану жұмысында көптеген нәрселер ұжыммен орындалады. Жалпы мүдделер мен жауапкершіліктер пайда болады. Бұл мәселенің пайдалылығын және жұмыстың нақты нәтижелерін күшейтеді. Мектептерде туған жерінің тарихын білу – Елбасының пікірінше, патриотизмнің ең үздік формасы. Өйткені, кішігірім Отан - сіз туып-өскен, кейде өмір сүрген жер. Бұл кез-келген ұлтты ұлт ететін мәдени-генетикалық кодтың негізі.

Мұғалім оқушылардың бойында өткенге қатысты білім қалыптастыруға тырысуы керек. Басты нәрсе өлкеге қатысты жан-жақты ақпарат беру. Өлкетану жұмысын бұқаралық ғылыми-мәдени қозғалысқа айналдыру қажет. Әсіресе, тарихи өлкетануды кең ауқымға айналдыру. Мындаған жұмысшылар, шаруалар, интеллигенциялар, оқушылар жоғары ынтамен өзінің зауыт-фабрикаларының, қалалары мен ауылдарының, өз өлкесінің тарихын зерделейтін болуы керек. Негізінен көптеген адамдардың өз жерінің, облысының, қаласының тарихы мен мәдениетін шынайы білгілері келетіні белгілі. Олар өз кезегінде көне көз қариялардан естіген, көрген дүниелері бар, яғни өлкесінің тарихын зерделеумен айналысқан, тек сол естіген-білгендерін жинақтатып, ары қарай зерттеу жұмыстарын жүргізгізіп, яғни, материал жинау, әртүрлі адамдармен кездесу, соңынан одан сұхбат алу, кейін оларды жинақтай отырып, кітап, альбом, естеліктер шығарып, отандық өлкетанудың алтын қорын жасау қажет. Жоғарыда айтып кеткендей, бізге дейінгі жасалынған өлкетанулық жұмыстардың арқасында біздің туған жеріміздің тарихындағы

көптеген жарқын тұлғалар туралы естеліктер сақталған. Бұл материалдар мен бұл тұлғалар өзінің зерттеушілерін тосуда. Уақыт өткен сайын өлке тарихының жаңа парақтары ашылуда. Ата-бабаларымыздың қасықтай қанымен жасалған тарихын әділ таразылап ұрпаққа мұрағат етіп қалдыру, зердесіне құю, санасына сіңіру, олардың туған ел мен жерге деген сүйіспеншілік сезімін ояту – әрбір азаматтың, аға ұрпақтың парызы.

Қазіргі кезеңде мұражай, мұрағат, кітапхана және оқу орталықтары сабақтастықты сақтаған және өлкетану жұмысының дамуына үлкен үлес қосуда. Ол ең маңызды міндет – азаматтық, қазақстандық патриотизм, Отанының өткен тарихына құрметпен қарау мен сүйіспеншілік тудыруды қалыптастыруда.

Адам өз халқының құндылықтарынан нәр алып жетілмесе, тамырсыздық дертіне ұшырайды. Тамырсыз ағаштың қатты желдің екпініне шыдамай құлап қалатыны сияқты, рухани жан азығы әлсіз адам қоғамға жат ағымдардың жетегіне тез ілесіп кете береді. Бұның алдын алу үшін туған өлкенің тарихын зерттеуді, оған оқушыларды белсене қатыстырудың қажеттілігін дәлелдейді. Елімізде тұрып жатқан әрбір ұлт өкіліне ұлтына қарамастан туған жердің тарихы мен салт-дәстүрі ортақ құндылықтар болып табылады. Елбасы мақаласының «XXI ғасырдағы ұлттық сана туралы» тарауында «...замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды. Сонымен бірге, рухани жаңғыру ұлттық сананың түрлі полюстерін қиыннан қиыстырып, жарастыра алатын күдіретімен маңызды. Бұл – тарлан тарихтың, жасампаз бүгінгі күн мен жарқын болашақтың көкжиектерін үйлесімді сабақтастыратын ұлт жадының тұғырнамасы. Мен халқымның тағылымы мол тарихы мен ықылым заманнан арқауы үзілмеген ұлттық салт-дәстүрлерін алдағы өркендеудің берік діңі ете отырып, әрбір қадамын нық басуын, болашаққа сеніммен бет алуын қалаймын...» – деп атап өткен [1].

Туған өлкені зерттеу ерекше қанағаттан алатын, қоғамдық ой-пікірді қалыптастыратын сала болып табылады. Жергілікті материалдар негізінде тарихи өлкетанудың тәрбиелік негізі. Басты тәрбиелік дерек және оның механизмі ретінде жергілікті дәстүр саналады. Яғни ол әртүрлі себептермен зерттеушінің қызығушылығын туғызады. Өлкенің тарихы – бұл өте күрделі өлкетанушылық жұмысты талап етеді, жұмыстың көптігімен, уақыт кезеңінде де өте күрделі болып келеді.

Өлкетануды зерттеудің негізі – жергілікті жердің тарихы. Зерттеу нысандары: ауылдың, қаланың, ауданның, облыстың, республиканың әлеуметтік-экономикалық, саяси, тарихи, мәдени, сонымен қатар олардың табиғи ерекшеліктерінің дамуы болып табылады.

Қазақ халқының тарихи-мәдени мұрасы болып табылатын тарихи ескерткіштер, салт-дәстүр мен әдет-ғұрыптар т.б. тарихын оқыту. Өлкенің өзіне тән дәстүр мен ғұрыптарда ерекшеліктеріне ден қойып зерделеп оны насихаттау. Яғни, жоғарыда айтып кеткендей, әр өлкенің өзіне тән ұлттық салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын, тұрмыс-тіршілігін, насихаттайтын құнды жәдігерлер:

ұлттық киімдер, зергерлік, діни, тоқыма, сүйектелген, ағаш, тері, тұрмыстық, бұйымдар және ат әбзелдер, саздық аспаптар, барлық қолданылған бұйымдардың өзіндік, тек өзіне сол өңірге ғана тән болуы мүмкін. Соларды жинақтауды қолға алу [19].

Рухани-адамгершілік құндылықтарды қалыптастыруда ұрпақтан-ұрпаққа жалғасқан мұралардың маңызының мол екені даусыз. Себебі, өскелең ұрпақ менталитетіне жақын, күнделікті отбасындағы, қоршаған ортадағы ізгіліктердің адам бойындағы құндылықтырды дамытудағы ықпалы мол. Ұлттық дүниетанымын, рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыруда тарихи-мәдени мұраларды тәрбие құралы ретінде өлкетану материалдарын кеңінен пайдалануға мүмкіндік бар. Қазіргі жаһандастыру жағдайында ұлттық тарихи жадын жаңғырту және оны сақтау, ұлттық құндылықтарды сақтап қалудың ең сенімді жолы екендігі белгілі. Ұлттық құндылықтарды әр ұлттың ата-бабалары өздерінің өмір сүру салтына байланысты шығарып, пайдаланып, дамытып ұрпақтарына мұра етіп қалдырып отырған. Сондықтан ұлттық құндылықтар сол ұлттың меншігі болып есептеледі. Оны әр ұлттың ұрпақтары сақтап, заманына қарай дамытып отырулары керек. Егер халық өздерінің ұлттық құндылықтарын жоғалтып алса, ол халық – «ұлт» деп саналмайды. Сондықтан әр ұлт өздерінің ұлттық құндылықтарын сақтауға тырысады, әрі қорғайды. Қазақ халқы да өзінің ұлттық құндылықтарын сақтауы керек. Осы маңызды міндеттерді іске асырудың басты қайнар көздерінің бірі өлкетанулық деректерді жүйелеп, ғылымның кәдесіне жарату, елдің игілігіне айналдыру болмақ. Міне, біздің ұлттың құндылықтары өзімізбен бірге ғасырлар бойы ғұмыр сүріп келе жатқан ана тілімізде, озық салт-дәстүрлерімізде, әлем таң қалумен келе жатқан өнерімізде. Мұның барлығын бір-бірінен бөліп қарауға болмайды. Себебі, олар бірін-бірі толықтыра отырып, тұтас бір ұлттың бірегейлігін, бітім-болмысын құрайды. Сол себепті Қазақ елінің қайта жаңғыруы – халықтың өзінің өткенін, рухани болмысын білуге деген ұмтылысы. Келешекке деген кемел құлшынысы.

Өз өлкесінің бұрынғы және қазіргі өмірін білу, өлкенің жаңаруына тікелей ат салысуымыз үшін қажет, өйткені туған өлке – шегі жоқ әлемнің бір бөлігі. Өлкетану отансүйгіштік сезімді – Отанға деген терең махаббатты тудырады. Мектептегі өлкетану, жалпы өлкетанудың бір бағыты болғандықтан, оқушының адамгершілік, интеллектуалдық, эстетикалық, еңбексүйгіштік, тұлғалық дамуының маңызды факторы болып табылады. Туған өлкенің өткенімен, қазіргі кезімен және жорамалды болашағымен, табиғи, экономикалық, тарихи, мәдени және басқа да ерекшеліктері мен танысу оқушының дүниетанымын қалыптастыруға жағдай жасайды. Бұл оқушының өзінің бір нақты ұлт өкілінің қатарына жататындығын түсінуіне және ол үшін мақтаныш сезімінің туындануына көмектеседі. Олар тарихи-мәдени мұраны сақтауға үйренеді. Елдің игілігін нығайту мен сақтауға өзінің сүбелі үлесін қосуға тырысады.

Мектеп оқушыларын табиғат, тарих және мәдениет ескерткіштерін қорғау, оларды қалпына келтіру жұмыстарына қатыстыру қажет, бұл әрекеттер арқылы оқушылар ескерткіштердің өлке өміріндегі құндылығын түсінеді. Мәдени мұра ескерткіштерін зерттеу барысында, оқушы мұғалімнің басқаруы

арқылы өз күшімен өлкенің тарихи маңызы бар жерлері немесе нысандары туралы материалдар және құжаттар жинайды, бұл – оқушыдан шығармашылықты, жауапкершілікті талап етеді. Жинақталған деректерді реферат жазу, пәндік викториналар, ойын-сайыстар, олимпиадалар өткізу, оқушылардың күшімен ұйымдастырылған мектепішілік өлкетану көрмесін өткізу барысында қолдануға болады. Өлкетану материалдарын жинау барысында өлкетану жұмысының орталығына айналған аудандық, облыстық кітапханалармен, басқа да мәдениет мекемелерімен тығыз байланыста жұмыс істеу қажет.

Өлкенің белгілі адамдары туралы мағлұматтар жинау да өлкетанудың маңызды бөлігі болып табылады. Сонымен қатар мәдени-ағартушылық мекемелердің (ауыл клубы, кітапхана, мектеп, балабақша тағы басқалар) іс-әрекетімен танысу.

Жергілікті жердің өзіндік салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы бар. Оның өзгеге ұқсамайтын ерекшеліктері болады. Сонын ішінде ұлттық қолөнері, қолданбалы өнері халықтың өмірімен, тұрмысымен бірге дамып, ұрпақтан ұрпаққа беріліп отыратын туындысында жергілікті жердің өзіндік өзгеге ұқсамайтын өзгешеліктер болады-мыс. Әр өлкенің өзіндік тарихи дамуына, тұрмысына, тарихи ерекшелігіне және эстетикалық талғамына байланысты ерекшеліктері бар. Мәселен, ұрпақтан ұрпаққа беріліп отырған қолданбалы өнері: ағаш, саз, жүн, тері, металдарды өңдеу тәжірибесі арқылы болып табылады.

Өлкетану жұмыстарын кеңінен жандандыру – аймақты жан-жақты зерделеуге, ақпарат жинауға, жүйелеуге, сақтауға және таратуға, өлке туралы білуге, табиғатты қорғауға, еліміздің осы бөлігінің тарихы және мәдениеті ескерткіштеріне қатысуға байланысты кез-келген қызмет жандандырылуда. Еліміздегі кез келген отандастарымыз өлкенің мәдени құндылықтарын сақтау, құру, тарату және дамыту үшін мәдени-танымдық іс-шараларға қатысады. Отансүйгіш ұрпақ тәрбиелеу үшін отан тарихын сапалы әрі тиімді оқыту қажет. «Өзгені тану үшін, алдымен өзіңді тани біл!» деген жалпы адамзаттық қағиданы басшылыққа ала отырып мектепте отан тарихын оқытуды «Өлкетану» пәні арқылы бекітетін болсақ, оқушының тарихи санасының қалыптасуы мен патриоттық сана-сезімі анағұрлым арта түсер еді. Себебі, өлке тарихы отан тарихының құрамы ретінде «өлкетану» пәнін енгізіп оқыту – Отан тарихын өлке тарихы арқылы танудың негізін қалайды. Өлкетану оқушылардың ғылыми негізді ізденістері мен шығармашылығына негізделіп жасалынғаны жөн. Бұл оқушылардың қызығушылығын арттырып, танымдық қабілеттерін дамытады, жиналған материалдарды тарих сабақтарында пайдалану өте маңызды. Өлке тарихын, оның танымал тұлғаларын жақсы білген оқушыда туған жерді, елді сүю, құрметтеу сияқты сезімдер тезірек қалыптасады. Өзінің туған жері мен ұлы адамдары үшін мақтанады. Өздері де сондай болсам екен дейді. Туған жеріме өз пайдамды тигізсем, өз үлесімді қоссам деп армандайды.

Өлкетану материалдары арқылы туған жеріне деген сүйіспеншілік, мақтаныш сезімдерін қалыптастыруда нақты айғақтың, деректер мен тарихи құжаттардың шындықты дәлелдеп отыратынын айта келіп, өлкетану жұмыстарының бүгінгі мазмұнын патриоттық тәрбиемен байланыстыру аса

қажет деп санаймыз. Қазақстандық патриотизм – бүкіл қазақстандықтарға тән. Себебі ортақ Отан, ортақ тарих, ортақ салт-дәстүр, ортақ тіл және рухы бір халықпыз. Отан – от басынан басталады десек, туған өлкеміздің, қаламыздың көрнекі жері, тарихы, атаулы оқиғаларын, айтулы адамдардың өмір жолдарын білгізудің мәні зор. Қазақтың құт қонып, қыдыр дарыған, табиғатымен талай жанды тамсандырған көрікті жерлерінің өте көп екендігі белгілі, сол өлкенің жаңғыруы арқылы жалпы ұлттық патриотизмнің қалыптасуына бағытталған барлық іс-шаралар өлкетанулық жұмыстар жүйесін дамытуға негізделіп, білім беру жүйесінде орта мектептердің бағдарламаларында туған өлкені зерттеу үлкен бағыт-бағдар береді. Әрбір мекен өзінің қаһармандары мен тарихи орындарына бай. Өлкетану іс-әрекеттерінің жалпы түріне саяхаттар жатады. Арнайы дайындықпен, ерекше жоспармен өткізілген саяхаттардың тәрбиелік құны жоғары болады.

Мектеп мұражайларының жұмыстары да оқушыларды қазақстандық патриотизмге тәрбиелеуде маңызды орын алады. Олардың ішінде дәстүрлі орын алғаны аға ұрпақтың өмірі мен қызметіне, халықтың жауынгерлік және еңбек даңқына ұйымдастырылған мұражайлар. Балалар мұражай жұмыстарын ұйымдастыруға, кезекшілікке, экспонаттарды баяндауға, іздеу топтарына қатынасады. Сол себептен әрбір аймақта аймақтық тарихты оқытуды, мәдени және тарихи ескерткіштерді және жергілікті ауқымдағы мәдени нысандарды қайта қалпына келтіруді ұйымдастыруды қолға алу ең басты оқыту мен тәрбиелеу жүйесінде атқарылатын ең зор сүбелі үлес. Өлкетану пәні небір тамаша фактілерді, оқиғаларды, құбылыстарды және тарихи қайраткерлердің халық үшін жасаған қызметін баяндайды. Осылардың бәрі олардың жүрегіне, сезіміне күшті әсер етеді, адамгершілігі жоғары, саналы азамат болып қалыптасуына үлес қосады. Ал өлке тарихына қатысты материалдар Отан тарихы, әдебиеті, географиясы, мәдениеті сабақтарында негізгі материалға қосымша ретінде пайдаланылғанына қарамастан сабаққа қойылатын үш міндетті: білімділік, тәрбиелік, дамытушылық жүзеге асырады. Өлкетану білімі біржақты этнографиялық аспектіні ғана емес, сонымен бірге ірі ағартушылық жұмысқа негізделіп, жергілікті жердің географиясын, фольклорын, мифологиясын зерттеуді талап етеді [21].

«Патриотизм» – ғасырлар бойы жинақталған ең терең сезімдердің бірі. Отанға деген сезім болмаса, патриот болу мүмкін емес. Патриоттық сезім адамда өзінен өзі не болмаса туа пайда болмайды. Ол ерте жастан адамға әсер ететін, ұзақ мақсатты түрде бағытталған тәрбиенің қорытындысы. Патриотизм ортаның, отбасындағы тәрбиенің, мектептің, мектепке дейінгі мекеменің және түрлі қоғамдық ой-пікірлердің әсер етуімен қалыптасады. Мектепте оны қалыптастыратын пән тарих қана десек артық айтқандық емес. Ұлтына қарамастан Қазақстанда тұратын әрбір азамат Қазақстанды туған Отаным деп түсінуі қажет. Сонда ғана адамның жүрегінде қазақстандық патриотизм сезімінің, өз Отанына деген перзенттік мақтаныш сезімнің өркен ғажайып тамырлануына негіз қаланады. Яғни, этносаралық интеграцияның базасы емес, адамдардың өзін-өзі азаматтық билеуі, Қазақстан халқының бір бөлшегі ретінде сезімі дамып қалыптасады. Патриоттық сезім жалпы адам баласының елін,

жерін, өз тілі мен мәдениетін, тарихи ұлттық құндылықтарын қастерлейтін, батырларын үлгі тұтатын, елінің болашағына сеніммен қарап, өзіндік бағасын түйсінуін, қуаттап қолдауын пайымдайтын көрсеткіші болып табылады. *Өлкетану патриоттық тәрбие берудің ең күшті құралының бірі* – табиғатты тану, туған өлкенің шаруашылығы мен тұрғындары, жергілікті қауымдастықтың өмірін жақсарту мақсатындағы олардың өткені мен қазіргісі. Бұл бағыт өзінің бейнесін білім берудің өңірлік қағидаттарынан, оқушылардың туған өлке туралы толық, терең мазмұнды білімі мен туған өлке табиғаты мен туған жерге деген махаббат сезімінен, өз халқының салт-дәстүріне арналған құрметінен табады.

Жас жеткіншектердің патриотизмін қалыптастыруда, патриотизм адамның өзінің туып өскен өлкесіне деген сүйіспеншілігімен қоса, үлкен достық жанұя құрайтын жүзден астам ұлттар мен ұлыстар мекендеп отырған біздің ұлан-байтақ Отанымызға деген сүйіспеншілік арқылы өзіндік сананы дамытудың мәні зор. Әр адамның Отанға деген сүйіспеншілігі осы жерде тұратын барлық адамдарға деген достық пен туысқандық сезімімен біртұтас болып табылады. Оқушыларды қазақстандық патриотизм рухында тәрбиелеу нәтижесінде қандай ұлттың өкілі болмасын өзін біртұтас көп ұлтты мемлекеттің – Қазақстан Республикасының азаматымын деп сезінеді, Қазақстан Республикасының азаматы болуды өзіне тиген зор бақыт және үлкен жауапкершілік деп түсінеді. Отанға деген сүйіспеншілік әрбір оқушының белсенді өмірлік ұстанымымен ұласса ғана іс-әрекетке айналады. Сондықтан оқушылардың осы курста білімді жақсы меңгеруінің өзі Отанға пайдалы болуға талпынуының белгісі болып табылады. Ал Отан дегеніміз – әрбір адамның өзі туып-өскен өлкесі, туған-туыс, жақындарымен бірге тұратын елді мекені. Сондықтан Отан ұғымын ең алдымен туған өлке ұғымымен байланыста қарастыру қажет. Отанға деген сүйіспеншілік әр адамның кіндік қаны тамған туған жері, елі, өлкесіне деген сүйіспеншіліктен, құрметтен басталады. Оқушыларға патриоттық тәрбие беруді өзінің туған өлкесінен бастау керек. Туған өлке материалдары дегеніміз әркімнің өз үйінің табалдырығын аттап шыққанда табаны тиіп, қолымен ұстап, көзімен көріп жүрген жердің тарихы, географиясы, халқы, жеткен жетістіктері мен құндылықтары болып табылады. Оқушылар неғұрлым өзінің туған жерінің табиғатымен етене жақын жүріп, табиғи құбылыстарды зерттеп білуге құштар болса, олардың жан-дүниесі бай, көңіл-күйі сергек болады, әрі Жер-ананың қадір-қасиетін білген адам өзін оның перзенті санап, оған жауапкершілік сезіммен қарайды. Мектеп оқушыларын, яғни елдің ертеңгі азаматтарын оқытып-тәрбиелейтін орында географиялық өлкетану үйірмесі жұмыстарын бағдарламалық тұрғыда қарап, бұл бағытта дәйекті іс жүргізілсе, патриоттық тәрбиенің нәтижелі болатындығына күмән келтіруге болмайды [22].

Отаншылдыққа тәрбиелеуде өлкетану материалдарының негізгі мазмұны мынадай мәселелерді қамтығаны жөн деп санаймыз:

- өлкенің тарихы (өлкенің кеңес дәуірі келгенге дейінгі тарихы; төңкеріс кезіндегі тарихы; тәуелсіздік жолындағы күрес тарихы; өлкенің қазіргі таңдағы тарихы);

- өлкенің табиғаты және табиғи қорлары;
- өлкеден шыққан батырлардың, халық қаһармандарының, ғылым, мәдениет және спорт қайраткерлерінің ерлігі мен ерен еңбегі;
- мәдени құндылықтар, т.б. Оқушыларға патриоттық тәрбие беруде өлкетану құралдары – мұражайлардың, естеліктер мен ескерткіш тақталарының, әдеби және мәдени шығармалардың, театрдың, өнердің алатын орны ерекше екені даусыз [23].

Өлкетанудың басты миссиясы адамдардың Отанға, өзінің туған жеріне, туған үйіне, отбасына сүйіспеншілігін қалыптастыру және дамыту болып табылады. Өлкетану ол әрқашан да өлкені сүю деген ұғыммен қатар тұрады. Өлкені жан-жақты таныту ісіне лайықты үлес қосып отырған өлкені зерттеуші ғалымдар қоғамының ролі зор. Өлкетану жұмысы бірнеше жолдар мен бағыттар бойынша жүргізілді. Олдардың негізгілері:

а) қоғамдық өлкетану. Бұған өлкенің ерікті түрде өлкетану ісімен шұғылданатын әуесқойлары жергілікті ескерткіштерді, табиғи маңызды объектілерді зерттеу, күтіп сақтау істеріне қатыса алады.

в) музейлік өлкетану. Өлкетану ісінің өзекті мәселелерінің едәуір бөлігі музейлердің жүргізетін көпшілік жұмысына байланысты. Өлкенің музейлерін аралап көрген адамдар, ондағы өте құнды және сирек кездесетін экспонаттарды мұқият көріп, танысып өлке жайлы көп мағлұмат алары сөзсіз.

г) мектептік өлкетану. Бұл сыныптан тыс істелетін жұмыстардың ішіндегі ең маңыздысы. Көптеген мектептерде жаратылыстану, тарих, қоғамтану пәнінің мұғалімдерінің басқаруымен өлкетану үйірмелері, секциялары жұмыс істейді. Мектепте өлкетанудың жасөспірімдерді Отанды сүюге, өз өлкесін мадақтай, бағалай білуде, патриоттық рухта тәрбиелеуде мәні зор. Өлкетану ісінде өлкенің даңқты адамдарын іздестіріп, олар жайлы деректер жинауға өлкеге еңбек сіңіріп жүрген аты-жөні бұрын белгісіз өнер қайраткерлері, жауынгерлер есімі, маңызды оқиғаларды анықтап, бағалы құжаттар табу.

д) өлкенің басқа да мәдениет орындары (баспалар, халық шығармашылығы үйлері, клубтар, кітапханалар) өлкетану жұмыстарын насихаттауға ат салысады [24].

Өлкетану жұмыстарының түрлі салаларын үйлестіре жүргізетін бірден-бір орын ол – кітапхана. Кітапхана қызметкерлері өлкетану тақырыбын меңгере отырып әр өлкенің, облыстың, республиканың экономикасының дамуы, оның тарихы, табиғи қорларын пайдалану мәселелерін еңбекшілер арасында кеңінен насихаттап отыру қажет. Кітапханалардағы өлкетану жөніндегі барлық жұмыстар халыққа жалпы білім беру, бұқараның мәдени дәрежесін жетілдіру, қазіргі заманның алға қойып отырған келелі ғылыми өндірістік мәселелерін қамти отырып жүргізілуі тиіс. Бұған белгілі бір аймақты жан-жақты зерттеуге бағытталған немесе оның физикалық және экономикалық географиясына, геологиясына, тарихына, этнографиясына, топырақтануға не жаратылысына арналып жазылған кітаптар мен мақалаларды топтастыру міндет. Әрбір оқырманға өлкетану жайлы ақпараттарды жеткізудің ең бір тиімді жолы библиографиялық көрсеткіштер, естеліктер, ақпараттық материалдар, дайджестер, күнтізбелер құрастырып шығару. Өңірдің кітапханасы өз істерінде

мемлекеттік саясатты, идеологияны, ақпараттық жетістіктерді және тұрғындарға кітапханалық қызметті дамыту мен сақтау жөніндегі бағдарламаларды үнемі іске асыруда.

Қазіргі уақытта кітапханалар, сонымен қатар мектеп кітапханалары халық және оқушылармен өлкетану бойынша үлкен жұмыс жүргізеді. Тақырыптық кітапханалардың әсіресе ауылдық жерлерде рөлі күшті. Жергілікті оқу орындарында белгілі бір жердегі мазмұнға қатысты құжаттарды көрсететін библиографиялық нұсқаулықтар (индекстер, тізімдер, сауалнама) бар. Жергілікті тарихи библиографиялық ақпарат аймақтың тарихы мен мәдениетіне, оның қазіргі және келешекке деген қызығушылығын тудыратын барлық адамдарға арналған. Оның мақсаты - өз жеріне деген сүйіспеншілікті дамыту, өлкетанулық білім ауқымын кеңейту.

Кітапханаларда өлкетану бойынша мынадай бөлімдер әзірленуі мүмкін.

- Өлкенің тарихы мен бүгіні. Экологиялық мәселелер
- Табиғат ресурстары. Рационалды пайдалану
- Өзендер. Өзенге арналған жолнұсқаулық.
- Облыстың қорықтары
- Өсімдіктер ресурстары. Дәрілік шөптер
- Қорғалатын өсімдіктер түрлері
- Жануарлар әлемі. Жануарлар дүниесін қорғау
- Топонимика
- Адамдар. Атаулы күндер күнтізбесі (ғалымдар, өлкетанушылар)

Әрбір бөлімде жүйелі картотекалар жүргізіледі..

Өлкетанулық кітапханаларда оқу-тәрбие үрдісіне арналған әдебиеттер мынадай бөлімдерде ұсынылуы керек:

- Жаһандық экологиялық проблемалар (университеттер үшін оқулықтар, жалпы экология бойынша кітаптар).
- Қазіргі әлемдегі экология (экология, геоэкология, табиғатты қорғау бойынша танымал ғылыми басылымдар).
- Аймақтық экологиялық проблемалар (облыстың, облыстың табиғат қорғау бойынша оқу-әдістемелік құралы).
- әкімшілік ауданның экологиялық ахуалы (әкімшілік ауданның табиғатты пайдалануындағы жергілікті баспасөздегі мақалалары).

Экологияны оқыту әдістемесі (оқулықтар, брошюралар, экологияны оқыту әдіснамасы туралы мақалалар, соның ішінде оқушылардың ғылыми-зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру)

Өлкетануды дамыту жергілікті жердің «өмір философиясы» бола алу мүмкіндігіне әкеледі. Өйткені, өлке тарихы тек өңір туралы білімнің мөлшері ғана емес, сонымен бірге өңірде өмірлік қызметтердің белгілі бір түрін негіздеу және оның болашағын болжау болып табылады. Өлке тарихындағы инновациялық құбылыстарға тән қызмет аспектісі, өзінің ғылыми және ақпараттық компоненттерінен кем емес. Соңғысы үшін нақты деңгейден кешенді, пәнаралық зерттеуге көшу болашағы бар.

Әр аймақта өлкетану жұмыстарын жандандырып, туған жерді түлету айрықша бір қасиетті шаруа. Өлкетану жұмыстарын сәтімен жүргізетін болсақ,

мектептер мен университеттердің оқу бағдарламаларына «Өлкетану» пәнін енгізіп, сол өлкенің тарихы мен табиғатын, географиясы мен экологиясын, археологиясы мен демографиясын, руханияты мен ономастикалық ерекшеліктерін түбегейлі зерттеп, тереңнен жазу қолға алынса құба-құп болар еді. Осы орайда тағы бір айта кететін нәрсе, туған жерден түлеп ұшып, ұлан-ғайыр еліміздің түкпір-түкпірлерінде, шет елдерде жемісті жұмыс жасап жүрген әйгілі жерлестердің басын қосып, ауыл тұрғындарымен, мектеп оқушыларымен кездесулер өткізу ол да жас ұрпақтың тұлға болып қалыптасуына, ұлтжандылық қасиетінің оянуына үлкен ықпалы бар.

Әдістемелік ұсынымдарда өлкетанумен және жергілікті тарихпен айналысатын зерттеушілер сүйенетін ғылыми санаттың белгілі бір тобы пайдаланылды. Төменде беріліп отырған анықтамалар негізгілері болып саналады.

Г.П.Пирожков өлкетануды әлеуметтік-мәдени феномен ретінде қарастырады: өлкетану іс-әрекеті туралы ғылым; ғылыми пәндер кешені; адамның өз жеріндегі өмірлік тіршілігін сипаттайтын білім саласы; педагогикалық категория – ұрпақтан ұрпаққа бейімделген тәжірибені жеткізу механизмі; ғылыми, өндірістік, өздігінен білім алу міндеттерін шешу мақсатында белгілі бір аймақты оқып үйрену бойынша жүргізілетін кез келген іс-әрекет; мемлекеттік және қоғамдық өмірді ұйымдастыру мен реттеудің маңызды тарихи формасы, нормалардың, құндылықтардың, мәдени үлгілердің жиынтығын білдіреді [22].

«Тұлға» – адам қарым-қатынас пен саналы қызметтің субъектісі ретінде.

«Әлеуметтік қоғам» – адамдардың салыстырмалы түрде тұрақты, үлкен жиынтығы (тобы), ол адамдардың белгілі бір елеулі қарым-қатынасы және осының нәтижесінде мәдениеттің ортақтығында көрініс табатын олардың өмірлік іс-әрекетінің ынтымақтастығымен сипатталады [23].

«Әлеуметтік мәдени естелік» – өткенге шолу жасау туралы маңызды әлеуметтік және мәдени ақпараттарды іріктеу мен түрлендіруді жүзеге асыратын, әлеуметтік-мәдени құралдар мен институттардың жиынтығын белгілеу үшін социологияда және мәдениеттануда қолданылатын ұғым. Сонымен қатар оның мақсаты жинақталған қоғамдық және мәдени тәжірибені сақтау және ұрпақтан ұрпаққа жеткізу.

«Әлеуметтік жағдаят» – қоғамның дамуындағы нақты кезеңіндегі мәдениетінің жағдайын анықтайтын үрдістердің және қарама-қарсы үрдістердің жиынтығымен шартталған жағдаят.

Өлкетану – белгілі бір проблеманың ғылыми және ғылыми-көпшіліктік іс-әрекеті, яғни кез-келген өлкенің, нақты жердің – айылдың, кіші-гірім қаланың, тіпті көшенің, өнеркәсіптің, білім ошағының өткені мен бүгінгісі.

Мәдениет – адамның өмірі, іс-әрекеті мен өзара қарым-қатынасын ұйымдастырудың түрлері мен формаларында, сонымен қатар олардың жасайтын материалдық және рухани құндылықтарынан көрінетін қоғам дамуының, шығармашылық күштердің және адам қабілетінің тарихи анықталған деңгейі [24].

Мектеп оқушыларының көп этномәдениеттік құзыретін тәрбиелеу процесінде өлкетанудың маңызы зор.

Өлкетану туған өлкені зерттеумен айналысады, бұл – географиялық тұрғыдан шектеулі аумақты (жерді) және онда өмір сүретін адамдарды қамтитын кеңістіктік-толықтырылған ұғым. Ол аумақ «мәдениеттің ең мықты іргетасын» қалыптастыратын және құрастыратын ерекше, рухани, жеке, қайталанбас жер [25].

Қазіргі кезеңде білім берудің өлкетанушылық мазмұны, туған өлкедегі алуан түрлі үдерістер мен құбылыстарға біртұтас кешенді-жүйелі көзқарасты қалыптастыруы тиіс. Мұндай көзқарас оқылатын аймақтың жағдайын қалыптастырушы және өзгертуші факторларды, олардың өзара тең байланысында табиғи, экономикалық, әлеуметтік және мәдени факторлар тұрғысынан қарастыруға мүмкіндік береді. Бұл ғылыми дүниетанымдық көзқарасты, өмір сүру ортасының біртұтас бейнесін, ғылыми негізделген экологиялық және әлеуметтік-мәдени көзқарас жүйесін, оқушылардың туған өлкеге тек қана эмоциялық тұрғыдан емес, тиімді пайдалану тұрғысынан да қарау сияқты құндылықтарды қалыптастырудың неғұрлым тиімді жолы болып табылады. Көрсетілген көзқарастарды жүзеге асыру жалпы әдістерге сүйенуді қарастырады:

Жалпы бағыттылықта:

– өлкетанудың тәрбиелік міндеттерінің елдің, өлкенің (аймақтың), ауылдың патриотын қалыптастыруға бағытталуының басымдылығын мойындау;

– өлкетануды оқу барысында мақсаттар мен принциптердің тұтастығын, оқушыларды дайындаудың сатыларында сабақтастықты сақтай отырып, бұл сатыларда оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес білім беру және тәрбиелеудің нақты міндеттерін анықтау арқылы өлкетану дайындығының кезеңдерін атап көрсету.

Мазмұнында:

– мазмұнын аумақтық-хронологиялық тұрғыдан баяндау;

– өлкетануды оқушылардың өз өлкесін (аймағын) күрделі, алуан түрлі, қарама-қайшылықта, бірақ біртұтас әлем ретінде көре білуге жағдай жасайтын курс ретінде түсіну.

Алайда, мектеп пәндерінің мазмұнына (олардың аймақтық компонентіне) сүйене отырып, бұл пәндердегі мағлұматтардың қайталамасы болып шықпай, жаңа деректермен толықтырылуы керек;

– аймақтық компонент мектеп пәндерінде қарастырылмайтын сұрақтармен толықтырылуы тиіс;

– өз елді мекенінің, ауданының тарихындағы мәліметтермен, қазіргі кездегі өмірінің қызықты, болашақта өлкенің тарих беттеріне енгізуге болатын деректермен толықтыруға көңіл бөлу.

Ұйымдастыруда:

– оқушыларға таулар, көлдер, ормандар, шаруашылық және мәдени орындар, тарихи ескерткіштер және тағы басқаларды оқудың нақты нысандары ретінде таныстыру;

– мектеп пәндерін оқу барысында аудио, бейне материалдарды, мультимедиялық технологияларды қолдану арқылы көрнекілікке ерекше көңіл бөлу;

– ғылыми жобалар жазу, экспедиция (археологиялық, экологиялық, этнографиялық, фольклорлық) жұмыстарына қатысу, экскурсиялар мен туристік саяхаттарға шығу арқылы туған өлкені оқып-білу әрекетіне тарту.

Сонымен, туған өлке жайлы білім беру оқытудың жобалық, коммуникативтік, тәжірибелік әдістерін оңтайлы және тиімді пайдалану арқылы, сыныпта және сыныптан тыс әрекеттердің әр түрлі тәсілдері арқылы жүзеге асырылуы тиіс [26].

Өлкетану жұмыстарын жасөспірімдерді тәрбиелеудегі ерекшеліктері:

– тарихи мәліметтермен тығыз байланыста болғандықтан, тарих ғылымдары және тарих оқу пәнінің негізгі ұстанымдары, әдістері, құралдарымен сипатталады;

– оқушылардың экологиялық мәдениетін қалыптастыруда өлкетану жұмыстары жетекші фактор болып табылады;

– өлкетану жұмыстары экологиялық мәдениетті қалыптастыруда жаратылыстану пәндерімен, әсіресе географиямен, биологиямен және экологиямен тығыз байланыстылығымен сипатталады;

– өлкетану жұмыстарының ерекшелігі топонимика (гректің «топос» – орын, жер, «онома» – атау деген екі сөзінен тұрады, яғни жер-су атаулары деген сөз), ономастика (гректің *onomastike* – ат беру өнері, тіл білімінің жалқы есімдерді зерттейтін саласы) сияқты ғылымдардың, білімдердің өзгешеліктерімен анықталады. Демек, топонимдер тарихи, географиялық және лингвистикалық мәннен хабар беріп тұрады деген сөз. Мұның өзі белгілі бір өңірдің топониміне қарап сол өңірде мекен еткен ұрпақтың тарихы туралы, тіршілік көзі жайында, ой-өрісі хақында, тіптен сезім сұлулығына дейін тамаша хабардар болып, белгілі бір қорытынды жасауға мүмкіндік береді;

– сыныптан тыс уақытта танымжорық, оқу-танымдық соқпақ, саяхат, экспедициялар сияқты жұмыс түрлерін ұйымдастырылуымен байланысады;

– мектеп оқушылары өзінің тұрғылықты жерінің тарихы, әдебиеті, қолөнер түрлері, табиғи жағдайы, табиғат ресурстары, жергілікті тұрғындардың тұрмыс-тіршілігі, олардың табиғатпен бұрынғы және қазіргі қарым-қатынастары бойынша әр түрлі дерек көздерін, мұрағат қорларын, мұражай материалдарын қолданумен ерекшеленеді;

– өлкетану жұмыстары оқушылардың алған теориялық білімдерін практикада қолдануға нақты мүмкіндік беріп, туған жеріне, отанына деген сүйіспеншілігін арттыруға, ұлттық құндылықтарға баулуға бағытталған өзіндік ерекшелігі бар оқу-тәрбие процесіне айналады.

Өлкетану материалдары арқылы отансүйгіштікке тәрбиелеу педагогикалық үдерістің: түсінік қалыптастыру – білім беру – біліктілік – практикалық іс-әрекетке баулу атты тізбегін құрастыруды көздейді. Мұғалім алдымен оқушылардың бойында:

– Отан адамның дүниеге келген жері ретінде, туған жердің табиғаты, ана тілі, салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар, тарих, туған өлке тұрғындарының

өміріндегі ұлттық ерекшеліктер, отансүйгіштік сезім туған өлкеге деген көзқарас *түсініктерін* қалыптастыру;

– ұжымда және өздігінен жеке жұмыс істеу барысында оқушы «Отан», «туған жер» ұғымдарын меңгеруі тиіс, оқушыны туған өлкенің тарихын, өзінің ата-тегін, олардың тарихын өз бетімен оқып-білуге, Отанға, еңбек етуге, қоршаған адамдарға қарасты өзінің көзқарасын анықтауға, саралауға қажетті *білімді* қалыптастыру;

– оқушы саралау, түсініп оқу, ерінбей тірнектеп материал жинау, мұрағатта жұмыс істеу, экскурсияны жүргізуші дағдыларын үйрену арқылы *біліктілігін* арттырады;

– өлкетану жұмысының түрлері: саяхат, экскурсия, бақылау жүргізу, кеппешөп жинау, тәжірибелер жасау, мамандық иелерімен кездесулер тағы басқа *практикалық іс-әрекеттерді* оқушылардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, құндылық көзқарастарын қалыптастыруға, білуге деген қызығушылықтарын арттыруға бағыттау.

2 Жалпы білім беретін мектептердің 5-7-сыныптарында «Өлкетану»: мәдени-генетикалық кодтын негізі» пәнін оқытудың ерекшеліктері

Үшінші модернизация жағдайында қазақстандық қоғамды дамытудың қазіргі кезеңінде ұлттық сәйкестікті сақтау, патриотизм сезімін қалыптастыру аса маңызды.

Қазақстан өзінің тарихы, әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүріне бай жер. Қазақстанның аумағы ежелден бері маңызды сауда, экономикалық, қаржылық және мәдени орталықтардың бірі болды. Мұнда түркі тайпаларының көптеген мемлекеттік құрылымдары пайда болды, дамыды және ауыстырылды, олардың басым бөлігі қазақ халқының бір бөлігі болды. Әрбір адам өз елінің және өз аймағының өткен, қазіргі және келешегімен белгілі түрде байланысты болады, тұлғаның қалыптасуы оның ерте балалықта өзін және өзінің қоршаған әлемдегі өз орнын, кіші Отанының табиғатын, тарихын, мәдениетін, салт-дәстүрлерін түсініп білуінен басталады.

Мемлекет басшысының «Болашаққа көзқарас: қоғамдық сананы модернизациялау» атты мақаласы өлкетанудың дамуына жаңа серпін берді: «Патриотизм өз жеріне, селосына, ауылына, қаласына, өңіріне, кіші Отанға деген сүйіспеншілігімен басталады. Отанға деген ерекше көзқарас, оның мәдениетіне, әдет-ғұрыптарына, салт-дәстүрлеріне деген махаббат патриотизмнің басты ерекшелігі болып табылады. Бұл қандай да бір ұлт жеке адамдар жинайтын емес, ұлт жасайтын мәдени және генетикалық кодтың негізі. Патриотизмнің үздік үлгісі – бұл орта мектептерде туған өлкенің тарихын зерттеу».

«Тәрбие және білім» атты кіші бағдарламасы біртұтас ұлттың бәсекеге қабілетті, прагматикалық, мықты, жауапты, шығармашыл, патриоттық және белсенді тұлғасын тәрбиелеу мақсатында «Рухани жаңғыру» бағдарламасы шеңберінде құрылды, табысты болашақтың негізі – біртұтас ұлттың жетістік іргетасы болып білімге деген табынушылық табылады.

Қазіргі таңда барлық пәндердің дерлік оқу жоспарына өлкетану элементтері қосылған, бұл білім алушыларға тарих пен географияға, тіл мен фольклорға, Қазақстан территориясын мекендеген барлық этностардың мәдениетінің көпқырлығын тануға әртүрлі білім облыстарын зерттеуге мүмкіндік береді.

2017 жылдың 25-қазанында Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің №545 бұйрығымен жаңартылған мазмұнға қатысты негізгі орта білім деңгейі бойынша үлгілік оқу жоспарларына өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Атап айтқанда, «Қазақ тілі мен әдебиеті» (6,7-сынып), «Қазақстан тарихы» (5-7-сыныптар), «География» (7-сынып), «Музыка» (5-6-сынып) пәндері бойынша оқу бағдарламалары өлкетану тақырыптарымен толықтырылды [27].

Курстың мақсаты – туған өлкенің қалыптасуы мен дамуын кешенді сипаттайтын географиялық, тарихи, мәдени, табиғи және басқа да факторлар туралы білім қалыптастыру; туған елге деген сүйіспеншілік сезімге, қоршаған табиғи ортаны аялауға тәрбиелеу болып табылады.

Курстың міндеттері

1) Қазақстан тарихы, география, қазақ әдебиеті және музыка пәндері сабақтарында алынған білімдері мен дағдыларын кеңейту, тереңдету;

2) ежелгі дәуірден бастап қазіргі уақытқа дейінгі туған жер аумағында болып жатқан тарихи процестердің негізгі кезеңдері мен ерекшеліктері туралы білім қалыптастыру;

3) туған өлкенің табиғи байлықтары, тарихи ескерткіштері және мәдени нысандары туралы білімдерін кеңейту;

4) туған өлкенің дәстүрлі қолөнері, мәдени және әдеби мұралары мен өңір мақтанышына айналған адамдар туралы білімдерін кеңейту;

5) туған өлкенің бірегей табиғаты, тарихы мен мәдениетіне деген құрмет сезімдеріне тәрбиелеу; оларды қорғауға жауапкершіліктерін арттыру.

«Өлкетану» оқу курсының мазмұнын ұйымдастыру

«Өлкетану» оқу курсы бойынша оқу жүктемесінің көлемі:

1) 5-сыныпта – оқу жылында 5 сағат;

2) 6-сыныпта – оқу жылында 7 сағат;

3) 7-сыныпта – оқу жылында 8 сағат. Барлығы – 20 сағат.

«Өлкетану» курсының оқу жүктемесін сыныптар мен пәндерге бөлу:

1) 5-сыныпта:

«Қазақстан тарихы» – 4 сағат;

«Музыка» – 1 сағат;

2) 6-сыныпта:

«Қазақстан тарихы» – 4 сағат;

«Қазақ әдебиеті» (қазақ тілді емес мектептерге «Қазақ тілі және әдебиеті») – 2 сағат;

«Музыка» – 1 сағат;

3) 7-сыныпта:

«Қазақстан тарихы» – 4 сағат;

«Қазақ әдебиеті» (қазақ тілді емес мектептерге «Қазақ тілі мен әдебиеті») – 2 сағат;

«География» – 2 сағат.

Кіріктірілген «Өлкетану» курсының негізгі мазмұны мен оқу мақсаттарының жүйесі 1-кестеде берілген.

1-кесте – Курстың негізгі мазмұны. Оқу мақсаттарының жүйесі

№	Пән	Тақырыптар	Оқу мақсаттары
5-сынып			
Білім алушылар:			
1	Қазақстан тарихы	Туған өлкенің аңыз-ертегілері	- туған өлке туралы аңыз-ертегілерді білу; - аңыз-ертегілердің мән-мағанасын түсіну және талдау; - өткен ұрпақтың тарихи және мәдени мұрасын сақтау мен толықтыруды ұғыну
2		Біздің айналамыздағы тарихи ескерткіштер	- туған өлкедегі ескерткіштерді білу; - туған өлкедегі тарихи ескерткіштердің құндылығын түсіну; - туған өлкенің маңызды ескерткіштерінің

			әрқайсысының пайда болу тарихын түсіндіріп айта білу
3		Өңірдің тарихи тұлғалары: билер, батырлар мен палуандар	- туған өлкенің тарихына кірген билер, ақындар, батырлар мен палуандарды білу; - бұл тұлғалардың туған өлке тарихына бекер кірмегендігін дәлелдей білу
4		Жәдігерлер сыр шертеді (өлкетану музейіне бару)	- тарихи жәдігердің не екендігін білу; - тарихи мұраны жеткізудегі жәдігердің рөлін білу; - нақты жәдігерлер нені білдіретінін түсіндіре білу
5	Музыка	Туған өлке симфониясы	- туған өлкедегі музыкалық өнердің ерекшеліктері туралы түсінігінің болуы; - «Менің туған өлкемнің 30 әні мен әуені» аудиокаталогын ұжымдық жұмыс нәтижесінде құрастыру үшін электрондық музыкалық каталог құрастырудың бастапқы дағдыларының болуы
6-сынып			
Білім алушылар:			
6	Қазақстан тарихы	Топонимдер – өткен заманның куәгерлері (өлке тарихы атауларында)	- жергілікті жер, қалалар, өзендер, көлдер, таулар атаулар нені білдіретінін білу; - бұл атаулардың пайда болу тарихын түсіндіре білу
7		Мәдени-тарихи дәстүрді сақтаушылар: өлкенің ұлттық қолөнері	- жергілікті жерге қандай дәстүрлі қолөнер тән екендігін білу; - туған өлкенің дәстүрлі көркем мәдениетін жандандыруға үлесін қосқан шеберлерді білу
8		Бір ел – бір тағдыр (менің өлкемнің халықтары)	- туған өлке ұлыстарының қалыптасу тарихын білу; - туған жеріндегі ұлттардың салт-дәстүрін білу және құрметпен қабылдау
9		Туған өлке тарихының тірі куәгерлері	- туған өлке тарихының тірі куәгерлерін саралау категорияларын білу: Ұлы Отан соғысы ардагерлері, тыл ардагерлері, еңбек ардагерлері, ауған-әскерлері, тың игерушілер, құрметті тұрғындар, еңбегі сіңген педагогтер мен дәрігерлер; - соғыс және тыл ардагерлерінің ерліктері туралы білу
10		Менің туған өлкем өлеңдер мен прозада	- туған өлкенің табиғаты және тарихы сипатталатын поэтикалық және прозалық шығармаларды білу; - туған өлкенің ақындары мен жазушыларының шығармашылығын білу, олардың шығармашылығы туралы деректер жинау және презентация дайындау; - туған өлкеге арналған бір өлеңді жатқа мәнерлеп оқу
11		Өлкені сипаттау өнері	- мәтіннің ақпараттылық, оның көркемдік, тілдік ерекшеліктері негізінен өлкетану сипаттамаларын талдау;

			- өлкетану аясында прозалық үзінділер жазудың алғашқы дағдыларын меңгеру.
12		Туған жердің таланттары	- туған өлкенің жыршы-термеші, әнші және сазгерлерінің шығармашылығы туралы әңгімелей білу
7-сынып			
Білім алушылар:			
13	Қазақстан тарихы	Туристік маршруттар	- туристік маршрут дегеннің не екенін білу; туристік маршруттар құрастырудың алғашқы дағдыларын меңгеру
14		Жомарт жүрек	- демеушілік және меценаттық дегеннің не екенін білу; - нақты адамдардың істеген жақсылықтары туралы және өзінің туған жерін қолдау үшін не істеуге болатынын білу
15		Туған өлкенің жылнамасы	- дереккөздер негізінде өлке дамуының тарихи маңызды кезеңдерін анықтау; - туған өлкенің шежіресін білу; - мұражайлардан, мұрағаттардан, кітапханалардан, интернеттен туған өлкеге (ауыл, аудан, қала, облыс) қатысты қажетті ақпаратты табу; - тарихи оқиғалардың хронологиясын құрастыра білу
16		Менің мектебімнің тарихы	- түрлі дереккөздерден қажетті ақпаратты табу; - сұхбаттасуға қажетті сұрақтар қою және сұхбат жүргізу; - өз мектебінің тарихын әңгімелей білу
17		Қазақ әдебиеті/ Қазақ тілі мен әдебиеті	Туған өлке публицистика беттерінде
18		«Менің туған өлкем» электрондық энциклопедиясы	- энциклопедия ұғымын түсіну; - энциклопедияға қажетті материалдарды іріктей білу; - өлкетанудың бағыттарын анықтау; - өлкетанудың бағыттары бойынша электрондық энциклопедия құрастырудың ұжымдық жұмысына қатысу
19	География	Туған өлкенің флорасы мен фаунасы	- өлкенің өсімдік жамылғысын білу; - өлкеге тән жануарлар дүниесін білу; - Қызыл кітап деген не екенін және өңірдің Қызыл кітабына кірген жануарларды білу
20		Туған өлкемнің визит карточкасы: өлкетанудың деректер базасын әзірлеу	- материалды ұсыну формасын анықтау; - өлке туралы негізгі анықтамалық мәліметтерді қамтитын түрлі форматтағы ақпараттық материалдарды әзірлеу; - оқырманға/тыңдарманға эмоционалдық әсер ету мақсатында материалдарды жинақтай білу

Оқу бағдарламасы 2018-2019 оқу жылынан бастап енгізілді.

Мектептік білім беру әрбір адамның аймақтық сипаттамалардың барлық салаларында өмірге бейімделуіне көмектесуге арналған. Негізгі пән курстары мектеп құрамынан қосымша сағат бөлу арқылы аймақтық мазмұнды зерттеуді болжайды. Аймақтық мазмұнды тереңдетіп оқыту арнайы тағайындалған сабақтарда, элективті курстарда жүзеге асырылады. Оларға арналған сағаттар жоспардың вариативтік бөлігінен беріледі.

Мұғалім өлкетану жұмысын жандандыру мақсатында білім берудің тиімді заманауи әдістерін: проблемалық оқыту, жобалау әдістерін, рөлдік ойындар, ақпараттық, ізденушілік, зерттеушілік технологияларды қолдана алады, сонымен қатар оқушының бойында өзін-өзі бағалай алу қабілетін қалыптастыруға жағдай жасауы және мұғалім әрқашан ізденісте болуы керек. Туған өлкенің тарихы, мәдениеті, тұрмысы, адамдары туралы ақпаратты ғаламтордан, энциклопедиялардан, анықтамалықтардан алуға болады. Туған өлке туралы ақпараттың тағы бір көзі, ол – жергілікті тұрғындардың отбасылық альбомдарындағы фотосуреттер, бұлардың бәрі мұғалімге туған өлке туралы ақпарат алуға мүмкіндік тудырады.

«Туған өлке» ұғымына қандай аумақты кіргізу керектігін алдын-ала шешіп алған жөн. Кейбір жағдайларда өлке деп үздіксіз және нақты бақылау жүргізетін мектептің маңайын айтады. Ал кейбір жағдайларда бұл ұғымды ауданның немесе облыстың әкімшілік аумағына дейін кеңейтеді. Көпшілік жағдайда мектеп орналасқан маңайда зерттеу немесе бақылау жүргізу үшін облыс көлеміндегі мағлұматтарды білу қажет болып шығады. Сол себепті мектептегі өлкетану курсы бұл екі көзқарасты да қамтуы тиіс. Мектепті қоршаған ең жақын орта бақылаулар жүргізу және білім беру процесінде қолдану үшін қолайлы, сондықтан өлкетану жұмысын мектеп орналасқан жерді терең оқудан бастаған дұрыс. Ал мектептен қашықтағы аудан немесе облыс аумағымен танысу, туған өлкемен танысудың бірізді жалғасы болуы керек [28].

Өлкетану жұмысында өлкені зерттеудің барлық негізгі әдістері қолданылуы мүмкін, олар: әдеби, далада бақылаулар жүргізу, картографиялық, статистикалық, көзбен шолу (визуалды), әңгімелесу және сауалнама жүргізу, фотосуретке және бейнефильмге түсіру.

Далада бақылау жүргізу әдісі негізінен табиғат жағдайларын зерттеу үшін қолданылады. Ол мектепте бар техникалық құралдарды қолдану арқылы дала жағдайында әр түрлі зерттеу жұмыстарын жүргізуге бағытталған.

Зерттеудің картографиялық әдісі өлке аумағындағы шаруашылық пен табиғаттың арасындағы кеңістіктік үйлесімділікті ашу мақсатында қолданылады. Өлкетанулық зерттеу жұмыстары картадан басталуы және нәтижелер картаға түсірілуі тиіс. Зерттеудің маңызды бөлігі – жергілікті жердің планын қағазқа түсіру және әр түрлі карталар құрастыру.

Статистикалық әдіс әсіресе халықты, шаруашылықты, экономикалық байланыстарды оқу барысында жинақталған сандық көрсеткіштерді іріктеп алу және олардан қорытынды шығарумен анықталады. Бұл әдіс әр түрлі сандық мәліметтерді санау, орташа көрсеткіштерді шығару, кестелер құрастыру және олардың графикалық бейнесін сызудан тұрады.

Жергілікті тұрғындармен, өлкетанушылармен әңгімелесу және сауалнама жүргізу әдісі тарихи және тұрмыстық деректерді қалпына келтіруге, бұрыннан белгілі ақпаратты анықтауға мүмкіндік береді.

Фотосуретке және кинофильмге түсіру – өлкетану зерттеу жұмыстарын жүргізудегі маңызды құралдардың бірі. Өлкенің нысандарын, халқының өмір сүру салтын, күнделікті өмірін фотосуретке немесе кинофильмге түсірудің нәтижесі қызықты монографиялық альбомдар жасауға, өлкетану мұражайының экспонатына арналған материалдар жинақтауға және жекелеген сұрақтар бойынша кино көрсетуге бағытталған.

Сонымен, өлкенің өмірін, ондағы болып жатқан өзгерістерді, табиғаты мен шаруашылығындағы жағдайларды толығырақ сипаттау үшін, өлкенің қазіргі кездегі және бұрынғы өмірінен деректер мен материалдарды үздіксіз жинап, оқып, зерттеу қажет. Олар келесі сипатта болуы мүмкін:

– ғылыми еңбектерден және ақпараттан, көркем шығармалардан әдеби материалдар жинақтау;

– журнал және газеттердің мақалалары;

– географиялық карталар;

– әр түрлі хаттар, жылнамалар және басқа да жазбалар, газет-журналдар беттерінде жарық көрген фотосуреттер.

Мұрағаттарда, әкімшіліктерде, отбасылық мұрағаттарда сақталған құжаттар, өлкеде ұзақ уақыт өмір сүріп жатқан қарт адамдардың естеліктері, сипаттамалар, жиынтықтарды оқу және қорытынды жасау. Әрине, бұл ауыр жұмыс болғандықтан мұғалім өзі жүргізгені дұрыс болады, бірақ оқушыларды қатыстыруы міндетті шарт [29].

Өлкетану туралы материалды іріктеу өте маңызды болып саналады, өйткені оқушының өз өлкесі туралы әңгімелеу қабілеті, әңгімелеудің мазмұны оқушы үшін қызығушылық тудырған жағдайда және әңгімелеуге негіз болатын жағдай жасалғанда ғана жетілдіріледі. Келесі факторлардың нәтижесінде өлкетану тақырыбы сабақта коммуникативтік белсенділік тудырады:

– оқушылар не туралы айтып тұрғандарын толық түсінген жағдайда;

– оқушылар өздері үшін маңызды әрі қымбат нәрсе туралы әңгімелеген жағдайда.

Сондықтан өлкетану материалын іріктеу барысында келесі себептерді ескерген жөн:

* оқушылар үшін материалдың шынайылығын, яғни оқушылар әңгіменің не туралы екендігін нақты елестете алулары керек;

* ұсынылған материалдың оқушылар үшін қызықты болуы (осы ақпаратты білгім келіп еді деген талаптың болуы);

* ұсынылған материал туралы ақпараттың толық болмауын (оқушыларды ізденушілікке ынталандыру мақсатында);

* берілген материалдың бағдарламалық тақырыпқа сәйкестігін;

* берілген материалдың әлеуметтік құндылығын;

* тапсырмаларды орындау барысында оқушылардың ата-аналарымен тығыз байланыстың орнауын.

Мұғалім өлкетану материалының бағдарламаға сәйкестігіне көп көңіл бөліп, өлкенің ерекшелігін, оның қайталанбас сипатын бейнелейтін материалдарды іріктеп алуы қажет. Сонымен бірге өз өлкесін білуге деген құштарлықты ояту, оқушының жалпы мәдени деңгейін көтеруге жағымды ықпал жасайды. Оқушыларды география, тарих, әдебиет, биология, музыка басқа да пәндерден алған білімдерін кез-келген сабақта, өмірлік тәжірибеде тиімді пайдалана білуге үйрету керек.

Өлкетану материалдарын сабақта қолдану, білім беру үрдісіне қойылатын жалпы дидактикалық қағидалармен негізделеді. Ол қағидалардың түрлері:

* *пәнаралық байланыс қағидасы*, бұл – мектеп бағдарламасындағы пәндердің мазмұнында өлкетану материалдарын қолдану арқылы басқа пәндермен байланысты жүзеге асыруды болжайды;

* *жүйелілік-құрылымдылық қағидасы*, өлкетану материалдарын білім берудің әртүрлі кезеңдерінде нақты мақсат қоя отырып, жоспарлы түрде қолдануды және аумақты географиялық негізді құрайтын нақты сипаты бар нысан ретінде зерттеуді көздейді;

* *тақырыптық қағидасы*, оқулықтың әр тақырыбына сәйкес келетін материалды әзірлеуді қарастырады;

* *толеранттылық қағидасы*, оқушылардың бойында өзге ұлт мәдениетін түсіну және қабылдау қабілетін дамытуды қарастырады;

* *когнитивтік қағидасы*, оқушылардың білім алу үрдісі барысында өлкетану материалдарының көмегімен жаңа ақпаратты, жаңа білімді түсінуін қарастырады;

* *кешенділік қағидасы*, өлкенің қоршаған ортасында болатын барлық жағдайларды, өзгерістерді кіріктіріп оқытуды көздейді;

* *ізгілендіру қағидасы*, өлкені тұлғаның дамуындағы өмірлік-мәнді құндылықтар жүйесінде оқудың мағынасын түсінуді қамтамасыз етеді;

* *табиғи және мәдени түсінік қағидасы*, табиғатты қорғау және экологиялық білім мазмұнын кіргізуді қарастырады;

* *іс-әрекеттік қағидасы*, білім беруді практикалық, коммуникативтік, жобалық-шығармашылық тапсырмалар жүйесі арқылы жүзеге асырады;

* *тарихилық қағидасы*, әлеуметтік-табиғи ортадағы өзгерістерді, аумақтың даму болашағын қарастыру арқылы орындалады;

* *проблемалық қағидасы*, нақты проблемалық тапсырмаларды шешу көздейді.

Аталған қағидаларды жүзеге асыру арқылы, оқушылардың өздіктерінен білім алу, сыни тұрғыдан ойлау, шешім қабылдау, практикалық іс-әрекеттерді орындау қабілеттерін дамыту мүмкіндігі туындайды. Анықталған қағидаларды ой елегінен өткізіп түсіну және өмір сүру ортасындағы мінез-құлық ережелерін сақтау, өз іс-әрекетінің мәні мен жауапкершілігін түсіну, өзінің кіші отанына деген сүйіспеншілік әр адамның мәдениетінің ажырамас бөлігі болуы тиіс.

Сонымен қатар, өлкетанудың тәрбиелік міндеттерін ескеру қажет:

– өзінің «кіші Отанына», туған елі Қазақстанға деген патриоттық сезімін, сүйіспеншілігін тәрбиелеу;

– төзімділікті, өлкенің көпұлттылық және көпмәдениеттілік жағдайында төзімді мінез-құлық қалыптастыру;

– отбасылық қарым-қатынасты нығайту, пәннің мазмұнымен тек оқушыны ғана емес, оның ата-анасын да қызықтыру, отбасылық мұрағаттар, аталар мен әжелердің басқа да туыстардың әңгімелері арқылы өлкенің тарихы жайлы білімді тереңдету;

– отбасы мүшелерімен бірге өлке туралы әдебиет оқу, фильмдер, бейнефильмдер тамашалау;

– өлкенің табиғатын, тарихи және мәдени ескерткіштерін сақтау және қалпына келтіру жұмыстарына оқушылармен қатар ата-аналарды да қатыстыру;

– жергілікті халықтың алдында тұрған проблемаларды шешуге ата-аналармен бірге оқушыларды да қатыстыру.

Дамытушылық міндеттері:

– туған өлке туралы неғұрлым көп білуге деген ұмтылысты, танымдық қызығушылықты, интеллектуалдық және шығармашылық қабілетті дамыту;

– тақырыптық акцияларға және жобаларға, кітапханалардың, ұлттық-мәдени орталықтардың іс-шараларына, сайыстарға, олимпиадаларға қатысу арқылы туған өлке жайлы білімді тереңдетуге деген ұмтылысқа ынталандыру;

– болашақта білімді жалғастыру, мамандық және жұмыс орнын таңдау сұрақтарын шешуге бағыттау;

– күнделікті өмірде өлкетанушылық білім мен біліктілікті қолдана алу, жергілікті жердегі туындайтын проблемаларды шешуде өзінің орнын білу дағдысын қалыптастыру;

– туған өлкесінің өмірін жетілдіруге үлес қосуға деген ұмтылысты дамыту [28].

Пәндердің мазмұнындағы өлкетанулық компонентті сипаттайтын ерекшеліктер:

– тарихи және ұлттық-мәдени өлкетану (ата-бабалар тарихы, шығу тегі, тарихи ескерткіштер, ежелгі қоныс-мекендер, салт-дәстүр, әдет-ғұрып, өнеге, өмір сүру салтының ерекшеліктері және құндылықтары);

– табиғи-географиялық өлкетану (жергілікті жердің климаты, жер бедері, топырағы, өзен-көлдері, пайдалы қазбалары, экологиясы, экологиялық проблемалары);

– биологиялық өлкетану (өсімдік түрлері, жануарлар әлемі);

– химиялық өлкетану (ауыз суының сапасы, ауаның ластануы, жергілікті жердегі тау-кен өнеркәсіптері т.б.);

– әлеуметтік-географиялық өлкетану (халықтың тығыздығы, елді мекендердің орналасу сипаты, ұлттық қолөнер түрлері, басқа елді мекендерден, аймақтардан алшақтығы, байланыс құралдары);

– әлеуметтік-демографиялық (ұлттық құрамы, жастық-жыныстық құрамы, көші-қон үдерісі, халықтың ұдайы өсуінің сипаты);

- әлеуметтік-экономикалық (халықтың өмір сүру деңгейі, еңбек ресурсы, кәсіби-мамандық құрамы, экономикалық даму келешегі);
- аймақтың экономикалық салалары (ауылшаруашылық, құрылыс, тау-кен, химиялық т.б.), шығаратын өнімдері;
- әкімшілік-саяси (өлкенің шекарасы мен аумағы, инфрақұрылымының түрлері, басқару органдарының қызметі және жұмысты ұйымдастыруы),
- әдеби өлкетану (жергілікті ұлттардың әдеби мұралары және ауыз әдебиеті, жергілікті ақын, жазушылардың шығармалары);
- мәдени өлкетану (жергілікті ұлттардың ұлттық әндері мен билері, жергілікті сазгерлердің музыкалық шығармалары т.б.);
- саяси (саяси факторлардың өлкенің өміріндегі рөлі, аймақтармен, елдермен қарым-қатынасы). Өлкетанудың түрлерін математикалық, физикалық, технологиялық деп жалғастыра беруге болады.

5-сыныпта «Қазақстан тарихы» оқу пәнінің «Өңірдің тарихи тұлғалары: билер, батырлар мен палуандар» тақырыбын оқытуда өлкенің белгілі адамдары туралы мағлұмат беру барысында мұғалімнің және оқушылардың алдында тұрған міндеттер келесідей болуы мүмкін:

* өлкеге танымал адамның (жазушының, ақынның, суретшінің т.б.) өмір жолының оның шығармашылығына тигізген әсері туралы сұрақты айқындайтын арнайы әдебиеттерді оқу;

* жерлес ақын-жазушылар, суретшілер туралы нақты материалдар жинақтап, арнайы альбом әзірлеу, мұражайдың танымал жерлестерге арналған бөлімін толықтыру;

* халық ауыз әдебиеті және жерлес ақын-жазушылардың әдеби шығармалары арқылы оқушылардың туған өлке туралы білімдерін кеңейту;

* туған өлкені және әдебиетті олардың тарихи дамуының өзара байланысында көруге көмектесу;

* өлкетануға қоғамның дамуында ерекше рөл атқаратын жалпы адамзат мәдениеті ретінде қарауға және жеке тұлға мәдениетін тәрбиелеу [28]..

6-сыныпта «Қазақстан тарихы» оқу пәнінен «Топонимдер – өткен заманның куәгерлері (өлке тарихы атауларында)» тақырыбын оқу барысында қолдануға болатын жер-су атауларының шығу тарихы мен қызықты деректерді ұсынамыз. Жергілікті жердің жер-су атауларын жинау, олардың шығу, пайда болу себебін анықтау, әрбір атаудың мән-мағынасын ашу, әсіресе, жастардың туған өлкеге деген ыстық ынта, патриоттық сезімін күшейтпек. Мысалы:

Балқаш – көл, қала аты. Атаудың шығу төркіні мен мағынасы жайлы әртүрлі пікір бар. Әуел бастан ол Балықаш аталып, кейіннен Балқаш боп қалыптасқан болу керек. Өйткені көне түркі тілдерінде балық – «су, өзен» деген сөз болғаны тарихи деректерден мәлім.

«Балқаш» «жағасы балшықты, батпақты, су көп, мол көл» деген мәнді білдіретін атау. Көлдің қазіргі атауына байланысты халық ішінде бұрыннан айтылып келе жатқан аңыз бар. Бұдан көп ғасырлар бұрын көлдің батыс жағалауын бір бай мекендеген екен. Оның Балқия атты аса көрікті қызы болыпты. Ол тек көркімен ғана емес, ақылымен де, адамгершілігімен де ел

ауызына ілігіпті. Сүйікті қызды әкесі ғана емес, бүкіл жұрт еркелетіп Балқаш деп атайтын болыпты.

Жасы он жетіге толғанда Балқия алыс елден келген Ерден атты бір жас жігітке ғашық болады. Алайда қазақтың көне әдет-ғұрпы бойынша ата-анасы қызды бала күнінде атастырып, бай қалың мал алып қойған екен. Мұны естіп-білген қыз бен жігіт жасырын қашпақ болып келіседі де, бір ыңғайлы келген түнде екеуі екі атқа мініп тайып отырады. Ертесіне екі ғашық бір қалың қамыстың ішіне келіп дем алуға тоқтайды. Мұнда олар ойламаған жерден қырсыққа тап болады. Тал түсте аттарына қамыс ішіндегі қабандар тап береді. Ерден аттарды құтқарам деп жүргенде, қабанның азу тісі денесіне оңдырмай ауыр жарақат салады. Балқияның сүйікті жігітін өлімнен арашалап қалуға шамасы келмейді де асыл жарын жерлеп, өзі де сол жерде өлмек болады. Ал бұл кезде қабаннан үркіп қашқан екі ат қыз бен жігіттің туған ауылына келіп бір-ақ тоқтайды. Ыза болған қыздың әкесі жігіттерге қашқындарды ұстап әкелуге әмір береді және оларды халық алдында қарабет қылып жазаламақ болады. Қашқындарды іздеп шыққан жігіттер ат тұяғының ізімен жүріп отырып, қыздың тығылған жерін табады. Қуғыншыларды көрген соң, әкесінің қатал мінезін жақсы білетін Балқия, қолға түскеннен өлімді артық көріп, биік жардан көлге бір-ақ секіреді де су түбіне кетеді.

Бұл ауыр оқиға сол маңдағы елге түгел жайылып, бұдан былайғы жерде көлді өздері еркелетіп айтатын, сүйікті жас арудың атымен халық Балқаш деп атап кеткен екен.

Жауыртау – атауын халық аңыздарында жиі кездестіреміз. Бұл атау туралы көнекөз қариялардың айтуынша: «Айбас Қозының ел-жұртын іздеуге шығып, астындағы атының одан әрі жүруге жарамай, жауыр болып қалған жері, қазіргі Теміртау маңайы болса керек, содан Жауыртау атанған еді», - дейді.

Теміртау қаласының солтүстік жағында жауыр аттың иығы секілді айғыздалып жатқандығы үшін Жауыртау деп атап кеткен кішігірім шоқы бар. Атадан балаға ауысып отыратын халық аңызы Жауыртау деген атауды «Қозы Көрпеш-Баян сұлу» жырымен сабақтастырады. Ол жырда былайша суреттеледі:

«Жауыр атты сен жүрсің, жаба тоқып,
Көктайың жауыр қылған соған орай!..»

Кәдуілгі «жетпіс жыл баққан малының жеті жапырақ егін тісіне басуға қимайтын» – Қарабай әкесі өлген Қозыны қомсынып қаша көшетін аңыз бар. Ұзақ көш жолында қырық нары арып өліп, Қарабай Аякөзге келгенде ноғайлы Шақшақ байдың баласы Қодар Баянға ғашық болады. Кешікпей-ақ тоқсан мырзасын жалшылыққа берген Қодар Қарабаймен құда болып алады. Сонда әбден шарасы таусылған Баян Айбас деген жігітті қанатты қара биеден туған Бақа айғырға мінгізіп, алыста қалған ғашығы Қозыға жібереді. Сәлемдеме деп алтын сандыққа домбрасы мен моншағын, басындағы қарқара қадаған тақиясын салып берген екен.

Қарабайдың қырық нарын жалмаған ұзақ жол Айбастың арғымағына да оңай тимепті. Шексіз-шетсіз сары дала Айбастың өзін де, астындағы тоқпақ жал Бақа айғырды да титықтатса керек. Алайда қаншалықты қалжырап, қажыса да Айбас Баянның өтінішін орындау үшін Қозы Көрпештің елін бетке алып

жүре берсе керек. Бірақ, амал қанша, елсіз-күнсіз сары дала астындағы аттың титығына жетіп, бір жерлерге келгенде болдырып, тоқырап тұрып қалыпты. Айбас алған бетінен сонда да қайтпайды. Бақа айғырды Тоқыраудың бойына тынықтырып алып, тағы да жүріп кетеді. Ай жүреді, апта жүреді, бір жерлерге келгенде мінген атынын тұяғы сөгіліп, арқасы ошақтай жауыр болып, мүлдем міністен қалған екен. Осынау жауыр аттың қалған жері содан бері «Жауыртау» атаныпты дейді қыр аңызы.

Ер жігіттің атын арытқан Жауыртауды қазір Теміртау деп атайды. Халық жүрегінен шыққан атау өміршең болады. Шынында да Теміртау дегеніңіз – ел өміріндегі тарихи-әлеуметтік өзгерістерімен біте қайнасқан атау. Теміртау десе Теміртау. Кәдуелгі «тау-тау темір» деген сөзден шыққан атау. Теміртау – 1945 жылға дейін Самарқанд қалашығы аталып келіп, 1945 жылдың аяғында Теміртау қаласына айналған. Қарағанды облысына қарасты, Самарқанд су қоймасының жағасындағы қала. Бұл жерде темір көп болғандықтан да Теміртау аталған.

Қоңырат – Қарағанды облысындағы қала аты. Бұл атаудың шығу төркіне тоқталсақ, халық аңызымен байланыстырады: ертеде бір байдың жүйрік тұлпар қоңыр аты болыпты. Жастайынан қорлық пен зорлыққа булыққан ер жігіт бір күні байдың тұлпарына мініп алып, бар жылқысын шөлге айдап қашады. Бай жан-жақтан қуғын шығарғанымен, жеткізбейді. Ақыры ол жапан түзде тұрған бір шоқыға жете бергенде, бірнеше күн отсыз, сусыз шапқан қоңыр ат мұрттай ұшады да содан қайтып басын көтермейді. Содан былай биік Қосшоқы Қоңырат атанып кетеді.

Ботақара – елді мекені/көл/тау/. Орталық Қазақстандағы ұсақ төбелі тау. «Қара» сөзі көлемді көрсететін анықтауыш. Ал «бота» сөзі халықта XVIII ғасырда өмір сүрген Нарбота батырдың есімімен байланысты. Ел ауызындағы аңыз бойынша осы таутөбешіктердің арасында қазақ пен қалмақтың ортасында шайқас болған. Қазақтың жауынгерлерінің басшысы Нарбота батыр, ал қалмақтар әскерінің басында – Шешен есімді қыз тұрды. Сондықтан, қазақтар бекінісі Ботақара, ал қалмақтар жағы Шешенқара деп аталады.

Осынау сан ғасыр баба тарихының куәсіндей аңыз-ақиқатқа ие Ботақара атауы бірнеше рет өзгертілді. Кейін осынау киелі жерге Санникова, Колхозная, Ворошилов, Ульянов деген атаулар берілген. 2001 жылы елді мекеннің 100 жылдық мерейтойына қарсы қайтадан ежелгі аты берілді.

Доскей – елді мекен. Зеленая Балка селосына тақау. Халық ақыны Доскей Әлімбаев (1850-1946 ж.) құрметіне аталған. Ол 16 жасынан өзінің ақындығын таныта бастаған. Революцияға дейін Доскей патша өкіметі мен бай-билердің айуандық қылықтарын өзінің өткір жырларымен өлтіре шенеді.

Кеңес заманы орнағаннан кейін Доскей көмірлі Қарағандыда өмір сүрген. Сондықтан шығармаларының негізгі тақырыбы Қарағанды кеншілерінің өмірі мен еңбегі болды. «Қарағанды», «Екі сайлау», «Жүрегім» деген өлеңдері ақынның таңдаулы шығармалары болып есептеледі. Ұлы Отан соғысы жылдарындағы өлеңдері түгелдей дерлік Отан қорғауға арналды. Облыстық ақындарының айтысын ұйымдастырушылардың бірі. Ақынға Қазақстанның

еңбек сіңірген өнер қайраткері атағы, «Құрмет Белгісі» ордені берілді. Д.Әлімбаев жерленген жеріне ескерткіш қойылған.

Қарқаралы ауданындағы Пашенное көлі. Бұл көлдің ертедегі қазақша аты –Кішкене көл болыпты. Бірақ, ол ұмытылған. Көл сонау бір кезде Крешке көлі деп те аталыпты. Өйткені көлдің жағасында православье дініндегі адамдар ағаштан крест белгісін қойған екен. Ал онда кімнің жерленгенін ешкім де білмейді. Көлдің Гришке көл деген де аты болған. Осында көшіп келіп, қоныс тепкеннен кейін, Қарқаралының казак-орыстары бұл жерді егістік алқап ретінде таңдап алған екен. Бірақ, егін шықпай қойған соң олардың көпшілігі жайына кетіпті. Тек Григорий есімді біреу ғана мол қайсарлықпен біраз жыл әуре болып, ақырында бұл маңайға егін шықпайтынына оның да көзі жетіпті. Ал соқа тістерінің ізі ұзақ сақталып, жергілікті тұрғындарға айқын белгі болып қалған. Сөйтіп, иесіз алған егістік жер бірте-бірте «Пашенное» деген көлдің атына айналса керек.

Шайтанкөл – бұл көл алғашқы кезде «Әулие көл» атанған. Жағасына тастан қашалған крест қойылған. Бір кезде әлгі крест суға құлап кеткен. Содан кейін «Шайтанкөл» аталыпты.

Баяғыда бұл көлді әулие мекендеген, суына беті-қолын жуған деп жұрт киелі су санапты. Жұма сайын қожа-молдалар бастаған байлар келген екен. Жағасында құдайға арнап мал сойып, құран оқиды. Шаншар ішінде Торсықбай дейтін қу болған. Бірде сол әлгіндей топтың үстінен шығады, құрбанға шалынған малдың мол етінен қарбыта асап, сары қымыздан сылқыта жұтармын деп ойлайды. Бірақ жуандар жыртық шапанды кедейді табаққа жолатпайды. Бұған қорланған қу ішінен «тұра тұрындар, бәлем!» деп кете барады.

Бір күні әлгілер көлдің басына тағы жиналады. Шартық қарын, шүй желкелер мол табақты алдарына енді ала бергенде жақын жерден үрейлі үн шығады. Артынша тастардың бірінен сақалы сала құлаш, шашы жалбыраған бір мақұлық селтиіп шыға келеді. Үрейі ұшқан қожа-молдалар күбірлеп дұға оқиды, бірақ әлгі пәле тайсалмайды, дауысын құбылтып, құтырынып жақындай береді. Сол кезде қатты үрейі ұшқан бір бай орнынан ұшып тұрып, көзі алақтап:

- Ойбай, шайтан!- деп төмен қарай зыта жөнеледі. Қорқып отырған жұрт орындарынан қопарыла тұрып, тым-тырақай қашады. Оларды шайтан боп үркітіп жүрген Торсықбай ешкі терісінен жасаған кепті шешіп тастап, «бісмілла» деп, жайрап қалған асты қолға алады. Содан бері Әулиекөл осылай Шайтанкөл болып аталып кетіпті.

Ал бұл туралы орыстар басқаша айтады. Бірде аңшылар атып алған бұғыны кейін бір айналып кеп алмақ боп осы Шайтанкөл жағасында қалдырады. Қайта келгенде көлді таба алмай: «Шайтан алғыр-ай, қайда кетті?»- деп іздесе керек. Бертінде шіркеудегі поп көлді бұрынғысынша атайық деп тақтайға жаздырып қойса жұрт оны аулаққа лақтырып тастап, «Шайтанкөл» деп атапты [29].

Халық аузындағы деректерге сүйінсек, Кіші жүздегі тама руынан шыққан батыр, қазақтың перзенті Есет Көкіұлы арғындарды жаудан арашалауда Жәнібек батырға көмек беру үшін Орта жүз жеріне кетеді. Табын Бөкенбай

батыр да арғындарға кетеді. Осы оңтайлы сәтті пайдаланған қалмақтар Кіші жүз қазақтары мекендеген ну орман ағашты іздеп келіп, күтпеген жерден шабуылдайды. Осы жерде қалмақтар қазақтарды қойға тиген қасқырдай қырып-жойып, талан-таражға ұшыратып, қыз-келіншектерді айдауға алып кетеді. Сол себепті қазақтың қаны, аналардың көз жасы аққан талайлардың басы кесілген жерді халық Қандыағаш деп атап кеткен [30].

Сонымен тарихи-мекендік эпсананың қызметі жер-суға байланысты туындаған халық прозасының түрін көркемдеп айту, оған ғибраттық сипат беру болып табылады. Мысалы, эпсана-хикаяттық сарында баяндалатын «Кәлкен» деген жер атын алып қарайық. Кезінде «Тұздықөл» деп аталатын көлдің жағасын жайлаған бір байдың Кәлкен атты жалғыз қызы болады. Қыз бой жетіп, көрші рудың бір жігітіне ғашық болады. Екі жас көңіл қосып, үйленбекші болған кезінде қыздың әкесі қарсы болып, қызын үйінде қамап ұстап шығармаған екен. Сондағы себеп - жігіт бір байдың жылқышысы екен. Сүйгеніне қосыла алмаған Кәлкен сұлу көп қайғырып, құсадан қайтыс болады. Ал үш күн өткеннен соң, бай судың жиегіне барса, мөлдіреп жатқан көл қара суға айналыпты. Еш нәрсенің мәнісін түсіне алмаған бай бәйбішесіне айтып, жалшыларына суды батпақтан тазартуды бұйырады. Онысынан түк шықпай байдың өзі де, адамдары да батпақтың арасынан шыға алмай, өледі. Жалғыз қызының көз жасынан қорықпаған бай азаппен жаһаннамға аттанған жерді халық «Кәлкен» деп атап кеткен екен [31].

Білім берудің өлкетанулық мазмұны – ол аймақтың тек табиғи-географиялық, экономикалық және басқа да ерекшеліктерін көрсететін білімнің ғана мазмұны емес, ол өлкенің, аймақтың, мемлекеттің және жеке тұлғаның қызығушылықтары мен қажеттіліктері көрініс табатын әлеуметтік тапсырыс.

Білім берудің жалпы және өлкелік мазмұнының өзара байланысы жалпы білім беретін пәндердің білім беру элементтері және мамандану бағыттары арқылы жүзеге асырылады. Компоненттер мазмұнының элементтерін салыстырайық (2-кесте):

2-кесте – Білім беру мазмұны компоненттерінің өзара байланысы [32]

Мазмұнның элементтері	Мемлекеттік, жалпы оқу компоненті	Регионалдық компонент
Білім	Нақты бір салада жұмыс істеу үшін қажетті халықтың мәдениеті, шаруашылық қызметі, табиғат туралы деректер, ұғымдар, заңдар, заңдылықтар	Аймақтың дамуын және дәстүрлерін сақтауға қажетті сәйкес мамандықты таңдау және аймақ жағдайында табысты еңбек ету үшін, аймақтың ерекшеліктерін, нысандарға, процестер мен құбылыстарға тән өзгешеліктерді сипаттайтын деректерді, ұғымдарды, заңдылықтарды меңгеру
Шығармашылық қызметтің тәжірибесі	Тұлғаның шығармашылық қабілетін дамытуға бағытталған, іс-әрекеттің алгоритмделмеген түрлері	Регионалдық мазмұнды меңгеру негізіндегі, аймақ кеңістігін оңтайлы өзгертуге бағытталған белсенді шығармашылық іс-әрекет
Сезімдік-құндылық	Қоғамның нормалар,	Аймақта өмір сүретін халықтардың

катынас тәжірибесі	дәстүрлер және жалпы мәдени құндылықтар жүйесі	маңызды нормаларын, құндылықтарын және салт-дәстүрлерін меңгеру
--------------------	--	---

Жергілікті өлкетанудан басқа, негізгі пәндік модель жаратылыстану ғылыми және гуманитарлық пәндер мазмұнына кіретін аймақтық материалды міндетті түрде зерделейді. Орта білім берудің өлкетанулық мазмұны бірнеше бағытта жүзеге асырылады:

біріншіден, мектепте оқылатын кез-келген пәнді өлкетанулық материалдармен толықтыру арқылы «оқу мен өмірді ұштастыру», «ғылымның, мәдениеттің жетістіктерін меңгеруді жүйелендіру және реттеу» сияқты дидактикалық процесті ұйымдастыру мүмкіндігі;

екіншіден, ол білім беру ошағы орналасқан елді мекеннің сұранысын, ерекшелігін ескере отырып, білім алушының жеке тұлға ретінде қалыптасуына жағдай жасап қана қоймай, өзіне тән «бейне» қалыптастыруға мүмкіндік тудыратын кіріктіріліп оқылатын пәндер;

үшіншіден, ол өлкелік қауымдастықтың әлеуметтік тапсырысымен келісілген, мемлекеттік стандарт компонентінің жоғары деңгейі.

Мысалы, Қазақстанның барлық аймақтары үшін болуы мүмкін, ол:

- бірінші негіз бойынша – Қазақстан халықтарының тарихи-мәдени мұралары, технологиялық және әдеби өлкетану, дәстүрлі құрылыс материалдары, өндіріс технологиялары, өндіріс және ауыл шаруашылық нысандарының өзіндік ерекшелігі;

- екінші негіз бойынша – экология, ауыл шаруашылық өнеркәсібінің қоршаған ортаға тигізетін ықпалы, өнеркәсіп пен тұтынушылардың шығаратын қалдықтары, пайдалы қазбаларды қолдану және жер қойнауын қорғау, өлкенің химия өнеркәсібіндегі еңбекті қорғау, табиғи сипаттағы төтенше жағдайлар;

- үшінші негіз бойынша – жеке тұлғаның этикасы, оның моральды-адамгершілік ұстанымдары, адамның денсаулығы және қоршаған орта [28]..

Төмендегі кестеде жаңартылған білім мазмұны бойынша негізгі орта білім деңгейінің 5-7-сыныптары үшін «Жаратылыстану», «Биология», «География» пәндері бойынша типтік оқу жоспарында аймақтық компоненттің қамтылуы көрсетілген (3-кесте) [33].

3-кесте – «Жаратылыстану», «Биология», «География» пәндері бойынша типтік оқу жоспарында аймақтық компоненттің қамтылуы

Ұзақ мерзімді жоспар бөлімі	Ұзақ мерзімді жоспардың мазмұны	Оқыту мақсаттары. Білім алушылар білуі тиіс.
Жаратылыстану		
5-сынып Экология және тұрақты даму	Табиғатты қорғау	5.6.3.1 Қазақстан Республикасының экологиялық проблемаларын атау; 5.6.3.2 өз аймағыңыздағы экологиялық мәселелерді зерттеу; 5.6.3.3 Қазақстан Республикасының Қызыл кітабының мәнін анықтау
6-сынып Экология және	Табиғатты қорғау	6.6.3.1 өз аймағындағы кейбір экологиялық проблемалардың себептерін талдау;

тұрақты даму		6.6.3.2 экологиялық проблемаларды шешуге ұсыныс жасау
Биология. 7-сынып		
Экожүйелер	Экологиялық орта факторлары: абиотикалық (температура, жарық, рН, ылғалдылық), биотикалық (микроорганизмдер, жануарлар, өсімдіктер). Зертханалық жұмыс «Жергілікті экожүйені зерттеу (мектеп алаңы бойынша)»	7.3.1.1 Жергілікті экожүйе тірі организмдердің өмірлік белсенділігі мен таралуына экологиялық факторларының әсерін зерттеу
	Адам іс-әрекетінің экожүйеге кері әсері	7.3.2.2 экожүйелерге кері әсер ететін адам іс-әрекеті салаларына мысалдар келтіріңіз
	Қазақстанның ерекше қорғалатын аумақтары. Аймақтың ерекше қорғалатын аумақтары	7.3.2.3 Қазақстан Республикасының ерекше қорғалатын табиғи аумақтарындағы жануарлар мен өсімдіктер әлемін сипаттау
	Қазақстан Республикасының Қызыл кітабы. Жергілікті өңірдің Қазақстанның Қызыл кітабына енгізілген жануарлары мен өсімдіктері	7.3.2.4 Жергілікті өңірдің Қазақстанның Қызыл кітабына енгізілген жануарлары мен өсімдіктеріне мысалдар келтіру
География. 7-сынып		
3.1 Литосфера	Литосфералық катаклизмдер	7.3.1.5 жергілікті компонент негізінде литосфералық катаклизмдер барысында өзін өзі ұстау ережелерін түсіндіреді
3.2 Атмосфера	Атмосфера және оның құрамдас бөліктері	7.3.2.6 жергілікті жер мүмкіндігі бойынша температура, қысым, жел, бұлттылық, жауын-шашын, ылғалдылық метеорологиялық элементтерінің көрсеткіштері бойынша синоптикалық графикалық материалдарды жасайды
	Қолайсыз атмосфералық құбылыстар	7.3.2.7 жергілікті компонентті қосымша қамту негізінде қолайсыз атмосфералық құбылыстарды талдай отырып, сақтану шараларын ұсынады
3.4 Биосфера	Туған жер флорасы мен фаунасы	7.3.4.2 Аймақтың Қызыл кітапқа енгізілген флорасы мен фаунасының өкілдерін айқындайды және атайды
	Қазақстанның топырақ түрлері	7.3.4.4 жергілікті компонентті қосымша қамту негізінде топырақ ресурстарына баға береді
3.5 Табиғи-аумақтық кешендер	Табиғи-аумақтық кешендердің түрлері	7.3.5.2 жергілікті компонентті қосымша қамту негізінде түрлі деңгейдегі табиғи кешендерді жоспар бойынша сипаттайды;

	Менің туған өлкемнің визит карточкасы: өлкетанулық деректер базасын дамыту	7.3.5.3 жоспарға сәйкес туған жердің табиғи-аумақтық кешендерін сипаттайды және өлкетанулық деректер базасын әр түрлі нысандарда ұсынады
5.1 Табиғи ресурстар	Табиғи ресурстардың жіктелуі	7.5.1.2 жергілікті компонентті қосымша қамту негізінде табиғи ресурстардың таралу заңдылықтарын талдайды
	Табиғи ресурстарды игерумен байланысты проблемалар	7.5.1.4 жергілікті компонентті қосымша қамту негізінде табиғи ресурстарды игерумен байланысты проблемаларды талдап, шешу жолдарын ұсынады
5.2 Әлеуметтік-экономикалық ресурстар	Көлік инфрақұрылымы	7.5.2.1 қазақстандық компонентті қосымша қамту негізінде көлік инфрақұрылымының элементтерін сипаттап, маңыздылығына баға береді
	Әлеуметтік инфрақұрылым	7.5.2.2 қазақстандық компонентті қосымша қамту негізінде әлеуметтік инфрақұрылым элементтерін сипаттап, маңыздылығына баға береді
6.1 Дүние жүзі елдері	Дүниежүзі елдерінің географиялық жағдайы	7.6.1.1 қазақстандық компонентті қосымша қамту негізінде елдерді географиялық орнына байланысты топтастырады
		7.6.1.2 қазақстандық компонентті қосымша қамту негізінде елдердің географиялық орнын жоспар бойынша сипаттайды
	Елдердің экономикалық географиялық жағдайы	7.6.1.3 қазақстандық компонентті қосымша қамту негізінде елдерді экономикалық-географиялық орнына байланысты топтастырады
		7.6.1.4 қазақстандық компонентті қосымша қамту негізінде елдердің экономикалық-географиялық жағдайын жоспар бойынша сипаттайды
		7.6.1.5 қазақстандық компонентті қосымша қамту негізінде елдердің экономикалық-географиялық жағдайына баға береді
		7.6.1.6 қазақстандық компонентті қосымша қамту негізінде елдердің географиялық, экономикалық-географиялық жағдайын жақсарту жөнінде ұсыныс жасайды

Жалпы білім беретін мектептерде өлкетану жұмыстары бастауыш сыныптарда басталады, орта және жоғары буынды балалардың жасына және психологиялық ерекшеліктеріне, сондай-ақ олардың қызығушылығына байланыста жалғасады.

Бұл мәселе 5-6 сыныптарда «Жаратылыстану» пәнінде қарастырылады, ол оқушылардың жаратылыстану-ағартушылық білімін қалыптастырады және табиғаттың объективті заңдарын тану және адамның мүддесі үшін олардың практикалық қолданылуын алға жылжыту болып табылады.

Бұл «Биология», «География», «Физика» және «Химия» пәндерін әрі қарай оқу үшін негіз болып табылатын кіріктірілген курс. Әрбір ғылым элементтерінің интеграциясы оқушыларға табиғат туралы, оның құрамдас бөліктерінің өзара байланысы мен өзара тәуелділігі туралы ортақ идеяларды қалыптастыруға жағдай жасайды.

Жаратылыстану ғылымы оқушылардың қызығушылығын дамытуға, әлемге деген көзқарастарын кеңейтуге, қоршаған ортаны қорғаудың ғылыми тұжырымдамасын дамытуға және айналасындағы әлемді бағалауға, қорғауға мүмкіндік береді.

«Экология және тұрақты даму: табиғатты қорғау» (5-6 сынып) тақырыбы Қазақстанның және туған жердің экологиялық проблемаларын зерттеуге және тануға, олардың себептерін талдау мен шешу жолдарын іздестіруге арналған.

Өлкетану материалдарын қолдану арқылы оқушылар гипотезаны ұсынуға, зерттеулерді жоспарлауға және жүргізуге, нәтижелерді талдауға, қорытынды жасауға және әртүрлі формадағы зерттеу нәтижелерін ұсынуға тырысады.

Жаратылыстануда өлкетануды оқытуға қолдану үшін келесі басымдықтарды атап өту қажет:

- адамның табиғатқа жағымды және жағымсыз әсер ету фактілерінің айқын көрінісі;

жергілікті экологиялық проблемалар мен қоршаған ортаны қорғаудың кең ауқымды құбылыстары арасындағы қауымдастық байланыстарын дамыту;

- основательность усвоения обучающимися ведущих идей и понятий современной экологии;

- қазіргі заманғы экологияның жетекші идеялары мен тұжырымдамаларын меңгерудің негізделуі;

- білім алушыларды қарқынды практикалық іс-әрекеттерге тарту.

Жаратылыстану ғылыми және гуманитарлық білім беру жүйесінде мектеп пәнінің географиясы мазмұнның ерекшеліктері, әртүрлі пәндер бойынша білімін құрылымдау және интеграциялау үшін ерекше орын алады. Өлкетанулық зерттеудің негізі – аймақтың географиялық деректері мен нақты аумақтық құрылымынан тұрады.

География сабақтарында мұғалім оқу курстарының тақырыптық бөлімдерінде аймақтық компонентті жүзеге асырады, бұл сабақтың білім беру, дамыту және білім мақсаттарына барынша қол жеткізуге, патриоттық және азаматтық сезімдерді оятуға мүмкіндік береді.

«Биосфера» бөлімінен «Туған өлке флорасы мен фаунасы» тақырыбы Қызыл кітапқа енгізілген өкілдердің ерекшеліктеріне байланысты өңірге тән флора мен фаунаның өкілдерін зерттеуге бағытталған.

Басқа аймақтардан арнайы әкелініп жерсіндірілген, мәдени және кездейсоқ әкелінген өсімдік түрлерін айтпағанның өзінде, Қазақстанда өсімдік әлемінің шамамен 6 мың түрі бар [3]. Олардың ішінде эндемикалық өсімдіктердің 758 түрі, көптеген ғасырлар бойы сақталып және осы күнге дейін жеткен реликті өсімдіктердің көптеген түрлері кездеседі. Республиканың

флорасы жүздеген бағалы өсімдік түрлерімен ұсынылған: азық-түлік, дәрілік, илік (тері илейтін), хош иісті, бояу, жабайы өсетін дәруменді өсімдіктер.

Қазақстанның фаунасы құстардың 490 түрін, сүтқоректілердің 172 түрін, балықтың 100-ден астам түрін, бауырымен жорғалаушылардың 51 түрін, амфибияның 12 түрін, сонымен қатар омыртқасыздар әлемінің де өте бай - 50 мыңнан астам түрін (жәндіктердің 30 мыңнан астам түрін) қамтиды [4].

Адам іс-әрекетінің нәтижесінде қоршаған ортаның ластануына байланысты, біздің еліміздің флорасы мен фаунасының түрлері мен сандық құрамы күннен-күнге азайып келеді, сонымен қатар бұл жайылымдардың сарқылуына, табиғи ландшафттың нашарлауына әкеп соғуда. Қазақстан аумағынан сирек кездесетін өсімдік түрлері, атап айтқанда қызғалдақтардың көптеген түрлері, қызыл адыраспан, қызыл сасыр, іле бөріқарақаты, шырша, алтайлық қасқыр жидек, іле үшқат, кәдімгі пісте, жұқа көкнәр, алмұртшөп, сарытұңғиық, шықшөп, інжугүл, жабайы жүзім және т.б. жоғалуда [5]. Қазақстанның Қызыл кітабына енгізілген өсімдіктердің тізімі өсімдіктердің 387 түрін, саңырауқұлақтың 13 түрі мен қынаның бір түрін қамтиды [6]. Қазақстанның Қызыл кітабына омыртқалылар мен олардың тұрастыларының 129 (балықтың және дөңгелек ауыздылардың 18, қосмекенділердің 3, бауырымен жорғалаушылардың 10, құстардың 58, сүтқоректілердің 40) түрі кірді [7].

Осы ақпараттың бәрі география және биология сабақтарында аймақтық компонентті зерттеуде өз орнын табуы керек. Жергілікті жердің бірегей және жабайы өсетін өсімдіктері мен жануарларының мысалында, аймақтың табиғат кешенінің нәзіктігін көрсету, сонымен қатар Жер бетіндегі адамзаттың табиғатты сақтаудағы рөлінің маңыздылығы туралы айту қажет.

Адамзаттың негізгі ғаламдық проблемаларының бірі – табиғат ресурстарымен қамтамасыз етілуі, оларды тиімді және ұтымды пайдалану болып табылады. Табиғат ресурстары таусылғанға дейін әлемнің ғалымдары шикізаттың, отынның және энергияның жаңа көздерін табуға тырысуда. *«Қазақстанның топырақ түрлері»* (жергілікті компонентті қосымша қамту негізінде топырақ ресурстарын бағалау), *«Табиғи ресурстардың жіктелуі»* (жергілікті компонентті қосымша қамту негізінде табиғи ресурстардың таралу заңдылықтарына талдау) және *«Табиғи ресурстарды игерумен байланысты проблемалар»* (жергілікті компонентті қосымша қамту негізінде табиғи ресурстарды игерумен байланысты проблемаларды талдап, шешу жолдарын ұсынады) тақырыптары адамның шаруашылық іс-әрекеті тұрғысынан, оның экологиялық жағдайына, шаруашылық қызметтің қоршаған ортаға әсеріне, экономикалық, географиялық және әлеуметтік жағдайға және туған жердің даму перспективаларын болжауына байланысты кіші Отанның табиғи жағдайлары мен ресурстарын бағалауға, білімалушылардың біліктілігі мен қабілетін дамытуға бағытталған.

Мектеп пәндерінің мазмұнындағы өлкетану компонентін жүзеге асыру арқылы көптеген міндеттерді: тұлғаның жалпы білімдік біліктіліктері мен дағдылары тереңдетіледі, байқағыштығы, қиялдағыштығы, білімқұмарлығы, ізенгіштігі және мәдени деңгейі дамиды. Білім алушы болашақ мамандығын

таңдауға және болашақта өз бетімен өмір сүруге өзін психологиялық тұрғыдан дайындайды. Ол өзінің моральдық-адамгершілік қасиеттерін дамытады, туған өлкеге, Отанға деген сезімдерін терең мазмұнмен толықтырады. Білім алушыға өмірден өз орнын табуға, жаңа экономика жағдайында оның әлеументтенуіне, өзіне және болашақта туған өлкенің өнеркәсіптеріне маман немесе жеке кәсіпкер ретінде қажет екеніне сенімді болуына көмектесудің тәрбиелік мәні өте зор [28].

«Табиғи ресурстарды игерумен байланысты проблемалар» тақырыбындағы қысқа мерзімді сабақ жоспары кестеде келтірілген, онда өлкетану компонентімен жұмыс істеу кезінде оқушылардың өз бетінше оқып-үйренуіне зерделеу кіреді (4-кесте).

4-кесте – Қысқа мерзімді сабақ жоспары

Сынып:	7
Сабақ тақырыбы	Табиғи ресурстарды игерумен байланысты проблемалар
Оқыту мақсаттары	Пайдалы қазбалардың дамуында туындайтын проблемаларды біліп, оларды шешу жолдарын ұсыну
Сабақ мақсаты	Суреттерді пайдалана отырып, тапсырмаларды орындау. Интернет ресурсын пайдалана отырып, пайдалы қазбаларды игеру кезінде туындайтын проблемаларды зерттеу және талқылау. Табиғи ресурстарды игерумен байланысты проблемаларды түсіндіре білу Барлығы: сабақтың негізгі терминдерінің және түсініктерінің мәнін түсіндіру (қайта өңдеу, табиғатты тиімді және ұтымды пайдалану, рекультивация). Көпшілігі: олар табиғи ресурстардың дамуымен байланысты мәселелерді сипаттайды, егжей-тегжейлі талдау жүргізеді. Кейбіреулері: себеп-салдар байланысын анықтайды, шағын жобалар құрады, бағалау жүргізеді
Табысқа жету критерийлері	«Табысқа» жетеу үшін төмендегілерді орындау қажет: ➤ пайдалы қазбаларды игеру кезінде туындайтын проблемаларды анықтай алауы; ➤ пайдалы қазбаларды игерудегі проблемалары бар аудандарды картадан көрсете алуы; ➤ тақырып бойынша мәселелерді талдай және қорытынды жасай білуі
Тілдік мақсаттары	Білім алушылар орындай алады ... Тақырып бойынша мәтіндерді оқи және зерттей (оқу, жазу дағдылары), сыныптастармен жұмыс жасай (қорытынды жасау, сөйлеу дағдылары, тындау) (шағын жобалар, диалог құру және т.б.) және қорытынды жасауды орындай алатын болады. Тақырыпқа қатысты сөздік және терминология: Қоршаған ортаның ластануы, ландшафт
Құндылықтарды дағдыландыру	Құндылықтарды дағдыландыру жұппен жұмыс істеу кезінде жергілікті табиғат ресурстарды зерттеу арқылы жүзеге асырылады
Пәнаралық байланыс	Биология пәнімен

<p>жоспарға сәйкес шағын жоба құрайды</p>	<p><u>отырып, сондай-ақ интернет-ресурстарының және оқулық материалдарын пайдалану арқылы шағын-жоба жоспарын құру:</u></p> <p>a. Мақсат және міндеттер b. Мәселені тұжырымдау c. Мәселенің себептерін анықтау d. Мәселені шешу жолдарын табу e. Қорытынды</p> <p>Бағалау критерийлері</p> <ul style="list-style-type: none"> • Табиғи ресурстардың дамуына, себеп-салдарлық қатынастарға байланысты мәселелерді негіздейді, бағалауды ұсынады. <p>Дескриптор</p> <ul style="list-style-type: none"> - лайықты ақпаратты тандап, талдай білу; - мәселенің себепін анықтау; - мәселені шешу жолдарын табу; - ақпараттарды нақты талдап, оған тұжырым жасайды; - шағын жоба әзірлейді. <p>Бағалау: топтың спикері дескрипторге берілген сауалдарға байланысты бағалайды.</p> <p>4-6 б - «3» баға 7-8 б - «4» баға 9-10 б - «5» баға</p> <p>Топтың жұмысы</p> <p>Бағалау: «Екі жұлдыз - бір тілек» стратегиясы. Сіз, жұлдызды осы топқа шығармашылық, әдеттен тыс тапсырмаларды орындаған кезде және материалдың мәнін анықтаған кезде бересіз.</p> <p>Кері байланыс: «Табыс ағашы» Білімалушы табыс ағашына өзінің смайликтерін орналастырады.</p> <p>Қорытынды. Мұғалім сабақтың нәтижелерін қорытындылап, кері байланыс жасайды.</p> <p>Үй тапсырмасы: 48 параграф</p>	<p>«Табыс ағашы» плакаты</p>
<p>Сабақтың соңы</p>		

«Табиғи-аумақтық кешендер» тақырыбын зерттеу (жергілікті компонентті қосымша қамту негізінде түрлі деңгейдегі табиғи кешендерді жоспар бойынша сипаттайды) және «Менің туған өлкемнің визит карточкасы: өлкетанулық деректер базасын дамыту» (жоспарға сәйкес туған жердің табиғи-аумақтық кешендерін сипаттайды және өлкетанулық деректер базасын әр түрлі нысандарда ұсынады) практикалық жаттығулар жергілікті жерде және мектепте біріктіру арқылы орындалу керек.

Жоспармен жұмыс істеудің барлық түрлері сондай-ақ, барлық білім беру экскурсиялары мен жорықтар жалпы алғанда өлкетанудың міндетті бөлігі болып саналады. Картографиялық материал - географиялық өлкетанудың негізгі артықшылығы оқытудағы аймақтық тәсілдерді іске асырудың негізі болып табылады. Қоршаған ортаны ластайтын негізгі фактор қоршаған ортаға өмірдің қалдықтарын тастайтын адамның іс-әрекеті болып табылады. Мұның бәрі әртүрлі ағзалардың даму жағдайларын бұзуға сөзсіз әсер етеді.

Экологиялық орта факторлары: абиотикалық (температура, жарық, рН, ылғалдылық), биотикалық (микроорганизмдер, жануарлар, өсімдіктер). Зертханалық жұмыс «Жергілікті экожүйені зерттеу (мектеп алаңы бойынша)» тақырыбында аймақтың табиғи кешенінің биологиялық компоненттерінің жай-күйін зерттейді. Жергілікті экожүйенің тіршілік әрекетіне және тірі ағзалардың таралуына («Жергілікті экожүйені зерттеу (мектептің үлгісінде)» зертханалық жұмысы) экологиялық факторлардың әсерін зерттеу, адам қызметінің экожүйеге теріс әсер етуі бойынша сұрақтарды қарастыру; Қазақстанның ерекше қорғалатын аумақтарына кері әсер ететін адам іс-әрекетінің салалары мысалдары; ғылыми қағидаларға негізделуі керек. Зерттеудің заңды нәтижесі - аймақтағы қоршаған ортаны сақтау, зат алмасудағы бұзылулар мен олардың айналымын болдырмау, энергия мен ақпарат ағынын алдын-алу шараларын әзірлеу және практикалық қолдану қажеттілігін түсіну. «Аймақтың ерекше қорғалатын аумақтары» және «Қазақстан Республикасының Қызыл кітабы» тақырыбына арналған қысқа мерзімді сабақ жоспардың үлгісін ұсынамыз (5-кесте).

5-кесте – Аймақтағы қоршаған ортаны сақтау тақырыбына арналған қысқа мерзімді сабақ жоспары.

Ұзақ мерзімді жоспардың бөлімі 7.1 Адам әрекетінің қоршаған ортаға әсері	Мектеп:
Сабақ тақырыбы	Аймақтың ерекше қорғалатын аумақтары» және «Қазақстан Республикасының Қызыл кітабы (жаңа материалды меңгеру)
Осы сабақта қол жеткізілген оқыту мақсаттары (оқу бағдарламасына сілтеме)	экожүйелерге кері әсер ететін адам әрекетінің салаларына мысалдар келтіру
Сабақтың мақсаты	Қазақстан Республикасының Қызыл кітабына енген аймақтың жануарлар мен өсімдіктер дүниесіне мысалдар қарастыру

Сабақ барысы

Сабақтың жоспарланған кезеңдері	Сабақтың жоспарланған әрекеті	Ресурстар
---------------------------------	-------------------------------	-----------

<p>Сабақтың басталуы</p> <p>0-14 мин</p>	<p>1. Білімді өзектендіру: тірі ағзаларды қорғау не үшін қажет? Тірі ағзалардың саны мен әртүрлілігін азайту себептерін қалай білуге болады?</p> <p>Жұппен жұмыс</p> <p>Тапсырма:</p> <p>Жануарлардың жойылу себептерін талдау;</p> <ul style="list-style-type: none"> - Биологиялық әртүрліліктің жойылу салдарын болжау; - Биоәртүрліліктің азаюын болдырмау жөніндегі шаралар; <table border="1" data-bbox="379 488 1252 925"> <thead> <tr> <th data-bbox="379 488 715 533">Бағалау критерийлері</th> <th data-bbox="715 488 1252 533">Дескрипторлар</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td data-bbox="379 533 715 607">Тірі ағзаларды қорғауда Қызыл кітаптың рөлін оқушылар түсінеді</td> <td data-bbox="715 533 1252 607">Биологиялық әртүрліліктің жоғалу себептерін талдайды</td> </tr> <tr> <td data-bbox="379 607 715 680">Қызыл кітапқа енгізілген жергілікті аймақтың жануарлар мен өсімдіктердің мысалдарын бере алады</td> <td data-bbox="715 607 1252 680">Биологиялық әртүрліліктің жойылу салдарын болжайды</td> </tr> <tr> <td></td> <td data-bbox="715 680 1252 792">Биоәртүрліліктің жоғалуын болдырмау жөніндегі шараларды біледі</td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	Бағалау критерийлері	Дескрипторлар	Тірі ағзаларды қорғауда Қызыл кітаптың рөлін оқушылар түсінеді	Биологиялық әртүрліліктің жоғалу себептерін талдайды	Қызыл кітапқа енгізілген жергілікті аймақтың жануарлар мен өсімдіктердің мысалдарын бере алады	Биологиялық әртүрліліктің жойылу салдарын болжайды		Биоәртүрліліктің жоғалуын болдырмау жөніндегі шараларды біледі			<p>Дидактикалық материал: жануарлардың суреті</p>
Бағалау критерийлері	Дескрипторлар											
Тірі ағзаларды қорғауда Қызыл кітаптың рөлін оқушылар түсінеді	Биологиялық әртүрліліктің жоғалу себептерін талдайды											
Қызыл кітапқа енгізілген жергілікті аймақтың жануарлар мен өсімдіктердің мысалдарын бере алады	Биологиялық әртүрліліктің жойылу салдарын болжайды											
	Биоәртүрліліктің жоғалуын болдырмау жөніндегі шараларды біледі											
<p>Сабақтың ортасы</p> <p>14- 24 мин.</p> <p>25-29 мин.</p>	<p>1. Қазақстан Республикасының Қызыл кітабына енген жануарлар мен өсімдіктердің суретін кабинет қабырғасына ілу. (Оқушылар суреттерді сипаттайды, құстың дауысын тыңдайды)</p> <p>М: - Бұл фотосуреттерде не көріп тұрсыз? Табиғаттың әдемі көрінісін тамашалай аламыз ба?</p> <p>- Неліктен?</p> <p>Жауаптар нұсқасы: - Адам қоршаған ортаға кері әсер етеді, жер бетінде өмір сүретін жануарлар мен өсімдіктердің санын азайтады, ал кейбіреулері мүлдем жоғалып кетті.</p> <p>М: - Жануарлар мен өсімдіктердің жойылып кету қаупі бар түрлерін сақтау үшін қандай шаралар қолданылуы мүмкін?</p> <p>2. Тақырыпты анықтау, сабақтың мақсаты, бағалау критерийлерін қарау.</p> <p>3. «Қызыл кітап» туралы бейнежазбаны көру.</p> <p>Табиғатта биоәртүрлілікті сақтауда Қызыл кітаптың рөлі туралы топтық пікірталас.</p> <p>Презентацияға баға беру критерийлерін әзірлеу.</p> <ul style="list-style-type: none"> - уақытты ұтымды пайдалану; - бір-бірін тыңдай білу қабілеті; - тақырыптың мазмұны - Қызыл кітаптың маңыздылығының себебі - Қызыл кітапқа енгізілген өсімдіктер; - Қызыл кітапқа енгізілген жануарлар. <p>Ойын ойнату үшін сыныпты 5 топқа бөлінеді (басқатырғыштар) «5 қалпақ».</p> <p><i>Қызыл қалпақ</i> Қызыл кітаптың маңыздылығын түсіндіреді;</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>Жасыл қалпақ</i> аймақтың Қызыл кітабына енгізілген жануарлар тізімін және Қызыл кітапқа қауіпті түрлердің 	<p>http://www.youtube.com/watch?v=7Bem2R_c_HQ</p> <p>Презентация</p>										

30-36 минут

енгізілу себептерін түсіндіреді
 - *Қара қалпақ* Өсімдіктерді Қызыл кітапқа енгізу себептерін және Қызыл кітапқа енгізілген өсімдіктерді сипаттайды.
 - *Көк қалпақ* өсімдіктер мен жануарлардың жоғалудан қорғау шаралар ұсынады.
 Оқушылар жұмысын аяқтағаннан кейін әр топ өз жұмысын ұсынады.
Ақ қалпақ басқа топтар ұсынған өлшемдерге сәйкес бағаланады.
 4. Деңгей бойынша тапсырмалар
 (Мотивацияның төмен деңгейі бар оқушылар үшін)
 А. Аймағыңыздың орналасқан жерін анықтаңыз.

В. Кестеге Қызыл кітапқа енгізілген жергілікті аймақтың жануарларының атауларымен толтырыңыз

	Балық	Құстар	Сүтқоректілер	Жәндіктер	Қосмекенділер
Мысал					

(орташа деңгей)
 А. Қазақстан Республикасының Қызыл кітабына енгізілген жергілікті аймақтың өсімдіктер тізімін жасаңыз (жазбаша) (жоғары деңгей)
 А. Сурет бойынша Қазақстан Республикасының Қызыл кітабына енгізілген жануарларды анықтаңыз. Ғалымдар Қызыл кітапқа енгізілетін түрлердің 5 санатын анықтады. Бұл санаттар қандай?

1	2	3	4	5
				

В. Қызыл кітапқа ағзалардың енгізудің мақсаты қандай?
 Жұмыстарды қорғау
 5. Топтық жұмыс
 Әр топты жануарлар мен өсімдіктердің тізімімен толтыру.
 Олар Қызыл кітапқа енгізілген жануарлар мен өсімдіктердің мысалдарын таңдайды.
 Оқушылар тізімнен бір жануарды және бір өсімдікті таңдап, олар туралы презентация түрінде толық ақпаратты ұсынады.
 Ол тіршілік ету ортасын, ауру мен жоғалудың себебін және оларды қорғау үшін қолданылатын кез келген идеяларды қамтуы мүмкін.

<http://www.redbookkz.info/>
<http://www.ustirt.kz/index.php/kz/tabi-i-ory-ory/zhalpy-m-limetter>

қарындаш, плакат, магниттер

Тізім осы сілтемеде берілген:
<http://www.redbookkz.info>

<p>Сабақ соңы 37-40 мин</p>	<p>6. Үй тапсырмасы: терминдерді жаттау; Осы тақырып бойынша үш сұрақ құрастыру Сабақ соңында оқушылар қорытынды шығарады:</p> <p>7. Рефлексия: (таблица) кері байланыс «Квадрат»</p> <table border="1" data-bbox="379 376 1256 510"> <tr> <td data-bbox="379 376 826 450">Мен күткен едім</td> <td data-bbox="834 376 1256 450">Менің біліміме қуаныштымын</td> </tr> <tr> <td data-bbox="379 450 826 510">Мен ақпаратты сабақтан пайдалана аламын</td> <td data-bbox="834 450 1256 510">Маған әлі де қажет</td> </tr> </table>	Мен күткен едім	Менің біліміме қуаныштымын	Мен ақпаратты сабақтан пайдалана аламын	Маған әлі де қажет	<p>Стикерлер</p>
Мен күткен едім	Менің біліміме қуаныштымын					
Мен ақпаратты сабақтан пайдалана аламын	Маған әлі де қажет					

«Аймақтың ерекше қорғалатын аумақтары» және «Қазақстан Республикасының Қызыл кітабы. Жергілікті өңірдің Қазақстанның Қызыл кітабына енгізілген жануарлары мен өсімдіктері» тақырыптарын зерттегенде аймақтық компоненттің мазмұны тақырыпты зерттеуге және аймақтағы табиғаттың биологиялық, зооботаникалық алуан түрлілігіне қатысты сұрақтарға қызығушылық туғызатын, табиғи ортада жиі туындайтын күрделі жағдайларға бейімделуге көмектесетін жергілікті материалмен толықтырылуы керек. Жергілікті материалды биология сабақтарында қолдану мұғалімге өздерінің экологиялық білімі мен өзін-өзі тәрбиелеу бағытын өзгертуге мүмкіндік береді.

Соңғы жылдары біздің республикамызда мемлекеттік қорларды, ұлттық парктерді, ботаникалық, зоологиялық, геоботаникалық қорларды құруға ерекше назар аударылды. Қазіргі уақытта республикада жеті ірі мемлекеттік қорық бар: Алматы, Барсакелмес (қазіргі кезде жұмыс істемейді), Қорғалжын, Ақсу-Жабағлы (ЮНЕСКО биосфералық резерваты мәртебесін алды), Наурызым, Марқакөл, Үстірт. Төрт ұлттық табиғи қорық: Баянауыл (1985 жылы құрылған), Көкшетау (1996), Алтын Емел (1996), Іле Алатауы (1996), 100-ге жуық қорықшалар құрылды. Олардың екеуі - Баянауыл және Көкшетау Қазақтың ұсақ шоқысының таулы-орманды оазисі аумағында құрылды және тұщы көлдерінің аумағы бойынша үлкен акваторияны қамтиды. Алтынемел – Жетісу Алатауының оңтүстік сілемдерінің арасында орналасқан ұлттық табиғи саябақ. Антилопа-жайран (3 000-нан астам) бөкендер, тау текесі және құлан популяциясын қалпына келтіру үшін сақталған және оңай көрінетін табынның мекендеу орны болып табылады [3].

Алматы, Шымкент, Қарағанды және басқа да ірі қалаларда ботаникалық бақтар жұмыс істейді. Олардың барлығы сиреп бара жатқан өсімдіктердің түрлерін сақтау және қалпына келтіру мақсатында жұмыс істейді. Ересектермен бірге өсімдіктерді қорғау шараларына – оқушылар, студенттер қатысады.

Жалпы білім беретін мектептерде экологиялық ағарту ісі бастауыш сыныптарда басталып, орта және жоғары буындарда балалардың жас және психологиялық ерекшеліктерін, сондай-ақ олардың қызығушылығын есепке ала отырып жалғасын табады. 5-6 сыныптарда бұл мәселеге «Жаратылыстану» пәнінің «Экология және тұрақты даму: табиғатты қорғау» тақырыбы арналған. Білім алушылар өз аймағындағы экологиялық проблемаларды зерттеп, себептерін талдап, оларды шешу жолдарын оқып зерттейді. Көптеген

мектептерде қоршаған ортаны қорғауға арналған көгалдандыру және көшеттер отырғызу, қоқыс жинау, тазалау жұмыстары сияқты және т.б. шаралар жақсы дәстүрге айналған. Балалардың бойында экологиялық іс-әрекет дағдыларын қалыптастыру шараларын ерте жастан бастау керектігі белгілі. Осы мақсатты жүзеге асыру үшін «Жас орманшы», «Жас эколог», «Жас натуралист», «Жасыл патруль» үйірмелерінің жұмысы, сондай-ақ мектеп оқушыларын табиғат аясына саяхатқа шығару экскурсиялары да осы міндетті орындауға бағытталған.

Әлемдік көзқарасты дамытуда, әлемнің интегралды ғылыми бейнесін қалыптастыруда маңызды рөл атқаратын «Химия» пәні аймақтық компонентті жүзеге асыруда үлкен әлеуетке ие. Химия сабақтары отандық табиғи кешеннің химиялық жағымен, оның компоненттерінің материалдық құрамымен танысу, оның ерекшеліктерін үйрену, табиғи және антропогендік заттардың табиғат кешенінің жай-күйіне әсерін түсіну мүмкіндігін береді.

Өлкетану компонентін оқып зерттеу, ақпараттар жинау, презентациялар, шағын жобалар, экологиялық және өндірістік бағдарлау есептерін жасау және шешу, аймақтың экономикалық және политехникалық дамуымен байланысты зерттеулер жүргізу, экологиялық мәселелерді шешу түрінде туған жер туралы мәліметтерді қамту арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Аймақтың кәсіпорындарына экскурсия жасау айтарлықтай өзіндік орын алады. Мұның бәрі химия пәнін зерттеуге ынталандырады, оқушылардың туған жерінің табиғи ресурстарына жауапты көзқарас пен қарауға, өз аймағындағы мақтанышты, туған жерінде өмір сүруге деген ұмтылысын арттырады және оның байлығын көбейтеді.

«Ауа. Ауаның құрамы» тақырыбын өткенде (7-сынып) (ауаның құрамын білу, заттардың жануы, атмосфералық ауаны ластаудан қорғаудың маңыздылығын түсіне отырып, жану кезінде оттегі тұтылады) аймақтың ауа ортасына ерекше назар аудару керек: тұрғылықты жердегі ауаны қорғау; өнеркәсіптік қондырғыларда ауаны пайдалану; адам денсаулығына зиянды әсерлері.

Ауа ластануының негізгі көздері: көлік құралдарын, жылу электр станцияларын және кен өндіру, құрылыс, химия, мұнай және газды қайта өңдеу секілді бірқатар салалардың жұмысы. Атмосфералық ауаның негізгі ластағыштары - өндірісте және басқа адам қызметінде пайда болатын күкірт диоксиді (SO₂), азот оксидтері (NO_x), көміртек тотығы (CO) және қатты бөлшектер пайда болады. Олар зиянды заттардың жалпы шығарындыларының шамамен 90% құрайды. Қазақстан Республикасының әртүрлі өңірлерінде атмосфераға шығарылатын шығарындылар, жаппай шығарындылармен де, ластаушы заттардың түрлерімен де айтарлықтай ерекшеленеді. Бұл көрсеткіштер аймақтың аумақтық орналасуына, өндіріс түрлеріне, пайдаланылатын жабдыққа және ластаушы заттардың шығарылуын жоюға байланысты. Тұрақты стационарлық көздерден шыққан шығарындылардың ең көп мөлшері Қарағанды, Павлодар, Шығыс Қазақстан, Ақтөбе, Атырау және Қостанай облыстарында тіркелді. Осы өңірлерде тау-кен және мұнай өндіруші

салалармен, сондай-ақ жылу және энергетикалық кәсіпорындармен байланысты жақсы дамыған салалар бар [8].

Табиғатты пайдалану кең ауқымды технологияларын үнемі пайдалану республиканың кейбір өңірлерінде климаттың өзгеруіне, ауыз судың жетіспеушілігіне, су деңгейінің, топырақтың, ауаның ластануының және олардың теріс әсерінің өсуіне алып келді, бұл өсімдіктер мен жануарлардың көптеген түрлерін жоғалтуға әкеліп соқтырды. Бірқатар аймақтарда (Арал және Каспий теңіздерінің бассейндері, Іле-Балқаш ауданы, Орталық және Шығыс Қазақстан) қолайсыз экологиялық жағдай қалыптасады [9].

«Геологиялық-химиялық қосылыстар. «Пайдалы қазбаларды өндірудің экологиялық аспектілері» тақырыбы (7-сынып) аймақтық компоненттің минералды және табиғи ресурстар туралы, жергілікті кен орындары және табиғи ресурстарды қоршаған ортаға әсер етуі туралы ақпарат көздерімен толықтырыла түседі.

Қазақстан әлемде табиғи ресурстардың қорлары бойынша алтыншы орында: жер қойнауында Менделеев кестесінің 110 элементінің 99 табылды, 70 барланды, бірақ әлі күнге дейін 60 элементі ғана пайдаланады. Қазақстан мұнай, газ, титан, магний, қалайы, уран, алтын және басқа да түсті металдардағы әлемдегі ең бай елдердің бірі болып табылады. Бүгінгі таңда Қазақстанда барлық дерлік 160 мұнай және газ кен орындарын барлауға болатын 14 перспективалық бассейн бар.

Қазақстанның аймақтары бойынша пайдалы қазбаларды орналастыру

- Мұнай, газ – oil, gas – Доссор, Мақат, Өзен, Жетібай, Қаламқас, Қарашығанақ - Маңғыстау түбегі.

- Көмір – coal – Қарағанды, Екібастұз, Майкүбе алаптары - Сарыарқа, Ертіс жазығы.

- Темір рудасы – iron ore – Соколов-Сарыбай, Қашар Лисаков, кен орындары - Қостанай облысы.

- Марганец кені – Manganese Ore – Атасу кен орны, Жезді-Сарыарқа.

- Хром кендері – Chromite – Мұғалжар.

- Бокситтер – bauxite – Сарыарқа (Арқалық қаласы).

- Мыс рудасы – Copper Ore – Жезқазған кен орны - Сарыарқа.

- Полиметалл кендері - Complex ores - Кенді Алтай, Текелі-Жоңғар Алатауы.

- Алтын- Gold – Қалба жотасы.

- Тұз - Salt – Каспий маңы ойпаты, Тұран ойпаты.

- Фосфориттер – Phosphorites - Қаратау жотасы, Ембі өзенінің алқабы.

- Асбест- Asbestos - Қостанай облысы, Жезқазған, Мұғалжар.

Табиғи ресурстарды өңдеу сөзсіз экология мәселелерімен байланысты, сондықтан аймақтық компонент аймақтың нақты экологиялық мәселелерін ескере отырып, нақтылана алады. Экскурсия теориялық бөлігін толықтыратын табиғатқа, өнеркәсіптік нысандарға, кәсіпорындарға, мекемелерге экскурсия жүргізу табиғат жағдайында, өндірісте, олардың бұзылуының салдарларына, адам өмірінің барлық аспектілеріне кері әсерін тигізетін табиғи заңдары мен

құбылыстарының көрінісі туралы нақты түсінік береді. Аймақтық компонент оқушыларды тақырыпты жан-жақты және терең зерделеуге бағыттауы керек, бұл әсіресе, өз болашақ мамандығын таңдау үшін маңызды.

Математика сабақтары туған өлке мен бүкіл ел үшін мақтаныш сезімін тәрбиелеу мәселесін шешу үшін де пайдаланылуы мүмкін. Бұл үшін жердегі статистикалық деректер математикалық есептерді шығаруда қолданылады [18]:

- мектептегі математика (ағаш биіктігін өлшеу, мектептің кіреберістен футбол алаңына дейінгі қашықтық, гүлзардың ауданын есептеу);

- ашық алаңдағы математика (6-сыныпта үлескінің жоспарын түсіру, 5-6-сыныптарда, үлескінің ауданын табу, 7-сыныпта егер А нүктесі В нүктесінен көрінбесе, АВ түзу сызық жүргізу);

- ағаштілгіш орындардағы математика (5-6-сыныптарда, 1 текше метр тақталардағы сөрелердің санын, ағаштілгіштің өткізгіштік қабілетін есептеу);

- мектеп алаңындағы математика (көкөніс дақылдарына бөлінетін ауданның есебі, өнімділігін есептеу).

Бұл тақырып бойынша таратпа материалдар жасауға болады. Атап айтқанда, карталар: тапсырмаға байланысты кесте жасау, ұқсас сөздер бойынша кері тапсырмаларды жасауға болады.

Өлкетану материалдарын қолдану проблемаларын шешу математика және жергілікті тарихтағы оқушылардың білімін тереңдетуге, тақырыпқа деген қызығушылықты арттыруға ықпал етеді, шығармашылық ойлауды дамытуды жалғастырады және проблемаларды шешуге жауапты тәсілді қалыптастырады. Оған қоса, жеке, жауапкершілік, туған елге, кіші Отанына деген сүйіспеншілік қасиеттері тәрбиеленеді [18]. Тәжірибе көрсеткендей, барлық сынып оқушылары – бастауыш және жоғары сыныптар өздерінің туған жері туралы әңгімелейтін тапсырмаларды аса қызығушылықпен оқиды. Мектеп оқушылары кіші отанның тарихы, мәдениеті мен салт-дәстүрлеріне қосылуға тек білім беруді ғана емес, сондай-ақ, білім беруді дамыту принципін іске асыратын сабақтарда рухани және моральдық проблемаларды шешуге мүмкіндік береді. Өлкетану мазмұны қамтылған тапсырмалар төмендегідей болуы мүмкін (6-кесте).

6-кесте – Өлкетану мазмұндағы тапсырмаларға мысалдар

1. Қарапайым бөлшектерді оқыған кезде, Астана бойынша экскурсиялық сабақ өткізілді:

«Астананың орталығында өмір ағашы – Бәйтерек» орналасқан. Оның биіктігі 97 метр. Бұл кездейсоқ емес, өйткені 1997 – Қазақстанның астанасын Астанаға ауыстырған жылы. Жоғарыдағы шар, ағаштың тәжіндегі жұмыртқаны білдіретін, шыныдан жасалған. Ол жалпы ескерткіштің $\frac{1}{5}$ бөлігін алады. Оның 97 метрінің $\frac{1}{5}$ шамасы қанша екенін есептеп көрейік. Шардың нақты диаметрі 22 метр. «Астана-Бәйтерек» монументінің жер асты тамырлары да бар. 4,5 м тереңдікте 7 метрлік шыны аквариумнан мұхит әлемін тамашалауға болады. Сәулетшілердің түпкі ойы бойынша, жер асты сулары ағашты қоректендіреді, бұл идея аквариумда көрсетілген (презентация көрсетіледі).

2. Астанада жаңа, әдемі ғимараттар көп. Олардың бірі – Мәжіліс ғимараты. Ол 22 қабаттан тұрады және 26 800 шаршы метр аумақты

қамтиды. Бір қабаттың ауданын есептеп көрейік.

Проценттерді оқыған кезде.

Ауыл шаруашылығы өндірісінің ауқымды дамуы жердің жұтануына және ландшафтардың кедейленуіне жол ашады, ел аумағының 60%-дан астамы шөлге айналады, бұл топырақтың құнарлылығын төмендетуге, демек, мал мен өсімдік шаруашылығының өнімділігін азаюына әкеледі.

№1 тапсырма. Қазақстанның аумағы 2 млн 724,9 мың км² болса, қанша шаршы километр жердің шөлейттенуге (60%) ұшырағанын есептеңіз.

$(2\,724\,900 \times 0,6 = 1\,634\,940 \text{ км}^2)$.

№2 тапсырма. 90-жылдардың басында атмосфераға жылу энергетикасынан – 50%, қара металлургиядан – 20%, түсті металлургиядан – 13%, химия және мұнайхимиясынан – 4% немесе шамамен 6 миллион тонна ластану заттар түсіп отырды. Әр саландан қанша тонна ластану заттар түскенін анықтау қажет.

№3 тапсырма. Виртуалды шындық (ВШ) деректері бойынша Қазақстандағы дәлелденген мұнай қорының көлемі 39,6 млрд. баррельді немесе 6,5 млрд. тоннаны құрады, бұл әлемдік мұнай қорының 3,2% құрайды. Әлемде қанша тонна мұнай бар? (6,5 млрд тонна: 0,032 = 203,125 млрд. тонна).

№4 тапсырма. Сұр қарлығаштың ұшу жылдамдығы ителгі-лашынның олжасын аулау барысындағы «ПИКЕ» ұшу жылдамдығының 40% -ын құрайды («ПИКЕ» – төмен қарай аса күшті жылдамдықпен ұшу). Егер сұр қарлығаштың жылдамдығы 120 км/сағ болса, ителгі-лашынның жылдамдығы қанша болатынын анықтаңыз.

Ондық бөлшекті оқып-үйренгенде:

Тапсырма: Солтүстігінде және батысында Ресеймен - 7548,1 км, шығысында Қытаймен - 1782,8 км, оңтүстігінде Қырғызстанмен - 1241,6 км, Өзбекстанмен - 2351,4 км және Түрікменстанмен - 426,0 км шектеседі. Құрлықтық шекараның жалпы ұзындығы қандай? (13392,6 км)

Екінші дәрежелі теңдеулер жүйесін құру бойынша тапсырмаларды шешуде (9-сынып): дәстүрлі қазақ кілемі сырмақтың алаңы 6 м², оның периметрі - 10 м. Сырмақтың бүйірлерінің ұзындығын табыңыз.

Масштаб тақырыбы:

Тапсырма: Семейден Астанаға дейінгі теміржол желісінің ұзындығы 808 км. Бұл жолды бейнелейтін картадағы магистральдың ұзындығы 40,4 км құрайды. Картаның масштабын анықтаңыз.

1. Егерде киіз үйдің радиусын 1 метрге ұлғайтсақ, сонда киіз үйдің шеңберінің ұзындығы қаншаға созылады?

2. Өскемен, Белоусовка және Глубокое тармақтарын байланыстыратын автожолдар үшбұрышты құрайды. Өскемен-Белоусовка автожолының ұзындығы 14 км, Өскемен-Глубокое тас жолының ұзындығы - 22 км, Белоусовка-Глубокое - 10 км. Осы автомагистральдармен шектесетін аумақтың ауданын табу қажет.

3. Өскемен қаласынан Шемонаиха қаласына дейінгі қашықтық 96 км, бұл аралықты жолаушылар көлігі 1 сағат 20 минутта, ал жүк көлігі - 2 сағатта

жүріп өтеді. Жеңіл автокөліктің жылдамдығы жүк автокөлігінің жылдамдығынан қаншалықты артық. (5-сынып)

4. Егер жергілікті жерде бұл қашықтық 22 км және картаның масштабы 1: 1 000 000 болса, картадан Өскемен мен Глубокое елді мекендерінің ара қашықтығын анықтаңыз. (6-сынып)

5. Теріс және оң сандарды пайдаланып, биіктігі мен тереңдігін жазыңыз.

- 1). Бұқтырма су қоймасының орташа тереңдігі – 9,6 м;
- 2). Алтай тауының ең биік нүктесі Белуханың биіктігі – 4506 м;
- 3). Өскемен су қоймасының максималды тереңдігі – 45 м;
- 4). Өскемен қаласындағы «Бәйтеректің» биіктігі – 28,5 м (6-сынып).

Мектеп оқушылары туған қаланың сұлулығын геометрия сабақтарында да көре алады. Геометрияны оқыған кезде қаланың картасын пайдаланып параллельді немесе перпендикулярлы көшелерді, ғимараттардың пішінін анықтау үшін олардың суреттерін қолдануға болады. Семей қаласының тарихи ескерткіштерін зерттейтін және геометриялық фигуралармен салыстырылатын «Семей сәулетіндегі геометрия» жобасы құрылған.

Тапсырма: жайма шуақты жазғы күні, Семей полигоны құрбандарына арналған ескерткіштен жерге түскен көлеңкенің ұзындығы 10,5 метрді құрайды. Егер бойының биіктігі 160 см болатын адамның көлеңкесінің ұзындығы 84 см болса, ескерткіш биіктігін (сол күні) табыңыз.

Ауылдық жерлерде тәжірибелік мазмұндағы тапсырмалар маңызды.

Тапсырма: картоп сақтауға арналған түзу призма пішінді биіктіктігі 0,7 м болатын қақпағы бар қорап жасау қажет. Призманың негізі 0,4 м және 0,6 метрлік және бүйір жағы 0,5 м болатын теңбүйірлі трапециядан тұрады. Қорап жасау үшін қанша фанера керек? Жауабыңызды толық санға дейін дөңгелектеңіз.

Көктемде мектептің немесе үйдің аумағын безендіру керек, мұнда түстер туралы тапсырма ұсынуға болады және жер бойынша өлшеу жұмыстарын жүргізуге болады.

Гүлзардың ұзындығы мен енін қалай өлшеуге болады? Ол үшін метрді пайдаландық. Келесі нәтижелер алынды: ұзындығы - 27 метр, ені - 73 см;

Гүлзардың ауданын қалай табуға болады?

- Ауданды табу формуласы: $S = a \times b$.

Айналдыру: $27\text{ м} = 270\text{ дм}$ $70\text{ см} = 7\text{ дм}$.

Есептеулер: $270 \times 7 = 1890$ ш.м. - гүлзардың ауданы.

Қанша өсімдіктерді қажет ететіндігін қалай есептеуге болады?

Белгілі: гүлзарлар алаңы 1890 кв.дм.

Барқытгүл тұқымдары 20x20 мұқабада көрсетілген схема бойынша отырғызылады.

Бір өсімдіктің алып жатқан ауданын табу керек.

$S = 20 \times 20 = 400(\text{кв.см}) = 4\text{ кв.дм}$

Қанша өсімдік қажет ететінін санау: $1890 : 4 \sim 472$ (ө.)

Барқытгүлде қанша түс бар? $472 : 2 = 236$ (ө.) (2 түс)

Өлкетанулық материалдар мұғалімге оқушылардың бойында дұрыс

құндылықтар қалыптастыруға көмектеседі.

Әр аймақтың өз тарихы бар: мыңжылдықтарда болған оқиғалар, біздің ата-бабаларымыздың әрекеттері аймақтың заманауи келбетін, әлеуметтік-экономикалық және мәдени құрылымын бейнеледі. Тақырыпты зерделеудегі аймақтық компонентті енгізу Қазақстан тарихы білімалушылардың біліміне, оның тұлғалық өсуіне, азаматтық тұрақтылық пен патриотизм сезімін қалыптастыруға ықпал етеді.

Туған жер тарихын білу тарихтың көптеген оқиғаларын нақтылап, қазіргі әлемде орын алып жатқан көптеген процестерді түсінуге көмектеседі. Бұл тарихи ескерткіштердің бірегейлігін және олардың тарихи мұраны («Біздің айналамыздағы тарих ескерткіштері» тақырыбына) және мұражайға бару («Көрменің өзі сөйледі») тақырыбындағы хабардарлығын (оның ішінде «Туған жердің аңыздары мен әңгімелері» (5-сынып), тарихи тұлғалармен танысу, аймақтың дамуындағы ролін («Аймақтың тарихи тұлғалары» тақырыбы: би, ақын, батыр және палуан) оқып білуіне мүмкіндік береді (7-кесте).

7-кесте – «Көрменің өзі сөйледі» тақырыбындағы сабақ жоспары (өлкетану мұражайына бару)

Күн _____ Сынып_7 Тақырып: Көрменің өзі сөйледі (өлкетану мұражайына экскурсия) Сабақ түрі: аралас Әдістер: ауызша, ізденіс, жобалар әдісі. Әдістемелік қолдау: артефакттар, өлкетану мұражайының экспонаттары, иллюстрациялық материал. Мақсат: туған өлке тарихына қызығушылық, құрмет пен сүйіспеншілік қалыптастыру; патриотизмді тәрбиелеу. Міндеттер: 1. Өлкетану мұражайының ескерткіштерімен, экспонаттарымен және артефактілерімен танысу; 2. Тарихи көздермен жұмыс істеу дағдыларын, ескерткіштерді жіктеу қабілетін дамыту. 3. «Рухани жанрыру» бағдарламасы бойынша «Мәңгілік Ел» патриоттық актінің идеясына сәйкес рухани-адамгершілік құндылықтар аясында тәрбиелеу			
Сабақ барысы			
Сабақ кезеңдері	Мұғалімнің әрекеті	Оқушының әрекеті	Күтілетін нәтиже
Ұйымдастыру кезеңі	Түгендеу Жұмысқа оң көзқарас қалыптастыру	Экскурсияға психологиялық дайындық	Сабақ ұйымдастырылған түрде, қолдау ортасында басталады
Білімді өзектендіру	Алдыңғы шолу: - Қазақстанның археологиялық ескерткіштері туралы алғашқы мәліметтерді қайдан білеміз? (ортағасырлық авторлар) - Қазақстан тарихын ғылыми зерттеуде маңызды	Сұрақтарға жауап береді	Өткен материалдарды игеру,

	<p>рөл атқарған? (<i>Ұлы Петрдің ежелгі сирек кездесулерді мұқият емдеуді, оларды сипаттау мен жинауды және Сібір мен Қазақстанның аумағын зерттеу бойынша бастамасы бойынша қабылданған шаралар туралы жазған жарлығы</i>) - «Сібірдің сызба кітабында» қандай ақпарат бар (<i>қазақ даласының археологиялық ескерткіштері туралы ақпарат</i>)</p> <p>- Ш.Уәлихановтың көне ескерткіштерін зерттеуде ол қандай рөл атқарды?</p> <p>- Біздің өңіріміздің ескерткіштерін зерттеу мен сақтауда антикалықтардың қоғамы Түркістан қоғамында қандай рөл атқарды?</p> <p>«Аймақтың аумағында қандай тарихи ескерткіштер орналасқан?» Блиц-сауалнамасын ұйымдастыру.</p> <p>Мұғалім оқушылардың білім деңгейі туралы қорытынды жасайды.</p>	<p>Оқушылар Жамбыл облысының аумағында тарихи ескерткіштерді еске алып, оларды атайды, тарихи кезенді анықтауға тырысады</p>	<p>Қазақстанның мәдени мұрасының негізгі артефактілерін білу</p> <p>Танымал кесенелерді атауға болады: Қарахан, Айша-Бибі; Тараз қаласының аумағында қазба жұмыстарын атады. Рефлексия</p>
<p>Жаңа материалды меңгеру</p>	<p>Мұғалім жұмыстың мақсаты мен формасын анықтайды: озық тапсырманы алған топтар таңдалады.</p> <p>Жұмыс тобы:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Ақыртас сарайы кешені 2. Шу-Талас алқабының артефактілері 3. Баласағұнның мәдени-тарихи маңызы 4. XI-XII ғасырлардағы ескерткіштер: Айша-Бибі, Қарахан кесенесі кешені, Тараздың ортағасырлық шығыс моншасы 5. Тектұрмас кешені, кара тері және мешіт-медресе Бабажи Хатун 6. Құлан, Өрнек, Қостөбе ескерткіштері 	<p>Топтық жұмыс. Тақырып бойынша шағын жобалар дайындаан шығармашылық топтар жұмысын қорғайды. Топтардың жұмысын сипаттайтын сарапшылар тобы анықталады</p>	<p>Белсенді, мағыналы жұмыс. Материалды терең игеру.</p>
<p>Қорытынды кезеңі</p>	<p>Мұғалімнің қорытынды сөзі: сабақты қорытындылайды, туған өлкенің мәдени және тарихи мұрасын зерттеудің маңызы туралы әңгімелейді. Ол «Мәңгілік Ел» патриоттық актінің және «Рухани жаңғыру» бағдарламасының жастардың патриоттық тәрбиелеуіндегі идеяларының маңыздылығына назар аударады.</p> <p>Үй тапсырмасы кесте түрінде беріледі</p>	<p>Белсенді тыңдау.</p> <p>Үй тапсырмасын жазады: Қазақстандағы ЮНЕСКО-</p>	<p>Тақырыптың негізгі идеяларын игеру, туған жердің тарихи және мәдени мұрасына жауапты көзқарас</p>

						ның Бүкіләлемді к мұра объектілерін жүйелендіру үшін кестеге түсіру.	қалыптасады.
Атауы	Орналасқан жері	Құрылған жылы	Тізімге кірген жылы	№	Критерілер		

Тарихи өткенді жақсы түсіну үшін аймақтың тарихымен – жердің, қалалардың, өзендердің, көлдердің, таулардың атауларымен танысу («Топонимдер – өткен уақыттың куәгері» 6 сынып) тақырыбымен танысуға тиіс. Өңірдің дәстүрлі көркем мәдениетінің мұрасын жаңғыртуға және дамытуға үлес қосқан жергілікті халық қолөнер шеберлерін және қолөнершілерді зерделеу (ең үздік жетістіктерге қол жеткізген ұрпақтың шығармашылығына куәлік етіп, «Мәдени және тарихи дәстүрлерді сақтаушы: аймақтың халықтық қолөнері» 6 сынып) өздерінің ең жақсы жетістіктерін көрсеткен ұрпақтың шығармашылығын куәландыратын, олардың аймағында мақтаныш сезімін тудырады және жастардың шығармашылық дамуына үлес қосады.

«Бір ел - бұл бір тағдыр (туған өлке халқы)» (6-сынып) тақырыбы өңір халқының қалыптасу ерекшеліктерін, өңірдің этникалық топтарының дәстүрлері мен дәстүрлерін, өзара құрмет, өзара көмек, аймақтағы барлық ұлттардың достығын дамытуға бағытталған.

«Отандық тарихтың көзі тірі куәгерлері» (6-сынып) тақырыбы бойынша білімалушылар аймақтың тарихы мен гүлденуіне және «Жомарт жүрек» (7-сынып) тақырыбы бойынша ерлік пен еңбекке деген құлшыныстарына - және олардың кішігірім Отанын қолдау үшін не істеуге болатын оқып білетін болады.

«Туған жердің шежіресі» тақырыбы (7-сынып) білім алушыларға тарихи оқиғалардың хронологиясын құруға, аймақтың дамуының негізгі тарихи кезеңдерін анықтауға көмектеседі және жас ұрпақтың ой-санасына байланысты шежіре білімі арқылы ұрпақтардың байланысын қалпына келтіруге ықпал етеді. Мұның бәрі жастардың бойында өз халқына, олардың аталары мен әкелері үшін мақтаныш сезімін тәрбиелеу керек.

Туған өлке тарихын оқып үйрену бойынша зерттеу жұмыстары білімалушыларға жеке қызығушылығын іске асыруға көмектеседі: зерттеу, ойлау, қарым-қатынас дағдыларын дамыту, өз азаматтық ұстанымдарын анықтау, сондай-ақ туған жерлердің жылнамаларында жаңа беттер ашылады. Осы мақсатта, Қазақстан тарихы бағдарламасының әр тақырып бойынша білімалушы болжам жасай білуге, зерттеу жүргізу үшін сұрақтар құруға, әр түрлі дерек көздерден ақпараты жинауға (интернет, мұражай және кітапхана мұрағаттарынан және т.б) тарихи оқиғаларды сыни талдауға және ұлттық тарих бойынша олардың әсер тұрғысынан тарихи қайраткерлердің оқиғалар мен іс-шараларды, тарихи фактілерді талдауға дәйекті дәлелдеуге, пікірлер мен қорытындылар тұжырымдауға баулу негізінде зерттеу сұрақтары қосылған.

Балаларды өз туған жерінің тарихымен қызықтырған маңызды, бұл қызығушылығын арттырып, көп нәрсені білуге деген талпыныс білдіруге болады.

Қазақстан тарихы бойынша оқу бағдарламасының кейбір тақырыптарына аймақтық материалдар қосуы өлкетану компонентін зерттеуді күшейтеді. Мысалы, өлкетанулық материалдар «Ұлы Отан соғысы жылдарында Қазақстан» секілді бөлімдерді оқыған кезде қолданыла алады. Жалпы білім беретін мектепте «Өлкетану» факультатив курсы оқып үйрену ол аймақтық тарих сабақтарын толықтыра түседі. Өлкетанулық фактілері нақтыланып, тарихи оқиғалар мен процестерді бейнелейді және оларды қазіргі заманға сай келтіруге көмектеседі.

Қазақстан тарихы мен туған жердің материалдары хронологиялық және тұрақты байланыстарды ескере отырып, зерттелуі керек.

Аймақтық компоненттің Қазақстан тарихын және жалпы тарихпен жалпы білім беру курсы интеграциялау қағидаты Қазақстан және туған өлкенің тарихи дамуының ерекшеліктерін айқындайтын негізгі ұғымдарды қайталап, білім жүйесінің жалпы қалыптасуына ықпал етеді.

Аймақтық компоненттерді оқып-үйрену барысында әрбір қазақстандық пен қазақ үшін «Қазақстанның мәдени формуласына» айналған жас ұрпаққа әр оқушының білімін жеткізу маңызды болып табылады [5]. Әр өңірде табиғи нысандардың ерекшелігін өлеңдер мен әндерде көркемдеп айтылған, мысалы: Алатау таулары, Үшқоңыр, Сарыарқа, Бурабай көлі, әнші құм, әлемге әйгілі «Есік» қорымы - «Алтын адам», Қазақстанның танымал қорықтары, «Тәуелсіздік», «Бәйтерек», «Қазақ Елі» және т.б. ескерткіштері. Өлкетану компоненттерді зерттегенде, Қазақстан ғалымдарының ғылыми ерлігі туралы ақпаратты орналастыру қажет – Шоқан Уәлиханов, Ахмет Байтұрсынұлы, Мұхтар Әуезов, Қаныш Сәтпаев, Әлкей Марғұлан, қазіргі заманғы және көптеген басқа ғалымдар, олардың жұмыстарында Қазақстан аймақтық зерттеулерінің іргетасы қаланды.

Аймақтың тарих материалдары, ең алдымен, оқытудың оқу міндеттерін жүзеге асырады. Фактілер мен тұлғалар білімалушыларға туған жерінің өткенін түсінуге, өздерінің туыстарының, өткен жердегі адамдардың өмір салты мен рухани әлемін жаңғыртуға, өңірдің дамуындағы өздерінің рөлін ашуға мүмкіндік береді. Сабақтар өткенге жеке көзқараспен қарауға мүмкіндік береді, өйткені жерлестердің ұрпақтары, соның ішінде туысқандары мен достары құнды қарым-қатынастар мен тәжірибе иелері болып табылады. Шығармашылық жұмыстарына, аймақтың материалдық және рухани мәдениетін дамытуға қосқан үлесі адамның құндылыққа бейімділігін дамытудағы алғашқы қадам болып табылатын моральдық-патриоттық сезімдерді дамытуға негіз болады. Аймақтың тарихын зерделеу, сондай-ақ тұрғылықты жердегі жеке тұлғаны әлеуметтендіруге, оның аймағында өмір сүруге және жұмыс істеуге дайындықты, оның дамуына, әлеуметтік-экономикалық және мәдени жаңаруына қатысу үшін үлкен мүмкіндіктер береді [ ].

Осының бәрі біздің еліміз бен аймағымыздың патриоттарын тәрбиелеуде, бұл қарапайым емес кезеңдерде қиындық тудырады, бірақ өте маңызды. Адам өз жерін, өзінің тарихын, өткенін және бүгінгі өмірін білген жағдайды ғана өз өлкесін сүйеді.

Өлкетану компоненті қазақ әдебиеті пәніне енгізіліп, аймақта тұратын немесе тұрған, бірақ қазақ әдебиеті бағдарламасына енбеген танымал ақындар мен жазушылардың шығармаларын зерттеумен айналысады.

Мектептегі білім беру, аймақтық компонентті зерттеуді жетілдіру, туған ел тұрғындарының, әсіресе шығармашылықтардың жетістіктері туралы ақпарат жас ұрпақтың белсенді азаматтық ұстанымын қалыптастыруға, патриоттық сезімге, тарихқа, мәдениетке деген құрмет пен төзімділікті қалыптастыруға бағытталған Қазақстан халқының тарихы, мәдениеті мен салт-дәстүріне құрметпен және төзімділікпен қарауға, рухани және моральдық-патриоттық тәрбиені нығайту мақсаттарына жетуге көмектеседі.

«Менің туған өлкем өлеңдер мен прозада (6-сынып)» тақырыбының мақсаты – (туған өлкенің табиғаты және тарихы сипатталатын поэтикалық және прозалық шығармаларды білу, туған өлкенің ақындары мен жазушыларының шығармашылығын білу) білімалушыларды талантты жерлестердің туындылары арқылы жер, мәдениет, тіл және халық тарихымен білуге тәрбиелеу. Жас ұрпақтың рухани өсуі мен патриоттық сезіміне қызмет ететін жергілікті ақындар мен жыраулардың белгілі шығармалары пайдаланылады. Мысалы, өз туған жеріңізді ән салған жазушылар туралы келесі ақпаратты пайдалана аласыз [ ].

Т.Жомартбаев (1884-1937) Семей облысында дүниеге келген, оқытушы, драматург, жазушы. Оның «Балаларға жеміс», «Қыз көрелік» кітаптары жарық көрді.

Семей облысында тұратын Төлеу Қобдыков (1874-1954 жж.) Абайға арнап «Алып күшті Отаным», «Өмір жыры» өлеңдерін жазды.

Халық ақыны Шәкір Әбенев (1901-1994) Семей облысында өмір сүріп, жұмыс істеді. Ол фольклорист және композитор болды. «Қозы Көрпеш - Баян сұлу», «Кейпін батыр», «Таңшебер-Жапал» өлеңдері белгілі. 1991 жылы Президент Н.Ә.Назарбаевтың ұлықтау рәсімі кезінде оған батасын берді.

Төлеужан Ысмайлов (1932-1973) Семей облысында дүниеге келген. «Есіл», «Дала министрлері», «Жылқышы» және 40-қа жуық өлеңдер жазды. Т. Ысмайлов қазақ тіліне Александр Пушкин мен М.Ю. Лермонтовтың өлеңдерін аударған.

Базар жырау Оңдасұлы (1842-1911), Қызылорда облысында дүниеге келген. «Әрбір кемелге бір зауал», «Тіршіліктің түрлері», «Керкұлан», «Кермиық» тақырыбында толғаулар жазылған.

Сағынғали Сеитов (1917-2007) Батыс Қазақстан облысында дүниеге келген. Ол «Жолдас жүректен», «Ортақ ой» және басқа да топтамалар, сонымен қатар «Қазақ поэзиясындағы Маяковский дәстүрі», «Тоғысқан толқындар», «Туысқандық туғызған», «Пушкин лирикасын қазақ тіліне аудару дәстүрі» және басқа да монографиялар мен әдеби зерттеулер жазды.

Дихан Әбілев (1907-2003) Павлодар облысында туды. Ол «Ақын арманы», «Арман жолында», «Баянауыл бауырайында» және басқа да шығармаларын жазды.

Әлжаппар Әбішев (1907-2003) Қарағанды облысында дүниеге келген, ұлы батыр және ақын Мади Бапиұлына арналған «Достық пен Махаббат» атты романы, «Атыңнан айналайын» романын жазған.

Хамит Ерғалиев (1916-1997) Атырау облысында дүниеге келген. Ақын «Аңыз ата» өлеңін Украин ақыны Т.Шевченкоға арнады. Оның «Құрманғазы» өлеңі ұлы композитор Құрманғазыға арналды.

Асқар Тоқмағанбетов (1905-1983) Қызылорда облысында дүниеге келген. Ол «Қыран тұғырдан ұшады», «Ақ моншақ» романдарының авторы.

Сағи Жиенбаев (1934-1994) Ақтөбе облысында дүниеге келді. Ол «Қарлығаш», «Сыйлық», «Таң алдында», «Нан мен тұз» және «Ботақан», «Қошақан», «Ұшып келем» балалар жинақтарын жазды.

Сәкен Иманасов 1938 жылы Алматы облысында дүниеге келген, «Туған ауыл», «Ақ айдын», «Адырна», «Жебе» және «Қаламдастырым мен замандарым» деген эссе жазған.

Ақтан Керейұлы Ақтөбе облысында туды. Қазақтың халық ақыны, жырау, жыршы. Ол «Аяғына қан түссе», «Біріншіден не жаман?» ақыл-нақылдық терме, толғаулар жазды.

Құлыншақ Кемелұлы Оңтүстік Қазақстан облысында дүниеге келген, «Кұлбай», «Дүйсенбі датқаға», «Ондыбайға», «Майлыға», «Мөделіге» деген арнау өлеңдерін жазған.

Сейітжан Омаров (1907-1985) Ақмола облысында дүниеге келген. Жазушы, ақын, аудармашы. «Заман күші», «Әңгімелер», «Алтын алқап», «Дала қызы», роман «Қызыл арай» романы жазған.

Оразақын Асқар, 1935 жылы Қытайда дүниеге келді. Ол «Мейірім», «Күнгей», «Тәуелсіздікке тарту» және «Қара өлең» өлеңдер жинағын жазды.

Ғали Орманов (1907-1978) Алматы облысында дүниеге келген. Ол «Өмір дастаны», «Бөбек жүрегі», «Сәт сапарда», «Ой қанаты», «От өзен», «Жер қазығы», «Жыр қанаты», «Жылдар жыры» өлеңдерін жазған.

Журналист, жазушы - Жайық Бектұров (1912-1998) Ақмола облысында дүниеге келген. Ол «Өткел», «Таңба» жинақтарын жазды.

«Өлкені сипаттау өнері» тақырыбы (6-сынып) тақырыбы мәтіннің ақпараттылық, оның көркемдік, тілдік ерекшеліктері негізінен өлкетану сипаттамаларын талдауға, өлкетану аясында прозалық үзінділер жазудың алғашқы дағдыларын меңгеруге бағытталған.

«Туған өлке публицистика беттерінде» тақырыбының нәтижесі (7-сынып) білімалушылардың туған өлке туралы, шындық көзқарас тұрғысынан адамдар туралы мақалалар мен очерктерді ақпараттылығы, мазмұнының тереңдігі, эмоционалдық әсері тұрғысынан талдай білуі және аймақтағы газеттер мен журналдар туралы хабардар болу керек.

«Менің туған өлкем» электрондық энциклопедиясы (7-сынып) тақырыбында білімалушылар энциклопедия ұғымымен таныстырылып, энциклопедияға қажетті материалдарды іріктей білу; өлкетанудың бағыттарын

анықтау; өлкетанудың бағыттары бойынша электрондық энциклопедия құрастырудың ұжымдық жұмысына қатысу керек.

Мектептегі музыкалық өлкетану – мектеп өлкетануының бір саласы екендігін айта кеткен дұрыс, ол жеке пән болып саналмайды, жергілікті жердің регионалдық сипаттағы музыкалық материалдарын қолдану арқылы білім беруді және тәрбиелеуді жүзеге асырады. Сол себепті, білім беру үрдісіне музыкалық өлкетану материалдарын кіргізу білім беру мен тәрбиелеудің жалпы міндеттерін шешуге жағдай жасайды. Өлкетану принципі «...елдің және әлемнің жалпы мәдениетінің музыка мәдениетінің бір бөлігі болып табылатын, өлкенің музыкалық мәдениеті материалдарын бағдарламаға байланысты, оқу процесінде қолдану».

Музыкалық өлкетанудың негізгі принциптері:

а) жергілікті музыка материалдарын үнемі қолдану педагогикалық қажеттілік;

б) музыкалық өлкетану және музыканы білудің өзара байланысы;

в) өлкенің тәжірибелік мәдени өмірімен байланыс;

г) өлкенің музыкалық мәдениетінің даму ерекшеліктерімен танысу.

Өлкетану ел мәдениетінің сақталуы мен қайта жаңғыруының нақты құралы болып саналады. Мектепте музыкалық өлкетану материалдарын қолданудың педагогикалық үлкен маңызы бар, өйткені ол мектеп оқушыларының музыкалық-эстетикалық мәдениетін және тұлғалық, адамгершілік-патриоттық тәрбиені қалыптастыру құралы болып табылады. Музыкалық өлкетану уақыт, ұрпақтар арасындағы байланысты және өлкенің музыкалық мәдениетінің дамуындағы сабақтастықты жалғастырушы [28].

Педагогикалық іс-әрекеттің мақсаты, сонымен бірге оқушыларды жалпы өлкетану білімінің аясында өлкенің тарихымен, оның музыкалық мәдениетімен таныстыру, музыка қайраткерлерінің өмірімен байланысты тарихи нысандарды көрсету. Мұның бәрі өлкедегі музыкалық-тарихи өзгерістерді меңгеруге жағдай жасайды. Оқушылардың туған өлкенің музыкалық мәдениетінің даму тарихымен танысуына, белгілі сазгерлердің, әншілердің, ақын-жыраулардың өмірімен, шығармашылығымен танысуларына мүмкіндік береді.

«Музыка» оқу пәніне өлкетану материалдарын енгізу, оқытудың жаңа тәсілдерін іздестіруді талап етеді. Осыған байланысты, музыка пәнінің мұғалімдерінің алдында жаңа міндеттер пайда болады:

- оқу үрдісін ұйымдастыруға қажетті теориялық және дидактикалық материалдарды жинақтау мен жүйелеу;

- оқуға қажетті музыкалық регионалдық материалдарды іріктеу;

- әр оқу мекемесінің мүмкіндігіне байланысты бейімделген, оқу бағдарламаларын әзірлеу [28].

Жас ұрпақты отандық ұлттық музыкалық мәдениеттің қазынасына енгізу, ұлттық руханилық пен адамгершілік қасиеттерін жаңғырту мемлекеттік ауқымдағы міндеттерді шешу болып табылады. Музыка сабақтарда ұлттық музыка тақырыбын оқып үйренгенде өлкетану компонент негізінде білім беру және танымдық міндеттерді шешудің тиімді құралы болып табылады. Мектептің мақсаты – оқушыларды туған қаласының әр көшесінде тұратын

шығармашылық адамдардың өмірі мен шығармашылығымен таныстыру; жас ұрпақты үлкенге құрметпен қарауға, халқын сыйлауға, ұлттық музыкалық мәдениеттің қазынасын білуге тәрбиелеу: туған жеріндегі музыкалық шығармашылық ерекшеліктері туралы түсінік алу үшін «*Туған жердің симфониясы*» (5-сынып) тақырыбынан түсінігі болуы керек; ұжымдық жұмыстың негізінде электронды музыкалық каталог «Менің жерімнің 30 әні мен әуендері» - жасаудың бастапқы дағдылары бар, «*Туған жердің таланттары*» (6-сынып) (жыршы-термеші шығармашылығы, әншілер мен туған жердің композиторлары туралы әңгімелесу). Қазақ музыкасының, ұлттық және кәсіби дәстүрлерінің орындау шеберін білу – оның халқының шығу тарихын тамырын терең білу. Бұл «туған жеріге деген тағзым», туған өлкеге байланысты тақырыптардан, суреттерден, интонациядан, баланы керемет музыка әлеміне жетелейді.

Қазақстанның мектеп жүйесінің қазіргі заманғы және оқу үдерісінде адамзат тарихының ғасырлық тарихының куәгерлері болып табылатын мұражайларға ерекше мән беріледі, өмірдің шынайы құндылықтарын білдіру. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрі үкіметтің отырысында 2017 жылдың қыркүйегінен бастап мұражайларда география, тарих, әдебиет және биология бойынша жеке сабақтар өткізуді талап ететін айтты. Бұл әдіс арқылы олар әлем туралы білімді, тіпті өзін-өзі тануды үйренеді. Министр осы жолмен мектеп оқушыларының ғылым мен мұражайға қызығушылығын арттыруға мүмкіндік беретініне сенімді. «Болашақ Бадар: рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында мұражайларда, мәдениет ұйымдарында және тарихи орындарда «Қазақстан тарихы», «География» және «Қазақ әдебиеті» пәндері бойынша сабақ өткізу жоспарланып отыр.

Қазіргі уақытта республикадағы 25 мыңнан астам тарих, археология, архитектура және монументалды өнер ескерткіштері, 147 мұражай, 8 тарихи-мәдени мұражай қоры бар, онда мыңжылдық тарихы мен халқымыздың мәдениетін дәлелдейді.

Қазақстан Республикасы Мемлекеттік хатшысының 2015 жылғы 30 қазандағы № 7 бұйрығымен 2015-2017 жылдарға арналған Қазақстан Республикасы мұражайларын жаңғырту жөніндегі іс-шаралар жоспары бекітілді, онда 10-тармақта мұражай педагогикасын шығармашылық тұлғаны дамыту үшін негіз ретінде «этно және шеберлік сабақтары, балалар мен ересектер» іске асыруды белсендіруді білдіреді. [3].

Мұражайдағы жанды сабақ оқушыларға белгілі бір оқу жоспары бойынша білім алу немесе мектепте жинақталған білімді нығайту және тереңдету мақсатында ұйымдастырылады. Сонымен қатар, мұражай объектісі білім алғаны үшін иллюстрациялар ретінде емес, білімнің қосымша дерек көздерінің тікелей көзі ретінде әрекет етеді. Мұражай коллекцияларымен танысу оқушылардың рухани әлемін эмоционалды түрде байытады. Тақырыпқа деген қызығушылық ақпараттың дербес ізденісіне барысында қалыптасады. Мұражай сабақтарының басты мақсаты - отанға деген сүйіспеншілік сезімін ояту, оның ата-бабаларының өткен және бүгінгі жайлы білімін тереңдету болып табылады.

Оқу жылының басында жоғарыда көрсетілген пәндер бойынша жыл сайынғы күнтізбелік жоспар талданады, «жанды» сабақтарға арналған ыңғайлы тақырыптар жарияланады және жыл сайынғы оқу жоспары әзірленеді. Жоспарды мектеп әкімшілігі мақұлдайды. Жоспарда «жанды» сабақтың, тақырыбы, уақыты, бартын топты көрсетеміз. Төменде мұражайдағы «жанды» сабақтарды өткізуге болатын бірнеше тақырыптарға мысалы келтірілген (8-кесте).

8-кесте – Мұражайдағы сабақтар өткізуге болатын пәндер мен тақырыптар

Сынып	Пән және сабақ тақырыбы	Мұражай
	География	
7	Туған өлкенің флорасы мен фаунасы	өлкетану жаратылыстану-ғылыми
7	Туған өлкемнің визит карточкасы: өлкетанудың деректер базасын әзірлеу	ботаникалық зоологиялық геологиялық минералдар палентологиялық антропологиялық экологиялық музей-қорық
	Қазақстан тарихы	
5	Туған өлкенің аңыз-ертегілері	антропологиялық
5	Жәдігерлер сыр шертеді	тарихи
5	Біздің айналамыздағы тарихи ескерткіштер	жаратылыстану-ғылыми
5	Өңірдің тарихи тұлғалары: билер, батырлар мен палуандар	археологиялық этнографиялық әскери-тарихи
6	Топонимдер – өткен заманның куәгерлері (өлке тарихы атауларында)	көркем мұражайы бейнелеу өнері
6	Мәдени-тарихи дәстүрді сақтаушылар: өлкенің ұлттық қолөнері	(ұлттық және шетелдік) өнер және қолөнер
6	Бір ел – бір тағдыр (менің өлкемнің халықтары)	мұражайлары
6	Туған өлке тарихының тірі куәгерлері	ұлттық өнер
7	Туристік маршруттар	мұражайы
7	Жомарт жүрек	Саяси тарих және дін
7	Туған өлкенің жылнамасы	тарихы мұражайы
7	Менің мектебімнің тарихы	
	Қазақ тілі және әдебиеті	
6	Менің туған өлкем өлеңдер мен прозада	тарихи
6	Өлкені сипаттау өнері	этнографиялық
7	Туған өлке публицистика беттерінде	әскери-тарихи мұражай
7	«Менің туған өлкем» электрондық энциклопедиясы	политической Саяси тарих және дін тарихы мұражайы өлкетанулық мемориальды мұражайлар

	Музыка	
6	Туған өлке симфониясы	Өлкетанулық
6	Туған жердің таланттары	Музыкалық аспаптар мұражайы

Басқа пәндердің мұғалімдері таңдалған тақырыптар бойынша «жанды» сабақ жүргізе алады. «Жанды сабақтар» - мұражайлар мен білім беру ұйымдары арасындағы жаңа серіктестік және ынтымақтастық. «Жанды сабақтар» жалпы білім беру проблемасын шешуге және білім беру ұйымдарының арасындағы тең құқылы серіктестік байланыс қалыптастыруда маңызды орын алады.

3 Мәдени мекемелерде өлкетану сабақтарын ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдамалар

Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы «Рухани жаңғыру» мақаласында: «Бүгінде «Туған жер» бағдарламасы арқасында қалталы кәсіпкерлер Отанға деген патриотизмнің жарқын үлгісін көрсетуде. Өңірдің экономикалық, экологиялық, әлеуметтік, мәдени жақтарын барынша дамытуда. Жергілікті меценаттар және демеушілер миллиондаған қаржы жұмсап туған жерін дамытуға, көркейтуде жастарға үлгі болуда. Өлкетанулық жұмыстар осындай патриоттарды мектеп қабырғасынан бастап қалыптастырады» - деді [1].

Осылайша, мектептегі өлкетану жұмыстарының мақсаты мен міндетін нақтылап, күтілетін нәтижелерін белгілеп берді. Үкімет бұл межеге жету үшін «Тәрбие және білім» кіші бағдарламасын дайындады. Кіші бағдарлама шеңберіндегі «Өлкетану» базалық бағыты айрықша маңызға ие. Бағыт бойынша 2022 жылға қарай білім алушылар өзіндік ұлттық кодын сәйкестендіру мақсатында туған жерін мәдени-тарихи ескерткіштер негізінде 100% танып білетін болады. Сондықтан, әрбір облыс-аймақтық «Өлкетану» оқулығын дайындап шығарды.

Оқушылар арасында туған өлкені таныту үшін мектеп қабырғасынан шығып өлкетану сабақтарын өткіземіз. Тәрбие мен білім беру шеңберіндегі өлкетану сабақтары – туған жердің тарихын, мәдениетін, табиғатын, тұрмысын танудың озық үлгісі болып табылады.

Мұғалім оқу жоспарына сәйкес өлкетану сабақтарының тақырыбы мен мақсатына қарай мәдени мекемелерге апарады. Мәдени мекемелерге экскурсия, экспедиция, туристік саяхат барысында кездесу, байқау, «жанды» сабақ сияқты әртүрлі әдіспен өлкетану сабағын ұйымдастыра аламыз.

Мәдени мекеме деп – қызметінің бағыты мен мақсатына сәйкес құрылған ұйымдық құрылымды айтамыз. Музейлер, музей-қорықтар, табиғи музей-қорықтар, театрлар, кітапханалар, мәдени-тарихи орталықтар, мәдениет саласындағы қызметті жүзеге асыратын басқа да мәдениет ұйымдары /сәулет өнері/ мәдениет ұйымдарына жатады [34]. Олар бағытына қарай ғылыми, мәдени, әлеуметтік, білім беру тағы басқаға жіктеледі.

Өлкетану сабақтарын өткізу мақсатында мектептер мен мәдени ұйымдар арасында бірлескен шығармашылық келісім-шарт жасалады. Келісім-шартта тараптардың міндеттері көрсетіледі және Қазақстан Республикасының білім беру мен мәдениет туралы заңдарына негізделеді. Құжат мәтіні екі немесе үш тілде тілде жазылады. Келісім-шартқа сәйкес мектептер мен музейлерде сабақ кестесі сәйкестендіріледі. Яғни, мәдени мекеме қызметкерлері сабаққа қажетті ресурстарын, репертуарын, экспонаттарын дайындаса жетекші мұғалімдер тақырып бойынша түрлі тапсырмалар әзірлейді. Келісім-шартқа мекеме басшысы, басшының міндетін уақытша атқарушы тұлға немесе арнайы уәкілдік берілген адам ғана қол қойып бекітеді. Мәселен, төменде келтірілген «Семей қаласының облыстық тарихи-өлкетану музейі» КМҚК білім беру мекемесінің келісім-шарт (1-сурет) көшірмесі осындай құжат түрлеріне жатады.

Дереккөз: Семей қаласының облыстық тарихи-өлкетану музейі КМҚК білім беру мекемесі

1-сурет. Келісім шарттың көшірмесі

Мектеп қабырғасына ілінген «жанды» сабақтар кестесіне назар аударыңыздар.

Еңбекшіқазақ ауданы №1 Азат орта мектебінің 2018-2019 оқу жылына арналған сабақ кестесі. Кестеде бірнеше нұсқада берілген. *Бірінші кестеде 2 нұсқа көрсетілген.*

Өлкетану сабақтарын өткізетін сыныптарды сабақ кестесіне параллель қоюға болады. Бекітілген күні барлық параллель сыныптар мәдени мекемелерге барады.

Өлкетану сабақтары үшін толық бір күн сабақтан босату оқу процесіне кедергі келтіруі мүмкін. Сондықтан оны соңғы 5-6 сабаққа қою тиімді.

1-кесте – Өлкетану сабақтары қамтылған сабақ кестесінің үлгісі

БЕКІТЕМІН

Мектеп директоры _____

		5А	5 Б	6 А	6Б	7 А	7 Б	7 В
Дүйсенбі	1	Қазақ тілі	Математика	Биология	Математика	Алгебра	География	Ағылшын тілі
	2	Математика	Қазақстан тарихы	Өзін-өзі тану	Орыс тілі	Қазақ тілі	Ағылшын тілі	География
	3	Көркем еңбек	Қазақ тілі /ағылшын тілі	Қазақ тілі	Өзін-өзі тану	География	Өзін-өзі тану	Алгебра
	4	Дене шынықтыру	Орыс тілі	Математика	География	Биология	Алгебра	Дене шынықтыру
	5	Дүниежүзі тарихы	Көркем еңбек	География	Қазақстан тарихы	Дене шынықтыру	Дене шынықтыру	Қазақ тілі
	6	Өзін өзі тану	Дене шынықтыру	Дене шынықтыру	Дене шынықтыру	Қазақ әдебиеті	Қазақстан тарихы	Өзін-өзі тану
Сейсенбі	1	Ағылшын тілі	Математика	Математика	Орыс тілі	Физика	Қазақ тілі	Физика
	2	Математика	Ағылшын/қазақ тілі	Қазақ тілі	Биология	Химия	Физика	Орыс тілі
	3	Қазақстан тарихы	Дене шынықтыру	Орыс тілі	Қазақ/ағылшын тілі	Геометрия	Орыс тілі	Химия
	4	Жаратылыстану	Қазақ тілі /ағылшын тілі	Ағылшын тілі	Информатика	Дене шынықтыру	Биология	Геометрия
	5	Дене шынықтыру	Орыс тілі	Қазақ тарихы	Математика	Информатика	Алгебра	Ағылшын тілі
	6	Орыс тілі	Өзін-өзі тану	Информатика	Дене шынықтыру	Қазақстан тарихы	Орыс әдебиеті	Биология
	7						Дене шынықтыру	Қазақ тілі
Сәрсенбі	1	Ағылшын тілі	Музыка	Математика	Математика	Қазақ тілі	Химия	Орыс әдеб
	2	Музыка	Жаратылыстану	Биология	Қазақ/ағылшын тілі	Алгебра	Қазақ тілі	Ағылшын тілі
	3	Орыс тілі	Ағылшын/қазақ тілі	Дүниежүзі тарихы	Дүниежүзі тарихы	Өзін-өзі тану	Геометрия	Информатика
	4	Математика	Орыс әдебиеті	Көркем еңбек	Қазақ/ағылшын тілі	Орыс тілі	Дүниежүзі тарихы	Алгебра
	5	Қазақ тілі	Математика	Орыс тілі	Көкем еңбек	Ағылшын тілі	Дене шынықтыру	Қаз.тарихы

	6	Дүниежүзі тарихы	Дүниежүзі тарихы	Музыка	География	Биология	Орыс әдебиеті	Биология
	7					Қазақстан тарихы	Қазақ әдебиеті	География
Бейсенбі	1	Қазақстан тарихы	Информатика	Ағылшын тілі	Математика	Физика	Биология	Орыс тілі
	2	Қазақ тілі	Математика	Математика	Қазақ/ағылшын тілі	География	Алгебра	Орыс әдебиеті
	3	Жаратылыстану	Қазақ/ағылшын тілі	Орыс тілі	Биология	Алгебра	Ағылшын тілі	Геометрия
	4	Математика	Қазақ/ағылшын тілі	Қазақ әдебиеті	Математика	Қазақ әдебиеті	Қазақ әдебиеті	Дүниежүзі тарихы
	5	Қазақ әдебиеті	Орыс тілі	Дене шынықтыру	Орыс тілі	Ағылшын тілі	География	Қазақ тілі
	6	Ағылшын тілі	Дене шынықтыру	Математика	Қазақ/ағылшын тілі	Орыс тілі	Орыс тілі	Дене шынықтыру
	7							
Жұма	1	Информатика	Жаратылыстану	Қазақстан тарихы	Қазақ/Ағылшын тілі	Орыс тілі	Физика	Алгебра
	2	Көркем еңбек	Қазақ тілі	Математика	Орыс әдебиеті	Ағылшын тілі	Геометрия	Орыс тілі
	3	Математика	Орыс тілі	Ағылшын тілі	Математика	Дүние жүзі тарихы	Көркем еңбек	Қаз.тарихы
	4	Орыс тілі	Математика	География	Музыка	Қазақ тілі	Ағылшын тілі	Физика
	5	Қазақ әдебиеті	Қазақстан тарихы	Қазақ тілі	Қазақстан тарихы	Геометрия	Қазақстан тарихы	Қазақ тілі
	6	Дене шынықтыру	Көркем еңбек	Қазақ әдебиеті	Дене шынықтыру	Дене шынықтыру	Қазақ тілі	Көркем еңбек
	7			Дене шынықтыру	Музыка	Көркем еңбек	Орыс тілі	Дене шынықтыру

Дереккөз: Алматы облысы Еңбекшіқазақ ауданы №1 Азат орта мектебі

Екінші кестеде. Гуманитарлық немесе жаратылыстану пәндер апталығында өлкетану сабақтарын табиғи парктер мен қорықтарда өткізуді кестеге қою. Аптасына екі күн. Бұл күні оқушылар саяхат, экскурсия, туристік маршрут, жаяу немесе сумен жорыққа шығады. Сыныптар дәстүрлі сабақтан мүлдем босатылады. Оған директордың ғылым жөніндегі орынбасары, сынып жетекшісі, пән мұғалімдері жауапты болады. Мысалы, сейсенбі – гуманитарлық пәндер бойынша 5-6 сынып параллельдері барсы, жұма күні 7-сыныптарды апару (2-кесте).

2-кесте – Өлкетану сабақтарын табиғи парктер мен қорықтарда өткізу бойынша сабақ кестесінің үлгісі

		5А	5Б	6А	6Б	7А	7Б	7В
Дүйсенбі	1	Қазақ тілі	Математика	Биология	Математика	Алгебра	География	Ағылшын тілі
	2	Математика	Қазақстан тарихы	Өзін-өзі тану	Орыс тілі	Қазақ тілі	Ағылшын тілі	География
	3	Көркем еңбек	Қазақ/ағылшын тілі	Қазақ тілі	Өзін-өзі тану	География	Өзін-өзі тану	Алгебра
	4	Денешынықтыру	Орыс тілі	Математика	География	Биология	Алгебра	Денешынықтыру
	5	Дүниежүзі тарихы	Көркем еңбек	Денешынықтыру	Қазақстан тарихы	Денешынықтыру	Денешынықтыру	Қазақ тілі
	6	Өзін-өзі тану	Денешынықтыру	География	Денешынықтыру	Қазақ әдебиеті	Қазақстан тарихы	Өзін-өзі тану
Сейсенбі	1	Ағылшын тілі	Музыка	Музыка	Орыс тілі	Физика	Қазақ тілі	Физика
	2	Музыка	Ағылшын/қазақ тілі	Қазақ тілі	Дүниежүзі тарихы	Химия	Физика	Орыс тілі
	3	Қазақстан тарихы	Денешынықтыру	Орыс тілі	Қазақ/Ағылшын тілі	Геометрия	Орыс тілі	Химия
	4	Жаратылыстану	Қазақ/ағылшын тілі	Ағылшын тілі	География	Денешынықтыру	Биология	Геометрия
	5	Денешынықтыру	Орыс тілі	Қазақстан тарихы	Көркем еңбек	Информатика	Алгебра	Ағылшын тілі
	6	Орыс тілі	Өзін-өзі тану	Дүниежүзі тарихы	Денешынықтыру	Қазақстан тарихы	Орыс әдебиеті	Биология
	7						Денешынықтыру	Қазақ тілі
Сәрсенбі	1	Ағылшын тілі	Математика	Математика	Математика	Қазақ тілі	Химия	Орыс әдебиеті
	2	Математика	Жаратылыстану	Информатика	Қазақ/Ағылшын тілі	Алгебра	Қазақ тілі	Ағылшын тілі
	3	Орыс тілі	Ағылшын/қазақ тілі	Биология	Биология	Қазақстан тарихы	Геометрия	Информатика
	4	Математика	Орыс әдебиеті	Көркем еңбек	Қазақ/ағылшын тілі	Орыс тілі	Дүниежүзі тарихы	Алгебра

	5	Қазақ тілі	Математика	Орыс тілі	Информатика	Ағылшын тілі	Денешынықтыру	Қазақстан тарихы
	6	Дүниежүзі тарихы	Дүниежүзі тарихы	Математика	Математика	Биология	Орыс әдеб	Биология
	7					Өзін-өзі тану	Қазақ әдебиеті	Денешынықтыру
Бейсенбі	1	Қазақстан тарихы	Информатика	Ағылшын тілі	Математика	Физика	Геометрия	Орыс тілі
	2	Қазақ тілі	Математика	Математика	Қазақ/ағылшын тілі	Ағылшын тілі	Алгебра	Орыс әдебиеті
	3	Жаратылыстану	Қазақ/ағылшын тілі	Орыс тілі	Биология	Алгебра	Ағылшын тілі	Геометрия
	4	Математика	Қазақ/ағылшын тілі	Қазақ әдебиеті	Математика	Геометрия	Қазақ тілі	Алгебра
	5	Қазақ әдебиеті	Орыс тілі	Денешынықтыру	Орыс тілі	Ағылшын тілі	Орыс тілі	Қазақ тілі
	6	Ағылшын тілі	Денешынықтыру	Математика	Қазақ/Ағылшын тілі	Орыс тілі	Орыс тілі	Физика
Жұма	1	Математика	Қазақстан тарихы	Қазақстан тарихы	Қазақ/Ағылшын тілі	Орыс тілі	Физика	Дүниежүзі тарихы
	2	Көркем еңбек	Қазақ тілі	Математика	Орыс әдебиеті	География	Биология	Орыс тілі
	3	Қазақ әдебиеті	Көркем еңбек	Ағылшын тілі	Математика	Дүниежүзі тарихы	Көркем еңбек	Қазақстан тарихы
	4	Орыс тілі	Математика	География	Музыка	Қазақ тілі	Ағылшын тілі	География
	5	Денешынықтыру	Орыс тілі	Қазақ тілі	Қазақстан тарихы	Қазақ әдебиеті	Қазақстан тарихы	Қазақ тілі
	6	Информатика	Жаратылыстану	Қазақ әдебиеті	Денешынықтыру	Денешынықтыру	Қазақ әдебиеті	Көркем еңбек
	7			Денешынықтыру	Музыка	Көркем еңбек	География	Денешынықтыру

Ұсынылған нұсқаларды мектептің кесте бойынша менеджерлері практикада қолдануға болады және мәдени мекеме қызметкерлерімен өзара тығыз қарым-қатынас жасайды.

Мәдени мекемелерде мектептің оқу кестесімен сәйкес келетін іс-шаралар кестесі болуы керек. Бұл сабақта уақытты тиімді ұйымдастырудың кепілі.

Мәдени нысан ерекшеліктеріне қарай өткізілетін сабақ түрлері.

Мәдени мекемелердегі өлкетану сабақтары дәстүрлі емес сабақ түрлеріне жатады.

Сабақ – оқушылардың топқа ұйымдасқан, класс (сынып) деп аталатын тұрақты құрамымен, мұғалім басшылығымен жүргізілетін оқу жұмысы. Сабақта оқыту мен тәрбие мақсаттары мен міндеттері жүзеге асырылады, оқушылардың ой-өрісі кеңиді, қабілеті дамиды, көзқарасы адамгершілік қасиеттері қалыптасады.

Өлкетану сабақтары - мектеп оқушыларын туған ауылында өмір сүріп, еңбек етуге дайын болуға, әлеуметтік-экономикалық және мәдени жаңғыруға атсалысуда әлеуметтік бейімдеу проблемаларын шешуге ықпал етеді. Бұл біздің заманымыздың өзекті әлеуметтік-педагогикалық міндеттерінің бірі[35].

Өлкетану сабақтары мәдени жерлерде де өтеді. Мәдени нысанның ерекшелігіне, мақсатына, мазмұнына қарай бірнеше пәндер ортақ тақырыпта біріктіріледі. Бұл пәндер: *тіл мен әдебиет, тарих, география, музыка, биология, химия, көркем еңбек т.б.* Өлкетану сабақтарында кіріктірілген сабақ әдістері кеңінен қолданылады.

Өлкетану сабақтары әдістемелік жағынан алуан түрлі болып келеді. Мұғалім оқыту процесінде сабақтың тақырыбына, мақсатына және жеке педагогикалық шеберлігіне қарай кіріктірілген сабақ әдістерін қолдана отырып төмендегідей сабақ түрлерін таңдайды. Біз оның кейбіріне тоқталып өтеміз:

1. Ойын сабақ.
2. «Жанды» сабақ.
3. Әдеби-сайыс сабақ.
4. Шығармашылық сабақ т.б.
5. Саяхат сабақ.
6. Аралас сабақ.

Өлкетану сабақтарын *квест-ойын* түрінде өткізуге болады. Ойынды мәдени мекемелері көп ірі қалаларда өткізген қызықты, әрі күрделі болмақ. Іздеу сипатындағы мұндай танымдық ойын өлкені тануға зор мүмкіндік береді. Ол үшін мұғалім мәдени нысандарды іздеуге, олардың ерекшеліктерін байқауға негізделген тапсырмалар картасын жасайды. Тапсырмалар конвертке салынып құпия сақталады. Жарысқа түсуші сыныптар конвертте сақталған тапсырмаларды орындайды. Тапсырмада мәдени мекеменің ерекшелігін көрсететін суретімен бірге, ол туралы қызықты мәлімет конвертке салынып беріледі. Мысалы, Астана-1 теміржол вокзалының ескі ғимаратының фотосуреті. Қосымша мәлімет «Бұл жерден 1941 жылы 310-дивизия Ұлы Отан соғысына аттанған».

Оқушылар осы мәліметтер бойынша нысанды табу керек. Тұтастай алғанда, ойын оқушыны нысанды толық таныстыруды және оған бере алатын ақпараттың ең көп мөлшерін қамтиды. Мұғалім сұрақтарды тақырыптық қарым-қатынастармен салыстыруға мүмкіндік береді. Олар тым қарапайым болмауы керек. Іздестіруге жұмсалған уақыт шамамен қырық минуттан аспауы керек. Ойын уақыты – шамамен бір күн.

Бұл ойында сынып оқушылары мынадай тақырыптарға жауап алады.

5-сыныпта:

- 1) «Туған өлкенің аңыз-ертегілері»;
- 2) «Біздің айналамыздағы тарихи ескерткіштер».

6-сыныпта:

- «Өлкені сипаттау өнері»;
«Бір ел – бір тағдыр (менің өлкемнің халықтары)».

7-сыныпта:

- «Туристік маршруттар»;
«Менің өлкемнің визит карточкасы»;
«Туған өлке публицистика беттерінде».

Сіздердің назарларыңызға Астана қаласындағы тарих және мәдениет ескерткіштері туралы мәлімет беріп отырмыз (3-кесте).

3-кесте – Астана қаласындағы тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімі.

Р/с №	Ескерткіштің атауы	Ескерткіштің түрі	Ескерткіштің орналасқан жері
Республикалық маңызы бар			
1	Қ.Қуанышбаев атындағы қазақ музыкалық-драма театрының қойылымдық цехының ғимараты (бұрынғы мұсылман мектебі) XIX ғ.	қала құрылысы және сәулет	Отырар к-сі, 31
2	Конгресс-холл (бұрынғы Тың игерушілер сарайы) 1963 ж.	қала құрылысы және сәулет	Бейбітшілік к-сі, 1
Жергілікті маңызы бар			
1	Көпес И.С. Силиннің үйі (Қызыл гвардияның 2-ротасы, Қазақстан Республикасы Президенті Іс басқармасының медицина орталығы, Қазақстан Республикасының астанасын көшіру жөніндегі комиссия штабы, Беларусь Республикасының Елшілігі) XIX-XX ғ.басы, 1918 ж., 1997-98 жж.	қала құрылысы және сәулет	Кенесары к-сі, 35
2	Ерекше міндет бөлім отрядтары құрылған үй (Қазақстан Компартиясының облыстық комитеті, 1-ші қалалық аурухана, облыстық ауыл шаруашылығы басқармасы, Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты, Қалалық сот және Соттар әкімшілігі) 1914 ж., 1921 ж.	қала құрылысы және сәулет	Ж. Омаров к-сі, 57
3	Теміржолшылар сарайы (К. Бәйсейітова атындағы опера және балет театрының ғимараты) 1954 ж.	қала құрылысы және сәулет	Ақжайық к-сі, 10
4	1954 жылы алғашқы тың игерушілер келген вокзал және вокзал алаңы 05.03.1954 ж.	қала құрылысы және сәулет	310-дивизия атындағы вокзал маңындағы алаң
5	Константин және Елена шіркеуі 1854-1900 жж.	қала құрылысы және сәулет	Республика д-лы, 12
6	Қалалық басқарма ғимараты (М. Горький атындағы	қала құрылысы	Желтоқсан к-

	Орыс драма театрының әкімшілік ғимараты) ХІХ ғ. соңы	және сәулет	сі, 17
7	Гимназия (қазір М. Горький атындағы Орыс драма театрының ғимараты) ХІХ ғ. соңы	қала құрылысы және сәулет	Т. Бигелдинов к-сі, 72
8	Көпес Д.В. Егоровтың үйі (Әскери комиссариат, Қазақстан Республикасы Қорғаныс министрлігінің ғимараты) ХІХ-ХХ ғ. басы	қала құрылысы және сәулет	М. Әуезов к-сі, 5а
9	Көпес үйі («Зорька» балалар бақшасы, С. Сейфуллин мұражайы) 1846 ж.	қала құрылысы және сәулет	М. Әуезов к-сі, 20
10	Дәрігер Ф.И. Благовещенскийдің үйі (Орталық облыстық бухгалтерлік мектеп, С. Сейфуллин мұражайының әкімшілік ғимараты), ХХ ғ. басы	қала құрылысы және сәулет	М. Әуезов к-сі, 20а
11	Жасыл мешіттің дуалы 1895 ж.	қала құрылысы және сәулет	Абай даңғылы, 83
12	Көпес С.А. Кубриннің ауруханасы (онкодиспансер, «Ғарыштық байланыс және радиоэлектрондық құралдардың электр магниттік үйлесімділігі республикалық орталығы» АҚ) 1880 ж.	қала құрылысы және сәулет	Ә. Жангелдин к-сі, 40
13	Көпес В.М. Кубриннің үйі және жапсаржайы (Жұмысшы-шаруалар клубы және кітапхана, уездік атқару комитеті, революциялық «үштік» штабы, алғашқы «Советтер үйі», қалалық, уездік және аудандық милиция, білім басқармасы мекемелері, Пионерлер үйі, облыстық тарихи-өлкетану мұражайы, Украина Елшілігінің ғимараты) 1910-1912 жж., 1920-21 жж.	қала құрылысы және сәулет	Кенесары к-сі, 41
14	Көпес М.К. Кубриннің сауда үйі (Орталық қалалық кітапхана, Орталық баспа, уездік экономикалық бөлім, маталар дүкені, азық-түлік және кітап дүкені, «Радуга» дүкені, қазір - «Астана» сауда үйі) 1905-1907 жж.	қала құрылысы және сәулет	Кенесары к-сі, 37
15	П.Г. Моисеевтің үйі (гимназия, уездік кеңес, уездік комитеті, 3-қалалық аурухана) 1914-17 жж. 1918 ж., 1921ж.	қала құрылысы және сәулет	Ә. Бөкейхан к-сі, 40
16	«Октябрь» кинотеатрының ғимараты («Ақ сұңқар» мейрамхана-қонақ үй кешені) ХХ ғ. басы.	қала құрылысы және сәулет	Абай даңғылы, 29
17	Пионерлер үйі (Қазақстан Республикасы Президенті Іс басқармасының мемлекеттік резиденциялар дирекциясы) РМК, Қазақстан Республикасы Президенті Іс Басқармасының «Алатау» қонақ үйі АҚ) ХХ ғ. 60 жж.	қала құрылысы және сәулет	Бейбітшілік к-сі, 6
18	«Есіл» қонақ үйінің ғимараты («Гранд парк Есіл» қонақ үйі) 1958-60 жж.	қала құрылысы және сәулет	Бейбітшілік к-сі, 8
19	Астана қаласы әкімдігінің ғимараты (Қазақстан Республикасы Экономикалық қылмысқа және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес агенттігі (қаржы полициясы) 1958 ж., 1999-2005 жж.	қала құрылысы және сәулет	Ж. Омаров к-сі, 60

20	Мемлекеттік Қауіпсіздік Комитетінің ғимараты (Ұлттық Қауіпсіздік Комитетінің Астана қалалық департаменті) XX ғ. 50 жж.	қала құрылысы және сәулет	Т. Бигелдинов к-сі, 74/1
21	«Жастар» сарайы 1974 ж.	қала құрылысы және сәулет	Республика д-лы, 34
22	Мұсылман жастарына арналған Б. Қосшығұловтың мектебі («Казкоммерцбанк» ғимараты) XIX-XX ғ. басы	қала құрылысы және сәулет	Абай даңғылы, 24
23	«Астана-Бәйтерек» монументалдық құрылысы, 2002 ж.	қала құрылысы және сәулет	Есіл өзенінің сол жақ жағалауы, 1
24	Метеостанция ғимараты 1914-1916 жж.	қала құрылысы және сәулет	Жамбыл к-сі, 11

Дереккөз: Астана қаласы мәдениет басқармасы

Басқа аймақтарда мәдени нысандардың тізімі бойынша ойын сабақ өткізуге болады. Сынып жетекшісі, ұйымдастырушы-педагог, мектептің Ұланбасы ойынға жетекші ретінде қатысады. Тапсырмаларды дайындау барысында балалардың жас ерекшеліктерін ескерген дұрыс.

«Саяхат ойыны». Балалар музейдің тұрақты келушілері болып табылады. Ал, олардың музейге қызығушылығын қалай дамытамыз дегенге келсек, әрине, ол үшін жаңа инновациялық технологиялармен қатар оқытудың жаңа әдіс-тәсілдерін ойлап табу қажет екенін түсінеміз. Осы мақсатта Алматы қаласы музейлері жүйесі оқушыларға арнап тамаша жоба жасады. Жоба барысында балалар үшін Алматы қаласының төменде көрсетілген музейлерінде балаларға арналған жолнұсқаулық әзірленді. Жолнұсқаулық 5000 тиражбен шығарылған.

1. «Алматы қаласының тарихы» музейі
2. Н.Тілендиев мемориальдық музейі
3. Д.А. Қонаев музейі
4. Ғ. Мүсірепов әдеби-мемориальды музейі
5. Ұлттық саз аспаптары музейі
6. «Ғылым Ордасы» РММ
7. Сирек кездесетін кітаптар музейі
8. Табиғат музейі
9. Археология музейі
10. Қазақстан ғылымы музейі
11. «М.О. Әуезов музей-үйі» әдеби-мәдени орталығы

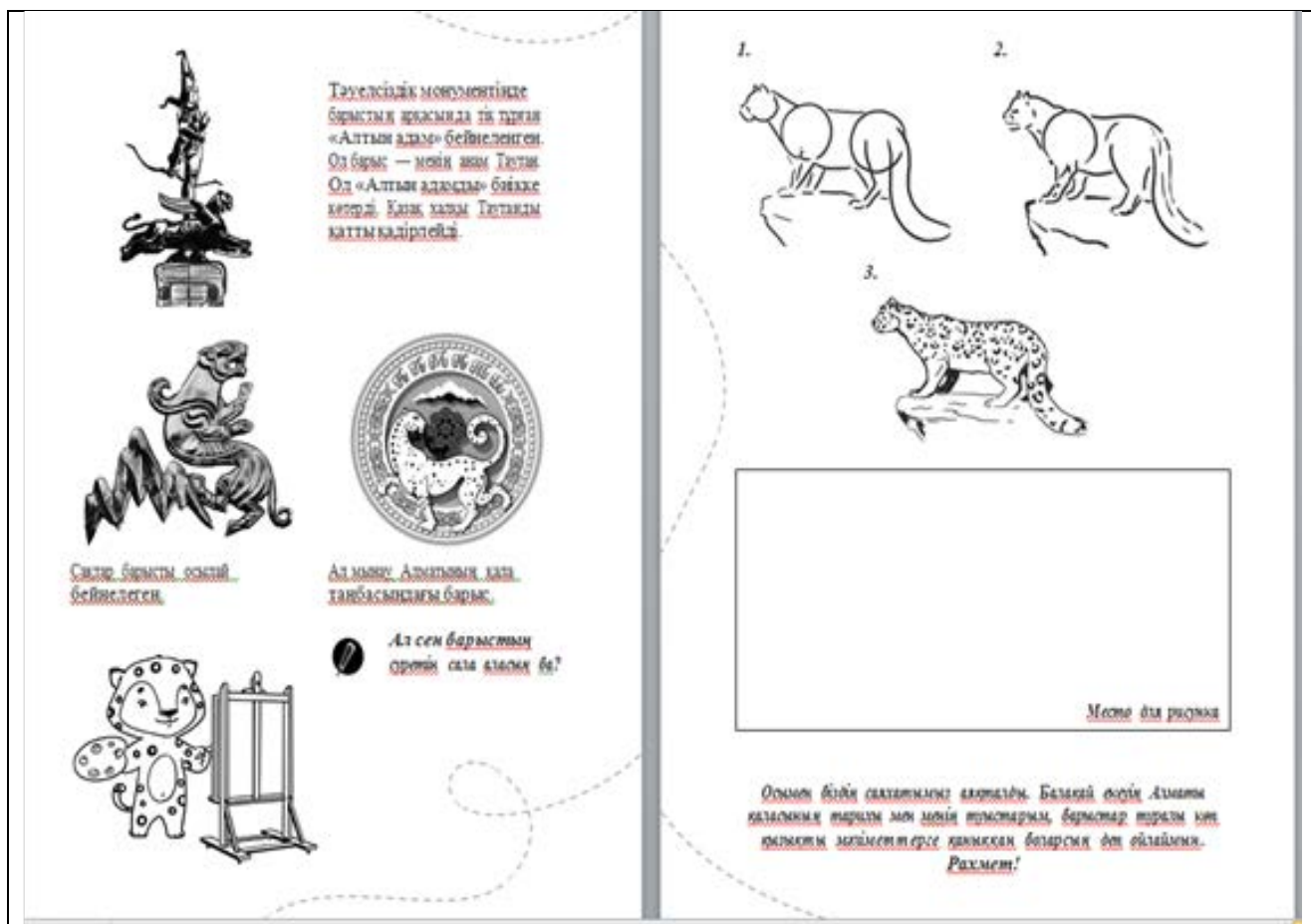
«Алақай! Алақай! Музейде Балақай!» деп аталатын интерактивті жолнұсқаулық қаланың мәдени әлеуеті мен мүмкіндігін ескере отырып дайындалған. Жобаның жалпы сипаты: «БАЛАҚАЙ» - басты кейіпкер, Ол «Балапан елі» бойынша музейлерге саяхатқа алып шығатын жолсерік болады. «Саяхат ойыны» кезінде 8-13 жас аралығындағы балалар музей кеңістігіне жолнұсқаулықтар көмегімен саяхат жасайды, тапсырмаларды орындау арқылы экспонаттарды дербес тани білетін болады. Әрбір жолнұсқаулықта тақырыптық сілтемелер болады. Төмендегі суреттерде «Алматы қаласының тарихы музейінің жолнұсқаулығы» берілген.

Дереккөз: Алматы қаласының тарихы музей-үйі

2-сурет. Алматы қаласының тарихы музейінің жолнұсқаулығы.

Музей – қандайда бір жас мөлшеріндегі балалар болсын ой-өрісін, ойлау, көру, есте сақтау танымын, қызығушылық өрісін кеңейтеді. Мұғалім тақырыпты ашуға тиімді музейді өзі таңдайды. Егер де елді-мекенде музей болмаған жағдайда жергілікті халықтың көмегімен өлкетану бұрышын ашуға болады. Мұндай өлкетану бұрыштарды ауыл кітапханасында, мәдениет үйінде, клубта ұйымдастыра аламыз.

Өлкетану бұрышына жәдігерлер жинау жұмысына ата-аналар да тартуға болады. Егер отбасы мүшелері отбасылық жәдігерлердің тарихына қызығушылық танытып, қадірлеп сақтай білсе, жас буынның рухани-адамгершілік дамуында отбасылық жәдігерлер мен құндылықтар ұрпақтар сабақтастығы мен мәдениетін және отбасылық қарым-қатынас дәстүрлерін сақтап қалуында зор үлес атқарады.

Отбасылық жәдігер дегеніміз – екі немесе одан да көп ұрпақта қолданыста болған нәрсе. Яғни, кез келген отбасы өмірінің куәгері, жақындары мен туыстарынан қалған естелік. Әр отбасыда ұрпақтан ұрпаққа қалдырылған жәдігер бар екені де мәлім. Кейбір отбасылар ескі фотосуреттер, зергерлік бұйымдар, көне ыдыстар, кітаптар және т.б хаттарды жәдігерге жатқызады. Солармен қатар, естелік үшін жазылған күнделіктер немесе мемуарлар, кейде отбасыларға байланысты қызықты оқиғаларда жатады.

Осындай отбасылық жәдігерлерді жинап, мәдени мекемеде «Менің туған ауылымның тарихы» атты бұрыш ашу үшін кезең-кезеңмен кешенді жұмыс атқаруды қажет етеді.

1. Тақырып бойынша мектепшілік сауалнама жүргізу;

- Еске түсіріңіз, сіздің отбасыңызда киелі, қасиетті, ешкімде жоқ, ешкімдікіне ұқсамайтын зат бар шығар?
- Отбасыларында қандай құндылықтар, естеліктер бар?
- Ол отбасыда неліктен құнды жәдігер саналады?
- Отбасылық жәдігерді мектеп музейіне тапсыруға дайынсың ба?

2. Тапсырмалар беру.

- Отбасылық жәдігер туралы мәліметтер дайындап әкелу.
- «Отбасылық жәдігерлер альбомын» жасау.
- Жәдігерге этикет және аннотация жасау.

3. Жинақталған жәдігерлерді, деректерді жүйелеу өлкетану бұрышын жасау.

– Барлық табылған заттар туралы мәліметтерді жинақтап, отбасылық жәдігерлер альбомын құрастыру.

Мұғалім тәрбие немесе сынып сағаттарында отбасылық жәдігерлер көмегімен өлкетану сабақтарын жүргізе алады. Жәдігерлердің тарихын баяндау үшін ата-аналарды да сабаққа құрметті қонақ ретінде шақыруға болады. Осылайша өлкенің халықтарына, тарихи тұлғаларына, тұрмыс тіршілігіне, әлеуметтік-мәдени өміріне шолу жасай алады.

Музейлердің түрі көп. Музейдің мәдени-білім беру формасы-экскурсия. Музейдегі өлкетану сабақтары «жанды» сабақ деп аталады. Сабақтың басты мақсаты – музей жәдігерлерін пайдаланып оқушылардың қызғушылығын ояту арқылы терең білім беруді көздейді. Тәжірибе «жанды» сабақты музейде өткізудің тиімділігі зор екенін көрсетті. Өлкетану сабақтарын музейде мынадай тақырыптар бойынша ұйымдастыру болады.

5-сынып:

- «Жәдігерлер сыр шертеді (өлкетану мұражайына бару)»;
- «Өңірдің тарихи тұлғалары: билер, батырлар мен палуандар»;
- «Біздің айналамыздағы тарихи ескерткіштер».

6-сынып:

- «Мәдени-тарихи дәстүрді сақтаушылар: өлкенің ұлттық қолөнері»;
- «Туған жердің таланттары»;
- «Туған өлке публицистика беттерінде».

7-сынып:

- «Туған өлкенің жылнамасы»;
- «Туған өлке тарихының тірі куәгерлері»;
- «Менің мектебімнің тарихы».

Алайда, жақсы музей мұғалімі болмаса, музейге баратын мұғалімдердің, ата-аналардың және мемлекеттің күтілетін нәтижесі болмайды. Сондықтан, музейдегі «жанды» сабақтарды дайындау технологиясын тәжірибелі мұғалімдер, практиктер, білім беру әдіскерлері, музей мамандары әзірлейді. Музейдегі сабақтың құрылысын әр түрлі болады. Соның бірін назарларыңызға ұсынамыз.

I. Кіріспе.

II. Жеке тапсырмалар.

III. Топқа арналған тапсырмалар.

IV. Қорытынды бөлім

Кіріспе бөлімі:

- Сабақтың мақсаттары мен міндеттерін белгілеу.

- Топтау.

- Жұмыс парақтарын алу.

Топта тапсырмаларды орындау:

- Сыныпты 4-6 топқа бөлуге болады.

- Әр топта көшбасшы бар.

- Топтардың әрқайсысы бірегей тапсырмаға ие немесе барлық тапсырма топтары бәсекелестіктің бірдей мүмкіндігіне ие.

Жеке тапсырмаларды орындау:

- Топ ішінде әр қатысушы немесе жұптың өз жұмыс парағы бар

- Тапсырмалар саны: 1 - 4

- Қорытынды уақыт 5 - 20 мин.

Сабақтың дидактикалық мазмұны:

- Дайын жұмыстарды және нұсқаулық парақтарын пайдалану;

- Тапсырмаларды электронды түрде қолдану;

- Мобильді қолданбалар мен құрылғылар пайдалану;

- Музей алаңдарымен жұмыс (интерактивті экспозициялар);

- QR-кодтарында шифрланған қосымша ақпаратты пайдалану;

- Сымсыз желілерді пайдалану.

Сабақтың қорытынды бөлімі:

- Ұзақтығы: 5 - 10 минут.

- Не білдім немесе не білгім келеді?

- Топтық тапсырмаларды ауыстыру.

- Қорытындылау.

- Рефлексия.

Мұғалімдер музейдегі сабақты әр пән бойынша алдын ала орта мерзімді жоспарда сәйкес келетіндей етіп жоспарлайды. Сабақ жоспарын пән мұғалімі қалауынша өзгерте алады. Бұл мұғалімнің кәсіби шеберлігіне байланысты екені белгілі. Төменде 7-сынып бойынша пәндік тақырыптарды кіріктіріп оқытудың бірнеше үлгісі беріліп отыр.

Сабақтың жалпы тақырыбы: «Өңірдің тарихи тұлғалары: билер, батырлар мен палуандар»;

«Қазақ әдебиеті» пәнінен 1-тоқсанда оқытылатын тақырып: «Қазтуған жырау «Қазтуғанның қонысымен қоштасуы».

«Қазақстан тарихы» пәнінен 1-тоқсандағы сабақ тақырыбы: «Қазақ-жоңғар соғыстары».

Сабақ мақсаты: жоңғар шапқыншылығының қазақ шаруашылығына тигізген әсерінің салдарын анықтау, автор суреттеген оқиғаларды, портреттік

мінездемені Мұражайдағы қорлармен салыстырып, тарихи және көркемдік құндылығына баға беру.

Сабақтың жалпы тақырыбы: «Біздің айналамыздағы тарихи ескерткіштер».

Сабақ мақсаты: көне ескерткіштердің тарихи және көркемдік құндылығына баға беру, көне түркі жазуының маңызын түсіндіру.

1. «Қазақстан тарихы». Тақырыбы: VI-IX ғасырлардағы Қазақстан халықтарының отырықшы және көшпелі мәдениеті.

2. «Қазақ әдебиеті». Тақырыбы: «Көне күндерден жеткен жәдігерлер».

Музейдің ғылыми-ағарту жұмысының негізгі формасы – экскурсия. Мектеп оқушыларының музейлерге жиі экскурсия жасайтыны белгілі. Бүгінде музей мен мектеп ынтымақтасып табысты жұмыс жүргізуде. Бүгінде әрбір музей қызметкері пән бойынша күнтізбелік-тақырыптық жоспарда көрсетілген өлкетану сабақтарының мазмұнын ашып көрсететін бірнеше оқу дәрістерін әзірлейді және оны өткізеді. Үлгі үшін «Есік» мемлекеттік тарихи-мәдени қорық-музейінің мектептермен бірігіп өткізетін «Өлке мақтанышы» жобасын ұсынамыз (1-қосымша).

Тақырыпқа сәйкес өлкетанулық сабақты мемориалдық музейлерде ұйымдастыруға болады. Мемориалдық музейлер деп – белгілі тұлғалардың өмірі мен қызметіне арналған музейлерді айтамыз. Көрнекті әдеби, саяси, тарихи және т.б тұлғалар атында музейлер әрбір аймақта бар. Оқулықта осындай тұлғалар туралы тақырыпты өткенде мемориалдық музейге апарудың тиімділігі зор. Себебі музейде кейіпкердің өмірі мен шығармасы хронологиялық кесте түрінде жүйелі беріледі. Шығармасы бойынша экспонаттардан «музей қоржыны» әзірленеді. Бұл тақырыпты терең түсінуге, терең білім алуға ықпалы зор болады. Алматы қаласындағы мемориалдық музейлерге «саяхат ойын» жолнұсқаулық дайындалған (2-қосымша). Әдістемелік жағынан алғанда музейде қорытынды, пысықтау, қайталау, шолу сабақтар түрлерін өткізген тиімді. Төменде Ы.Алтынсарин атындағы мемориалдық музейіне әзірленген «Ы.Алтынсарин балалар әдебиетінің негізін салушы» тақырыбындағы сабақ үлгісін ұсынып отырмыз.

Музейде Ұлы ағартушының өмірі мен қызметі 4 экспозицияға бөліп берілген.

I Өмірнама

1. Өмірнама жазбалары.
2. Өрен-жарандары.
3. Балалық шағы.

II Ағартушылық және педагогикалық қызметі

1. Ы.Алтынсариннің педагогикалық көзқарасы.
2. Ы.Алтынсарин – қазақ мектептерінің негізін салушы.
3. Ы.Алтынсарин – оқулықтардың, оқу құралдарының авторы.
4. Ы.Алтынсарин шәкірттері мен ізбасарлары.

III Ы.Алтынсаринді мәңгілік есте қалдыру

1. Ы.Алтынсарин атымен аталатын оқу орындары (жоғары оқу орындары, колледждер, мектептер)
2. Ы.Алтынсаринге арналған музейлер мен мүйістер.

IV Әдебиеттер

1. Өмірі мен еңбегі туралы әдебиеттер.
2. Газет, журнал, мақалалар.
3. Диссертациялар.

Ұлы ағартушы туралы бірнеше сабақты мектепте түсіндірген соң, мұғалімнің қорытынды, нәтиже, қайталау сабақты музейде өткізгені тиімді. Оқушылар мұғалімнің көмегімен музей экспозицияларымен таныса отырып, алдыңғы сабақта меңгерген білімдерін бекітеді, пысықтайды, қорытындылайды.

Мәселен, мұғалім сабақ барысында Ы.Алтынсарин өлеңдерін пайдалану арқылы оқу-білімнің тек ізденіспен табылатынын дәлелдейді. Ол үшін ыждаһат, сабырлылық қажет екенін ескертеді. Сондай сарыла ізденудің арқасында қол жеткізген оқудың озбас, тозбас өнерге айналатынын айтады. Ал бұған қарсы тұратын надандықты ақын:

... Ақ-қараны танымас
Жөн білмеген наданға

Қыдыр ата дарымас –деп бейнелейді. Осы жерде кідіріс жасап Қыдыр ата туралы айтып өтуге болады. Содан ары балаға ата-ананың арманын жеткізіп:

... Ата-енең қартайса,
Тіреу болар бұл оқу - деп, перзенттік борышын ұқтыра сөйлейді.

Ы. Алтынсарин жастарға тек парасатты тәлім-тәрбие ғана емес еңбек, білім, өнерді игеруге, оны игерген халық туралы:

.... Өнер-білім бар жұрттар

Тастан сарай салғызды - деп сол замандағы технологиялық төңкеріс жетістігін тізбектей келе оның бәрі де оқу-білімнің арқасында болатынын түсіндіреді. Оның табиғат лирикалары оқушыларға туған өлкесінің табиғатын аялауға, Отанына деген сүйіспеншілігінің артуына әсер етпей қоймайды. Мысалы:

Таулардан өзен ағар сарқыраған.
Айнадай сәуле беріп жарқыраған
Жел соқса, ыстық түссе бір қалыпта
Аралап таумен тасты арқыраған.

Осындай өлеңдерге талдау жасау арқылы атаулы экспонаттардың мәнін ашып көрсетіп, мәдени-білім бере аламыз.

Мұғалім сабаққа дайындық барысында оқушылармен бірге автор шығармаларынан көріністер әзірлейді. Мәнерлеп жатқа оқуға машықтанады. Оқушылар сабақ үстінде сұрақ-жауап, баяндау, хронологиялық кесте, семантикалық карта, венн диаграммасы тағы басқа тиімді әдіс-тәсілдермен білімін бекітеді. «Таза бұлақ», «Асыл шөп», «Жаман жолдас», «Әдеп», «Бақша ағаштары», «Шеше мен бала» әңгімелерінің желісі бойынша шағын көріністер сахналайды.

Үй тапсырмасына тұлға туралы эссе жазып келуді тапсыру оқушының өз әсерімен бөлісіп, еркін шығармашылық қабілетін аша түсуге көмектеседі.

Музейдегі сабақтан соң мұғалімдер мектеп журналына өз пәні бойынша тиісті тақырыпты жазады. Параллель сыныптарда ұқсас тақырыптар болмаса, 5 пен 6, 6 мен 7-сыныптардың ұқсас тақырыптарын кіріктіріп алуға болады.

Орта білім беру процесінде қолдану үшін *Тарихи-мәдени қорық-музейлер* мектепті ең жақын қолайлы. Сондықтан өлкетану жұмысын мектепке жақын орналасқан мәдени мекемелерден бастаған дұрыс. Ал мектептен қашықтағы аудан немесе облыс аумағымен танысу, туған өлкемен танысудың бірізді жалғасы болуы керек. Елбасымыздың «... Патриотизм туған үй мен туып-өскен өңірден басталады. Біз кіші Отанымыз арқылы бүкіл Қазақстанды сүйеміз» дегені осыны аңғартады.

Музейлердің ішінде қорық-музейлердің алар орны ерекше. Қорық-музейлерге өлкетану сабағы туризм және экскурсия түрінде ұйымдастырылады.

Экскурсия дегеніміз – табиғат, өнеркәсіп нысандарына, жергілікті жердің назар аударарлық жерлеріне ұжыммен ұйымдасқан саяхат жасау.

«Экскурсия» (excursio) латын тілінен аударғанда «серуендеу» деген мағынаны білдіреді. Экскурсия дегеніміз – табиғат, өнеркәсіп нысандарына, жергілікті жердің назар аударарлық жерлеріне ұжыммен ұйымдасқан саяхат жасау. Мақсаты туған өлке туралы қосымша деректер, материалдар жинақтау арқылы өлкені тереңірек оқу, зерттеу. Бағдарлама бойынша жоспарлы жүргізілген экскурсиялар оқылған материалды тәжірибемен бекіту мақсатын көздейді, ал бағдарламадан тысқары экскурсиялар зерттеушілік сипатқа ие болады. Экскурсияның бірнеше түрлері бар. Олар: тарихи, кәсіптік, табиғи, архитектуралық, әдеби және т.б. Экскурсиялар тақырыптық және кешенді болып бөлінеді, нысанның орналасқан жеріне байланысты жақын және қашық болуы мүмкін. Экскурсия нысаны болып бір оқиғамен байланысты ғимараттар, түрлі құрылыстар, археологиялық ескерткіштер, өнер туындылары саналады. Экскурсия кезінде нысанды көрсету басты орын алады. Нысандарды келесі топтарға бөлуге болады:

1. Өлке өмірінде болған тарихи оқиғалармен, қоғаммен, мемлекеттің дамуымен байланысты орындар.

2. Ғимараттар мен құрылыстар, мемориалды ескерткіштер, белгілі адамдардың өмірі мен қызметіне байланысты орындар: архитектуралық ансамбльдер, қоғамдық-инженерлік құрылыстар, мәдени саланың ғимараттары және т.б.

3. Табиғи нысандар: ормандар, саябақтар, өзендер, көлдер, қорықтар мен қорықшалар.

4. Мемлекеттік және халық мұражайларының сурет экспозициясы, тұрақты және уақытша көрмелер.

5. Археология ескерткіштері: ежелгі тұрақтар, қоныстар, қорғандар, киелі орындар.

6. Өнер ескерткіштері: бейнелеу, қолөнерінің туындылары.

Жұмыстың бұл түрлері жергілікті материалдарды меңгеру үшін ұсынылады.

Тарихи-мәдени қорық-музейлерде мынадай тақырыптардың мазмұнын ашатын өлкетану сабақтарын өткізуге болады.

5-сынып;

«Туған өлкенің аңыз-ертегілері»;

«Біздің айналамыздағы тарихи ескерткіштер»;

«Өңірдің тарихи тұлғалары: билер, батырлар мен палуандар»;

«Жәдігерлер сыр шертеді (өлкетану мұражайына бару)»;

6-сынып;

«Туған өлке тарихының тірі куәгерлері»;

«Туған жердің таланттары».

«Мәдени-тарихи дәстүрді сақтаушылар: өлкенің ұлттық қолөнері»;

7-сынып;

«Менің туған өлкем» электрондық энциклопедиясы;

«Жомарт жүрек»;

«Туған өлкенің жылнамасы».

Қорық-музейлерге саяхатты ұйымдастыруға арнайы мамандар шақырылады. Себебі, осы бағыт бойынша білікті мамандар негізгі заңдарға сүйеніп барлық ережелерді сақтай отырып өткізеді. Олар өлкетанулық жұмыстарды тиімді жүргізу үшін қажетті ұйымдармен бірлестікте болады. Бұл мамандар саяхат барысында логистика, тамақтану, қауіпсіздік, медициналық көмек, құтқару, ақпараттандыру жұмыстарына жауапты болады.

Мысалға, Түркістан облысы оқушылары әзірлеген «Ежелгі Тараз ескерткіштері» тарихи-мәдени қорық-музейіне саяхат сабағын ұйымдастырудың үлгі құжаттарына тоқталсақ. Алдымен, педагогикалық кеңестің кезекті отырысында оқушыларды экскурсияға жіберу туралы шешім қабылданып, хаттама толтырылады. Осының негізінде басшының бұйрығы жарияланады. Экскурсияға жіберу туралы бұйрық үлгісі:

1. 2018 жылғы 25-27 маусым күндері мектеп оқушылары «Ежелгі Тараз ескерткіштері» тарихи-мәдени қорық-музейіне оқу-танымдық экскурсиясына жіберілсін.

2. Жолда және экскурсия кезінде оқушылардың денсаулығы мен өмір қауіпсіздігі ережелерінің сақталуы топ жетекшілері туристік-спорттық бөлімнің қосымша білім беру педагогы мен экскурсия бөлімінің қосымша білім беру педагогтарына жүктелсін.

3. Жолда және экскурсия кезінде үйірмешілердің денсаулығын қадағалау мекеме медбикесіне міндеттелсін.

4. Оқушылар мен топ жетекшілерін тасымалдау (автокөліктің мемлекеттік нөмірі) автокөлігінің жүргізушісіне жүктелсін.

5. Жоғарыда аталған қызметкерлердің жұмыс орнындағы жалақылары сақталып, іссапар шығыны жұмыс орнынан төленсін.

6. Осы бұйрықтың орындалуын қадағалау директордың оқу – әдістемелік ісі жөніндегі орынбасарына жүктелсін.

Мектеп директорының қолы.

Бұл бұйрыққа қосымша:

- экскурсияға баратын балалардың тізімі бекітіледі.
- экскурсиялық маршруттың желісі бекітіледі.

Экскурсия ұйымдастырылатын аудандағы туристік маршрут басталатын, аяқталатын нүктелері, демалатын, қонатын және жол бойында бағдарлайтын нысандар көрсетілген сызбаны *маршруттың желісі* дейміз (5 -кесте).

5-кесте – Маршрут желісі

Күні	Маршруттың бағыты, бір күнде өткен жолдың бөлігі, жолдағы нысандар	Өлкетану және қоғамдық пайдалы жұмыстар (жүргізілген зерттеулер, материал жинау)	Топтың жүрген жолы туралы мектепті хабардар ету	Түнеу орны

Туристік маршрутты құруға жорықтың мақсаты (сауықтыру демалысы, танымдық) негіз болады. Ірі және орта масштабты топографиялық карталардан оның ұзындығы мен ұзақтығын, қонатын, тынығатын орындарды анықтайды. Дайын маршрут артық күшті, қаржыны жұмсамай, мақсатқа жетуге мүмкіндік береді.

6-кесте – «Ежелгі Тараз ескерткіштері» тарихи-мәдени қорық-музейіне саяхат сабағына экскурсиялық маршруттың желісі.

Атқарылатын жұмыстар	Уақыты	Жауапты
1-күн		
Мектепте жиналу, тіркелу	08.00 - 09.00	
Тараз қаласына келу.	12.00	
Тараз қонақ үйіне орналасу.	12.00-13.00	
Түскі ас	13.00 – 14.00	
Тараз қаласының көрікті жерлерін тамашалау.	14.30 – 17.00	
Облыстық тарихи-өлкетану музейімен танысу.	17.00 – 18.00	
Кешкі ас	19.00 – 19.30	
Демалыс уақыты: 1. Тұңғыш президент саябағында серуендеу. 2. Экскурсия күнделігі 3. Экскурсияның маршруттық картасы бойынша ертеңгі күнді жоспарлау.	20.00 – 22.00	
Ұйқыға жату	22.00	
2-күн		
Таңғы ұйқыдан ояну	07.30	
Жуыну	07.30 – 08.00	
Таңғы ас	08.00 - 08.30	
Көне Тараз қаласының орнымен (Шахристан) танысу,	09.00 – 09.30	
Көне Тараз қаласының орнындағы Цитадельмен танысу,	10.00 – 11.00	
Көне Тараз қаласының орнындағы музейімен танысу	11.00 - 12.00	
Көне Тараз әлеміндегі мұнараға шығып қаланы биіктен тамашалау,	12.00 - 12.30	

Түскі ас	13.00 – 14.00	
Қазақ хандығына 550 жылдығына арналған аллеяда серуендеу.	14.00 – 14.30	
Айша бибі, Бабаджа хатун кесенелерінде зиярат жасау	15.00 – 15.30	
Шымкент қаласына жолға шығу.	16.00	
Мектепте ата-аналардың күтіп алуы және шығарып салуы	18.00	

Дереккөз: Түркістан облысы білім басқармасының облыстық жас туристер станциясы

Кері байланыста оқушылар алған әсерлерін жазбаша бөлісіп, өлкенің флора-фаунасына арналған бейнебаяндар, албомдар дайындады.

Фотосуретке және кинофильмге түсіру – өлкетану зерттеу жұмыстарын жүргізудегі маңызды құралдардың бірі болып табылады.

Туған өлке туралы ақпараттың тағы бір көзі, ол – жергілікті тұрғындардың отбасылық альбомдарындағы фотосуреттер, бұлардың бәрі оқушыға туған өлке туралы ақпарат алуға мүмкіндік тудырады.

Егерде қорық-музей мектептен қашық болмаса, музей педагогтарымен бірлесіп пән бойынша бағдарламалық сабақтар өткізе аламыз (қосымша-3).

Сабақтар жәдігер орналасуына қарай музейдің бірнеше залында өткізіледі.

Тарихи қорық-музейлердегі өлкетану сабақ кезеңдерінің әдіс-тәсілдері: Ұйымдастыру кезеңі: топқа бөлу, жәдігерлерді тақырыпқа сай бұрышқа орналастыру, деректі фильмдер көрсетуге дайындау т.б.

Бекіту кезеңі: түсіндіру, әңгімелеу, музейдің архив құжаттарына талдау жасау, сұрақ-жауаптар, петроглифтермен интерактивті ойындар өткізу және т.б.

Қорытындылау кезеңі: кластер, семантикалық карта, хронологиялық кесте, ресбустар мен сконвордтар, тест тапсырмалары сияқты белсенді парақшаларды толтыру т.б.

Үйге тапсырма: эссе жазу, сурет салу, петроглифтердегі сюжеттер бойынша әңгіме, ертегілер құрастыру т.б. беріледі.

Қорытынды сабақта оқушыларды топқа бөліп, музейден алған білімдерін нәтижесін тексеру үшін сұрақ-жауап әдісімен жарыссабақ түрінде өткізуге болады. Музей әкімшілігі белсенді оқушыларды марапаттайды.

Табиғи музей-қорықтарда

Елімізде ерекше қорғалатын табиғи аумақтар бар. Олар 2 түрге бөлінеді.

Мемлекеттік табиғи қорықтар — табиғат қорғау және ғылыми мекеме мәртебесі бар ерекше қорғалатын табиғи аумақ, оның қызметінің мақсаты өзінің аумағындағы табиғи процестер мен құбылыстардың табиғи барысын, өсімдіктер мен жануарлар дүниесі объектілерін, өсімдіктер мен жануарлардың жекелеген түрлері мен қауымдастықтарын, әдеттегі және бірегей экологиялық жүйелерді сақтау мен зерделеу және оларды қалпына келтіру болып табылады. Қазақстанда қазіргі уақытта 10 қорық ұйымдастырылған. Қазақстандағы қорықтардың барлық ауданы 1 610 973 га.

7-кесте. Мемлекеттік табиғи қорықтар

#	Сурет	Атауы	Құрылған жылы	Көлемі, га	Орналасқан жері
1		<u>Ақсу-Жабағылы мемлекеттік табиғи қорығы</u>	1926	131 934	Түркістан және <u>Жамбыл облысы</u>
2		<u>Алматы мемлекеттік табиғи қорығы</u>	1931	71 700	<u>Алматы облысы</u>
3		<u>Наурызым мемлекеттік табиғи қорығы</u>	1931	191 381	<u>Қостанай облысы</u>
4	[[Сурет: 150px]]	<u>Барсақелмес мемлекеттік табиғи қорығы</u>	1939	160 826	<u>Қызылорда облысы</u>
5		<u>Қорғалжын мемлекеттік табиғи қорығы</u>	1968	543 171	<u>Ақмола облысы</u> және <u>Қарағанды облысы</u>
6		<u>Марқакөл мемлекеттік табиғи қорығы</u>	1976	102 979	<u>Шығыс Қазақстан облысы</u>
7	[[Сурет: 150px]]	<u>Үстірт мемлекеттік</u>	1984	223 342	<u>Маңғыстау облысы</u>

		<u>табиғи қорығы</u>			
8	[[Сурет: 150px]]	<u>Батыс Алтай мемлекеттік табиғи қорығы</u>	1992	86 122	<u>Шығыс Қазақстан облысы</u>
9	[[Сурет: 150px]]	<u>Алакөл мемлекеттік табиғи қорығы</u>	1998	65 217,9	<u>Алматы облысы және Шығыс Қазақстан облысы</u>
10	[[Сурет: 150px]]	<u>Қаратау мемлекеттік табиғи қорығы</u>	2004	34 300	<u>Түркістан облысы</u>

Мемлекеттік ұлттық табиғи парктер — ерекше экологиялық, ғылыми, тарихи-мәдени және рекреациялық құндылығы бар мемлекеттік табиғи-қорық қорының бірегей табиғи кешендері мен объектілерінің биологиялық және ландшафтық саналуандығын сақтауға, оларды табиғат қорғау, экологиялық-ағартушылық, ғылыми, туристік және рекреациялық мақсаттарда пайдалануға арналған табиғат қорғау және ғылыми мекеме мәртебесі бар ерекше қорғалатын табиғи аумақ. Қазақстанда қазіргі уақытта 10 ұлттық парк ұйымдастырылған.

8-кесте. Мемлекеттік ұлттық табиғи парктер

#	Сурет	Атауы	Құрылған жылы	Көлемі, га	Орналасқан жері
1		<u>Баянауыл мемлекеттік ұлттық табиғи паркі</u>	1985	68 453	<u>Павлодар облысы</u>
2		<u>Іле Алатауы мемлекеттік ұлттық табиғи паркі</u>	1996	199 703	<u>Алматы облысы</u>

3		<u>«Алтынемел» мемлекеттік ұлттық табиғи паркі</u>	1996	161 153	<u>Алматы облысы</u>
4		<u>«Көкшетау» мемлекеттік ұлттық табиғи паркі</u>	1996	182 076	<u>Ақмола облысы және Солтүстік Қазақстан облысы</u>
5		<u>Қарқаралы мемлекеттік ұлттық табиғи паркі</u>	1998	112 120	<u>Қарағанды облысы</u>
6		<u>«Бурабай» мемлекеттік ұлттық табиғи паркі</u>	2000	129 935	<u>Ақмола облысы</u>
7		<u>Катонқарағай мемлекеттік ұлттық табиғи паркі</u>	2001	643 477	<u>Шығыс Қазақстан облысы</u>
8		<u>Шарын мемлекеттік ұлттық табиғи паркі</u>	2004	127 050	<u>Алматы облысы</u>
9		<u>Сайрам-Өгем мемлекеттік ұлттық табиғи паркі</u>	2006	149 053	<u>Түркістан облысы</u>

10		<u>«Көлсай көлдері» мемлекеттік ұлттық табиғи паркі</u>	2007	161 045	<u>Алматы облысы</u>
11		<u>Жоңғар Алатауы мемлекеттік ұлттық табиғи паркі</u>	2010	356 022	<u>Алматы облысы</u>
12		<u>«Бұйратау» мемлекеттік ұлттық табиғи паркі</u>	2011	88 968	<u>Ақмола облысы және Қарағанды облысы</u>

Ерекше қорғалатын табиғи аумақ – ерекше қорғау режимі белгіленген мемлекеттік табиғи-қорық қорының табиғи кешендері мен нысандары бар жер, су нысандары және олардың үстіндегі әуе кеңістігінің бөліктері.

Ерекше қорғалатын аумақ – кеңістігінде бағалы табиғи немесе қолдан жасалған (бағалы экожүйе, гейзерлер, бау-саябақ ескерткіштері, инженерлік құрылыстар, т.б.) немесе қоршаған ортаға қолайлы әсер ететін кеңістіктер (орман жолағы, көгерген аймақтар), аумақтар, акваториялар. Мұндай аумақтар тек заңмен ғана емес, арнайы бақылауда болып, адамдармен қорғалады.

Қазақстан Республикасының «Мәдениет туралы» Заңы бойынша ерекше қорғалатын табиғи аумақтар мәдени мекемелерге жататындықтан өлкетану сабақтарын кестелерде берілген қорықтар мен табиғи саябақтарда өткізуге болады. Мұндай сабақ экскурсия, туристік саяхат, экспедиция, жорық сабақ түрінде өтеді.

5-сыныптағы базалық мазмұн:

«Туған өлкенің аңыз-ертегілері»;

«Біздің айналамыздағы тарихи ескерткіштер».

6-сыныптағы базалық мазмұны:

«Топонимдер – өткен заманның куәгерлері (өлке тарихы атауларында)».

«Өлкені сипаттау өнері».

7-сыныптағы базалық мазмұны:

«Туристік маршруттар»;

«Туған өлкенің флорасы мен фаунасы»;

«Менің өлкемнің визит карточкасы: өлкетанудың деректер базасын әзірлеу».

Экскурсияға баратын топтарда 10 оқушыдан 40 оқушыға дейін болуы мүмкін. Мектеп директорының бұйрығымен топтарға жауапты адамдар бекітіледі. Өлкені тану үшін табиғат аясына сумен, велосипедпен немесе жаяу саяхат жасауға болады. Саяхат жасау уақыты мен қашықтығына қарай бір күндік немесе бірнеше күндік болады. Бір күндік саяхаттар негізінен жексенбі күндері, нақты бір тақырыпта өткізіледі. Бірнеше күндік саяхаттар негізінен каникул уақытында ұйымдастырылады. Экскурсия мәселелерді шешуге мүмкіндік береді. Мәселенің өзі, танылуға тиісті объекті оқушыларға қызықты болады. Экскурсия нәтижелері сыныпта шығарылады.

Далада, орманда, өзен жағаларында оқушылар табиғат сұлулығын түсінуге үйреніп, өздерінің эсерлерін сурет салу, бейнебаяндар, фотоалбомдар, гербарийлер дайындау арқылы білдіреді. Музейлерге, көрме залдарына, өндіріс орындарына бару өнер шығармаларын түсінуге, үйреншікті заттар мен құбылыстардан сұлулықты табуға, адамның еңбегінің сұлулығын сезінуге үйретеді. Әрбір экскурсия тақырыппен байланысты болуы тиіс.

Мұғалім өлкетану жұмысын жандандыру мақсатында білім берудің тиімді заманауи әдістерін қолданады. Өлкетанулық жұмыстарды жүргізу тәсілдерін мұғалімнің жеке педагогикалық шеберлігіне қалдырамыз. Сондықтан, мұғалімнен әрқашан ізденісте болуы қажет. Аралас сабақ элементтерін ұсынамыз.

9-кесте – Аралас сабақ үлгісі

Ұйымдастыру кезеңі	Экскурсияға дейін оқушылар мынадай практикалық дағдыларды білуі тиіс: Экскурсия кезіндегі жалпы және қауіпсіздік ережелерін білу; ✓ Топографиялық картаның шартты белгілерін білу; ✓ Маршрут бойынша жүрудің ережесін білу; ✓ Шатырды орналастыруға арналған жерді таңдау ережелерін білу;
Мақсат, міндеті	а) Халықтың пәндерге қатысты сұрақтарға жауап беру арқылы тақырыпты зерделеу. Өлкетану материалдарын жинау. ә) Туған өлкеге деген сүйіспеншілік сезімін тәрбиелеу, төзімділікке, ұжым құрамында өзін ұстай білуге үйрету. б) Экскурсия әсемдікті түсінуге, танымға қуануға, қоғамға пайдалы болуға ұмтылуға тәрбиелеу. Әсерін заманауи технологияларды қолдана отырып қорғау. в) салауатты өмір салтын насихаттау, денсаулықты шыңдау.
Бекіту	Кіріктіру әдістері қолданылады. Нысанның ерекшеліктеріне орай пән мұғалімдері сұрақтар дайындап, зерттеуге тапсырма береді.
Тарих пәні бойынша	«Қорық атауы қашан пайда болды?», «Бұл жердің негізін кімдер, қандай жағдайда қалады?», «Қорық өз дәуірінде қандай оқиғаларды басынан кешірді?», Олардың даму тарихы қандай болды?», «Қорыққа қатысты қандай атақты адамдар бар?»
География пәні бойынша	«Қорықта қандай таулар, өзен-көлдер бар?», «Олар қалай пайда болған?», «Олар қанша жаста?», «Қорықтағы ерекше атаулар қалай пайда болған?», «Қорықтағы өзен сулар бастауын қайдан алып, қайда құяды?»

Биология пәні бойынша	«Қорықта қандай өсімдіктер өседі?», «Тек осы қорықта ғана өсетін өсімдіктер бар ма?», «Дәрілік шөптер кездеседі ме?», «Қорықта жалпы саны қанша түрлі өсімдік бар?»
Химия пәні бойынша	«Жезді», «Теміртау», «Хромтау», «Сары өзен», «Ақсу» т.б. атаулары нені білдіреді, топырақ пен судың құрамында не бар?
Әдебиет пәні бойынша	«Қорық атаулары кімнің, ненің құрметіне қойылған?», «Топономикалық атаулар туралы қандай аңыз-әңгімелерді білесіңдер?»
Бейнелеу өнері пәні бойынша	Оқушылар мәдени-тарихи орталықтар мен музей-қорықтарға саяхат кезінде жинақтаған материалдарын альбомда безендірген кезде, жүрген жолдың планын сызған кезде бейнелеу өнері мұғалімінің көмегі қажет. Ол альбомды әдемі безендіруге қажетті пайдалы кеңестер бере алады.
Қорыту.	Экскурсия арқылы бала әртүрлі курстарда оқылып жатқан құбылыс, заңдардың байланысын көреді, оларды қолдануға үйренеді. Мысалы, жерде жұмыс істегенде өлшеу үшін геометрия заңдарын қолданып, қарапайым құралдармен жұмыс істеп, сурет салады, көргендерін жазады, картамен жұмыс істейді.
Үйге тапсырма	Өздерінің эсерлерін бейнебаян, слайд-презентация, сурет салу, гербарийлер жасау арқылы білдіру.

Балаларды тамақтануды ұйымдастыру.

Туристік саяхатты табысты өткізудің маңызды мәселесі – ол туристердің дұрыс әрі қауіпсіз тамақтануы. Азық-түлікке қойылатын ең басты талаптар: жоғары калориялық, салмағының жеңілдігі, ұзақ сақталу мен суланбауға шыдамдылығы. Тамақ біріншіден адамға *энергия* береді, екіншіден *құрылыс пластикасын* орындайды. Тамақтануды ұйымдастыру оны есептеуден, сатып алудан, салудан және дұрыс бөлуден тұрады.

Жорық кезіндегі тамақ пісіру жабдықтарына ыдыс-аяқтардың негізгі түрлері, яғни тақтайшалар, қасық, пышақ, пластмасса кружка жатады.

Тамақтану критерийлері:

1. Құрамы бойынша ғылым дәлелдеген және маршрутқа, су-тұз режиміне сәйкес болуы керек.

2. Салмағын азайту: шыны ыдысқа салмау, металл ыдыстарына салынған азық-түлік мөлшерін мүмкіндігінше азайту, пластик ыдыстарды қолдану, кейбір азық-түлік түрлерін кептіру (сублимация).

3. Пісіру, дайындау уақыты ұзақ болмау керек. Сонда отын үнемделеді.

Су туристік саяхат кезінде өте маңызды орын алады. Тамақтан қарағанда судың жетіспеушілігі ағзаны тез әрі қатты әлсіретеді. Туристке күніне 3 литр су қажет болады. Күн тәртібі үш уақытты ыстық асты қарастыруы тиіс [36].

Саяхат алдында барлық азық-түліктерді жинап пакеттерге дұрыстап салу қажет. Азық-түліктер суланбауы үшін оларды судан қорғайтын орамаларға салу керек. жаяу турист үшін әдетте үлкен бір мықты су өткізбейтін астары бар рюкзак болғаны жөн. Бұндай рюкзакқа азық-түліктерді жай орамалармен салуға болады. Байдаркалармен болатын саяхаттарда азық-түліктерді жеке су өткізбейтін пакеттерге салу ұсынылады.

Театр және кинотеатрда

Театр қызметі – балалар шығармашылығының ең кең тараған түрі. Олар қойылымды жан-дүниесімен қабылдайды. Театр сабақтарында қатаң мұғалімдер жоқ, олар үй тапсырмасын сұрамайды, тақтаға шақырмайды, бағалар қоймайды, бірақ шындықты табуға көмектеседі. Театр оқушыларды мектептің оқулықтың шеңберінен шығарып, таным шекарасын кеңейтеді. Сезімнің шексіз иірімдеріне бойлатады. Кейіпкердің жан-дүниесіне сезінуге көмектеседі. Сонымен қатар, автор идеясын терең түсінеді. Әрбір бала кейіпкерлерге еліктеуге тырысып, үлкен эмоциялық рахат ала алады.

Еліміздің әр қаласында әртүрлі театрлар бар. Бұл мәдени мекемелер балалардың отбасына, санасына деген сүйіспеншілікті, туған еліне, жеріне патриоттық сезімді қалыптастыратын қойылымдарды да сахналайды.

Оқушылар театр ұжымымен кездеседі, қаһарман кейіпкерлері туралы сұрайды, олардың іс-әрекеттерін әртіспен бірге талқылайды. Қойылымдағы туған жер, отан туралы диалогтар мен монологтарды қайталап тыңдайды, дауыстап оқи алады. Театр репертуарындағы әдеби және поэзиялық композициялар мен қойылымдарға мынадай тақырыптар бойынша оқушыларды апаруға болады.

5-сынып бойынша:

- 1) «Туған өлкенің аңыз-ертегілері»;
- 3) «Өңірдің тарихи тұлғалары: билер, батырлар мен палуандар»;
- 5) «Туған өлке симфониясы».

6-сынып бойынша:

- 3) «Бір ел – бір тағдыр (менің өлкемнің халықтары)»;
- 4) «Туған өлке тарихының тірі куәгерлері»;
- 5) «Менің туған өлкем өлеңдер мен прозада»;

6-сынып бойынша:

- 2) «Жомарт жүрек»;
- 3) «Туған өлкенің жылнамасы»;

Бұл үшін ағымдағы оқу жылында мұғалім театр репертуарына назар аударып отыруы керек. Қойылым оқулықтағы тақырыптың мазмұнын ашатын болса, оқушыларды апаруға алдын-ала дайындық жұмысын жүргізуі тиіс. Оқушылар алдымен, тақырыпты толық меңгеруі тиіс. Мәселен, білім алушылар Қанат Жүнісовтің «Сәкен сұңқар» атты танымдық спектаклін тамашалауға баратын болса Сәкен Сейфуллин өмірбаяны мен шығармалары туралы білімі болуы керек.

Сондай-ақ, ұлттық тарихымыздан ойып тұрып орын алатын тұлғалар туралы қойылымдар болса, күнтізбелік жоспарға сәйкес келсе театрға апаруға болады. Кері байланыста мұғалім қойылымның рухани жаңғыру, қоғамдық сананы қалыптастыру жағына басымдық беріп түсіндіріп, үйде өз ойларын жазбаша жазып келуге тапсырма бере алады. Білім алушыларды театр қойылымдарына апару арқылы мынадай жетістіктерге жете аламыз:

- театр әртістерімен кездесу өткізіп, ұлылардың рухын сезінеді, кейіпкердің ішкі толғанысын, ширыққан сезімі туралы тереңірек біле алады;
- театрландырылған қойылымдар арқылы сөздік қорларын дамыту;

- кейіпкерлердің іс-әрекеттері мен дауыс ырғақтарын сәйкестендіре мәдениетті сөйлеуге машықтанады;

- театр өнеріне деген қызығушылықтарын артыра отырып, шығарма барысын, мазмұнын ұғынуға, рөлдерді түсініп ойнауға үйрету жұмыстары көзделеді.

Театрда тек қана спектакльдер ғана емес басқа да мәдени іс-шаралар өтетіні белгілі. Әдеби сазды кеш, өнер қайраткерінің мерейтойы, шығармашылық кеш т.б өлкетанулық мазмұндағы мәдени шараларға оқушыларды апаруға болады. Мұндай іс-шараларда оқушылар сахнаға өнер көрсетіп, кеш иесімен диалог құруға мүмкіндігі зор. Осылайша, өнер ордасы өлкетануға өз үлесін қоса алады.

Театрдың ішкі ережесі бар.

Бірінші ереже: кешікпей келуің керек. Киім ілгішке сырт киіміңді ше- шіп өткізесің.

Екінші ереже: өте сыпайы болу керек. Егер театрға уақытынан кешігіп келсең, орныңды іздеп, көрерменді мазаламағаның жөн. Ең дұрысы, бос орындардың біріне немесе балконға жайғасқаның орынды.

Үшінші ереже: шулауға болмайды. Театрға кіргенде ұялы телефонды сөндіріп қою қажет. Спектакль немесе концерт өтіп жатқанда сусын ішіп, тамақ жеуге болмайды. Бұл үлкен әдепсіздік болып саналады.

Төртінші ереже: әртістер мен музыканттар сахнадан кеткенше күтіп, қол шапалақтап, алғысыңды білдіргенің жөн.

Кітапханада

Өлкетану – кітапхана жұмыстарының негізгі бағыттарының бірі. Кітапхана – балалар мен жасөспірімдердің бос уақытында бір-бірімен пікір алмасып кездесетін орны, жеке қалыптасу, жетілу орны, әдістемелік және үйлестіру орталығы.

Білім кітапта болғандықтан өлкетану жұмыстарында *әдеби тәсілді* жиі қолданамыз. Әдеби тәсіл-дегеніміз оқылатын аумақ туралы әр түрлі баспа материалдарын қолданумен байланысты. Әдебиетпен танысудың маңызы өлке туралы білімді алдын-ала алуға мүмкіндік туғызатындығында және ол өлкенің даму тарихы туралы сұрақтарды шешуге көмектеседі. Сонымен қатар әдебиетті оқу өлкені зерттеуден алынған нәтижелердің қорытындысын негіздеу үшін де қажет.

Мектеп мұғалімі күнтізбелік-тақырыптық жоспарына сәйкес өлкетанулық сабақтар өткізеді. Кітапханадағы сабақ төменде берілген тақырыптарды қамтуы тиіс. 5-сыныпта:

1) «Туған өлкенің аңыз-ертегілері»;

3) «Өңірдің тарихи тұлғалары: билер, батырлар мен палуандар».

6-сыныпта:

«Туған өлке тарихының тірі куәгерлері»;

«Менің туған өлкем өлеңдер мен прозада»;

«Өлкені сипаттау өнері»;

«Туған жердің таланттары».

7-сыныпта:

«Туған өлкенің жылнамасы»;

«Туған өлке публицистика беттерінде»;

«Менің туған өлкем» электрондық энциклопедиясы.

Атап айтқанда, 6 сыныпта «Менің туған өлкем өлеңдер мен прозада» және 7 сыныпта «Туған өлке публицистика беттерінде» тақырыптары бойынша жергілікті ақын-жазушылардың шығармаларынан көрме ұйымдастырып, әдеби-өлкетану сабағын өткізе алады. Сабақты кітапхана қызметкері мен мұғалім шығармашылық бірлікте өткізеді. Үлгі ретінде ақын Мұхтар Шахановпен кездесу сабағын алайық. Еңбекшіқазақ ауданы №1 Азат орта мектебі тәрбие ісінің меңгерушісі Бану Болатқызы Қамбарова өткізген аралас сабақ түрі:

Сабақтың әдісі: сұрақ-жауап, әңгімелеу, мәнерлеп оқу, сюжеттік көрініс.

Сабақтың көрнекілігі: М.Шахановтың шығармаларынан кітап көрмесі, бейнебаян, «Көне Отырар», «Отырардың кітапханасы» суреттері т.б.

Пәнаралық байланыс: Тарих, география, әдебиет

Сабақтың барысы:

I. Ұйымдастыру кезеңі:

Сабақтың мақсаты: Оқушыларды жерлес ақынның шығармашылығымен таныстырып, кіші буын жастарға патриоттық рух беріп, адамгершілік қасиеттерге баулу. Ақын өлеңдері арқылы халқына, тілге, Отанға деген сүйіспеншілік сезімдерін ояту.

Өткізілетін орны: кітапханың оқу залы

Көрнекілік құралдар: бейнебаян, слайдтар, кітап көрмесі, ақын туралы жазылған пікірлер.

Кеш қонағы: ақын М. Шаханов, кітапхана қызметкерлері мен мұғалімдер, оқушылар.

I. М. Шаханов туралы бейнебаян көрсетіледі.

1 жүргізуші:

Биік шың, асқақ биік, ұлт ағасы.

Еңбегі есеп жетпес, құн бағасы.

Қазақтай қалың елдің ұран ұлы ,

Бастауы, бұл ағасы тұнба басы.

2 жүргізуші:

Ақиқат аты қалсын астарында,

Таңбасы Алатаудың тастарында .

Мұхтар аты мәңгілік шарықтасын ,

Қазақтың көк байрақты аспанында!

1 жүргізуші: -Қадірлі достар! «Менің туған өлкем өлеңдер мен прозада» атты әдеби - сазды кешімізге қош келдіңіздер!

2 жүргізуші: -Кездесу кешіміздің қонағы – қазақ поэзиясының алыбы, сазгер, қайраткер Мұхтар Шаханов ортамызда. Олай болса, Ақын аға, сізді сахнаға шақырамыз. Төрлетіңіз! (Ақын қошеметпен сахнаға шығады)

Ән «Отырар кітапханасы» (әнмен қатар тақырыптық слайд көрсетіледі)

Тек қарынның байлығына сенген елдің соры бар,

Көне тарих сабақтары бізге мойын бұрғандай.
Отырарда ғаламда жоқ жазба кітап қоры бар,
Өткен заман елестері әлі қоршап тұрғандай.

Қайырмасы:

Көзсіз зорлық ғасырынан,
Надандықтың тасырынан,
Жер астына жасырылған
Дара тұлға бабалардың ұшқыр ойы, санасы.

Өміріміз күнде күрес, қайшылығы тіптен көп,
Неге төмен қиратқыштан мейірбанның атағы?
Шыңғыс ханның ізгілікке шабуылы біткен жоқ,
Зұлымдықты мадақтау да зұлымдыққа жатады.

Қайырмасы:

Ұяттыны толғандырған,
Қанаттыны заңғар қылған,
Күллі әлемді таң қалдырған,
Рухыңмен қолда бізді
Отырардың ұлы кітапханасы!

Қайда барсаң жеке мүдде жеңісі үшін алқыну,
Таптыра ма құмға сіңген зор парасат дастаны?
Басты мақсат - Фарабилер биігіне талпыну,
Рухы жоқ білімдіден қоғам шаршай бастады.

Слайд соңында ақын әкесінің досына жазған хатынан үзінді көрсетіледі:
«Атадан балаға ауысып келе жатқан дәстүр бойынша ұлымды тіземе отырғызып, Отырарды қорғау жолында опат болған, ұлы бабаларымның жанқиярлық күресін әңгімеледім».

Мұғалім: -Ал, балалар бүгін ақын ағаның «Отырар» дастанын өтеміз. Экраннан құм басқан төмпешіктер, қираған қала, мидай жазық дала-бұл бүгінгі Отырардың көрінісі.

-Осы көріністі өлең етіп жырлауға не себеп болды екен?

-Мүмкін балалық шағы сонда өтті ме?

Бұл сұрақтарға жауап беру үшін ақын ағамызға сөз берелік.

Ақынмен диалог жүргізу барысында экраннан «Отырар» атты кинодан үзінділер көрсетіледі. Осы арқылы туындыға автор айтуымен талдау жасалады.

Автормен диалог мынадай сұрақтар бойынша жүргізіледі.

1. «Отырарда ғаламда жоқ жазба кітап қоры бар...» деген жолдар нені білдіреді?

2. “Әр нәресте қашан есі кіргенше,

Жер қадірін,

Ел қадірін,

Ең бастысы тіл қадірін білгенше, ..

Өзін туған қасиетті өлкенің

Ауасымен дем алуға тиісті ол!..” деген автор ойы қандай?

3.«Басты мақсат - Фарабилер биігіне талпыну...» дегенді қалай түсінесің?

4. «Ізгілік», «Зұлымдық» сөздерінің мағынасына түсінік беру.

5.«Рухы жоқ білімді» деген кім?

Диалогтан соң оқушылар көмегімен шығарма сюжеті бойынша көріністер қойылады. Арасында ақынның әндерін айтып мен өлеңдерін мәнерлеп оқуға, сонымен қатар, ақынға деген арнау өлеңдерін оқуға болады. Кеш сонында кітапхана ұйымдастырған көрмедегі ақын кітаптарымен танысып қолтаңба алуға болады.

1- жүргізуші:

Өлең деген – сезім мен бір бұлқыныстың мөлдіреген бұлағы,

Ақын – батыр және адал, бәрінен сәл қырағы.

Өрелеген отты өлеңмен «өлгендерді» тірілткен,

Жарқырайды шың басынан Шахановтың шырағы!

Мұғалімнің қорытынды сөзі:

Үйге тапсырма: Балалар, «Отырар кітапханасы» тақырыбында шығарма, өлеңдер жазып, сурет салындар, топтық талдау жасаңдар. Шығарманың мазмұны бойынша пікірлеріңді «ПОПС формуласы» арқылы білдіріңдер.

1. «Менің ойымша,.....»

2. «Себебі мен оны былай түсіндіремін...»

3. «Оны мен мына фактілермен, мысалдармен дәлелдей аламын....»

4. «Осыған байланысты мен мынадай қорытынды шешімге келдім...»

Кітапхананың әртүрлі бөлімдері бағытына қарай өлкетанулық шаралар өткізеді. Мәселен, «Өнер жөніндегі әдебиет» бөлімі әдеби-сайыс сабақ өткізеді. Бұл сабақты кітапхананың оқу залында көркем сөз оқу, мүшайра және басқа да байқау түрін таңдап өткізуге болады. Нәтижесінде оқушылар жергілікті ақын-жазушының өмірі мен шығармасын жатқа біледі.

Іс-шаралар туралы жергілікті кітапханалар түрлі жолдармен, сайт арқылы хабарлау, электронды почта хат жіберу, плакаттар ілу т.б. іс-шараның ережесі туралы мектепті хабардар етеді. Кітапхананың сайттарынан қажетті деген іс-шараны таңдауға мүмкіндік бар екенін ескертеміз.

Кітапханадағы іс-шараға апару үшін ең алдымен тиісті тараптарды ескертіп, оқушылармен дайындық жүргізуі керек. Мектеп басшылығы бұйрық шығарып, қауіпсіздік шараларын қарастырады.

Кітапхана оқырмандарға интернет арқылы әртүрлі іс-шараларды хабарлап отырады. Бұл іс-шаралар сабақтар, оқулар, кештер, көрмелер, шолулар, байқаулар, зияткерлік отырыстар, ақпараттық-коммуникативтік технологиялардың бағыттары бойынша өтеді.

Кітапхананың бағыттары мен іс-шараларының келесідей болуы мүмкін.

Сабақтар: ерлік сабағы, ақпараттық сағат, ақпараттық-танымдық сағат, ақпараттық насихаттау сағаты, экспресс сағат, насихат сағаты, әдеби танымды сағат, шығарманы талдау т.б.

Оқулар: көркемсөз оқу, мәнерлеп, монолог оқу, дауыстап оқу.

Кештер: әдеби танымдық кеш, әдеби сазды кеш, поэзия кеші, жыр кеші, портреттік кеш, әдеби портреттік кеш, еске алу кеші, тұлғатану кеші, тақырыптық кеш, әдеби-музыкалық композиция, бренд-автор шоу, буктрейлер және естеліктің тұсаукесері, ашық есік күні.

Көрмелер: кітап көрмесі, электронды кітап көрмесі, киіз үйде әзірленген кітап көрмесі, құрмет – көрмесі, әңгіме-көрме, көрме – инсталляция, көрме-диалог, көрме-бенефис, слайд-галерея, бейнежоба, буклет, библиошар, тақырыптық сөре, кітап эстафетасы, жарнама баннері, кітап ұсыну жарнамасы, библиокеруен.

Шолулар: өмірбаяндық шолу, диалог –шолу, библиографиялық шолу, әдеби калейдоскоп, флешбук, ауызша журнал.

Байқаулар: онлайн-конкурс эссе, викториналық ойын, ойталқы, оқырман бенефисі, пікіралмасу, поэзия байқаулар, өлеңдер шеруі, әдеби-лото, блиц-турнир, әдеби делижанс, PR – акция, ай-стоппер

Зияткерлік отырыстар: дөңгелек үстел, жаңа бағыттағы оқырмандар конференциясы, оқырмандар конференциясы.

Ақпараттық-коммуникативтік технологиялардың көмегімен қашықтан оқыту: онлайн-конференция, онлайн-сауалнама.

Өлкетану сабақтарын ақпараттық-коммуникативтік технологиялардың көмегімен жүргізу.

Мәдени мекеменің қашықтығы, ауа-райының қолайсыздығы т.б кедергілерден өлкетану сабақтары өз деңгейінде өткізілмей қалады. Шалғайдағы елді-мекендерде мәдени мекемелердің жоқтығы да осыған себеп болады. Мұндайда, ақпараттық компьютерлік технология көмекке келеді. АКТ көмегімен мектеп қабырғасында мәдени мекемелерге виртуальды саяхат өткізе аламыз.

Мектептегі виртуалды саяхат сабақ. Тілі шықпаған баланың өзі ұялы телефонға жармасып, сондағы түрлі- түсті бейнені тамашалай отырып, оны тез меңгеріп алатындығын жиі байқаймыз. Бұл балалардың жаңа технологияға әуестігін көрсетеді. Кинотеатрлардағы 3D, 7D, 5D форматымен көрсетілетін мультфильмдер, кинолардан жаңа технологиялардың мүмкіндігімен бұрыннан таныс. Бұл технологиялар оқушыларға шынайы сезім сыйлайды.

Виртуалды сабақта (virtual learning environment, қысқаша VLE) – оқушылар өлкетану сабағында интернет желісін немесе электронды оқулықты қолданып тарихи-мәдени нысандар мен табиғат аясына виртуалды саяхат жасайды. Сабақ жаңа технологиялардың көмегімен сыныпта немесе мектептің виртуалды музейінде өткізіледі. Виртуалды музейде экспозиция мен экспонаттарды 3D, 5D, 7D форматтағы киноқондырғылар арқылы көрсетеміз.

Сонымен қатар, оқушылар заманауи технологиялар көмегімен электронды нұсқада дайындалған бейнебаяндарды, тарихи, танымдық, көркем, анимациялық және деректі фильмдерді тамашалай алады.

Суретгі файлдар мультимедиялық презентацияға шығарылғанда, компакт-дискке жазғанда, каталокқа енгізгенде жоғары сапада көрінеді. Осылайша коллекциялар электронды түрде жарияланып, көпшілікке тез

таралады, әрі қолжетімді болады. Виртуалды музейлер бірнеше мақсаттармен қызмет етеді.

Ол мәдени ғылыми зерттеулерді сақтау, оның кең көлемде халыққа насихатталуын қамтамасыз ету. Виртуалды музейлердің экспозициясы үнемі жетілдіру үстінде болады, экспозициялық көрмесінің қойылу уақыты бірнеше жылдап созылуы мүмкін, ал олардың саны жаңа идеялардың тууымен артуына байланысты. Көрмеге қойылатын экспозициялардың құрамын үлкейтіп өзгертуге болады. Шынайы музей экспонаттары уақыт өте жарамсыз болып қалса, ал таңбаланған виртуалды музей экспонаттары мәңгі сақталынады.

Республикалық «Виртуалды мектеп музейі» жобасы осы мақсаттарды жүзеге асыру үшін жүргізіліп жатыр. Жоба бойынша мектеп музейлерінің 3D туры жасалуда. Виртуалды музей ғаламтор пайдаланушылардың бәріне қол жетімді болады. Виртуалды музейлер жетістігі музейлердің орналасқан жерге бармай-ақ, үйде, мекемеде отырып, музей экспозициясына ғаламтор жүйесі, аудиотехникалар, мультимедиалық қондырғылар, интерактивті қондырғылар көмегімен саяхатқа шыға аласың. Мұнда музей заттары «виртуалды экспозицияда» орналасады. Виртуалды музейге саяхатты электронды жасалған аудиогидтер жүргізеді. Виртуалды музей материалдарын жергілікті әкімдіктің, білім беру ұйымдарының тапсырысы бойынша киностудиялар дайындайды. Білім алушылар да дайындай алады. Дайындалған бейнебаяндар дискілерге жазылып таратылады немесе сайттарға орналастырылады. Мәселен, Түркістан облысы «Ұлы Жібек Жолы бойындағы көне қалалар» тақырыбында дискілер дайындаса, Жамбыл облысының оқушылары киелі орындар мен тарихи ескерткіштер туралы үш тілде әзірленген бейнебаяндарын zh-bilim.kz сайтында, [Yotube](https://www.youtube.com), [Facebook.com/bilimzhambyl](https://www.facebook.com/bilimzhambyl) парақшасында орналастырған. Бұл сілтемелер арқылы білім алушылардың өлкетану бойынша дайындаған материалдарын виртуалды мектеп музейлеріндегі *виртуалды саяхат сабақтарда* қолдана алады.

Мұндай сабақтарды кітапхана, клуб, музейлер, көркемөнер галереялары, шеберханалар, мәдени-тарихи орталықтар, реставрациялау орталықтары, мәдениет саласындағы қызметті жүзеге асыратын басқа да мәдениет ұйымдарында өткізуге болады.

Бұл өскелең ұрпақты отансүйгіш, адамгершілік-рухани бағытта тәрбиелеумен қатар, бәсекеге қабілетті, заманауи мамандықтарды меңгерген, көптілді білетін саналы азаматты қалыптастыруда ықпалы зор. Ел болашағы білімді жастарда екенін ескерсек, балалардың пайымды парасаты мен сапалы жұмыстары жобаның өзекті екенін дәлелдейді.

Бүгінгі заманауи мектеп музейінде төменде көрсетілген инновациялық технологиялар арқылы виртуалды сабақ өткізе аламыз

3-сурет. Инновациалық технологиялар көмегімен өткізілетін виртуалды сабақтың сызбанұсқасы

Бұл жоба білім алушылардың жеке қабілеттерін көрсетуге, дамытуға зор ықпалын тигізуде. Яғни, білім алушылар кері байланыста компьютерлік сауаттылық, көптілділік дағдыларын көрсете алады.

Логистика және қауіпсіздік

«Туған жер» ұғымына қандай аумақты кіргізу керектігін алдын-ала шешіп алған жөн. Туған жер деп үздіксіз және нақты бақылау жүргізетін мектептің, ауылдың, қаланың маңайын айтады. Ал кейбір жағдайларда бұл ұғымды ауданның немесе облыстың әкімшілік аумағына дейін кеңейтеді. Сол себепті мектептегі өлкетану жұмыстары бұл екі көзқарасты да қамтуы тиіс.

Мектепке жақын орналасқан мәдени мекемелерге балаларды **жая** апарамыз. Сондықтан жауапты мұғалімдер жаяу жүргіншілер үшін жол ережесін білуі керек. Сонымен қатар, бағдаршамнан өткенде белгі беретін жалаушалар, таяқшалар, т.б. құралдары болуы тиіс. Қашықтау мәдени мекемеге оқушыны тасымалдаудың ең қолайлысы автобус болғандықтан Қазақстан Республикасының «Автомобиль көлігімен жолаушылар мен багажды тасымалдау қағидаларын бекіту туралы» Заңын сақтау керек. Сонымен қатар, көліктің түріне қарай теміржол, әуе жолы, су жолы, жер асты жолы және автомобиль жолдары туралы заңдарға сүйенеміз.

Денсаулық, төтенше жағдай қызметі, жол-көлік инспекциясыларына қатынас қағаздар жіберіледі. Іс-шараны құжат алмасу арқылы тиісті мекемелермен бірлесіп өткізеді. Төменде әріптестік орнату үшін мекемелерге жолданған хаттардың үлгілері көрсетілген (4-6-суреттер).

Дереккөз: Түркістан облысы білім басқармасының облыстық жас туристер станциясы

**ҚР ІІМ ТЖК ОҚО
ТЖД бастығы азаматтық
корғау полковнигі
Н. Дербісовке**

Оңтүстік Қазақстан облысы білім басқармасының «Облыстық жас туристер станциясы» мемлекеттік коммуналдық қазыналық кәсіпорнының әкімшілігі Сізден 2018 жылғы 01-04 маусым аралығында ОҚО, Төлеби ауданы, Біркөлік шатқалында орналасқан туристік лагерьде «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында үйірмешілер арасында өтетін «Қош келдің Жаз» қорытынды туристік-өлкетану жарысында төрешілік жасау үшін ҚР ІІМ ТЖК ОҚО ТЖД жедел құтқару жасағы (Шымкент қаласы) мемлекеттік мекемесінің қызметкерлерін жіберуіңізді сұранамыз.

**Облыстық жас туристер
станциясының директоры**

Орындаған: А.Батырбек
Байланыс тел: 8 (7252) 56-18-07
8 (701) 263-23-62

44-94-39

4-сурет. Төтенше жағдай департаментіне жазылған хаттың үлгісі

**ОҚО денсаулық сақтау
басқармасы басшысы
М.Егізбаевқа**

Оңтүстік Қазақстан облысы білім басқармасының «Облыстық жас туристер станциясы» мемлекеттік коммуналдық қазыналық кәсіпорнының әкімшілігі Сізден 2018 жылғы 15-18 мамыр аралығында ОҚО, Төлеби ауданы, Біркөлік шаткалында орналасқан туристік лагерьде «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында мектеп оқушылары арасында өтетін «Барыс» облыстық туристік жарысына қатысатын оқушылардың денсаулығын сақтау мақсатында өзіңіз басқарып отырған мекемеңізден қызметкерлеріңізді жіберуіңізді сұранамыз.

Мекемеңізден келетін қызметкерлеріңіздің жол, тамақ шығыны жіберуші мекеме есебінен.

**Облыстық жас туристер
станциясының директоры**

С.Омирбаева

Орындаған: А.Батырбек
Байланыс тел: 8 (7252) 56-18-07
8 (701) 263-23-62

10.05.2018
42-16-81

5-сурет. Денсаулық сақтау басқармасына жазылған хаттың үлгісі

**Оңтүстік Қазақстан облысы
ішкі істер департаменті басшысы
полиция полковнигі
Қ.Дәлбековке**

Оңтүстік Қазақстан облысы білім басқармасының «Облыстық жас туристер станциясы» мемлекеттік коммуналдық қазыналық кәсіпорнының әкімшілігі Сізден 2018 жылғы 01-04 маусым аралығында ОҚО, Төлеби ауданы, Біркөлік шатқалында орналасқан туристік лагерьде «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында үйірмешілер арасында өтетін «Қош келдің Жаз» қорытынды туристік-өлкетану жарысына қатысатын үйірмешілердің автобуспен бару-қайту кезіндегі жол қауіпсіздігін қамтамасыз ету және жарыс кезінде ішкі тәртіпті қадағалау мақсатында өзіңіз басқарып отырған мекемеңізден қызметкерлеріңізді жіберуіңізді сұранамыз.

Мекемеңізден келетін қызметкерлеріңіздің жол, тамақ шығыны жіберуші мекеме есебінен.

**Облыстық жас туристер
станциясының директоры**

С.Омирбаева

Орындаған: А.Батырбек
Байланыс тел: 8 (7252) 56-18-07
8 (701) 263-23-62

28.05.18 97-65-97 *DL*

6-сурет. Ішкі істер департаментіне жазылған хаттың үлгісі

Жол-патрульдік полициясының қызметкерлері оқушылар автобуска отырғаннан баратын жеріне дейінгі бағытта алып жүреді. Іс-шара өтетін орында оқушыларды жергілікті аймақтың жедел жәрдем қызметкерлері мен төтенше жағдай бақармасының қызметкерлері күтіп алып, қайтқанша оқушылардың денсаулықтары мен қауіпсіздігін қадағалап отырады. Жарыстар мен жорықтар төтенше жағдай департаментінің бірнеше қызметкерлерінің тікелей бақылауында өткізіледі. Іс-шара аяқталғаннан кейін Жол-патрульдік полициясының қызметкерлері оқушыларды қалаға жеткенге дейінгі қауіпсіздігін қамтамасыз етеді.

Іс-шараларды ұйымдастыру жұмыстарының негізгі бөлігі тиісті мекемелерге хат жазудан тұрады. Балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында жол-патрульдік полиция, төтенше жағдай басқармасына, денсаулық сақтау басқармасына хат жазылады. Аталған мекеме қызметкерлері іс-шараның өткізілуі уақытында балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз етеді.

Сонымен қатар, жергілікті аймақтың телеарналары мен газет, журнал редакцияларына арнайы баспасөз мәліметі жазылып, таратылады.

Іс-шара барысында тілшілер мекеме директоры мен оқушылардан сұхбат алып, жергілікті және республикалық телеарналардан көрсетеді. Газеттер мен журналдарда арнайы мақала жарияланады. Осылайша бір іс-шара өткізуге бірнеше мекеме қызметкерлері жұмылдырылады. Іс-шара аяқталғаннан кейін есебі, видеоролигі және есептік альбомы дайындалады.

Мәдени нысандағы қозғалыс.

Сабақтың белгіленген уақыты болғандықтан, мұғалімнің уақытты тиімді пайдалануы маңызды. Мәдени мекемелерде балаларды ішкі тәртіп көрсетілген нұсқаулықтармен таныстырылады. Нұсқаулықта іс-шара барысында жүріп-тұру ережелері көрсетіледі. Оқушыларға ауызекі түсіндіру мен экспонаттан экспонатқа дейінгі қозғалыс шектеулі болады. Сондықтан оқушы сабақта пайдаланатын экспонаттардың алдын-ала таңдалған жиынтығын жасап, экспонаттан экспонатқа дейінгі қозғалыстың уақытын анықтауы керек. Бұл нәтижелі білім беруді қамтамасыз етеді.

Музейдегі «жанды» сабақта бірқатар қиындықтар туындайды. Мұның себебі музейге келуші қонақтар болады. Олармен экскурсиялар, тақырыптық бағдарламалар «жанды» сабақтармен параллель өтіп жатады.

Оқушылардың жас ерекшеліктеріне орай «жанды» сабақтың уақыты белгіленеді. Сабақ уақыты оқушылардың жас ерекшелігіне байланысты бекітіледі. Музей тәжірибесі бойынша мүмкіндігі шектеулі балаларға 25-30 минут, бастауыш сынып оқушылары 45-50 минут, 7-сынып оқушылары 1 сағат 10 минут, жоғары сынып оқушылары 1 сағат 30 минут болуы керек. Шектеулі уақыттан асқан жағдайда оқушылар жалығып, ортадан оқшаулана бастайды. Олар жәдігерлерді жекелей суретке түсіріп оғаш әрекеттерге барады. Бұл жағдай музей қызметкерлері мен жетекші мұғалімдерге қиындық тудырады. Әсіресе, «жанды» сабақты бірнеше сыныппен кіріктіре оқытуда үлкен қиыншылықтар болады. Экспозициялар мен көрме алаңдарында, музей «қоржындарында» сабақ барысында оқушыларды бастап алып жүру қиын. Залдың тарлығынан кептеліс туындап, жәдігерді көруге талпынған оқушылар

кимелеп, экспонатқа зақым келтірмеудің амалын қарастыруға тура келеді. Берекесіздіктен сабақ мақсатына жетпей қалуы да мүмкін. Сондықтан музей-үйде, комплексті музейлерде сабақты бүкіл сыныппен емес залдағы қозғалысқа қолайлы, білімді бағалауға оңтайлы 10-12 оқушыға бөліп оқытудың пайдасы зор.

Музейге сыныптарды топқа бөліп оқыту үшін сабақ жоспары екі бағытта жасалуы тиіс.

Бірінші топ музейдің дәріс залында тақырып бойынша төмендегідей жұмыстар жасайды.

- тұлға туралы деректі фильмдер көреді;
- жаңа инновациялық құралдар көмегімен виртуалды саяхат жасады;
- мұғалімнің әңгімесін тыңдайды, сұрақ-жауап алмасады;
- тақырып бойынша жұмыс парағын алады.

Жадынама

Мәдени мекемелерде, іс-шараларды өткізу барысында этикалық ережелерді қатаң сақтау керек. Атап айтқанда:

- ✓ қатты күлмеу, даурығып сөйлемеу, жүгірмеу т.с.с;
- ✓ музей ішінде фотосуретке түсуден;
- ✓ телефонмен сөйлесуден;
- ✓ жәдігерді таныстырғанда ұзақ монологтардан;
- ✓ мөлшерден тыс артық ақпараттардан;
- ✓ ұзақ күрделі маршруттан (музей-заттарын қоспағанда);
- ✓ сабаққа еш қатысы жоқ жәдігерлерді баяндаудан;
- ✓ бірдей немесе ұқсас тапсырмалардан;

Мәдени мекемелердегі өлкетану сабақтарында ең басты ескеретін жағдай бар. Бұл – этноұлттық құрмет көрсетушілікті айыптаулардың таралуына жол бермеу мақсатында ұлттың мәдени кодына, тарихи фактілерге, Қазақстанның киелі жерлеріне қатысты мәселелерді және басқа да «сезімтал» мәселелерді түсіндіру кезінде әдептілік сақтау маңызды. Яғни, киелі нысандарды баяндау барысында кертартпа жершілдік, рушылдық, діншілдік, ұлтшылдық көзқарастардан аулақ болу болып табылады.

Кері байланыс

Өлкетану сабақтарында тақырып бойынша түрлі тапсырмалар беруге болады. Ол сабақтың типі мен түріне, мақсаты мен міндетіне байланысты болмақ. Білім алушылардың төмендегідей жұмыстарына қарап білімі мен дағдысын бағалай аламыз:

- шығармашылық, сурет салу, эссе жазу;
- ғылыми іздену, карталар мен кестелер толтыру т.б.;
- атқарған жұмыстарына әлеуметтік желілерде пікір қалдыру;

Сонымен қатар, мәдени мекемедегі өлкетану сабақтарын бекіту, қорытындылау, бағалау мақсатында мынадай тапсырмаларды беруге болады:

1. Семантикалық карта.
2. Венн диаграммасы.
3. Хронологиялық кесте.

4. Инсерт кестесі.
5. Контурлық карта
6. Анимациялық, документалды фильмдер жасау жәнет.б.

Өлкетану сабақтарынан күтілетін нәтижелер

Төртінші өнеркәсіптік революция дәуірінде өмір сүруге қабілетті көптілді, көпмәдениетті, сандық технологияны жетік меңгерген заманауи жастарды даярлау басты мақсатымыз. Өлкетану жұмыстары арқылы оқушылар меңгерген заманауи дағдыларын жетілдіріп келеді. Мәселен, Жамбыл облыстық білім басқармасының мынадай жобалары осыған дәлел бола алады.

1. Bestvideo Туған Өлке туған өлкенің тарихи, мәдени құндылықтарын ақпараттық-коммуникациялық технологиялар арқылы оқу-тәрбие үрдісіне енгізуге бағытталған «BestvideoТуған Өлке» жобасы облыстың мектептері іске асырылуда. Жобаға қатысушылар таңдаған бағыты бойынша бейнероликтер түсіріп интернет ресурстарына орналастырады (zh-bilim.kz сайтында, Yotube, Facebook.com/bilimzhambyl парақшасында).

Жобаны іске асыру барысында өлкенің тарихы, мәдениеті туралы мәліметтер қоры әзірленеді, туристік маршруттар мен экскурсиялардың ақпараттық дайджесттері жарияланады және «Менің туған өлкем» электронды энциклопедиясына фото, бейне материалдар жинақталады.

2.«BILIM анимация» жобасы. Жобаның мақсаты оқушылар мен студенттердің шығармашылық іс-әрекеттер дағдысын қалыптастыру, мультимедиялық компьютерлік бағдарламалармен жұмыс жасау қабілеттерін арттыру, 3 тілді (қазақ, орыс, ағылшын) меңгеруге ықпал ету.

Мектеп оқушылары ұсынылған бағыттар бойынша (*Туған өлке, мектеп өмірі, болашақтағы мен, ертегілер әлемі*) тақырып тандап анимациялық фильм (*қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде*) әзірлейді. Анимациялық фильм басқарманың zh-bilim.kz сайтында, Yotube каналында, Facebook парақшасында жарияланады. Көрсеткіштер электронды дауыс беру арқылы анимациялық фильмді бағалайды. Дауыс беру қорытындысы бойынша жеңімпаз анықталады.

3. «BILIM FM мектеп радиосы» оқушылар мен мектеп ұжымын түрлі жаңалықтармен, соңғы хабарландырулармен қамтамасыз ету мақсатында білім мекемелері арасында өткізіледі. Онда бірнеше *айдарлар* қарастырылған. Оның ішінде тарихи жерлер туралы анықтамалық ақпараттарға арналған «*Туған өлке*» айдары аптасына 2 рет тыңдармандармен қауышады.

Бұл жобалар мектептегі өлкетану сабақтарының нәтижесі деп айта аламыз. Болашақта ел мен жерді сүйетін, партиот ұрпақты тәрбиелейді және Елбасының «Рухани жаңғыру» мақаласын жүзеге асырудың жарқын көрінісі болмақ.

Өлкенің нысандарын, тарихи-мәдени құндылықтарын фотосуретке немесе кинофильмге түсірудің нәтижесі қызықты монографиялық альбомдар жасауға, мектептегі өлкетану музейінің экспонатына арналған материалдар жинақтауға және жекелеген сұрақтар бойынша кино көрсетуге бағытталған электронды материалдар даярлаған. Оқушылар бейнебаяндарын даярлау барысында киелі орынның тарихи және мәдени ерекшелігін баяндау, сол дәуірдің әлеуметтік тұрмыс-тіршілігіне, шаруашылық жайына пікір білдіру,

салыстыру, маманмен сұхбаттасу сияқты белестерді меңгереді. Бұл әдіс оқушыларды отансүйгіштікке, компьютерлік сауаттылыққа, бәсекеге қабілетті болуға, көптілділікке, төзімділікке тәрбиелейді. Оқушының инновациялық туындысы интернет желісі арқылы көпшілік назарына ұсынылған. Көрермендердің берген дауысы арқылы үздік жұмыстарды анықталып, жеңімпаздарды бағалы сыйлықтармен марапаттау қарастырылған.

Өлкетану сабақтарынан күтілетін нәтижелер:

1. Дарынды балалардың ғылыми – зерттеуге қызығушылығы қалыптасады. Инновациялық бағыттағы қабілетін көрсетеді.

2. Мектептер оқу кабинеттерінің жетіспеушілігінен арылады.

3. Мәдени орындарға барушылар қатары көбейеді. Туған жерінің мәдениетін, тарихын, географиясын білетін саналы ұрпақ өседі.

4. Оқушыларға кәсіптік бағдар береді. Өз өлкесінің тарихи, мәдени, экономикасының дамуына үлес қосатын болашақ меценаттар тәрбиеленеді.

5. Рухани жаңғыру бағыттары жүзеге асырылады, отансүйгіштік, толерантты тұлға қалыптасады.

2018 жылы Түркістан облысы 5,6,7 сынып оқушыларына арналған «Өлкетану» оқулығын «Алматыкітап баспасы» ЖШС жарыққа шығарды. Оқулықта оқушылардың меңгеретін білім-білік индикаторы берілген:

5-сыныпта

– туған өлке туралы аңыз-ертегілерімен;

– туған өлкедегі ескерткіштермен;

– туған өлкенің тарихына кірген би, ақын, батыр және балуандармен;

– тарихи жәдігерлердің не екендігімен;

– туған өлкедегі музыкалық өнердің ерекшеліктерімен *танысасың.*

Сен:

– өткен ұрпақтың тарихы мен мәдениетін не үшін сақтап, атадан балаға қалдыру қажеттігін;

– тарихи жәдігерлердің қаншалықты құнды материалдар екенін *білесің.*

Сен:

– аңыз-ертегілердің мән-мағынасын түсініп және талдауды;

– туған өлкенің маңызды ескерткіштерінің әрқайсысының пайда болу тарихын түсіндіріп айтып беруді;

– туған өлкенің музыкалық өнерінің ерекшеліктері туралы каталог құрастыруды *үйренесің.*

6-сыныпта:

– жергілікті жерге қандай дәстүрлі қолөнер тән екендігімен;

– туған өлке тарихына кірген тұлғалардың өмірбаяндарымен;

туған өлкенің табиғаты мен тарихы сипатталатын әдеби шығармалармен *танысасың.*

Сен:

- жергілікті жер, қала, өзен, көл, тау атаулары нені білдіретінін;
- туған өлке тарихындағы тұлғалар туралы.
- туған өлкенің дәстүрлі көркем мәдениетін жандандыруға үлесін қосқан шеберлерді;
- туған өлке жайлы поэтикалық және прозалық шығармаларды білесің.

Сен:

- тұлғалардың туған өлкенің тарихына бекер кірмегендігін дәлелдей білуді;
- туған өлкенің жыршы-термеші, әнші және сазгерлерінің шығармашылығы туралы әңгімелей білуді;
- өлкетану аясында прозалық үзінділер жазуды *үйренесің*.

7-сыныпта:

- туристік маршрут құрастырудың алғашқы дағдыларымен;
- демеушілік және меценаттық дегеннің не екендігімен;
- туған өлке жайлы жазылған мақала және очерктермен;
- туған өлкенің Қызыл кітапқа енген жануарлар және өсімдік түрлерімен *танысасың*.

Сен:

- туған өлкенің шежіресін;
- музей, мұрағат, кітапхана және ғаламтордан туған өлкеге қатысты мәліметтерді;
- өлкеге тән жануарлар мен өсімдіктер дүниесін *білесің*.

Сен:

- өлке туралы негізгі анықтамалық мәліметтерді қамтитын түрлі ақпараттық материалдарды әзірлеуді;
- туған өлке жайлы электронды энциклопедия құрастыруды *үйренесің*[37].

Оқу процесіне өлкетануды енгізуге ықпал ететін жұмыстардың неғұрлым тиімді түрлері:

1. Өлкетану материалдарын география, биология, химия, физика, тарих, әдебиет, тіл пәндері басқа да пән сабақтарында пайдалану.
2. Табиғатқа және өнеркәсіпке саяхат жасау.
3. Табиғат құбылыстарына бақылау жүргізу: ауа райына, жергілікті жердегі су қоймаларының режиміне, халықтың шаруашылық өміріндегі өзгерістерге.
4. Жергілікті жерде практикалық жұмыстар орындау.
5. Өлкетану бұрышын немесе мектепте өлкетану мұражайын құру.

Өлкетану сабақтарында жиі кездесетін ұғымдардың анықтамасын ұсынамыз:

Акклиматизация – бір бөлмеден екінші бөлмеге немесе басқа жерге ауыстырғанда жәдігердің сол ортаға үйренетін уақыты.

Антропология – ғылымы адамның бет пішіні, түртүсі мен дене шынықтыру құрылысындағы айырмашылықтарды бөліп

қарастырады. Осындай айыр машылықтарға қарай адам баласы жер бетінде үш нәсілге – *еуропалық, моңғолдық және африкалық* болып бөлінеді.

Аңыз әңгіме – тарихта болған белгілі бір адамдардың атына, ісәрекетіне байланысты туынды.

Археология – грек тілінен аударғанда «көнені зерттеу» деген мағынаны білдіреді. Яғни, археология ғылымы тарихи ескерткіштерді зерттей отырып, ежелгі дәуірдегі адамдардың қоғамдық өміріндегі өзгерістер мен ерекшеліктерді анықтайды. Сондай-ақ жер бетінде өмір сүрген түрлі халықтардың айналысатын кәсібі мен өзіндік мәдениеті болатыны белгілі. Осыған байланысты, түрлі халықтардың әдет-ғұрып, тұрмыс-тіршілігін зерттейтін ғылым пайда болған.

Атриум – мемлекеттік рәміздері Елтаңба, Мемлекеттік Ту, Әнұран мен Ата Заң қойылған мұражайдағы бөлім.

Ауыз әдебиеті – халық шығармашылығының айрықша саласы, ауызша шығарылып, ауызша таралған көркем әдеби туындылардың жиынтық атауы.

Әдеби тәсіл – оқылатын аумақ туралы әр түрлі баспа материалдарын қолданумен байланысты.

Визит карта – адам немесе мекеме жөнінде ақпарат беретін, мәліметті қамтитын байланыс тасушы. Ол түрлі форматта жасалынуы мүмкін (қағаз, картон, CD диск). Визит картаның бұл жердегі мағынасы өлкенің басқа өлкеден ерекшелігін айқындайтын ақпараттық материалдарды қамтиды.

Виртуалды музей (вебсайт-мұражай) — мұражай экспонаттарын тамашалауға арналған веб-сайт. Қолданушы мұражайдың ішіндегі көріністерді алға-артқа, жоғары-төмен жылжыту арқылы көре алады. Ішіндегі заттар сан алуан, әр түрлі болып келеді: тарихи экспонаттар, сурет өнері, виртуалды жинақтар, артефактар т.б көптеген ескі мұралар бар. Виртуалды мұражай тарихи ескерткіштердің сақталуы мен халыққа ұсынылу мәселелерінің оңтайлы шешімі болды. Мұражайды үйден шықпай интернет арқылы тез және анық көре аласыздар.

Виртуалды сабақ – интернет технологиясын қолданып онлайн ортада білім беру ортасы. Бұл ортада білім талапкерлері виртуалды класстарға, оқу материалдарына, тесттерге, тапсырмаларға, өз алға бағаларын, академиялық күнтізбе, басқа онлайн ресурстарына интернет немесе локалды желі арқылы қол жеткізе алады.

Ескерткіш – тарихи және мәдениет ескерткіштерінің жиынтығы, музейлік, көрмелік маңызы бар заттар мен жылжымайтын ескерткіштерді (құрылыстарды, ғимараттарды т.б.) қамтиды.

Ортақ типологиялық белгілері бойынша ескерткіштерді негізгі 4 түрге бөледі: археологиялық ескерткіштер, тарихи ескерткіштер, сәулет өнері ескерткіштері, монументтік (мүсін) өнері ескерткіштері.

Әлеуметтік мәдени феномен – әлеуметтік-мәдени қызмет субъектілері арасында (бұл жағдайда әуесқой өлкетанушылар мен жергілікті билік органдары, мұрайжай және өлкетанушылар, өлкетану ұйымдары, өлкетану қоғамы т.б.) жүзеге асырылатын құбылыс пен процесс.

Әулие – *уәли* деген араб сөзінің көпше түрі, қазақша қасиетті деген мағынаны береді. Бұл сөз Құран Кәрімде Алла мен пайғамбарға қатысты жебеуші, жарылқаушы деген мәнде кездеседі.

«Жанды» сабақ – музей жәдігерлерін қолдана отырып өткізілетін сабақ түрі.

Кесене – қабір, бейіт, мола басына салынған күмбезді, мәдени тарихи ескерткіш.

Меценат – өнер мен ғылым саласына өз есебінен материалдық көмек көрсететін тұлға.

Меценаттық – Ежелгі Грекияда Август патша кезінде өмір сүріп, ақындарға ұдайы қамқорлық жасаған Меценат есімді адамның құрметіне әлем мәдениеті тарихында қалыптасқан дәстүр.

Музей – тарихи-ғылыми дерек ретіндегі ескерткіштерді, өнер туындыларын, мәдени құндылықтарды, мұраларды сақтап, жинақтап, танымдық қызмет атқаратын мекеме.

Музей жәдігері – нақты өмірден алынған, музейге қоюға құндылығы бар, музей қорына тіркелген, ұзақ сақтауға бейім зат.

Мұрағат – ескірген құжаттарды сақтайтын мекеме.

Өлкетану – қандай да бір өлкенің географиясы, этнографиясы, экономикасы және т.б. туралы білім.

Өлкетану – мазмұны мен зерттеудің жеке әдістері жағынан әртүрлі, бірақ өзінің тұтастығы бойынша өлкені ғылыми және жанжақты тануға жетелейтін пәндер жиынтығы.

Палеонтология – жойылып кеткен өсімдіктер мен жануарлар және олардың тарихи даму заңдылықтары туралы ғылым.

Публицист – «публицистика» жанрына қатысты пайда болған, публицистикамен айналысатын адам. Публицистика – өмірдің әлеуметтік, өндірістік, ғылыми, мәдени және басқа құбылыстарын, өмір-деректерін негіз ететін әдеби-жанр. Публицистика халықтың рухын көтеретін ұшқыр да уытты көркем тілмен жазылады, көпшілікті игі іске шақырады, бір мақсатқа жұмылдырады.

Репрезентивтік – қасиеті ұқсас жәдігерлердің артықшылығын анықтай білу.

Туризм – адамдардың шет елге немесе өзі өмір сүретін жерден өзгешелігі бар басқа жерге саяхат жасауы. Туризмнің түрлері мақсатына байланысты: медициналық, сауықтыру, рекреациялық, көңіл көтеру, спорттық, танымдық, діни және басқа түрлерге бөлінеді.

Фауна – (лат. *fauna* – Ежелгі Рим мифологиясы бойынша орман мен егістік құдайы; жануарлар қамқоршысы) – белгілі бір аумақта мекендейтін не жер тарихының белгілі бір кезеңінде тіршілік еткен барлық жануарлар түрлерінің жиынтығы.

Флора – (лат. *floga* – Рим мифологиясындағы көктем құдайы; лат. *floris*– гүл) – нақты бір жер аумағында өсетін немесе өткен геологиялық дәуірлерде өскен өсімдік таксондарының тарихи-эволюциялық қалып тасқан жиынтығы.

Фольклор – халық шығармашылығы, яғни аңыз, қисса, ертегі, мақал-мәтелдер, жұмбақ, жаңылтпаштар және т.б.

Экскурсия – табиғат, өнеркәсіп нысандарына, жергілікті жердің назар аударарлық жерлеріне ұжыммен ұйымдасқан саяхат жасау.

Этнография – гректің этнос – «халық», графия – «жазу, үйрену» деген сөздерінен құралып, «халықтар сипаттамасы» деген мағынаны білдіреді. Этнографиялық зерттеулер арқылы біз әрбір халықтың өзіне тән салт-дәстүрлері мен тұрмыстіршілігіндегі өзіндік ерекшеліктермен танысып, олардың шығу тегі туралы кең мәліметтер аламыз. Ал мұндай мәліметтерді зерттеп, жинақтайтын маман – *этнограф* деп аталады.

Этнос – бір халықты екіншісінен ажыратуға мүмкіндік беретін ортақ белгілері бар қауымдастық.

Білім беру саласының қызметкерлері осы ұсынымдаманы пайдалана отырып, өлкетану сабақтарын әр түрлі мекемелерде өткізудің жолдарын жеке педагогикалық шеберліктерін қолдана отырып жетілдіре бермек.

Ұсынымдама өлкетану бойынша әзірленген алдыңғы еңбектердің жалғасы. Тарих, география, қазақ әдебиеті, музыка тағы басқа пәндерге кіріктіріліп оқытылатын бұл тақырыптар қоршаған ортаны танып-білуде орасан зор қызмет атқарады деп ойлаймыз.

Аталған пән мұғалімдері мәдени мекемелердегі оқыту үдерісінде білім алушыларға өлкенің тарихын өз қолдарымен жасаған адамдардың ерен еңбегі мен адамгершілік қасиеттері жайлы, өлкенің тамаша табиғаты мен адамдарының игілікті істері туралы мағлұмат бере алады.

«Ізденген жетер мұратқа» деген ұстаздар ұжымы талмай ізденудің арқасында Отаның сүйген от жүрек тұлғаларды тәрбиелей береді.

Қорытынды

Өлкетану сабақтары арқылы жалпы білім беретін мектептерде рухани жаңғырған, қоғамдық санасы қалыптасқан, ұлттық құндылықтарды көздің қарашығындай сақтай алатын, өлкенің көпұлттылық және көпмәдениеттілік жағдайына төзімді тұлға тәрбиеленеді. Таяу жылдары Қазақстанда көпұлттылықтың кемшілік емес, керісінше жетістік екенін түсінетін жаңа буын қалыптасатын болады.

Бүгінде аймақтың компоненттерін ескере отырып өлкетану жұмысын жүргізу білім беру мен тәрбиелеудегі инновациялық қадам болып табылады. Өлкетану жұмыстарында білім алушылар сыныптан тыс киелі орындарға, мәдени мекемелерге, тарихи орындарға, ұлттық табиғи парктерге өлкетанулық саяхат жасайды. Саяхат барысында оқушылар түрлі табиғи жағдайларға тап болады. Сондықтан мұғалім қауіпсіздік ережесін сақтайтын арнайы мамандармен бірігіп жұмыс жасайды. Сонымен қатар музей, кітапхана қызметкерлерімен де өлкетану жұмыстарын жүргізеді. Өлкетану жұмыстарының осындай ерекшелігі мұғалімнен теориялық біліммен қатар саяхатты ұйымдастыра білу машығын талап етеді.

Әдістеме жергілікті мәдени мекемелердегі өлкетану сабақтарының әдіс – тәсілдеріне тоқталады. Соның ішінде, пәнаралық байланыста мазмұндас тақырыптарда кіріктіре оқытудың үлгілері берілген. Мәдени мекемелердің ерекшеліктерін ескере отырып сабақты тиімді ұйымдастырудың жолдары көрсетілген. Ұсынымдама мектептегі өлкетанушы және кіріктірілген пән мұғалімдері арналған.

Елбасымыз айтқандай «Білімді ұрпақ–ел болашағы». Еліміз жаңа тарихи кезеңге батыл қадам басқанда мақсаты айқын, мұраты биік, саналы азамат тәрбиелеу жолында аянбай еңбек ете білейік.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н.Ә. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақала. 12 сәуір, 2017. <http://online.zakon.kz/>
2. Пирожков Г.П. Краеведческое образование как составляющая культурологической подготовки специалиста. Тамбов: 2007.
3. Седельникова Н.А. Областное краеведение как социокультурный феномен (на материалах Среднего Прииртышья. 1930-1980 гг.). диссертация на соискании кандидата исторических наук, Омск: 2010. стр. 260.
4. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 8000 слов и фразеологических выражений/ Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. — 4-е изд., дополненное. — М.: Азбуковник, 1999.- 850 с.
5. Культурологический словарь //Режим доступа: <http://www.БиблиотекаРГИУ>
6. Уәлиханов Ш.Ш. Бес томдық шығармалар жинағы / Собрание сочинений в пяти томах 1961-1972. – Алматы: Ғылым, 1961. 777 б.
7. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 ISBN 5-89800-123-9, IX том
8. Батыс Қазақстан облысы. Энциклопедия. — Алматы: «Арыс» баспасы, 2002. ISBN 9965-607-02-8
9. Қазақстанда өлкетану жұмыстарының басталуы. Негізгі кезеңдері <http://www.uniface.kz/index.php?post=article&section=1&id=302>
10. Қазақстандағы өлкетану жұмыстарының қазіргі жай –күйі <http://www.uniface.kz/index.php?post=article&section=1&id=305>
11. «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы – Астана 2006-2011.
12. «Социокультурная система» - культурное наследие, совокупность культурных ценностей, а также общественные институты, посредством Крысин Л. П. Толковый словарь иноязычных слов. — М.: Русский язык, 1998. — 546 с.
13. Г.Қ. Шашаева Қазақстандағы мәдени мұра құндылықтарын жүйелеу және оларды білім беруде жетілдіру. Алматы: 2016. 117-147 б.
14. Мазбаев О., Асубаев Б., Токпанов Е. Туризм және өлкетану негіздері: Оқу құралы. – Астана: Фолиант, 2013.- 152 б.
15. Л.С. Нұрабаева Экологиялық білім беруде өлкетанудың алатын орны. <http://engime.org>
16. Ахметова С.Ш. Историческое краеведение в Казахстане. — Алма-Ата: Казахстан, — 157 с.
17. «Тарихи өлкетану» пәнінің оқу- әдістемелік кешені (ПОӘК) <http://melimde.com/tarihi-olketanu-penini-ou--edistemelik-kesheni-poek.html>
18. Жергілікті жерде өткізілетін өлкетану жұмыстарының маңызы <http://melimde.com/jergilikti-jerde-otkiziletin-olketanu-jmistarini-maizi.html>

19. Бекмағамбетов А.Ж. Оқушыларға патриоттық тәрбие беруді ұйымдастыру. Қарағанды: ҚарМУ баспасы. 2009.
20. Қамбар Атабаев «Қазақстан тарихының деректанулық негіздері» А., 2002 ж.
21. Бекмағамбетов А.Ж. Оқушыларға патриоттық тәрбие беруді ұйымдастыру: Оқу құралы. –Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2009. – 98 бет.
22. Словарь культуры XX века // Режим доступа: <http://www.БиблиотекаРГИУ.ги>
25. Современный словарь иностранных слов: Ок. 20000 слов. — 3-е изд., стер. — М.: Русский язык, 2000. - С. 325.
24. Веденеева Г. И. Феномен родного края и его ресурс в духовно-нравственном воспитании учащихся. Педагогика, № 8, 2013, с. 58–63.
25. Кристофер Д. Места, где обитает душа: Архитектура и среда как лечебное средство. Пер. с англ. В. Л. Глазычева. М.: Издательство «Ладыя», 2000, с. 30
26. Школьное краеведение как важный фактор патриотического воспитания. <http://mysl.kazgazeta.kz/?p=7363>
27. «Жалпы білім беру ұйымдарына арналған жалпы білім беретін пәндердің, таңдау курстарының және факультативтердің үлгілік оқу бағдарламаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2013 жылғы 3 сәуірдегі № 115 бұйрығына толықтырулар енгізу туралы <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600014605/history>
28. Орта мектепте «Өлкетану» курсының оқытудың әдістемелік негіздері. Әдістемелік құрал. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2013. – 43 б.
29. Барков А.С. «Вопросы географии». Сб. 40. М., Географгиз, 1957 г., С. 43.
- Жартыбаев А. Қарағанды өңірі топонимдерінің мағыналық және құрылымдық сипаттары. – Қарағанды, 1998.
30. Тілеуов Қ. Жер атаулары – ел тарихы. Тыл және еңбек ардагері.
31. Ақтөбе облысының топонимиялық кеңістігі (атаулардың пайда болуы). – Ақтөбе: Nobel, 2007. – 226 б.
32. Лысенко А.С. Географическое краеведение / А.С. Лысенко. Челябинск: ЮУКИ, 1969; Урал и Приуралье. – М.: Наука, 1968.
33. Негізгі орта білім беру деңгейінің жаңартылған мазмұндағы оқу бағдарламалары Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрі міндетін атқарушысының 25 қазандағы №545 бұйрығы
34. «Мәдениет туралы» 2006 жылғы 15 желтоқсандағы № 207-II Қазақстан Республикасының Заңы (05.05.2017 жылы берілген өзгерістер мен толықтырулар) http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30081960
35. Горбова М.А. Патриотическое воспитание средствами краеведения. М.: «Глобус», 2007. - С. 208, 211-214.

36. «Белсенді туризмде қауіпсіздікті және тамақтануды ұйымдастыру»
<http://malimetter.kz/belsendi-turizmde-kauipsizdikti-zhane-tamaktanudy-ujymdastyru/>

37. Ө.Шыныбекұлы. Б.А. Бейсетаева., Сейлбекова К.К., Ширманова Ж.Т. «Өлкетану» жалпы білім беретін мектептің 5, 6, 7-сынып оқушыларына арналған оқулық – Алматы: Алматы кітап баспасы, 2018. – 210 б.

«Есік» мемлекеттік тарихи-мәдени қорық-музейінің мектептермен бірігіп өткізетін «Өлке мақтанышы» жобасы.

Өткізілетін орны: «Есік» мемлекеттік тарихи-мәдени қорық-музейі

Деңгейі: жергілікті, аудандық, облыстық, Республикалық.

Өткізілетін уақыты: ақпан-мамыр, 2018 ж.

Көрме уақыты: 18 мамыр 2018

Тұжырымдама

Президент Н.Ә. Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты Мемлекеттік бағдарламасында ел дамуына зор үлес қосқан азаматтардың өздері мен олардың табысқа жету тарихына мән беріп, оларға ақпараттық қолдау жасап, танымал етудің жаңа мультимедиялық алаңын қалыптастыруға шақырды. Сондай-ақ бағдарлама негізінде 100 жаңа есімді анықтап, өскелең ұрпаққа дәріптеуді ұсынды. Осылайша «100 жаңа есім» жобасы қолға алынып, 2017 жылдың қорытындысы 1-желтоқсан – Тұңғыш Президент күнінің қарсаңында жасалды. Міне, осы уақыттан бастап Тәуелсіздік дәуірінде еліміздің көркеюіне үлес қосқан, ұлтымыздың алтын қорына еруге лайықты жерлестерімізді анықтап, оларды көпшілікке таныту жұмыстары жүргізіліп жатыр. Осы жобаның негізінде «Есік» мемлекеттік тарихи-мәдени қорық-музейі жергілікті тұрғындар мен студенттер және оқушылар арасында «Өлке мақтанышы» жобасын ұйымдастыруды ұйғарып отыр.

Өкінішке орай, жергілікті маңызды деп танылған тарихи нысандар мен өлке мақтанышына айналған тұлғалардың бәрін бірдей мемлекеттік ақша мен марка бетінен көре алмаймыз. Сондықтан жоба идеясы «жоқтан бар жасау», яғни қатысушыларға гипотетикалық (жорамалданған; болжаулық) жергілікті ақша мен марканың дизайнын әзірлеу ұсынылып отыр. Мұнда олар өз қалауынша ауыл, қала, аудан мақтанышына айналған тұлғалар мен нысандарды таңдай отырып, оларды жергілікті ақша немесе маркаға енгізе алады. Конкурстық негізде іріктелген жұмыстар «Есік» қорық-музейінің қорытынды көрмесінде көрермен назарына ұсынылады.

Бұл жобаны республикалық деңгейде де өткізуге болады. Әрбір музей мен жергілікті мектеп оқушылары өз аймағында тарихи және мәдени құндылыққа ие нысандарды және тұлғаларды анықтау ісін қолға алуларына болады. Нәтижесінде, қатысушылардың ұсынған жұмыстары мен материалдыры бойынша көрме өткізіп, үздік жұмыстарды «Есік» қорық-музейіне жібереді.

Көрме аясында әр аймақтан шыққан Тәуелсіздік жылдары еліміздің мақтанышына айналған азаматтарын көпшілік танып білуге мүмкіншілік туады. Жобаға ұсынылған жұмыстардың үздіктері анықталып, авторлары қорық-музейінің тарапынан дипломдармен және естелік сыйлықтармен марапатталады, сонымен қатар үздік жұмыстар баспасөз беттерінде жарық көреді. «Есік» қорық-музейі көрме барысында интернетсайт және әлеуметтік желілердегі парақшалары арқылы еліміздің барлық өңір қатысушыларының жұмыстарын көрсететін болады.

Жобаның мақсаты мен міндеттері:

Әлеуметтік:

1. Жергілікті тұрғындарды өз өлкесінің тарихы мен бүгіннің тұлғаларына деген қызығушылықтарын ояту, осы өлке тұлғаларының ерен еңбектерін дәріптеу, олардың ізгі істерін ұрпаққа насихаттау арқылы оған жастар назарын аударту және үлгі ету;

2. Өскелең ұрпақтың қоршаған ортаға деген қамқорлығын арттырып, облыс тарихында қандай тұлғаларды және қандай нысандарды ақша бетіне бейнелеуге (музей экспозициясына қоюға) болатыны жөнінде музей емес, тұрғындардың өздері шешім қабылдауларына мүмкіндік беру.

Әдістемелік:

1. Орта мектепте «Өлкетану» сабағының негізгі аймақтық құрамының аспектілерін оқытуға арналған әдістемелік бағдарламалары мен мұғалімдердің өлкетану жұмыстарын жетілдіруге көмектесу.

2. Қазіргі таңдағы өлкедегі нысандардың тарихи маңыздылығын сақтап қалып, ары қарай музейлендіруді қолға алу.

Жоба негіздемесі (тарихи деректер)

Бүкіл ел өздерінің көрнекті азаматтарын, соның ішінде әлемдік өркениетке өз үлестерін қосқан ғалымдары мен өнертапқыштарын мақтан тұтады. Оларды дәріптеу жұмыстарының проекциясының бір түрі – банкноттарда портреттерін бейнелеу. Мысалы, АҚШ-тың төлқұжатына айналған 100 долларда Бенжамин Франклин, ҚХРң юаньында Мао Цзэдун портреттері салынған.

Елімізде Тәуелсіздіктің алғашқы жылдары шығарылған 1 теңге мен 5 мың теңгеге дейінгі банкноттарында Көкшетау көріністері, Қожа Ахмет Яссауи кесенесінің бейнесі, Маңғыстаудан табылған тастағы таңбалар пайдаланылды. Көрнекті тұлғалардың қатарында – әлемнің екінші ұстазы Әбу Насыр әл-Фараби (1, 200, 500, 1000, 2000, 5000 тг.), сөз пірі – С.Аронұлы (3 тг.), Хан Абылай (100 тг.), ғалым Ш.Уалиханов (10 тг.) және тағы басқалары төл теңгеміздің бетіне (аверсіне) енген болатын.

Көрнекті тұлғаларды ақша бетіне енгізе отырып ұрпаққа өнеге көрсетумен қатар, тарих сахнасындағы нақтылы оқиғаны көрсетуге болады. Яғни, тұлға төңірегіндегі болған оқиға, қандайда бір жасалған саяси, қоғамдық әрекеттер сол заманның бетбейнесі ретінде қарастырылады. Себебі, көне заманнан жеткен ақшалар бізге тұтастай бір тарихи тұлғалардың портреттік галереясын, әртүрлі ескерткіштердің бейнелерін айшықтап, онда мифологиялық оқиғаларды, тұрмыстық көріністерді бейнеледі. Бейнелер мен жазулардағы идеялар мен ұғымдар, металл ақшада кездесетін атаулар мен күндер, оның неден жасалғанын және жасалу техникасы, метрология элементі ретіндегі салмағы – осының бәрі халықтардың экономикалық және саяси тарихын, олардың материалдық және рухани мәдениетін жанжақты зерттеу үшін өте құнды материал болып табылады. Демек, нумизматикалық жәдігерлерді дереккөзі ретінде қарастыра болсақ, этногенетикалық, этникалық, этномәдени, этносаяси және экономикалық үдерістерді зерттеуге негіз бола алады.

Адамзат баласының тарихында ең алғашқы ақша ретінде нақты тұрмыстық заттар (кетпен, балта) пайдаланылып, кейіннен тастардан (тас, ұлу қабыршағы), түсті металдардан жасалған түрлері (алтын, күміс, қола, мыс – динар, дирхем, фельс) саудасаттықта кеңінен қолданысқа енген. Металдан жасалған ақшалар негізінен дөңгелек пішінді, олардың бетінде билеушілердің портреті (бейнесін), аты-жөндері, соғылған сарайының аты және уақыты жазылған. Тіпті, Ежелгі Рим империясында Юнона атты әйел құдайының бейнесі соғылған ақша қолданыста болған. Ол да Рим империясындағы тарихи оқиғамен тікелей байланысты болып отыр.

Қазіргі уақытта да мемлекеттер металл ақшаны тарихи оқиғаларды, мәдени ескерткіштер мен бағдарламаларды, көрнекті қайраткерлерді есте қалдыру үшін, мерейтойлық күндерді, мәдениет және спорт саласындағы жетістіктерді атап өту үшін пайдалану жалғасуда. Ол елдің және тарихи дәуірдің өзіндік «өкілі» болып табылады.

Қазақстан Республикасы Ұлттық банкі 2004 жылдан бастап төл валютамыздың күніне орайластырып «Көшпенділер алтыны» атты сериясын шығаруды қолға алған болатын. Бұл күміс ақша (монета) дизайнында Қазақстан аумағындағы археологиялық қазбалар кезінде табылған көшпенділердің алтын бұйымдарының бейнелері пайдаланылған. Әрине, «Алтын адам» тақырыбы да бұл сериядан тыс қалған жоқ. Күміс теңгеде «Алтын адам» киіміндегі жапсырмалар мен белдік бұйым атрибуттары және мөрлі жүзігі бейнеленген. Монетаның нысаны он екі қырлы болып келеді. Монета үстінгі жағын алтындату технологиясымен дайындалған. Бұл сериясының монеталарының біршамасы «Есік» қорық-музей экспозициясынан орын алды.

Жобаның бір бағытын маркалардың дизайнін әзірлеуге арнауға болады. Себебі, мемлекет үшін ақшамен бірдей *бренд ретінде* қарастырылатын, ол – ұлттық марка (пошта маркасы). Еліміз дербес мемлекет болып, тұңғыш ұлттық маркаларды жасау кезінде ұлт мақтанышытары мен елдігімізді айқындайтын құнды жәдігерлерді бейнелеген. 1992 жылы Тәуелсіз Қазақстанның тұңғыш маркасына «Алтын адамның» жаңғыртпасы енді. 1996 жылы швед суретшісі *Анна Химмельстранд* елімізге келіп, Қазақстанның белгісіз әйелдерінің портреттерін ел маркасына енгізген екен. Жоба аясында ұйымдастырылатын көрме барысында *Анна Химмельстранд* ханымның еңбектерін ұсынуды жөн көріп отырмыз. Себебі, онда белгісіз қазақ қыздарының бейнесімен таныса аламыз. Бәлкім, керісінше онда таныс бейнелерді кездестіріп қалармыз?!. Жобаның бұл бағытын іске асырылуында Т.Қ. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы мен ҚазБСҚА, Есік гуманитарлық экономикалық колледжі студенттерін атсалысуға шақырамыз. Олар ақша немесе маркаға заманауи суретшілердің суреттерін енгізу арқылы, өз саласының мамандарын дәріптей алады (мысалы, швейцариялық банкнот қазіргі заманғы суретшіні бейнелейді).

Қазіргі таңда Тәуелсіз Қазақстанның көркейіп, өсуіне елеулі үлес қосқан, қосып та жүрген азаматтарымыз бен азаматшаларымыз аз емес. Солардың бірі де, бірегейі, археолог Бекмұханбет Нұрмұханбетов (Бекен ата) болған.

Қазақстанның Тәуелсіздігінің символына айналған «Алтын адамды» ашушы археологтың бірі, Еңбекшіқазақ ауданының құрметті азаматы.

Жоба аясында көпшілік археологтың өмір жолымен танысып, оның өмірлік қызметі туралы білу арқылы «Алтын адамның» ашылу тарихымен таныса алады. Ал мұның барлығы «Есік» қорық-музейінің экспозициясы және басылымдарымен танысу арқылы іске асырылмақ. Яғни, жергілікті мектеп орындарына Бекен ата жайында көшпелі дәрістер өткізу, ел тарихындағы еңбегін дәріптеу жұмыстарын жүргізу қарастырылып отыр. Жоба қатысушылары осындай ел үшін еңбек еткен тұлғалар есімін атап өтуге, жергілікті аумақтың мақтанышына айналған тарихы мен мәдениетін көрсететін орындарды табулары қажет болады.

Сонымен, қоғамда үлкен серпіліс туғызып, қызу іске асырылып жатқан Елбасымыздың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мемлекеттік бағдарламасының бір бағыты «Қазақстанның *киелі* жерлерінің географиясы» жобасы арқылы киелі жерлерді анықтау – бұл қоғамның рухани жаңғыруының факторы болып табылса, «Өлке мақтанышы» жобасы болашақ ұрпаққа нәр беретін рухани қазынасын қалыптастырып, тарихи-мәдени мұралардың топтастырылуының негізі бола алады.

«Өлке мақтанышы» жобасы екі бөліктен тұрады – *байқау* өткізу (материалдарды жинау мақсатында), *көрме* ұйымдастыру (ұсынылған жұмыстарды таныстыру мақсатында).

«Өлке мақтанышы» жобасын жүзеге асыру бірнеше кезеңнен тұрады:

Бірінші кезеңде: жобаны жариялау, дәрістер өткізу, түсіндіру жұмыстарын жүргізу – қаңтар-ақпан айлары.

Екінші кезең: жобаға қатысушыларды тіркеу және материалдарын, жұмыстарын (ұсыныстарын) қабылдау – ақпан-сәуір айлары.

Үшінші кезең: ұсыныстарды сараптау, қорытынды шығару, үздіктерді анықтау – сәуір айы.

Төртінші кезең: көрме дайындау және өткізу – мамыр айының 1–18 аралығы.

«Өлке мақтанышы» жобасына қатысу үшін таңдалатын нысандар мен тұлғалар:

1. Тарихи нысандар – сәулет өнер ескерткіштері, археологиялық ескерткіштер.

2. Табиғат ескерткіштері.

3. Табиғи ландшафтық аймақ.

4. Жергілікті естелік орындары.

5. Тәуелсіздік жылдардың тұлғалары.

Байқаудың шарттары.

Жобаға кез келген адам қатыса алады.

Қатысушылар байқау ұйымдастыру комитетіне:

– таңдалған тұлға немесе нысан бейнеленген жергілікті ақша немесе марка дизайнының фотосуретін немесе жобалау сызбасын (сурет техникасы (сурет, коллаж және т.б.) автордың қалауы бойынша қолданылады);

– таңдалған тұлға немесе объекті жөнінде қысқаша мәлімет. Мәлімет мыналарды қамтуы тиіс: а) нысанның қысқаша тарихы мен тарихи құндылығы, атауы; б) тұлғаның тегі, аты және әкесінің аты, қысқаша өмірбаяны мен жетістіктері, (басты критериясы – тұлғаның Тәуелсіздік жылдары елдің, өлкенің көркеюіне қосқан үлесті көрсету). Сонымен қатар, мұнда автордың жеке позициясы мен ойы, оның жұмысының негізгі мәнмағынасын ашатын авторлық пікірі көрсетілуі тиіс.

Жоба негізінде жүргізілетін тақырыптық дәрістер:

1. «Алтын адам» теңге бетінде («Есік» Мемлекеттік тарихи-мәдени қорық-музейінің экспозициясы) – т.ғ.к. Г.Ш. Файзуллина, А.Ж.Амаргазиева.

2. Тәуелсіз Қазақстанның тұңғыш почта маркасы – Джасыбаев Е.А. Амаргазиева А.Ж., Құрбанәлі Ж.

3. «Алтын адам» ашылу тарихы мен Тәуелсіздіктің символы А.Ж.Амаргазиева.

4. «Абыз ата» (Б.Нұрмұханбетов жөнінде) – Құрбанәлі Ж.

Мектеп оқушыларының музейден алған білімдерін нәтижесін тексеру, яғни топқа бөліп сұрақ-жауап қою арқылы жарыстырып өткізу.

Алматы қаласындағы мемориалдық музей жолнұсқаулығы

АЛАҒАЙ! АЛАҒАЙ!
МУЗЕЙДЕ ВАЛААҒАЙ!

ПУТЕШЕСТВИЕ
В СТРАНУ ВАЛАПАН!

Ғ. Мүсіреповтің әдеби-мемориалдық музей-үйі

Жолнұсқаулық

Ғабең әлеміне саяхат

11–13 жастағы балаларға арналған

Қымбатты Дос!

Ғабит Мүсіреповтің музейіне қош келдің! Жазушы 1968–1985 жылдары осы пәтерде тұрған. Мен — Елікпін. Мені жазушы Индонезия елінен алып келген. Осы үйде тұрғаным 49 жыл болады. Мен бүгін сенің экскурсоводың боламын. Карта-сызбада 7 аядама белгіленген. Әр аядамада сиқырлы алма бөліктері жасырылған. Тапсырмаларды орындау арқымы алма бөліктерін құрастырсаң, жазушының ұлы сөзін оқисың.

*Ғабе — Ғабит асімінің құрметпен аталуы.

Мына шартты белгілерді есіңде ұста!

<ul style="list-style-type: none"> Тапсырманы орында/Ойлап Есіңде сақта / Сен білесің бе? Ақпарат 	<ul style="list-style-type: none"> Тақыма / Ата-ананың сұра Басқа музейлерге қарап көр Мұхият қара
---	--

1. «Сен білесің бе?» аядамасы

Портретке назар аудар. Қалай ойлайсың, портреттегі бейнеден оның кім екенін, немен айналысатынын білуге бола ма?

_____

Портреттегі «көмекші затты» таптың ба?

_____

Портретте қазақтың ұлы жазушысы Ғабит Мүсірепов бейнеленген. Авторы — Бақытхан Мырзахметов.

Сұрақтарға жауап беріп, сиқырлы алма жемісінің бөліктерін құрастыруды баста.

2. Келесі аядама «Ойлаң, Тап!»

Денесі бар, сөзі жоқ, Аяғы жоқ жүреді. Күнді, түнді өлшейді, Екі тілді жүрегі Шешуін кім біледі?

_____

Қосымша дерек: Оның бірнеше түрлері болады: тұз, су, механикалық, қызыл, электронды, магниттік.

Бұл зат жазушыға 1962 жылғы сыйлыққа берілген. Ресейдегі Саратов деген қалада жасалған. Оси жерде тұрғанына 54 жыл болады.

Көптеген ақын-жазушылар, қоғам қайраткерлері, әнші-актерлар қонақта болып, осы ыдыс-аяқтардың ас ішкен.

Саматурын. Жазушының жары Хұсин ағай 1949 ж. сатып алған. Саяжайда демалған кездерінде пайдаланған.

Сен ишіді кіммен бірге ішкің келеді? Жолнұсқаулыққа жаз.

_____

ӘДЕБИ БӨЛІМ.

Ғабит Мүсірепов көп баламы отбасынан шыққан. Олар өзара тату болған. Әкесінің аты — Махмұд, анасының аты — Дина. Ағалары — Хамит, Сәбит. Інілері — Баязит, Әшім, Хажым. Қарындасы — Гулсім.

Төмендегі сөздердің орысша, ағылшынша аудармасын жаз.

Қазақша	Орысша	Ағылшынша
Әке		
Ана		
Аға		
Аға		
Қарындас		

3. «Еңбек етсең ерінбей» аядамасы.

Осы бөлімдегі экспозициядан жазушының өз қолынан шыққан қолөнер туындысын тап. Бірнеше түрі жасырылған.

(осы заттарды дұрыс тапсаң, сиқырлы алманың тағы бір бөлігіне ие боласың)

Жазушы «Қазақ солдаты», «Оянған өлке», «Ұлан», «Жат қолында» сиқырлы керемет туындылар жазған. Г. Мүсіреповтің сценарийі бойынша түсірілген ең атақты фильм — «Қыз Жібек». Сен ол фильмді көрдің бе? Фильмнің музыкасын жазған Нұрғиса Тілендиев.

Композитордың өмірі және шығармашылығы жайлы Нұрғиса Тілендиевтің музейінен біле аласың.

Қазақтың тұңғыш көркем фильмі «Аманжолдың» (1938) сценарийін Габит Мүсірепов Бейімбет Майшыммен бірге жазған.

ЖҮМЫС БӨЛІМЕСІ

4. «Жүректе жүретін сөз» аядамасы

«Когда человек несет в сердце своем слово, объединяющее мир, он везде найдёт людей, способных понять его». Осы сөз жазылған затты тауып, жазуды дауыстап оқы!

Қосымша дерек: Сен іздеген зат Г. Мүсіреповтің 70 жылдық тойында сыйла берілген. Қазіргі автоқаламдар болмаған кезде жазу үшін осы затты пайдаланған. Алманың төртінші бөлігін алуды ұмытпа!

5. «Суреттер сөйлейді» аядамасы.

Бұл жазушының сүйікті фотосуреті. Фотосуретке кімдер бейнеленген жаз. Өз анаңның суретін сал. Тапсырманы орындап, сиқырлы алманың бесінші бөлігіне ие бол.

_____

_____

_____

_____

Чехословак фото тілшісі Карел Гаектің «Черная Мадонна» атты фото-картинасы. Чикагода өткен фото-сурет көрмесінде алтын медаль ұтып алған. Габит Мүсірепов 1963 жылы Алжир елінен алып келген екен. Жазушыны бұл фотосурет неліктен қызықтырды? Себебі, оның шығармашылығында Ана тақдырыбы үлкен орын алады. Мысалы, «Ананың анасы», «Ақдима», «Ананың арашасы» эңгімелері мен «Ұлан» романы халық ықыласына бөленген.

Жұмыс үстеліндегі қолжазбаға назар аудар. Жазушы шығармаларын көбінесе қарындашпен жазған. Қарындаштарын ұдайы ұнтап отырған.

Сен қарындашпен хат жазып көрдің бе? Достарыңа шағын хат жазып көр.

_____

_____

_____

_____

Жазушы кітапханасында 2000-ға жуық кітап бар. Тек қазақ ақын-жазушыларының ғана емес, өзбек, қырғыз, ағылшын, француз классиктерінің де кітаптары сақталған. Бұл кітаптардың барлығын жазушы оқып шыққан. Кітапханасының жартысын туған ауылындағы мектепке сыйға тартқан.

6. «ҮАТТЫҚ МҰРА» аядамасы.

Осы бөлмеден қазақтың ұлттық музыкалық аспабын тап!
Әріптерді пайдаланып, аспаптың атын тап.

Ы А Д О Б М Р

Сен бұл аспапта ойнай аласың ба??

- ИӘ
 ЖОҚ

Осы музыкалық аспапты тағы қай музейлерден көрдің?

Габит ата бұл аспапта
ойнағанды ұнатқан.
Жазушыға 1972 ж.
сыңа берілген.

Егер бұл аспаптың
туралымен танысқың
келсе, «Ықылас атындағы
ұлт аспаптар музейіне»
баруыңа болады.
Сыңары алманың
соңғы бөлігін алып, сөзді
құрастыр.

6. «ҮАТТЫҚ МҰРА» аядамасы.

Осы бөлмеден қазақтың ұлттық музыкалық аспабын тап!
Әріптерді пайдаланып, аспаптың атын тап.

Ы А Д О Б М Р

Сен бұл аспапта ойнай аласың ба??

- ИӘ
 ЖОҚ

Осы музыкалық аспапты тағы қай музейлерден көрдің?

Габит ата бұл аспапта
ойнағанды ұнатқан.
Жазушыға 1972 ж.
сыңа берілген.

Егер бұл аспаптың
туралымен танысқың
келсе, «Ықылас атындағы
ұлт аспаптар музейіне»
баруыңа болады.
Сыңары алманың
соңғы бөлігін алып, сөзді
құрастыр.

ЖАУАПТАР:
1 нөмірге: Жазушы
2 нөмірге: Сыңа
3 нөмірге: Алма
4 нөмірге: Қола
5 нөмірге: Демір
6 нөмірге: Ағаш
7 нөмірге: Дөңгелек

Жолнұсқаулық Сорос-Қазақстан
қорының қаржылық демеуімен
дайындалды

Ғ. Мүсіреповтің әдеби-
мемориалдық музей-үйі
Қарасай батыр көшесі
(бұрынғы Виноградов көш.),
49, 25-пәтер. (М. Төлебаев
көшесінің қиылысында).
Тел. +7 (727) 272 33 08,
+7 (727) 272 59 12.
E-mail: muzey_sg@mail.ru

Алматы қаласы
музейлерінің
бірілестігі

- Алматы қаласы тарихының музейі Достық аспыралы, 44 +7 (727) 291 2316
- Ғ. Мүсіреповтің әдеби-мемориалдық музейі Қарасай батыр к-сі, 49, пәт. 25 +7 (727) 272 5912
- М. Өзгенов үйінің әдеби-ғылыми-мемориалдық музейі Төлебаев к-сі, 185 +7 (727) 261 2227
- А. А. Қоңов музейі Төлебаев к-сі, 11 +7 (727) 272 11 02 +7 (727) 261 42 69
- Ықылас атындағы ұлт аспаптар музейі Зенков к-сі, 24 +7 (727) 291 6316 +7 (727) 291 6317
- Н. Тәлемдиновтің мемориалдық музейі Қоңов к-сі, 96 +7 (727) 291 6341
- Ғылыми Ордастың Ғылымның тарихи музейі Құрманғалиев к-сі +7 (727) 272 8919
- Сырқат көздерінің алғашқы музейі/ Археология музейі/ Табиғат музейі Шенченко к-сі, 28. «Ғылыми Ордастың» 1-2 қабат +7 (727) 272 5745 +7 (727) 272 3896 +7 (727) 300 3228

«Есік» мемлекеттік тарихи-мәдени қорық-музейінде жүргізілетін бағдарламалық сабақтар.

Сабақтың жалпы тақырыбы: Өткен өмір – бүгінгі ұрпаққа тарих.

Мақсаты.

– Оқушыларға қосымша білім беру арқылы білім деңгейін арттыру. Отанға, еліне, жеріне деген сүйіспеншіліктерін қалыптастыру, атабабаларымыздан жеткен мұраларды дәріптеу және насихаттау, мәнін ұғындыру.

– Оқушыларға музейді толықтай таныстырып, музей қызметкерлерінің атқаратын жұмыстары, олардың алдына қойылған міндеттері мен мақсатын айтып түсіндіру және ісжүзінде көрсету.

– Музей аумағындағы қорғандардың қорғалуы, тарихи-мәдени ескерткіштерді сақтау, қорғау, дәріптеу жұмыстары жайлы түсінік беру.

Міндеттері:

- оқушылардың тарих пәнінен оқығандарын көзбен көрсетіп, қолмен ұстату, тарихи фактілер мен құбылыстарды талдапқорыту, тарихи оқиғалардың мақсаты мен мәнін анықтай білу, оның маңызын бағалай білу дағдыларын қалыптастыру;
- оқушыларды тарихи оқиғалар мен мәдениеттің ерекшеліктері мен салаларын, сондайақ тарихи оқиғаларға салыстырмалы талдау жасауға дағдыландыру, мәдени мұраларға деген қызығушылықтарын қалыптастыру;
- оқушылардың жас ерекшелігін ескере отырып, түрлі дереккөздерінен қажетті ақпараттарды іздестіру арқылы өзіндік жұмыспен айналысуына мүмкіндік беру.

Экскурсияның негізгі бағыттары:

- сақ, үйсін тайпаларының тарихы, мәдениеті және өмір сүрген жері, салт – дәстүр, нанымсенімдерімен таныстыру;
- сол ғасырдан жеткен құнды мұралар туралы мәлімет беру;
- «Алтын адам» жайлы нақты деректер мен зерттеулер жөнінде мәліметтер беру;
- Қазақстан археологиясы жайлы құнды деректер айту арқылы бізге жеткен тарихымызды болашақ ұрпақтарға жеткізу болып табылады.

Қолданылатын әдістәсілдер: экскурсия және дәріс өткізу, интерактивті ойын ұйымдастыру, қорғандарға бару және т.б.

Қорытынды: оқушыларға мектеп бағдарламасынан тыс тарихымыздан қосымша ақпараттар беру арқылы білімдерін толықтыру, жетілдіру, сондайақ музей ісі мен оның қызметі жөнінде мектеп пен музей арасындағы байланысты шыңдау, ұштастыру болып табылады.

Төмендегі кестеде музейде өткізілетін сабақтың тақырыптары ұсынылған
4-кесте – Музейде өткізілетін сабақтардың тақырыптары

№	Тақырыптың атауы	Қатысушы саны	Өткізілетін орны	Уақыты	Өткізетін маман
1	Сақ үйсін мәдениетіне саяхат	1020 оқушы	1 зал	қыркүйек	
2	«Алтын адам» тарихы	1020 оқушы	2 зал	қазан	
3	«Абыз ата»	1020 оқушы	Б.Нұрмұханбетовтың мемориалды кабинеті	қараша	
4	Музей «Есікті» ашады	1020 оқушы	3 зал	желтоқсан	
5	Экскурсовод мамандығының қыры мен сыры	1020 оқушы	4 зал	қаңтар	
6	Жас археологтар	1020 оқушы	фойе	ақпан	
7	Қорғандар сыр шертеді	1020 оқушы	3 зал және қорғандар	наурыз	
8	«Петроглифтер»	1020 оқушы	қазақ үй	сәуір	
9	Музей мен мектеп Қорытынды сабақ	1020 оқушы	музейде	мамыр	

1-сабақ. Тақырыбы: Сақ-үйсін мәдениетіне саяхат

Мақсаты:

- мектеп бағдарламасы бойынша Қазақстан тарихында өткен сақ, үйсін тайпалары туралы алған білімдерін музейде толықтыру, қосымша мәліметтер мен ақпарат беру. Сақ-үйсіндер туралы деректер, мекен еткен жерлері, табылған жерлері және олардан жеткен құнды бұйымдары, олардың тұрмыс тіршілігімен таныстыру. Тарих қойнауына кеткен рухани және заттай мәдениетіміздің негізінде білім беру;

- сақ-үйсіндер туралы толық мәлімет беріп, тарихтың қаншалықты керек екенін түсіндіру;

- оқушылардың патриоттық сезімдерін ояту, тарихи ескерткіштер мен құнды мұраларды қорғау, сақтау, зерттеу болып табылады.

Қолданылатын әдіс-тәсілдер: экскурсия, сұрақ-жауаптар, ойын, түсіндіру, әңгімелеу және т.б.

Қолданылатын ақпараттық құралдар: электронды карта, сенсорлық ақпараттық киоск, виртуалды музей, археологиялық карта және т.б.

Қош келдіңіздер! Балалар біздің музейдің құрылу тарихи 1969-1970 жылдардағы «Алтын адамның» табылу тарихымен тікелей байланысты. Қазақстан аумағында ерте темір дәуірінде өмір сүрген, аты әлемге әйгілі елдің бірі – сақтар болған. Археологиялық зерттеулер мен жазба деректерге қарағанда б.з.б. VII–IV ғғ. сақ тайпалары Орта Азия және Қазақстан жерлерін мекендеген. Парсы жазба деректері бойынша, Орта Азия мен Қазақстан территориясында мекендейтін көшпелі тайпаларды жалпы «Сақтар» деп атаса, ал гректің атақты тарихшысы Геродот сақтарды «Азиялық скифтер» деп атаған. Дегенмен, сақтар өздерін қалай атағанынан бейхабармыз. Парсы жазба деректері бойынша сақ негізгі 3 топқа бөлінген:

1. Тиграхауда сақтары – шошақ бөрік кигендер.
2. Хаомаварга сақтары – хаома сусынын дайындаушылар.
3. Парадарайя сақтары – теңіздің аржағын мекендеушілер

Ал Геродот өзінің «Тарих» кітабында 2 негізгі топтарын жазады: Сақортокаривант және сақамюргилер деп атады. Археолог Кемал Ақышевтың болжамы бойынша Тиграхауда сақтары Ташкент, Солтүстік Қырғызстан, Оңтүстік Қазақстан, яғни Жетісу аймақтарын мекен еткен дейді.

Археологиялық электронды картаны түсіндіру. Сақ-үйсін тайпаларына толықтай тоқталу.

Сақ-үйсін мәдениетіне саяхат, экскурсия соңында қойылатын сұрақтар:

1. Сақ дегеніміз кім?
2. Біздің заманымызға дейінгі өмір сүрген кезеңдері?
3. Ғалымдар сақтарды неше топқа бөлді?
4. Сақтар қандай шаруашылықпен айналысты?
5. Қандай егіншілік құралдарын пайдаланды?
6. Сақтар қандай бас киім киген?

2-сабақ

Тақырыбы: «Алтын адамның» ашылу тарихы және оның Тәуелсіздік символына айналуы.

Жоспары. «Алтын адам» жайлы толық ақпарат беру. 1969-1970 жылдары «Есік» қаласында жүргізілген арнайы археологиялық экспедициясының нәтижесінде табылған сақ ханзадасы «Алтын адам». Ханзада толық киіндіріліп, қаружарақ таққан күйінде жерленген. «Алтын адамның» басына биік былғарыдан жасалған тәж кигізілген. Бас киім 150-ге жуық әшекей заттармен безендірілген. Биік, шошақтау, ұзындығы 70 см. шамасындағы бас киімі тоғалардың орналасуына байланысты үш бөліктен тұрады: көк әлемі, жер әлемі, жер асты әлемі. Арқардың алтын мүсіншесі бас киімнің ең ұшында орналасқан. Ол таудың мәңгілік қармұз басқан шыңқұздарын мекендеуші жануар, тәңірге бір табан жақын, кіршіксіз деп есептелген. Әсемдікті көрсетіп тұрған жанжағындағы төрт жебе, әлемнің төрт жағын бейнелейді. Олар сабы жіңішке алтын лентамен спираль сияқтандырып оралған және жоғары жағы жапырақ тәрізденіп, ортасы қуыс болып келген. Сақ тайпаларының мифологиялық бейнелерінің бірі – жылқы болып есептелген. Бас киімде бірбіріне қараған екі жылқы бейнесі кездеседі. Ол кәдімгі мініс жануары, екі дүниені жалғастырушы жылқы деп санаған.

Бірінші залдағы «Алтын адамды» толықтай сипаттап, екінші залдағы жәдігерлермен таныстыру.

«Алтын адам» дәрісінің соңында қойылатын тестік сұрақтар:

1. «Алтын адамның» бас киімінің ұзындығы?
  - 90 см;
  - 50 см;
  - 65 см.
2. «Алтын адамның» қасында тағы қандай заттар жерленген?
  - Жылқылар;
  - Ыдыс-аяқтар;

- Кітаптар.

3. Күміс тостағанның бетінде неше жазу болған?

- 32;

- 12;

- 26.

4. «Алтын адамның» неше жаңғыртпасы бар?

- 4;

- 5,

- 3.

5. Киімінде қанша алтын тоғалар болған?

- 8500;

- 4000,

- 3200.

3-сабақ.

Сабақ тақырыбы: «Абыз ата».

Өтетін орны: Б.Нұрмұханбетовтің мемориалдық кабинеті.

Жоспары: «Есік» мемлекеттік тарихи-мәдени қорық-музейінің білікті маманы, археолог «Алтын адамды» алғаш ашушылардың бірі, сақ бабаларымыздың мәдени мұрасының шырақшысы Б.Нұрмұханбетовтің (Бекен ата) бейнесін жадымыздан өшірмей, ата туралы ел арасындағы естеліктер мен әңгімелер туралы, оның өмір жолы мен еңбегін, тарихтағы алар орнын насихаттау мақсатында «Абыз ата» атты шағын өлкетану сабағын ұйымдастыру.

Мақсаты: Бекен атаның өмірі туралы толық мәлімет бере отырып, жас ұрпақтарға ата өмірінен үлгі алу, адамгершілік пен ізгіліктің мәнін ұғындыру.

Міндеттері:

- Археолог Бекмұхамбет Нұрмұхамбетовтың өмір жолы, Тәуелсіз елдің мақтанышы болған «Алтын адамды» дәріптей отырып, жас ұрпақты отан сүйгіштікке баулу, өз тарихына деген қызығушылығын арттыру.

- Археолог Бекмұхамбет Нұрмұхамбетовтың жайсаң мінезі мен адами қасиеттерін насихаттау арқылы өскелең ұрпақтар бойына ұлы тұлғаның бойындағы адамгершілігімен пен көркем мінез сіңіру.

- Бекен атаның фотосуреттерінен слайд жасау арқылы өнегелі өмірін көрсету арқылы тұлғаның бейнесін мәңгі жадында қалдыруға ықпал ету.

Әдістері: сұрақ-жауаптар, слайд шоу, музейдің архив құжаттарына талдау жасау, белсенді парақшаларын толтыру.

Сұрақтар:

1. «Алтын адамды» алғаш рет қабірден ашып, қазып алған кім?

2. Сіз Бекен ата туралы не білесіз?

3. Бекен атаны алғаш көргенде алған әсерің қалай болды?

Үйге тапсырма: Бекен ата туралы эссе жазу.

4-сабақ.

Тақырыбы: Музей ЕСІКті ашады

Мақсаты:

1) қорық-музейге саяхат жасай отырып, жасөспірімдерге өзінің тұрып жатқан өлкесінің тарихымен таныстыру, өз еліне деген құрметтің арттыру, отан сүйгіштікке баулу;

2) өз өлкеміз – «Есік» қаласының тарихымен, мәдениетімен таныстыру. Осы қалада мекен еткен ежелгі Сақ тайпаларының мәдениеті мен тарихы жайлы ақпарат беру;

3) «Есік» сөзінің мағынасына, шығу тарихына үңілу.

Әдіс-тәсілдері: дәріс жүргізу, интерактивті ойындар өткізу, шығарма жазу.

«Музей ЕСІКті ашады» тақырыбы жөнінде мәлімет беру.

Әрбір жанға өзінің отбасы, туғантуыстары, жолдастары ыстық болса, Отан да адам баласына солай ыстық. «Отан» десе адамның жүрегі езіліп, жүрекке жылу беріліп тұрады. Өз отаныңды сүю, өзінің тұрып жатқан мекенінді құрметтеп, оның тарихын білу біз үшін міндет екенін ұмытпайық. Біздің мақсатымыз әр адам өз мекені жайлы біліп таныса, өз мекенінде тұрып жатқан орны мен адамдарына деген құрмет көрсете алса, бұлда бір жетістік емес пе! «Есік» сөзінің мағынасы өте кең.

1-тапсырма. Астындағы «Есік» сөзі құрамдас мақалмәтелді аяқтаңыздар!

1. Есік ашса – ..... көрінер.
2. .... көргенді алма, бесік көргенді ал.
3. .... кіріп төр менікі деме.
4. Еріншекке .... те асу көрінер.
5. .... баққанша, нәсіп бақ
6. Көңілмен ашқан есікті ..... жаппа.
7. Әкесіз бала панасыз,
Құлыпсыз ..... панасыз.

2-тапсырма.

Сурет салу тапсырмасы. Түрлітүсті қарындаштардың көмегімен әрқайсысымыз өз үйіміздегі есіктің суретін саламыз.

5-сабақ.

Тақырыбы: Экскурсовод мамандығының қыры мен сыры.

Қазіргі таңда музей саласы адам құндылықтарын дамытушы орын ретінде қарастырылады. Музей – өткен уақытпен жүздесе отырып, бүгінгі өмірге тарих парасатымен қарайтын орын, уақытша немесе науқандық дүние емес, ол ғасырларға есептеліп салынатын мәдени орталық. Музей бұл – терең біліктілікке жол аша отырып, ұрпақ бойына ауқымды білім беретін, жасына қарамай адам болмысын оның патриоттық сезімін, адамның рухани және мәдени құндылықтарын өткен тарихпен, шығармашылық өнермен байланыстыртын бірден-бір мәдени орын. Ендеше, музей экскурсоводтарына адамзаттың ешқашан өшпейтін, өлмейтін асыл қазынасын – материалдық және рухани құндылықтарын сақтау, қорғау және көпшілікке таныстыру қызметі жүктелген. Сондықтан да, музей қызметкерлерінің басты негізгі міндеттерін атқаруда және халық аманатын өтеуде ар-намысына, әдебіне қойылатын талаптар да зор екендігін айта кеткен жөн. Ал, сіздер, балалар, болашақта мықты бір маман иесі боласыздар, сондықтан да қазірден бастап, сол таңдаған

мамандыққа деген қызығушылығы мен пен бағытбағдарын қалыптастыру беру керек, музей экскурсоводы деген ол музейдің айнасы, музейге келген қонақты бірінші қарсы алушы, яғни алғаш көргеннен бастап адамға әсер қалдыратын қызметкер, болғандықтан экскурсовод жанжақты дайындалған, білімі терең, сыпайы, жақсы қарымқатынас жасай білетін білікті де білімді маман болуы қажет. Мына сұрақтар негізінде жеке пікірлерін жаздырту:

1. Экскурсовод деген кім?

2. Сен болашақта кім болғың келеді? Неге?

3. Музейде тағы қандай мамандықтар қызмет атқарады?

4. Экскурсовод болу үшін тағы қандай қасиеттері болуы керек деп ойлайсың?

6-сабақ

Тақырыбы: Жас археологтар.

Археология ғылымының ежелгі дәуір мен орта ғасырдағы адамзат қоғамы дамуының заңдылықтары мен негізгі кезеңдерін зерттейтін саласы. Археолог болу сабырлық пен шыдамдылықты, ұқыптылық пен зеректікті талап ететін мамандық. Дегенмен қызығы мол, тарих қатпарларының сырын ашатын, құнды деректерді табатын, атабабамыздан қалған бағалы жәдігерлерді паш ететін ғажап мамандық екенін өскелең ұрпақтың санасына сіңіріп, қызығушылықтарын оятуды мақсат тұтып, сабақты тәжірибе жүзінде өткізу.

7-сабақ.

Тақырыбы: Қорғандар сыр шертеді.

Жоспары. «Есік» қорық-музейі жүргізген қазба жұмысының нәтижесіне арналады. 2015 жылы жүргізілген археологиялық қазба жұмыстарының нәтижесінде Өрнек ауылының маңынан малтастардан қаланған қорғандар табылды. Бұл қорғандар ерте темір дәуірі, шамамен біздің заманымыздан бұрынғы V–IV ғғ мерзімделеді. Өрнек қорғандарының ашылу тарихына келер болсақ: 2015 жылы Өрнек ауылының тұрғынының мәлімдеуінше, өздеріне жақын жердегі қорғанда қыш бұйымдардың сынықтары жер бетіне шығып қалған. Айтылған нысанға музей қызметкері археолог Т.Тулегенов келіп қорғанның таяу уақытта тоналғанын анықтайды. Себебі табылған қыш ыдыстар қаптың ішіне салынған екен. Ең өкініштісі автожол дәл қорғандардың үстінен жүргізілген. Қазба жұмыстары кезіндегі табылған құнды жәдігерлерді оқушыларға баяндай отырып, сол қазба жұмыстары жүргізілген қорғандарға оқушыларды апарып өз көздерімен таныстыру.

8-сабақ.

Тақырыбы: Петроглиф дегеніміз не?

Петроглиф – латынның «петро» – тас және гректің «глиф» – жазуы деген сөзінен құралған термин. Яғни, жартастағы жазулар немесе жартас суреттері деген ұғым.

Петроглифтер – адамзат тарихынан мол мағлұмат беретін дерек көздерінің бірі. Қазақ даласы Евразия континентіндегі жартас суреттері жиынтық орындарының көптігі жөнінен алдыңғы орындардың бірінде болса Жетісу өңірі петроглифтердің негізгі шоғырланған аймағы.

Жетісу жеріндегі петроглифтерді алғашқылардың бірі болып ХІХ ғасырдың екінші жартысында Ш.Уәлиханов, Н.Н. Пантусов сынды ғалымдар өз еңбектерінде көрсетті. Содан кейінгі кезеңдерде зерттеу объектісіне айналған петроглифтерге Құлжабасы, Қаракыр, Баянжүрек, Ешкіөлмес және т.б. жатады. Әрине, бүгінде әлі де болса зерттеліп, ғылыми айналымға еңбеген петроглифтер саны аз емес.

Бұл сабақ оқушылардың мектеп бағдарламасы бойынша тасқа салынған таңбалар жайында алған мағлұматтарын пысықтауға және тереңдетуге бағытталған. Музей сабағы көрнекі материалдар, электронды таныстырылымдар, бейнефильмдерді пайдалану арқылы жүргізіледі. Сонымен қатар, «Есік» қорық-музейінің 2017 жыл «Жетісу сақтарының мифологиясы мен идеологиясы» – ғылымиқолданбалы жобасының аясында жаңа ашылған петроглифтерге тоқталып, барлаузерттеу жұмыстарының қалай жүзеге асуы жайында сөз қозғалып, жас буынға әдістәсілдері көрсетілді (фотофиксация, GPSкоординат, эстампаж).

Петроглифтер мифологиямен тығыз байланысты. Мифологиялық және идеологиялық көзқарастарды қайта қалпына келтіру үшін жартас суреттерін дерекөз ретінде зерттеу, олардың мәнін талдау және түсіндіру арқылы ашу, ежелгі тұрғындардың руханидүнетанымдық құндылықтар жүйесінің жалпы даму заңдылықтарын анықтау маңызды болып табылады. Әр дәуірдің петроглифтерінде өзіндік ерекшеліктері бар. Сонымен қатар, сабақ барысында тасқа салынған таңбалардың Қазақстан территориясының қай аймақтарында таралғаны, мәнмағынасы түсіндіріліп, дүниетаным мен идеология және мифологиямен байланысын және тас бетіндегі суреттер көркем өнердің алғашқы таңғажайып нұсқалары ретінде қарастыру.

Петроглифтермен интерактивті ойындар өткізу. Петроглифтердегі сюжеттер бойынша әңгіме, ертегілер құрастыру.

9-сабақ

Тақырыбы: Музей мен мектеп.

Қорытынды сабақ. Музей мен мектеп арасындағы байланыс, топқа бөліп оқушыларды сұрақ-жауап ретінде өткізу.

Мазмұны

Кіріспе	3
1 Өлкетану. Әлеуметтік-мәдени феномен	5
2 Жалпы білім беретін мектептердің 5-7 сыныптарында «Өлкетану»: мәдени-генетикалық кодтың негізі» пәнін оқытудың ерекшеліктері:	37
3. Мәдени мекемелерде өлкетану сабақтарын ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдамалар	75
Қорытынды	122
Пайдаланылған әдебиеттер тізімі	123
Қосымша	126

ВВЕДЕНИЕ

На современном этапе развития казахстанского общества, в условиях модернизации общественного сознания, представляется особо важным сохранение собственного национального кода, своей культуры и национальной идентичности. Именно на это нацелена программная статья Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» / «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания».

В программной статье Главы государства определены стратегические установки и новые задачи на основе таких принципов, как «национальный код, конкурентоспособность, прагматизм, сохранение национальной идентичности, культ знания, эволюционное развитие, открытость сознания. На протяжении многих столетий наши предки сохранили экологически правильный уклад жизни, сохраняя уникальную среду обитания, плодородие земли, очень прагматично и экономно расходуя ее природные ресурсы. Чрезвычайно важно точное знание своих национальных и личных ресурсов, их экономное расходование, умение планировать свое будущее» (см.: «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания»).

Современность привнесла свои коррективы в развитие социокультурной жизнедеятельности человечества, которая обусловлена фактором мировой глобализации, связанной с унификацией, ускорением времени, модернизацией, промышленными революциями, развитием технологий, характеризующимися внешними и внутренними противоречиями и вызовами, которые влияют на современные нации, государства, все политические, социальные и культурные сообщества. Современный Казахстан также живет в условиях процессов мировой глобализации, сложных геополитических сдвигов и новых вызовов, быстрых экономических и технологических изменений.

Краеведение Казахстана – всестороннее и планомерное изучение нашей страны, его истории, природы, культуры и быта населения. Познав и изучив историю и природу края, необходимо целенаправленно и конкретно осуществлять мероприятия по охране исторических и культурных памятников, флоры и фауны, природных ресурсов.

Краеведение – это изучение прошлого и настоящего определенной местности, научная и научно-популяризаторская деятельность, основывающаяся на методе познания от частного к общему, выявления общего и особенного, опирающаяся на различные научно-исследовательские методы и междисциплинарные связи.

В условиях обновления содержания образования, а также в связи с новым курсом лидера нации на духовную модернизацию, меняются и подходы к изучению краеведения: расширение и углубление знаний о родном крае и всего Казахстана, внедрение курса «Өлжетану» в предметные области, использование местных аспектов в обучении и воспитании учащихся, перенос образовательного процесса в музеи, сакральные места, проведение экскурсий, совершенствование внеурочной деятельности в школе. Все это требует разработки соответствующей методологии.

Целью настоящей работы является разработка методических рекомендаций по ведению предмета «Өлкетану»: основа культурно-генетического кода» (уроки краеведения в учреждениях культуры) (5-7 классы).

Задачи:

1. Изучение краеведения как социокультурного феномена.
2. Исследование особенностей ведения курса «Өлкетану» как основы культурно-генетического кода» в 5-7 классах общеобразовательной школы.
3. Разработка методических рекомендаций по организации уроков краеведения в учреждениях культуры.

1. Краеведение. Социокультурный феномен

Президент Республики Казахстан Н.А.Назарбаев в своей программной статье "Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания" сказал: «Вся земля и луга родной земли, горы и реки рассказывают нам об истории. Есть так много легенд и рассказов об именах каждой земли. У людей каждой страны есть только один ребенок, который простужен в холоде, жаркий в жару и память которого помнят люди. Все это должно быть изучено подрастающим поколением» [1].

Глава государства подчеркнул важность проведения масштабных региональных исследований в области образования, объясняющих значение программы Туған Жер, сфокусировав внимание на преподавании истории родной земли в средней школе.

Знание истории начинается, прежде всего, с познания своего родного края, которое неразрывно связано с историей страны и родным языком народа, живущего в определенном крае.

В изучении истории родного края каждый человек должен знать, прежде всего, историко-географическое положение родного края, занимаемую территорию и природные условия. Ведь в каждом районе и в разных уголках нашей Родины много исторических памятников.

Изучение определенной части страны, области, района, города, деревни местным населением, для которого эта территория считается родным краем, называется краеведением. Административный район, город, поселок составляют малую территорию, а область или небольшая по площади республика это родной край.

Сегодня краеведение является прежде всего объектом философских, исторических, культурологических, социологических, лингвистических исследований. Неповторимость и уникальность краеведения, его специфика заключается в инициативной и разноплановой деятельности отдельных личностей во времени и в пространстве отечественной истории, что является исходной точкой в его формировании и развитии как социокультурного феномена. Это явление и процесс, осуществляемый между субъектами социокультурной деятельности, объектом и целью которых является воспроизведение истории края, села, жизни людей, сбор и сохранность историко-культурного наследия, создание различных культурных программ.

Следовательно, для современного краеведения необходима опора на наследие краеведов далёкого и недавнего прошлого, что обеспечит преемственность духовных и культурных традиций.

Краеведение – форма научной и общественной деятельности, к которой причастны не только ученые-специалисты, но и местные знатоки и старожилы. К плеяде казахстанских краеведов можно отнести таких видных деятелей данной отрасли, как Муса Шорманов, Шокан Уалиханов, Салих Бабаджанов, Григорий Потанин, Машхур-Жусуп Купеев, Аубакир Диваев, Николай Коншин, Николай Катанов, Евгений Михаэлис, Алихан Букейханов, Алексей Белослюдов, Александр Чулошников, Мухамеджан Тынышбаев, Ахмет

Байтұрсынов, Халел Досмухамедов, Каныш Сатпаев, Алькей Маргулан, Федор Фиельструп, Ермахан Бекмаханов, Александр Затаевич, Альвин Бимбоэс, Жагда Бабалыков, Озбекали Жанибеков, Максим Зверев, Николай Ивлев, Владимир Проскурин, Акселеу Сейдимбек, Касым Таукенов и др.

Большой вклад в развитие краеведения внесла деятельность казахов, принимавших участие в научных экспедициях в качестве проводников и переводчиков. Они, по сути, были и краеведами, знатоками местной жизни, особенностей природы и культуры своего края. Именно такими краеведами были Утемгали Атаниязов, Юсупали Удеров, Джумагали Бекмембетов, сопровождавшие экспедицию А. Н. Харузина в Букеевской Орде в 1887-1888 гг. В результате этой экспедиции появилась широко известная работа ее руководителя «Киргизы Букеевской Орды».

В первые годы советской власти государственное регулирование научно-исследовательских работ осуществлялось Революционным комитетом по управлению Казахским краем, позже эти вопросы перешли в ведение Наркомата просвещения Казахской Автономной Республики. Группа краеведов, имевших опыт работы в Оренбургском отделе Русского Географического Общества, в 1919 г. организовала при историко-статистическом отделе штаба Казахского военного комиссариата историческую, этнографическую и естественно-географическую секции, несколько позже к ним прибавилась археологическая. Накопленный опыт и увеличившиеся масштабы научных поисков привели к созданию в 1922 году в г. Оренбурге Общества изучения Киргизского (Казахского) края (далее-Общество). Через некоторое время открылись филиалы в Кокчетаве, Акмолинске, Актюбинске, Талды-Кургане, Каракалпакии. Среди членов Общества были государственные деятели: А. Байтұрсынов (в 1922 г. – почетный председатель), С. Садвокасов, Х. Нурмухамедов, А. Джангильдин и др.

20-е гг. прошлого столетия характеризуются в исторической литературе как "золотое десятилетие" краеведения, основывавшееся на массовом научно-культурном движении. Общественные организации поддерживали между собой творческие связи. Казахские исследователи истории своего народа помогали в работе русскоязычным краеведам, консультировали их по вопросам национальной культуры, традиций, особенностей быта и т.п.

За 21 год своего существования Общество достигло значительных успехов в накоплении, систематизации и пропаганде краеведческих знаний о Казахстанском крае, способствовало созданию филиалов в областных центрах, городах. Это значительно активизировало краеведческое движение в республике, действовавшее в основном на общественных началах. Оно стало одним из центров распространения культуры. Большой вклад в его развитие внес Ураз Джандосов – председатель правления Общества изучения Казахстана в 1927–1931 гг., одновременно заведующий отделом Казкрайкома ВКП (б), нарком просвещения республики. В своей статье краевой газеты отмечал: "За время своего существования Обществом изданы 8 томов своих трудов в общей сложности в 170 печатных листов. В портфеле редколлегии имеется более 100

рукописных научных трудов". Благодаря деятельности Общества были опубликованы научные труды М. Дулатова, А. Рязанова, М. Тынышпаева,

А. Чулошникова. Международное признание получила книга А. В. Затаевича "100 песен казахского народа», изданная в 1925 г. при активном содействии Общества. Позже было выпущено два издания методического характера – "Памятка краеведа на 1937 год" и "Спутник краеведа" в 1941 г. Члены Общества на местах читали лекции, доклады, создавали библиотеки, историко-краеведческие музеи, собирали экспонаты, охраняли памятники старины и искусства.

Руководство краеведческой работой было возложено с 1948 года на Академию наук Казахской ССР, при которой была создана Комиссия содействия краеведению. В областях соответственно – Бюро содействия. К декабрю 1949 – январю 1950 гг. были организованы Карагандинское, Павлодарское и Семипалатинское бюро. Судя по архивным документам, в республике на 1948 г. действовало 139 краеведов-любителей. Впоследствии в Казахстане был создан ряд организаций, взявших на себя функции добровольных краеведческих обществ – это научно-исследовательские институты, заповедники и др.

При Академии наук КазССР с 1952 г. действовало Географическое общество, которое находилось в г. Алма-Ате, а отделы - в Западно-Казахстанской, Северо-Казахстанской и Целиноградской областях. Целью их деятельности были координация и изучение географических исследований и проблем. В целях привлечения школьников к изучению родного края и его истории с 1973 г. действовала Всесоюзная туристская экспедиция "Моя Родина – СССР". В ее рамках в Казахстане было создано 36,1 тыс. экспедиционных отрядов, в составе которых принимало участие около 0,6 млн. школьников. Свыше 84 тыс. учащихся являлись членами туристско-краеведческих кружков. На базе собранного материала было открыто 555 школьных музеев. Краеведение стало играть вспомогательную роль в работе различного рода научных учреждений. Вместе с тем, накопленный ценный опыт в деле подготовки краеведческих кадров способствовал увеличению численности государственных учреждений – архивов, библиотек, музеев, имеющих прямое отношение к краеведению. Учебные заведения использовали возможности местных музеев в подготовке будущих учителей к краеведческой деятельности. В качестве альтернативы Обществу по изучению Казахского края появились Общества охраны памятников истории и культуры.

На современном этапе музеи, архивы, библиотеки и учебные центры сохранили преемственность и вносят огромный вклад в развитие краеведческого движения, выполняя одну из важных задач – формирование гражданской ответственности, казахстанского патриотизма, любви и уважения к историческому прошлому своего Отечества.

Если в 1913 г. в Казахстане имелось всего 3 краеведческих музея: Оренбургский, Семипалатинский и Джетысуйский, в 1927 г. действовало уже 9 музеев, 6 научных обществ, 5 заповедников, 5 научных библиотек, книжная палата и 2 книгохранилища, то на сегодняшний день каждая область

Казахстана имеет свои музеи, библиотеки, центры и фонды по изучению края.

Результаты краеведческих исследований – объект конкурсов, проводимых в основном для молодежи с целью профессиональной ориентации; результаты краеведческих исследований представляются в художественной форме, дают сюжеты для документальных сериалов, телевизионных программ, являющихся самостоятельным направлением в кинематографе.

Со дня установления независимости Республики Казахстан уделяется огромное внимание защите памятников истории и культуры. Так, 2 июля 1992 года был принят Закон Республики Казахстан «Об охране и использовании объектов историко-культурного наследия, где были определены цели, задачи и правовые основы в области охраны и использования объектов историко-культурного наследия.

За годы независимости в нашей стране был проведен полный учет памятников. По итогам этих работ были составлены государственные списки памятников истории и культуры, в том числе 218 объектов национального значения и 11 500 местных объектов. Самым важным проектом является реконструкция Мавзолея Султана Бейбара в Дамаске. Этот комплекс, построенный в Бейруте в 1266 году, состоит из школы, музея и мавзолея. Во время работы были отреставрированы все стены и архитектурные формы комплекса, было восстановлено более 200 тысяч редких книг.

Без модернизации национальной стратегии воспроизводства наследия и без объединения его с программой развития общества мы не сможем по мировым стандартам модернизировать туристическую инфраструктуру, которую составляют наши главные музеи, мавзолеи, архитектурные, исторические и природные заповедники. [2]

С 2004 года по инициативе Президента страны была запущена государственная программа «Культурное наследие», которая направлена в первую очередь:

- на развитие и укрепление национального самосознания казахов через богатое культурное наследие народа;
- на создание всемирного богатого духовного сокровища;
- на создание национальной системы исследований культурного наследия, включая историю, философию, этнографию, язык, литературу, искусство, музыку.

Государственная программа внедряется поэтапно на 2004-2006 годы, 2007-2008 годы, 2009-2011 годы и последующие двадцать лет. Эта долгосрочная программа реализуется в целях систематизации, сохранения и восстановления памятников истории и археологии. В стране насчитывается более 25 тысяч памятников и более 2 миллионов ценных предметов культуры. Петроглифный комплекс Мавзолея Ходжа Ахмеда Яссави и ущелье Тамгалы включены в список Всемирного наследия, сейчас в список ЮНЕСКО включают также старый город Отрар.

В ходе реализации программы «Культурное наследие» с 2004 года до настоящего время было восстановлено более 73 археологических и архитектурных памятников, выполнено более 40 археологических и 26 научных

работ. Среди широко известных и признанных евразийских памятников Сайрам, Отрар, Тараз, Каялык Сыганак, Zhankent, старый город Иссык, петроглифы, Айша-биби, Бабаджи-Хатун Мавзолей, комплекс Яссауи. «В нашей стране нет египетских пирамид и римского Колизея, но роль номадов, живших в древности на территории Казахстана, неопределима не только для Евразии, но и для мировой истории. Мы должны на мировом уровне показать величие степной цивилизации – это одна из главных задач программы «Культурное наследие», - сказал Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев.[3]

Одной из задач Государственной программы является получение копий книг, документов и рукописей, касающихся истории Казахстана. Всего было идентифицировано более 10 000 архивных материалов, документов, рукописей и искусственных предметов. Наибольшее количество материалов по истории Казахстана обнаружено в Китае в количестве 3000 документов. В республику было возвращено 5000 уникальных исторических документов из Восточной Европы, США, Турции, Китая, России, Японии и Армении.

Следующей задачей программы было изучение и систематизация богатого наследия национальной литературы и мультикультурализма. Был отредактирован целый ряд научно-популярной литературы, выпущено более 400 наименований книг, истории, этнографии, археологии и новых энциклопедических словарей. Собраны 66 томов литературного издания «Бабалар сөзі» (Слово предков), от древней казахской сказки до современных литературных историй. Продолжается выпуск 200 томов «Сто казахских романов». Они включают в себя основные литературные произведения казахстанских писателей последних 100-150 лет. В наличии 10-томная энциклопедия Казахстана, пять томов на русском и английском языках. Существуют также научные проекты по выпуску двадцатитомника, охватывающего наследие казахских мыслителей с древнейших времен и по сей день, публикации мирового философского наследия, изданию 20 томов произведений Аль Фараби.

В рамках государственной программы «Мәдени мұра» реализуется поиск и восстановление аудиозаписей известных исполнителей прошлого века и внедрение информационных и телекоммуникационных технологий в музеи и библиотеки страны [4]. Продолжается работа над изучением казахской музыки, разработана пятитомная музыкальная антология. Одним из наиболее важных направлений Программы является сбор, систематизация и включение в учебную программу и программы среднего и высшего образования информации о культурном наследии нашего государства.

Одной из важнейших задач сегодняшнего дня является воспитание поколения, знающего этику родной культуры, любящего историю своей страны, доверяющего будущему страны. Таким образом, целью реализации национального стратегического проекта «Мәдени мұра» является сохранение культурного наследия людей, проживающих в Великой казахской степи и составляющих нынешнее поколение казахстанцев.

Программа Национального лидера также включена в программу "Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания"[1]. Эта статья может рассматриваться как очень важный стратегический документ, который пропагандирует национальные ценности в эру глобализации и конкуренции, способствует национальной культуре и развитию и процветанию общества. Президент отметил новый феномен нации в XXI веке, заключающийся в уникальной программе духовной модернизации нашей страны. В ней шесть направлений духовного обновления нации в новую эпоху, которые охватывают науку, образование, культуру и историю.

Программа «Туған жер» является краеугольным камнем патриотического воспитания, которое может противостоять глобальным, региональным, внутренним и внешним вызовам нового века. «Рухани қазына» или «Сакральная география Казахстана», отраженные в статье, предусматривают сохранение национальных священных мест и достопримечательностей, развитие туристической инфраструктуры в стране. Реализация проекта «Современная казахстанская культура в глобальном мире» открывает путь для многих талантов в Казахстане, благодаря творчеству, возрождению национального языка и традиции, способствует преемственности поколений. И проект «100 новых лиц Казахстана» - яркий пример вклада наших современников в различные области и духовное воспитание молодежи. Одной из целей Плана действий, направленной на решение новых задач, является присоединение к 30 наиболее развитым странам мира. И духовное возрождение становится ядром всех новых инициатив. Тогда наша страна станет уникальной, и мир признает не только наши основные внешнеполитические инициативы, но и наши культурные достижения [1].

Основные направления и методологические принципы краеведения.

Краеведение формируется как результат деятельности самых различных наук, разных по содержанию и методам исследования, но ведущих в совокупности к всестороннему познанию края. Поэтому выделяются различные направления краеведения: историческое (а внутри него археологическое), этнографическое, природное (природно-географическое), литературное, художественное (искусствоведческое), топонимическое и др. Но у всех направлений краеведческой науки есть общий предмет изучения – конкретная местность, край. Это и есть объединяющая основа разнообразных сведений, которые синтезируются по территориальному признаку. Замечательная особенность и сила краеведения в том, что оно комплексно оценивает значимость происшедших на изучаемой территории событий, связанных с ними людей, ценность археологических и архитектурных памятников, красоту пейзажей, важность и редкость природных данных (ландшафта, климата, редких растений и животных и т.д.).

«Подход социокультурный» (многофакторный) - направление, сложившееся в области методологии гуманитарного знания, исходящее из того, что социальные факторы должны быть исследованы комплексно, путем соединения социологического и культурологического анализов. [5].

Деятельностный подход — один из методов, дающий динамическую картину развития науки, рассматривающий ее как специфическую разновидность живой и овеществленной деятельности, как циклический процесс, имеющий определенные стадии, этапы [6].

Регионализация играет важную роль во многих областях социокультурных явлений. С этим часто связаны сохранение и изучение историко-культурного наследия, государственных архивов, накопление музейных фондов, формирование исторического чувства народа. Важно отметить, однако, что проблемы отечественных музеев и краеведческие исследования, которые еще не нашли отражения в местной литературе, являются историческими проблемами.

Цель их взаимодействия - модернизировать историю региона, деревни, историю человеческой жизни, собирать и хранить историческое и культурное наследие, создавать различные культурные программы (школьный музей, кружки, экспедиция, конгресс). Это предопределяет уникальность «местного сообщества», которое является частью истории и культуры страны. Краеведение помогает людям овладеть тремя измерениями этнокультурных, национальных и общечеловеческих ценностей. Регионализация, в общем, является основой для успешного развития местных знаний о земле.

Очевидно, что одним из способов патриотического воспитания молодого поколения независимой страны является воспитание местного населения. В любом регионе Казахстана есть много исторических экспонатов и информации. Это хороший способ познакомиться с ними, систематизировать и изучить информацию о местной истории, культуре, экономике, всех особенностях их родного края.

Патриотизм является залогом уверенности в будущем страны. Существует множество способов обучения молодого поколения независимой страны патриотизму. Один из них состоит в познании региональной истории. «Тот, кто не интересуется историей, прошлым, обедняет свое настоящее, будущее; прошлое же — это гигантская кладовая культуры, доступная каждому, кто захочет обогатить свое настоящее и обеспечить будущее», отметил академик Дмитрий Сергеевич Лихачев. Региональная история является важной педагогической составляющей воспитания, сочетающей историю, этнографию, литературу, культуру, природу, национальную экономику Родины. Региональные исследования - это междисциплинарная область образования, поскольку она охватывает географию, историю, биографию, демографию, фольклор, литературоведение, экологию, социологию, музейные исследования, библиографию и педагогику [7].

Одним из средств воспитания молодого поколения в духе патриотизма служат археологические памятники в родном крае. Родина несет благородное наследие многовековой истории нашего народа. В обширной казахской земле так много легенд и историй. Интерес к изучению истории, культурных памятников и природных особенностей родины растет. Одна из важнейших задач краеведения - довести молодое поколение до мест, где расположены исторические и культурные памятники, чтобы научить сопереживать стране и

истории. Тогда оно не будет равнодушными в будущем, зная, пропагандируя и уважая историю своей страны. Каждая песня в родном крае имеет свою историю. Источник топонимических имен на малой родине - это коллекция исторических воспоминаний, которые сохранились в умах поколений, которые часто обменивались фольклором, эпическими и историческими легендами, традициями. Название места – история края. Название места - это священный документ, который связывает потомков и поколения. Предки казахов очень осторожно относились к названиям мест, рек, проявляя ответственность к истории края и всей страны. Они знали историю названий мест и древних людей региона, передавали из поколения в поколение. Каждое название имело свою уникальную особенность, связанную с легендарной историей. Иногда она может не совпадать с научными данными. Поэтому необходимо собирать сведения о названиях мест, их происхождении, причинах возникновения, особенностях названий в регионе, их изменениях в каждый исторический период, исследовать значения каждого имени, особенно данных о малой родине. В любой из самых развитых и богатых стран есть много исторических фактов и артефактов из древней, средневековой и современной эпохи. Необходимо идентифицировать такие исторические регионы, систематизировать, изучить результаты и эффективно использовать их в воспитании молодежи.

Необходимо задействовать чиновников, предпринимателей, интеллигенцию и молодежь в реализации программы «Туған жер», не ограничиваясь историей родины. Глава государства призывает всех людей принять участие в этой важной работе. Важным источником в изучении местной истории являются устная история. Устная история - это новый теоретико-методологический подход к изучению истории небольшого региона. Исследователи сосредоточены на выявлении конкретной темы исторических и социокультурных процессов, в частности, ставят ряд конкретных требований к теме и методам отдельных исследований. Устная история предоставляет дополнительные и более широкие возможности для изучения и применения междисциплинарных методов для изучения истории региона. Доведение до каждого начиная с раннего детства до пожилого возраста истории, географии, топонимики региона, чтобы каждый житель региона мог рассказать о родном крае. Необходимо изучать также особенности традиций, языка и культуры языка. Основной целью региональных исследований является развитие социальных групп, модернизация национальной культуры, воспитание патриотизма, понимание истории граждан страны. Важнейшим средством патриотического воспитания является изучение местной истории, природы, народа и экономики родного края, его прошлого и настоящего для улучшения жизни местного сообщества. Региональный подход должен охватывать обучающихся всесторонним, глубоким знанием своей родины, чувством любви к своей родине и природе и уважением к традициям своего народа.

Чтобы описать жизнь региона, изменения в его природе и экономике, мы постоянно собираем, изучаем материалы из нынешней и прошлой жизни местности. Тема истории - явление, которое описывает некоторые из самых

замечательных фактов, событий, явлений.

«Өлкетану» является одним из наиболее важных предметов обучения. Он развивает творческие способности, адаптируя учащихся к самостоятельной учебе. Каждый регион имеет свои непревзойденные качества - его ценности включают фольклор, традиции, искусство, кухню, ремесла, предметы домашнего обихода, национальные игры и т. д. Местные материалы являются неотъемлемой частью отечественной истории: природно-археологические (остатки архитектурных сооружений, орудий и оружия), лингвистические, этнографические (традиции, обычаи), устные (фольклорные). Особенно важно просвещать обучающихся о духовном и культурном прошлом региона, где они живут сегодня. Этому способствуют производственные, учебные, научные, медицинские, спортивные и культурные центры, расположенные в данной местности [8].

Одним из методологических принципов казахстанского образования и воспитания является взаимосвязь между обществом и природой. Региональное научное образование рассматривает соответствующие аспекты на основе многолетнего опыта социально-культурной и этноэкологической адаптации молодого поколения. Местная история позволяет людям видеть природную сторону человеческой жизни в культурном аспекте («природа и культура, национальная культура и культура родины»), искать способ обучения для того, чтобы стать профессионалом и гражданином.

Воспитание патриотизма не может быть достигнуто без действительно активных региональных исследований сегодня. Местная история - это не просто изучение местных исторических и географических особенностей. Для каждой личности важен ответ на вопросы: кто я? откуда? почему я здесь? что и почему я ценю? с кем я? Эти вопросы определяют процесс исторической и социальной самореализации человека. Это голос генетической памяти. Местные исследования сопровождаются многими вещами. Будут возникать общие интересы и обязанности. Это повышает полезность проблемы и конкретные результаты работы. Знание истории родины в школах - лучшая форма патриотизма, по мнению президента. В конце концов, маленький Отан - это место, где вы живете. Это основа культурно-генетического кода, который является национальной идентичностью.

Учитель должен попытаться сформулировать свои знания о прошлом. Главное - предоставить исчерпывающую информацию о регионе. Необходимо превратить местную историю в массовое научно-культурное движение. Особенно это касается большой исторической местной истории. Тысячи рабочих, крестьян, интеллектуалов и обучающихся должны изучать свои фабрики, города и деревни, историю их земли. В принципе, известно, что многие люди хотят знать историю и культуру своей земли, региона, города. В свою очередь, некоторые из них получали сведения от старожилов, изучали историю региона, собирали то, что узнали, проводили исследования, встречались с разными людьми, брали интервью. Все это накапливалось в виде книг, альбомов, мемуаров, составивших золотой фонд отечественных знаний.

В настоящее время музеи, архивы, библиотеки и учебные центры

продолжают свою работу и способствуют развитию региональных исследований. Главная цель – гражданский патриотизм, уважение к прошлой истории Родины и формирование любви.

История и традиции родины, независимо от национальности, являются общими для представителей каждой национальности, проживающей в стране. В главе «О национальном сознании XXI века» статьи "Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания" президент отметил: «Новая модернизация не должна, как прежде, высокомерно смотреть на исторический опыт и традиции. Наоборот, она должна сделать лучшие традиции предпосылкой, важным условием успеха модернизации. Без опоры на национально-культурные корни модернизация повиснет в воздухе. Я же хочу, чтобы она твердо стояла на земле. а это значит, что история и национальные традиции должны быть обязательно учтены. Это платформа, соединяющая горизонты прошлого, настоящего и будущего народа. Убежден: важнейшая миссия духовной модернизации заключается и в примирении различных полюсов национального сознания.»[1].

У каждого региона есть свои национальные особенности - обычаи, традиции, образ жизни, ценностно-пропагандирующие материалы: национальная одежда, ювелирные изделия, религиозные, текстильные, костяные, деревянные, кожаные, предметы домашнего обихода и лошади, музыкальные инструменты, все используемые продукты являются оригинальными и могут иметь отношение только к этому региону [9]. Значение этих ценностей, наследуемых от поколения к поколению, в формировании духовно-нравственных ценностей огромно. В эпоху современной глобализации модернизация и сохранение национальной исторической памяти является самым надежным способом сохранения самобытности и национальной идентичности. Национальные ценности были унаследованы предками разных национальностей. Казахский народ должен сохранять свои национальные ценности. Для этого необходима систематизация и организация региональных исследований во благо страны. Ценности нашей нации в нашем родном языке, наших традициях, мире, который нас окружает и который сохранился в процессе выживания на протяжении веков. Все они не могут быть отделены друг от друга, поскольку они взаимодополняют, образуют уникальность и идентичность целой нации. Вот почему возрождение казахского народа - это стремление людей узнать свое прошлое и духовность.

«Өлкетану» в школе является одним из важнейших направлений местной истории, и это важный фактор морального, интеллектуального, эстетического, трудолюбивого, личностного развития ученика. Историческое прошлое, настоящее и будущее, природные, экономические, исторические, культурные и другие особенности и знакомство с родиной создают основу для привития обучающемуся чувства любви к родному краю. Это помогает обучающемуся понять свою принадлежность к определенной национальности. Молодое поколение учится сохранять историческое и культурное наследие. Оно пытается внести вклад в укрепление и процветание страны.

Школьники должны участвовать в охране и восстановлении памятников

природы, истории и культуры, с помощью которых обучающиеся понимают их ценность в жизни региона. Во время изучения памятников культурного наследия обучающийся под руководством учителя собирает материалы и документы о месте или объектах исторического значения региона, что требует творчества и ответственности от учителя. Собранные данные могут использоваться для записи тезисов, тематических опросов, конкурсов, местной школьной выставки, организованной обучающимися. Во время сбора местных материалов необходимо тесно сотрудничать с региональными музеями, библиотеками и другими учреждениями культуры, которые являются центром региональных исследований.

Сбор информации о некоторых людях в регионе также является важной частью местной истории. Необходимо также знакомиться с деятельностью культурных и образовательных учреждений (сельских клубов, библиотек, школ, детских садов и т. д.).

Родной край имеет свои обычаи и традиции. Национальные ремесла, декоративно-прикладное искусство, а также образ жизни людей, переходящие из поколения в поколение, уникальны для этой местности. Каждый регион имеет свое историческое развитие, особенности и эстетический вкус. Например, практика ремесел, таких как дерево, глина, шерсть, кожа, металлы.

Необходима широкая активизация региональных исследований - любая деятельность, связанная с всесторонним изучением региона, сбором, систематизацией, хранением и распространением знаний о родном крае, участием в охране природы, истории и культуры этой части страны. Чтобы воспитывать патриотическое поколение, необходимо изучать историю страны качественным и эффективным образом. Принимая во внимание универсальный принцип человечества «Чтобы признать себя нужно познать себя», формирование исторического сознания обучающегося будет значительно усилено, если школьная история будет преподаваться через предмет «Региональная история» в качестве основы для признания истории Родины. Местная история должна основываться на научно-мотивированных исследованиях и творчестве обучающихся, которые стимулируют их интерес, развивают познавательные способности. Знание истории страны и его знаменитых личностей развивает любовь и уважение к родной земле. Молодое поколение гордится своим родством с великими людьми. Именно поэтому доступ к региональному обучению истории, культурным и историческим памятникам и восстановление культурных и общественных объектов в каждом регионе является самым важным вкладом в базовую систему образования и обучения.

Необходимо связать нынешнее содержание местной истории с патриотическим воспитанием. Общая родина, общая история, общая традиция, общий язык - это одна нация. Каждый регион богат его героями и историческими местами, которые могут быть познаны посредством экскурсий, туристических поездок. При специальном обучении экскурсии будут иметь высокую образовательную ценность.

Работа школьных музеев также играет важную роль в воспитании

обучающихся в духе казахстанского патриотизма. Традиционно это музеи, созданные для демонстрации жизни и трудовой деятельности старшего поколения, их боевой и трудовой славы. Дети должны участвовать в организации музейных работ, поиске, экспозиции, дежурстве. Местные материалы описывают некоторые из самых замечательных фактов, событий, явлений и деятельности исторических фигур. Все они оказывают сильное влияние на чувства и способствуют формированию высокоморального, цивилизованного гражданина. Информация, связанная с историей региона, используется в качестве дополнения к основному материалу истории страны, литературе, географии, культуре. Региональные исследования требуют изучения этнографии, географии, фольклора, мифологии данного географического района [9].

Патриотизм - одно из самых глубоких чувств во все времена. Это результат длительного обучения и воспитания, которое влияет на человека с раннего возраста. Патриотизм формируется под влиянием окружающей среды, семейного, дошкольного, школьного воспитания, социума. *Одним из самых сильных средств патриотического воспитания в регионе является процесс познания природы и жизни родной земли, который основан на региональных принципах образования [10].*

Основное содержание региональных материалов в патриотическом образовании должно охватывать следующие вопросы:

- история региона (история досоветской эпохи, история революции, история борьбы за независимость, современная история региона);
- природные ресурсы региона;
- народные герои местности, деятели науки, культуры и спорта: их героизм, вклад в историю и культуру;
- культурные ценности и т. д.

Главная миссия «Өлкетану» - формирование и развитие народной любви к стране, их родине, семье. Региональные исследования проводились по нескольким направлениям. Основные темы:

а) публичная местная история. Именно здесь волонтеры из региона участвуют в местных исторических исследованиях, местных памятниках, исследованиях и сохранении природных объектов.

в) музей местной истории. Подавляющее большинство региональных вопросов связано с работой музеев. Посещение регионального музея и внимательное изучение его ценных и редких экспонатов дает знание о стране.

г) школьная история. Во многих школах существуют региональные клубы и секции под руководством преподавателей естественных наук, истории и общества. В школе организуются музеи, где должны быть собраны документы о выдающихся художниках, воинах, важных событиях.

д) Другие культурные центры региона (издательства, дома народных танцев, клубы, библиотеки) участвуют в продвижении местных исторических исследований [11].

Библиотеки являются местом, объединяющим различные области региональных исследований. Сотрудники библиотеки должны изучать вопросы

местной истории и содействовать экономическому развитию региона, республики, ее истории и использования природных ресурсов. Все исследования по изучению местной истории в библиотеках должны содействовать общему образованию, сохранению и передаче культурного наследия масс. Задача состоит в том, чтобы сосредоточиться на всестороннем изучении конкретного региона, поиску и накоплению книг и статей, посвященных его физико-экономической географии, геологии, истории, этнографии, почвоведению или творчеству. Одним из наиболее эффективных способов предоставления местным читателям информации являются библиографические данные, мемуары, информационные материалы, дайджесты, календари. В библиотеке региона постоянно реализуются программы по реализации государственной политики, идеологии, информационных достижений и библиотечной деятельности для населения.

Было бы очень благоприятно изучать историю и природу, географию, экологию, археологию и демографию, духовность и другие особенности региона путем внедрения региональной науки в учебную программу школ и университетов. Большое влияние оказывает также встреча жителей региона и школьников с известными соотечественниками, работающими во всех уголках страны и за рубежом.

Развитие региональных исследований может привести к созданию местной философии жизни. В конце концов, история региона - это не только знание региона, но и обоснование определенного типа жизни в регионе и прогнозирование его будущего.

В методических рекомендациях использован определенный круг научных категорий, которыми оперируют исследователи, обращающиеся к краеведению и локальной истории. Среди таких дефиниций основными являются следующие:

«Личность» - человек как субъект отношений и сознательной деятельности.

«Социум» - большая, относительно устойчивая совокупность (группа) людей, характеризующаяся единством условий их жизнедеятельности в определенных существенных отношениях и вследствие этого проявляющаяся в общности культуры [12].

«Память социокультурная» - понятие, употребляемое в социологии и культурологии для обозначения совокупности социокультурных средств и институтов, осуществляющих отбор и преобразование актуальной социальной и культурной информации в ретроспективную о прошлом с целью сохранения накопленного общественного и культурного опыта и передачи его от одного поколения к другому.

«Социокультурная ситуация» - ситуация, обусловленная совокупностью тенденций и контртенденций, определяющих состояние культуры данного общества на определенном этапе его развития.

Краеведение — научная и научно-популяризаторская деятельность определённой проблематики: прошлое и настоящее какого-либо края,

определённой местности — от деревни, небольшого города, даже улицы, фабрики, учебного заведения и т.д. до крупного региона.

Культура — исторически определенный уровень развития общества, творческих сил и способностей человека, выраженный в типах и формах организации жизни и деятельности людей, в их взаимоотношениях, а также в создаваемых ими материальных и духовных ценностях [13].

Культурная память общества — разработанная множеством поколений духовно-практическая способность массового сознания по сохранению и воспроизводству норм, смыслов, духовных и материальных ценностей.

Культурные механизмы долговременной исторической памяти позволяют обществу регулярно приумножать социальный, духовный опыт, удерживать его важнейшие смыслы, ценности и нормы в эпицентре общественного внимания.

Школьное краеведение как важный фактор патриотического воспитания. Национальное единство, мир и согласие в нашем обществе, по словам Президента страны и Лидера нации Н. А. Назарбаева, являются важными ценностями народа Казахстана. Передавать эти ценности от поколения к поколению — задача педагогического сообщества страны, что означает воспитать новое поколение казахстанцев, обладающих полиэтнокультурной компетентностью.

В процессе воспитания полиэтнокультурной компетентности школьников огромное значение имеет краеведение.

Краеведение изучает родной край — это пространственно-наполненное понятие, предполагающее географически ограниченную территорию (место) и сообщество проживающих на ней людей. Это место есть то особенное, духовное, индивидуальное, неповторимое, что формирует и составляет «самый фундамент культуры» [14].

Дей Кристофер в своей работе «Место, где обитает душа» пишет об огромном влиянии на человека того места, которое является для него дорогим: «Всякий из нас время от времени оказывается в таком состоянии духа, когда, чтобы вернуть себе душевное равновесие при приступе утомления, тоски, затравленности или острого одиночества, мы нуждаемся в чем-то вне нас самих — внешнем. Окружение может одарить интересным, деятельным, интегрирующе многозначным, вечным или устойчивым во времени и укорененным в мире природы, его прошлом, настоящим и будущем, где есть обновляющий ритм, место для общения и легкости для застенчивого существа, где есть чувство гармонии и ясности» [15].

Речь идет о родном крае. Это пространство воспринимается как социальное поле или как особая атмосфера, своеобразный центр, который нас, как людей, не только связывает, он как бы проникает в нас. Родной край формирует первые нравственные представления, чувства ответственности, долга; учит сопереживать, проявлять заботу о близких людях.

Педагог, организуя краеведческую работу, решает задачи укрепления имманентно присущей привязанности и любви к родному краю и в то же время развития полиэтнокультурной компетентности — способности школьников к положительному восприятию «другого», иных ценностей и мнений.

Социокультурный уровень родного края диктует правила поведения и общения людей друг с другом. Пространство обитания людей и наполняющие его средства существования приобретают статус социального пространства и тех компонентов культуры, которые образуют нормы, ценности и регулируют взаимодействие друг с другом. В этом и заключается ценность изучения краеведения и краеведческой работы в решении проблемы развития полиэтнокультурной компетентности обучающегося.

Сегодня изучение краеведения актуально как никогда, оно является одним из ведущих факторов формирования исторического и патриотического сознания детей, воспитания полиэтнокультурной компетентности подрастающего поколения – основы мира и согласия. Необходимость развития интересов учащихся в области краеведения связана с социальным запросом общества; чем полнее, глубже, содержательнее будут знания учащихся о родном крае и его лучших людях, тем более действенной окажется работа педагогов в воспитании любви к родной природе и земле, уважении к традициям своего народа, а следовательно, более результативной будет работа по развитию полиэтнокультурной компетентности подрастающего поколения. Важным условием изучения краеведения являются современные социально-политические перемены, когда укрепляется казахстанская государственность, когда возрастает интерес казахстанцев, молодежи к своему историческому прошлому, народным обычаям и традициям, проблемам регионального развития и возрождения своей самобытности.

Школьное краеведение – важный фактор патриотического воспитания, о чем сказал Президент страны Н. А. Назарбаев во время встречи с обучающимися: «Быть настоящим патриотом нельзя без знания истории родной земли, родного языка, своих корней» [16].

В каждом уголке нашей большой по территории области есть свои особенности истории и культуры, составляющие тот феномен, который формирует в человеке интерес и привязанность к родному краю, его патриотические чувства, историческое сознание, социальную активность. Задача краеведения – помочь лучше узнать свой родной край, глубже понять особенности его природы, истории и культуры и их взаимосвязь с природой, историей и культурой страны, мира, принять участие в созидательной деятельности, развить творческие способности школьников, продолжить традиции мира и согласия, заложенные старшими поколениями.

Понятия «Родина», «Отчизна» в детском возрасте ассоциируются с тем местом, где находится родной дом, школа, то есть с конкретным городом, аулом, поселком. От того, насколько они хорошо знают историю своего края, биографии знатных людей-тружеников, которые заложили основу процветания их малой Родины и всей страны, зависит и глубина патриотического чувства школьников, гордость за свой родной край. Узнав историю своей малой Родины, выпускник школы приобретает ориентиры, которые позволят ему выбрать жизненный путь.

Краеведение помогает видеть красоту природы, находить прекрасное в народном творчестве, в традициях и культуре представителей различных

этнических сообществ, а это имеет большое значение для воспитания патриотизма, развития полиэтнокультурной компетентности школьников.

Краеведение имеет огромное значение в повышении научного уровня обучения, и его организация должна строиться в соответствии с принципами:

1. Уважение ко всем без исключения этносам и культурам. Разнообразие рассматривается как несомненная ценность, откуда следует признание значимости всех эпох и обществ, стремления понять внутренние мотивы и законы их функционирования.

2. Осторожность в подходе к факторам преобразования мира и общества. Осознание этого способствует понятию цены прогресса.

3. Рассмотрение человека как части социального организма сложной общественной системы.

4. «Очеловечивание» краеведения, оно должно быть наполнено людьми – неповторимыми личностями.

5. Принцип единства. Краеведение призвано внушить понимание синхронности событий, очень важно добиться включения краеведения в географическое и временное пространство, исследовать динамику взаимодействия человека и среды.

6. Терпимость и методологическая требовательность, возможность существования разных подходов и точек зрения на проблемы, умение вести диалог.

Работа по краеведению многообразна и ответственна, должна выполнять следующие функции:

– культууроформирующую, решающую важнейшую задачу сохранения и освоения новыми поколениями исторической памяти человечества, причем как памяти родовой, а значит, близкой, непосредственно затрагивающей сердцевину души человека;

– культуурообъединяющую, обеспечивающую объединение обучающихся в живой социальный организм, формирующую духовный кругозор потомков через познание трудовых, героических подвигов предков;

– педагогическую, направленную на повышение эффективности учебно-воспитательного процесса в образовательных учреждениях, успешное освоение знаний о природе и жизнедеятельности человека, формирование практических умений и навыков;

– учебную, способствующую усвоению краеведения, как отдельного курса;

– научную как важный инструмент комплексного познания и преобразования определенной территории;

– воспитательную, направленную на сохранение и передачу общечеловеческих нравственных ценностей.

Успешность изучения краеведения сегодня определяет не только содержание, но и использование современных технологий организации образовательного процесса, таких как музейно-поисковая, проблемно-проектная в сочетании с технологиями сотрудничества и свободного воспитания, которые применяют педагоги страны.

2. Особенности ведения предмета «Өлкетану»: основа культурно-генетического кода в 5-7 классах общеобразовательной школы.

На современном этапе развития казахстанского общества в условиях Третьей модернизации представляется особо важным сохранение национальной идентичности, формирование чувства патриотизма. Казахстан - земля, богатая своей историей, обычаями и традициями. Территория Казахстана издревле была одним из важнейших торгово-экономических, финансовых, культурных центров. Здесь возникали, развивались и сменяли друг друга многочисленные государственные образования тюркских племен, большая часть которых вошли в состав казахского народа. Каждый человек связан так или иначе с прошлым, настоящим и будущим своей страны и своего региона, формирование личности начинается уже в раннем детстве с осознания себя и своего места в окружающем мире, своей малой Родине с ее природой, историей, культурой, обычаями и традициями.

Статья Главы государства «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» [1] внесла новый импульс в развитие краеведения: «Патриотизм начинается с любви к своей земле, к своему аулу, селу, городу, региону, с любви к малой родине. Особое отношение к родной земле, ее культуре, обычаям, традициям - это важнейшая черта патриотизма. Это основа того культурно-генетического кода, который любую нацию делает нацией, а не собранием индивидов. Лучшая форма патриотизма - это изучение истории родного края в средних школах».

Подпрограмма «Тәрбие және білім» была создана в рамках реализации программы «Рухани Жаңғыру» с целью воспитания конкурентоспособной, прагматичной, сильной, творческой, патриотичной и проактивной личности единой нации, фундаментом успешного будущего которой являются воспитание и культ знаний.

Сегодня практически ни один предмет в учебном плане не обходится без включения в него элементов краеведения, что дает обучающемуся возможность погружаться в исследование различных образовательных областей: от истории до географии, языка и фольклора, многогранности культуры всех этносов, населяющих территорию Казахстана.

25 октября 2017 года приказом МОН РК №545 внесены изменения и дополнения в ТУПы по учебным предметам уровня основного среднего образования по обновленному содержанию. В частности, учебные программы по предметам «Казахский язык и литература» (6,7 класс), «История Казахстана» (5-7 класс), «География» (7 класс), «Музыка» (5,6 класс) дополнены темами по краеведению [17].

Целью курса является формирование знаний о географических, исторических, культурных, природных и других факторах, характеризующих в комплексе формирование и развитие родного края; воспитание чувства любви к родному краю, бережного отношения к окружающей природе.

Задачи курса:

1) расширение, углубление знаний и навыков, полученных на занятиях по

истории Казахстана, географии, казахской литературе и музыке;

2) формирование знаний об основных этапах и особенностях исторического процесса на территории родного края с древности до наших дней;

3) расширение знаний о природных богатствах, об исторических памятниках и объектах культуры родного края;

4) расширение круга знаний о традиционных ремеслах, культурном и литературном наследии края и людях, являющихся гордостью региона;

5) воспитание чувства уважения к уникальности природы, истории и культуры родного края; ответственного отношения за ее сохранность.

Организация содержания учебного предмета «Краеведение»

4. Объем учебной нагрузки курса «Краеведение» составляет:

1) в 5 классе – 5 часов в учебном году;

2) в 6 классе – 7 часов в учебном году;

3) в 7 классе – 8 часов в учебном году. Всего – 20 часов.

Распределение объема учебной нагрузки курса «Краеведение» по классам и предметам:

1) в 5 классе:

«История Казахстана» – 4 часа;

«Музыка» – 1 час;

2) в 6 классе:

«История Казахстана» – 4 часа;

«Казахская литература» («Казахский язык и литература» для школ с неказахским языком обучения) – 2 часа;

«Музыка» – 1 час;

3) в 7 классе:

«История Казахстана» – 4 часа;

«Казахская литература» («Казахский язык и литература» для школ с неказахским языком обучения) – 2 часа;

«География» – 2 часа.

Таблица 1. Базовое содержание курса. Система целей обучения

№	Предмет	Темы	Цели обучения
5 класс			
Обучающиеся должны:			
1	История Казахстана	Легенды и сказания родного края	знать легенды и сказания о родном крае; и анализировать смысл и значение легенд и сказаний; осознавать значение исторического и культурного наследия прошлых поколений
2		Памятники истории вокруг нас	знать памятники своего края; понимать уникальность памятников истории родного края; передавать историю возникновения, объяснять значение каждого из важнейших памятников своего края

3		Исторические личности края: бии, акыны, батыры и палуаны	знать, какие бии, акыны, батыры и палуаны вошли в историю края; уметь доказывать, что эти герои не случайно вошли в историю
4		Экспонаты заговорили (посещение краеведческого музея)	понимать, что такое исторический экспонат; знать роль экспонатов в передаче исторического наследия; уметь объяснять, что означают конкретные экспонаты
5	Музыка	Симфония родного края	иметь представление об особенностях музыкального творчества в родном крае; иметь первоначальные навыки создания музыкальных каталогов на электронных носителях на основе коллективной работы – создания аудиокаталога «30 песен и мелодий моего края»
6 класс			
Обучающиеся должны:			
6	История Казахстана	Топонимы – свидетели времен минувших (история края в названиях)	знать, что значат названия местности, городов, рек, озер, гор; уметь объяснять историю появления этих названий
7		Хранители культурно-исторических традиций: народные ремесла края	знать, какие ремесла являются традиционными для данного края; знать мастеров, внесших вклад в возрождение и развитие наследия традиционной художественной культуры края
8		Одна страна – одна судьба (народы моего края)	знать особенности формирования населения края; знать и с уважением воспринимать обычаи и традиции этносов края
9		Живые свидетели Истории родного края	определять категории, по которым дифференцируются живые свидетели Истории: ветераны Великой отечественной войны, ветераны тыла, ветераны труда, воины-афганцы, целинники, почетные жители, заслуженные педагоги и врачи; знать о подвигах земляков – участников войны и тыла
10		Казахская литература/ Казахский язык и литература	Мой край родной в стихах и прозе
11		Искусство краеведческих описаний	анализировать краеведческие описания с точки зрения информативности текста, его художественных, языковых особенностей; иметь первоначальные навыки написания

			прозаических отрывков в рамках краеведения
12	Музыка	Таланты родной земли	уметь рассказывать о творчестве жырши-термеши, певцов и композиторов родного края
7 класс			
Обучающиеся должны:			
13	История Казахстана	Туристские маршруты	иметь представление о том, что такое туристские маршруты; иметь первоначальные навыки разработки туристских маршрутов
14		Неравнодушные сердца	знать, что такое меценатство и спонсорство; уметь объяснять, что сделано конкретными людьми и что можно делать для поддержки своей малой родины
15		Летопись родного края	определять основные исторические этапы развития края на основе источников; знать шежере родного края; уметь находить нужную информацию, связанную с родным краем (аул, район, город, область), в музеях, архивах, библиотеках, интернете; уметь составлять хронологию исторических событий
16		История моей школы	уметь находить нужную информацию из различных источников; уметь составлять вопросы для интервью и проводить его; уметь передавать историю своей школы
17	Казахская литература/ Казахский язык и литература	Родной край на страницах публицистики	знать, какие газеты и журналы издаются в регионе; анализировать статьи и очерки о родном крае, о людях с точки зрения объективности, информативности, глубины содержания, выразительности, эмоционального воздействия
18		Электронная энциклопедия «Мой край родной»	знать, что такое энциклопедия; уметь подбирать материал для энциклопедии; определять направления краеведения; принимать участие в коллективной работе по составлению электронной энциклопедии по направлениям краеведения
19	География	Флора и фауна родного края	знать растительный мир региона; знать, какие представители животного мира характерны для региона; знать, что такое Красная книга, и какие животные, обитающие в регионе, попали в Красную книгу

20	Визитная карточка моего края: разработка краеведческой базы данных	определять формы представления материала; разрабатывать информационные материалы различного формата, содержащие основные справочные сведения о крае; уметь компоновать материалы с целью оказания максимального эмоционального воздействия на читателя/слушателя
----	--	--

Учебная программа вводится в действие с 2018-2019 учебного года.

Школьное обучение призвано помочь каждому человеку адаптироваться к жизни в данном регионе по всем направлениям региональных особенностей. Базовые предметные курсы предполагают изучение регионального содержания за счет выделения дополнительных часов из школьного компонента. Углубленное изучение регионального содержания реализуется на специально отводимых занятиях, факультативах. Часы для них выделяются из вариативной части плана.

Дополнительно к курсу краеведения базовая предметная модель предполагает обязательное изучение регионального материала, который включен в содержание естественнонаучных и гуманитарных дисциплин [18].

Таблица 2. Региональный компонент реализации Типовой учебной программы по учебным предметам «Естествознание», Биология, География для 5-6 классов уровня основного среднего образования по обновленному содержанию

Раздел долгосрочно го плана	Содержание раздела долгосрочного плана	Цели обучения. Обучающийся должен:
Естествознание		
5 класс Экология и устойчивое развитие	Охрана природы	5.6.3.1 называть экологические проблемы Республики Казахстан; 5.6.3.2 исследовать экологические проблемы своего региона; 5.6.3.3 определять значение Красной книги Республики Казахстан
6 класс: Экология и устойчивое развитие	Охрана природы	6.6.3.1 анализировать причины некоторых экологических проблем своего региона; 6.6.3.2 предлагать пути решения экологических проблем
География 7 класс		
3.1 Литосфера	Литосферные катаклизмы	7.3.1.5 на основе казахстанского компонента объясняет правила поведения при литосферных катаклизмах в литосфере
3.2 Атмосфера	Атмосфера и ее составные части	7.3.2.6 на основе местного компонента составляет графические синоптические материалы на основе показателей отдельных метеорологических элементов: температура, давление,

		ветер, облачность, осадки, влажность
	Неблагоприятные атмосферные явления	7.3.2.7 с дополнительным охватом местного компонента на основе анализа неблагоприятных атмосферных явлений предлагает пути защиты
3.4 Биосфера	Флора и фауна родного края	7.3.4.2 определяет представителей растительного и животного мира характерных для региона и называет тех представителей которые занесены в Красную книгу
	Типы почв в Казахстане	7.3.4.4 с дополнительным охватом местного компонента оценивает почвенные ресурсы
3.5 Природно-территориальные комплексы	Виды природно-территориальных комплексов	7.3.5.2 с дополнительным охватом местного компонента характеризует по плану природно-территориальные комплексы различного уровня
	Визитная карточка моего края: разработка краеведческой базы данных	7.3.5.3 характеризует по плану природно-территориальные комплексы родного края и предстает краеведческую базу данных в различных формах
4.1 География населения	Межнациональное и межконфессиональное согласие	7.4.1.4 с дополнительным охватом казахстанского компонента доказывает необходимость межнационального и межконфессионального согласия и предлагает пути их формирования
5.1 Природные ресурсы	Классификация природных ресурсов	7.5.1.2 с дополнительным охватом местного компонента анализирует закономерности распространения природных ресурсов
	Проблемы, связанные с освоением природных ресурсов	7.5.1.4 с дополнительным охватом местного компонента анализирует проблемы, связанные с освоением природных ресурсов, и предлагает пути их решения
5.2 Социально-экономические ресурсы	Транспортная инфраструктура	7.5.2.1 с дополнительным охватом казахстанского компонента оценивает важность элементов транспортной инфраструктуры на основе их характеристики
	Социальная инфраструктура	7.5.2.2 с дополнительным охватом казахстанского компонента оценивает важность элементов социальной инфраструктуры на основе их характеристики

6.1 Страны мира	Географическое положение стран мира	7.6.1.1 с дополнительным охватом казахстанского компонента классифицирует страны по их географическому положению
		7.6.1.2 с дополнительным охватом казахстанского компонента характеризует по плану географическое положение стран
	Экономико-географическое положение стран мира	7.6.1.3 с дополнительным охватом казахстанского компонента классифицирует страны по их экономико-географическому положению
		7.6.1.4 с дополнительным охватом казахстанского компонента характеризует экономико-географическое положение стран по плану
		7.6.1.5 с дополнительным охватом казахстанского компонента оценивает географическое, экономико-географическое положение стран
7.6.1.6 с дополнительным охватом казахстанского компонента предлагает пути улучшения экономико-географического положения стран		
Биология		
Экосистемы	Экологические факторы среды: абиотические (температура, свет, pH, влажность), биотические (микроорганизмы, животные, растения). Лабораторная работа «Исследование местной экосистемы (на примере школьного участка)»	7.3.1.1 исследовать влияние факторов окружающей среды местной экосистемы на жизнедеятельность и распространение живых организмов
	Человек как часть экосистемы. Антропогенный фактор	7.3.2.1 описывать взаимодействие человека и экосистемы
	Негативное влияние деятельности человека на экосистему	7.3.2.2 приводить примеры отраслей человеческой деятельности, негативно влияющих на экосистемы
	Особо охраняемые территории Казахстана. Особо охраняемые территории региона	7.3.2.3 описывать животный и растительный мир особо охраняемых природных территорий Казахстана
	Красная книга Республики Казахстан. Животные и растения местного региона, занесенные в Красную книгу Казахстана	7.3.2.4 приводить примеры животных и растений местного региона, занесенных в Красную книгу Казахстана

В общеобразовательных школах краеведческое просвещение начинается в начальных классах, продолжается в среднем и старшем звене с учётом

возрастных и психологических особенностей детей, а также их интересов. В 5-6-м классах указанный вопрос рассматривается в предмете «Естествознание», который закладывает естественнонаучное образование обучающихся и задачей которого является познание объективных законов природы и содействие их практическому использованию в интересах человека. Это интегрированный курс, являющийся основой для дальнейшего изучения предметов «Биология», «География», «Физика» и «Химия». Интеграция элементов каждой науки создает условия для формирования у учащихся общих представлений о природе, о взаимосвязи и взаимозависимости ее компонентов. Естествознание способствует развитию любознательности обучающихся, расширению кругозора о мире, развитию научного понимания и целостного видения окружающего мира, умению ценить и беречь окружающий мир.

Тема «*Экология и устойчивое развитие: охрана природы*» (5-6 класс) посвящена изучению и исследованию экологических проблем Казахстана и своего региона, анализу их причины и поиску путей их решения. Используя краеведческий материал, обучающиеся учатся выдвигать гипотезы, планировать и проводить исследование, анализировать результаты, делать выводы, представлять результаты исследования в различной форме.

Необходимо подчеркнуть следующие приоритеты применения краеведческого подхода в обучении естествознанию:

- наглядную демонстрацию фактов положительного и отрицательного влияния человека на природу;
- выработку ассоциативных связей между локальными проблемами окружающей среды и более масштабными экологическими явлениями;
- основательность усвоения обучающимися ведущих идей и понятий современной экологии;
- вовлечение учащихся в посильную практическую деятельность.

Доброй традицией многих школ стали всевозможные природоохранные мероприятия, которые способствуют формированию навыков правильного поведения в природе: посадка и прополка саженцев, уборка мусора, сбор металлолома и т.д. Опытническая работа на пришкольном участке, в теплице, выполнение школьниками летних заданий, включающих проведение, описание и оформление результатов наблюдений в природе за жизнью растений и животных, выращивание растений, способствуют усвоению учащимися знаний о местной флоре и фауне, о биологических особенностях, экономическом и культурном значении типичных представителей природы своего края. Во многих школах и внешкольных учреждениях работают кружки юных натуралистов, друзей природы, полеводов, животноводов, лесоводов.

Формирование навыков экологической деятельности необходимо уже с самого раннего возраста, чему способствуют кружки «Юный лесник», «Юный эколог», «Юный натуралист», «Зеленый патруль», а также экскурсии школьников на лоно природы. В результате у детей формируется гуманное отношение к окружающей среде, воспитывается чувство ответственности за ее сохранение, вырабатываются определенные нормы поведения в природе. Все это способствует формированию экологической культуры личности. Кроме

того, изучение естествознания помогает раскрыть роль науки и научных знаний для развития общества и сохранения окружающей природы.

В системе естественнонаучного и гуманитарного образования школьный предмет «**География**» занимает особое место в силу его особенностей содержания, структурирующего и интегрирующего знания различных дисциплин. В основе краеведческого исследования лежат прежде всего географические данные региона, конкретной территориальной структуры.

На уроках географии учитель осуществляет реализацию регионального компонента по тематическим разделам учебных курсов, и это позволяет в более полной мере достигать образовательных, развивающих и воспитательных целей урока, прививать патриотические и гражданские чувства.

Тема «Флора и фауна родного края», из раздела «Биосфера» направлена на изучение представителей растительного и животного мира характерных для региона, в особенности тех представителей, которые занесены в Красную книгу (таблица 3) [19].

Растительный мир Казахстана насчитывает около 6 тысяч видов, не считая более 500 видов интродуцированных, культивируемых, и случайно завезенных видов растений [20]. Из них 758 видов эндемичных растений, множество разновидностей реликтовых растений, выживших через многие века и дошедшие до наших дней. Флора республики представлена сотнями видов ценных в хозяйственном отношении растений: пищевых, лекарственных, дубильных, ароматических, красильных, дикорастущих витаминных растений.

Животный мир Казахстана насчитывает в себе 490 видов птиц, 172 вида млекопитающих, более 100 видов рыб, 51 вид пресмыкающихся, 12 видов земноводных, также очень богат мир беспозвоночных — более 50 тыс. видов (одних насекомых только более 30 тысяч видов) [21].

Вследствие загрязнения окружающей среды в результате человеческой деятельности видовой и количественный состав флоры и фауны нашей страны неуклонно обедняется, что приводит к истощению пастбищ, ухудшению природного ландшафта. С территории Казахстана исчезают редкие виды растений: многие виды тюльпанов, гармала красная, косуля феррула, барбарис илийский, стелящаяся ель, алтайская волчья ягода, илийская жимолость, обыкновенная фисташка, тонкий мак, грушанка, кубышка, росянка, ландыш, дикий виноград и др. Список растений, занесенных в красную книгу Казахстана включает 387 видов растений, 13 видов грибов и один вид лишайников [22]. В красную книгу Казахстана вошло 128 видов и подвидов позвоночных (18 видов рыб и круглоротых, 3 земноводных, 10 пресмыкающихся, 58 птиц, 40 млекопитающих) [23].

Вся эта информация должна найти своё место при изучении регионального компонента на уроках географии и биологии. На примере местных уникальных и неприметных растений и животных необходимо показывать хрупкость природного комплекса территорий, говорить о все возрастающей роли человека на Земле.

Одной из основных глобальных проблем человечества является

обеспеченность природными ресурсами, их эффективное и рациональное использование. Пока не иссякли природные ресурсы, ученые всего мира стремятся отыскать новые источники сырья, топлива и энергии. Темы «*Типы почв в Казахстане*» (с дополнительным охватом местного компонента оценивание почвенных ресурсов), «*Классификация природных ресурсов*» (с дополнительным охватом местного компонента анализ закономерностей).

Таблица 3. Краткосрочный план урока на тему «Животные и растения местного региона, занесенные в Красную книгу Казахстана»

Раздел долгосрочного плана: 7.1В Влияние деятельности человека на окружающую среду		Школа:
Дата:	ФИО учителя:	
Класс: 7	Количество присутствующих:	отсутствующих:
Тема урока	Животные и растения местного региона, занесенные в Красную книгу РК. (изучение нового материала)	
Цели обучения	привести примеры отраслей человеческой деятельности, негативно влияющих на экосистемы.	
Цели урока	Рассмотреть примеры животных и растений местного региона, занесенных в Красную книгу РК	

Ход урока

Этапы урока	Запланированная деятельность на уроке	Ресурсы						
Начало урока 0-14 мин	<p>1. Актуализация знаний: Почему необходимо защита живых организмов? Какие вы знаете причины сокращения количества и разнообразия живых организмов Работа в парах Задание: Проанализируйте причины исчезновения животных; - Предскажите последствия разрушения биологического разнообразия; - Меры по предотвращению уменьшения биоразнообразия;</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>Критерии оценивания</th> <th>Дескрипторы</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td rowspan="3">учащиеся понимают роль Красной книги в защите живых организмов смогут привести примеры животных и растений местного региона, занесенных в Красную книгу</td> <td>Анализирует причины исчезновения биологического разнообразия;</td> </tr> <tr> <td>Предсказывает последствия разрушения биологического разнообразия.</td> </tr> <tr> <td>Знает меры по предотвращению потери биоразнообразия.</td> </tr> </tbody> </table>	Критерии оценивания	Дескрипторы	учащиеся понимают роль Красной книги в защите живых организмов смогут привести примеры животных и растений местного региона, занесенных в Красную книгу	Анализирует причины исчезновения биологического разнообразия;	Предсказывает последствия разрушения биологического разнообразия.	Знает меры по предотвращению потери биоразнообразия.	Дидактический материал: фотографии животных
Критерии оценивания	Дескрипторы							
учащиеся понимают роль Красной книги в защите живых организмов смогут привести примеры животных и растений местного региона, занесенных в Красную книгу	Анализирует причины исчезновения биологического разнообразия;							
	Предсказывает последствия разрушения биологического разнообразия.							
	Знает меры по предотвращению потери биоразнообразия.							
Середина урока 14- 24 мин.	<p>1. На стенах кабинета повесить изображены животные и растения, включенных в Красную книгу Республики Казахстан. (Учащиеся изучают картинки природы, слушают голоса птиц) У: -Что вы видите на этих фотографиях? Можем ли мы наслаждаться прекрасными пейзажами природы? - Почему? Варианты ответов: - Человек оказывает негативное воздействие на окружающую среду, уменьшает количество животных и растений, которые живут на земле, и некоторые из них полностью исчезли. У: - Какие меры можно предпринять для сохранения исчезающих видов животных и растений? 2. Определение темы, цели урока, рассмотрение критериев оценивания. 3. Просмотр видео о "Красной книге".</p>	<p>http://www.youtube.com/watch?v=7Bem2R_cHQ Презентация http://www.redbook.kz</p>						

Групповое обсуждение о роли Красной книги в сохранении биоразнообразия в природе.

Разработка критериев оценивания для презентации.

- рациональное использование времени;
- умения слушать друг друга;
- содержание темы
- причина важности Красной книги
- растения, занесенные в Красную книгу;
- животные, занесенные в Красную книгу;

Класс делится на 5 групп (головоломка) для игры "5 шляп".

- *Красная шляпа* объясняет важность Красной книги;
- *Зеленая* объясняет перечень животных, занесенных в Красную книгу края и причины введения в Красную книгу, находящихся под угрозой исчезновения
- *Черная шляпа* описывает растения, входящие в Красную книгу. Причины введения в Красную книгу обитания, находящихся под угрозой исчезновения растения

- *Синяя шляпа* предлагает меры для защиты в растений и животных от исчезновения. После того, как учащиеся завершили работу каждая группа представляет свои работы.
- *Белая шляпа* оценивает в соответствии с критериями, рекомендованными остальными группами.

4. Задания по уровням

(Для учеников с низким уровнем мотивации)

А. Определите местоположение вашей области

В. Заполните таблицу названиями животных местного региона, занесенных в Красную книгу

(средний уровень)

А. Перечислите растения местного региона, занесенные в Красную книгу Республики Казахстан (письменно)

(высокий уровень)

А. Определите животных, занесенных в Красную книгу Республики Казахстан по рисункам. Ученые определили 5 категорий видов, чтобы внести в Красную книгу. Какие это категорий?

1	2	3	4	5
				

В. Какова цель занесения организмов в Красную книгу?

Защита работ

	Рыбы	Птицы	Млекопитающие	Насекомые	Қосмекенділер
Пример					

5. Групповая работа

Предоставить каждой группе список животных и растений. Они выбирают примеры животных и растений занесенных в Красную книгу.

Затем учащиеся выбирают одно животное и одно растение из списка и

представляют полную информацию в виде презентации о них.

<http://www.ustirt.kz/index.php/kz/tabi-i-ory-ory/zhalpy-m-limetter>

карандаш,
плакат,
магниты
Список доступен по ссылке: <http://www.redbook.kz.info>

<p>Может включать в себя среда обитания, причину занесения и исчезновения, и любые реализуемые идеи для их защиты.</p> <p>6. Домашнее задание: выучить термины; Составить три вопроса по данной теме</p> <p>В конце урока учащиеся подводят итоги:</p> <p>7. Рефлексия: (таблица) в виде обратной связи «Квадрат»</p> <p>Я ожидал..... Радует, что мои знания .....</p> <p>Я могу использовать информацию из урока..... Мне еще нужно .....</p>	
---	--

распространения природных ресурсов) и *«Проблемы, связанные с освоением природных ресурсов»* (с дополнительным охватом местного компонента анализ проблем, связанных с освоением природных ресурсов, и поиск путей их решения) направлены на освоение обучающимися навыков и умений оценивать природные условия и ресурсы малой родины с точки зрения хозяйственной деятельности человека, экологическую ситуацию в ее пределах, последствия воздействия хозяйственной деятельности на окружающую среду, экономико-географическую, социальную обстановку и прогнозировать перспективы развития родного края.

В таблице 4 представлен примерный краткосрочный план урока на тему *«Проблемы, связанные с освоением природных ресурсов»*, в котором краеведческий компонент внедрен в самостоятельное исследование обучающихся при работе в парах [19].

Изучение темы *«Природно-территориальные комплексы»* (с дополнительным охватом местного компонента характеристика по плану природно-территориальных комплексов различного уровня) и *«Визитная карточка моего края: разработка краеведческой базы данных»* (Характеристика по плану природно-территориальных комплексов родного края и представление краеведческой базы данных в различных формах) должно строиться путем сочетания практических занятий на местности и в школе. При изучении водоемов возможен расчет годового расхода воды в реках своего края, исследование вопросов обеспечения пресной водой населения и производства, рекомендуются экскурсии с целью характеристики местных водоемов.

Все виды работ с планами должны составлять обязательную часть краеведения в целом, как и всех учебных экскурсий и походов. Картографический материал – основа для географического краеведения и главное пособие при осуществлении региональных подходов в преподавании.

По теме *«Атмосфера и ее составные части»* (на основе местного компонента составление графических синоптических материалов на основе показателей отдельных метеорологических элементов: температуры, давления, ветра, облачности, осадков, влажности) и *«Неблагоприятные атмосферные явления»* (с дополнительным охватом местного компонента на основе анализа неблагоприятных атмосферных явлений поиск путей защиты) обязательно используются данные местной метеостанции, создаются графические схемы, характеризующие местные погодные условия.

В условиях многонационального региона задача воспитания школьников состоит в том, чтобы целенаправленно формировать патриотизм, национальное самосознание, эталоны и нормы общения, этнокультурную компетентность личности, межнациональное согласие, отражающее специфику социально-исторического опыта жизни народов, проживающих на территории края. Каждый край как полиэтничный регион на протяжении веков демонстрирует опыт созидательной деятельности представителей разных этнических групп. Этот опыт необходимо изучать и использовать при изучении темы «Межнациональное и межконфессиональное согласие» (с дополнительным охватом казахстанского компонента доказательство необходимости межнационального и межконфессионального согласия и поиск путей их формирования). В условиях многообразия национальных культур народов, населяющих область, одной из приоритетных задач становится создание образовательного пространства, которое призвано воспитывать учащихся в духе толерантности, помогать адаптироваться в новых условиях современного общества.

В разделе «Социально-экономические ресурсы» удобно включать краеведческий компонент в изучение следующих тем: «Транспортная инфраструктура» (с дополнительным охватом казахстанского компонента оценивание важности элементов транспортной инфраструктуры на основе их характеристики), «Социальная инфраструктура» (с дополнительным охватом казахстанского компонента оценивание важности элементов социальной инфраструктуры на основе их характеристики).

Таблица 4. Краткосрочный план урока на тему «Проблемы, связанные с освоением природных ресурсов»

Класс:	7
Тема урока	Проблемы, связанные с освоением природных ресурсов
Цели обучения	Знать проблемы, возникающие при освоении полезных ископаемых и предложить пути их решения
Цели урока	Выполнять задания, используя картинки Используя Интернет ресурсы, исследовать и обсудить проблемы, возникающие при освоении полезных ископаемых Научиться объяснять проблемы, связанные с освоением природных ресурсов Все: объясняют значение ключевых терминов и понятий урока (утилизация, эффективное и рациональное природопользование, рекультивация). Большинство: составляют характеристику проблем, связанных с освоением природных ресурсов, дают подробный анализ. Некоторые: выявляют причинно-следственную связь, создают мини-проекты, дают оценку.
Критерии успеха	Будет считаться «Достиг», если: ➤ Может назвать проблемы, возникающие при освоении полезных ископаемых; ➤ Может показать на карте участки, где возникли проблемы при освоении полезных ископаемых; ➤ Может исследовать, проанализировать и сделать выводы по проблемам относительно темы

Языковые цели	Ученики смогут ... Читать и исследовать тексты по теме (навыки чтения, письма), делать выводы (навыки говорения, слушания) совместно работая с одноклассниками (создают мини-проекты, диалог и т.д.). Лексика и терминология, специфичная для предмета: Загрязнение окружающей среды, ландшафт
Привитие ценностей	Привитие ценностей осуществляется во время работы в парах через бережное отношение к природе, исследование природных ресурсов своей местности
Межпредметные связи	С предметом Биология
Навыки использования ИКТ	Навыки использования ИКТ формируются при поисках необходимой информации через использование интернет ресурсов, карт и презентации.
Предварительные знания	Предыдущий раздел – Классификация природных ресурсов Знания, полученные 5-6 классах по предметам «Естествознание», «Физическая география»

Ход урока

Этапы урока	Запланированная деятельность на уроке	Ресурсы
Начало урока	Организационный момент: Приветствует учеников. Для развития коммуникативных навыков, сплоченности внутри команды проводит игру «Кубизм» Проверка пройденного материала. Проверяет домашнюю работу с помощью метода «Горячий стул».	Презентация
Середина урока	<u>Ввод в тему урока (просмотр Видео «Природные ресурсы» сайт bilimland.kz</u> . Определение вместе с учащимися цели и задачи урока Деление класса на группы Проблемы, связанные с освоением минеральных ресурсов Проблемы, связанные с освоением водных ресурсов Проблемы, связанные с освоением земельных ресурсов Проблемы, связанные с освоением биологических ресурсов Рассматривается проблема «Загрязнение окружающей среды». Для анализа данной темы применяется работа с картинками.	Видео «Природные ресурсы» (сайт bilimland.kz)
	     	

человеческой деятельности, негативно влияющих на особо охраняемые территории Казахстана (Лабораторная работа «Исследование местной экосистемы (на примере школьного участка) должно опираться на научные основы. Закономерным результатом исследований становится осознание необходимости сохранения окружающей среды в крае, разработка и практическое применение превентивных мер для предотвращения нарушения обмена веществ и их круговорота, потока энергии и информации.

При изучении тем «*Особо охраняемые территории региона*» и «*Красная книга Республики Казахстан. Животные и растения местного региона, занесенные в Красную книгу Казахстана*» содержание регионального компонента необходимо дополнять малоизвестным местным материалом, который пробуждает интерес к изучению предмета и может помочь школьнику быть более эрудированным в вопросах биологического, зооботанического разнообразия природы края, способствует адаптации в сложных условиях, нередко возникающих в природной среде. Использование на уроках биологии местного материала позволяет учителю переориентировать учащихся на их экологическое образование и самообразование.

В последние годы в нашей республике особое внимание уделяется созданию государственных заповедников, национальных парков, ботанических, зоологических, геоботанических резерватов. В настоящее время на территории Республики функционируют шесть больших государственных заповедников: Алматинский, Кургальджинский, Аксу-Джабаглы (получивший статус биосферного заповедника ЮНЕСКО), Наурзумский, Маркакольский, Устюртский. Создано 4 национальных природных парка: Баянаул (создан в 1985 г.), Кокшетау (1996 г.), Алтын-Эмель (1996 г.), Иле Алатау (1996 г.), около 100 заказников. Два из них, Баянаул и Кокшетау, образованы на территории островных горно-лесных оазисов Казахстанского мелкосопочника и включают в себя значительные по размерам акватории пресных озер. Парк Алтын-Эмель расположенный на южных склонах отрогов Джунгарского Алатау, является местом обитания сохранившегося и доступного для обозрения стада антилопы-джейрана (более 3000 особей), горного козла тау-теке и реинтродуцированной популяции кулана [20].

В Алматы, Астане, Шымкенте, Караганде и других крупных городах функционируют ботанические сады. Все они работают над сохранением и восстановлением исчезающих видов растений. Вместе со взрослыми в мероприятиях по защите растительного мира участвуют школьники, студенты.

Учебный предмет «**Химия**», имеющий важное значение в развитии мировоззрения, в формировании целостной научной картины мира, обладает большим потенциалом в реализации регионального компонента. Уроки химии дают возможность ознакомиться с химической стороной природного комплекса родного края, вещественным составом его компонентов, узнать его особенности, понимать процессы влияния природных и антропогенных веществ на состояние природного комплекса.

Краеведческий компонент может осуществляться посредством включения сведений о родном крае в содержание уроков в виде сообщений, презентаций,

мини-проектов, составления и решения расчетных задач эколого-производственной направленности, проведения исследовательских работ, связанных с экономическим и политехническим развитием региона, решением экологических проблем. Немаловажное значение имеют экскурсии на предприятия местности. Все это повышает мотивацию к изучению предмета химия, воспитывает у обучающихся ответственное отношение к природным ресурсам родного края, гордость за свой регион, желание жить на родной земле и приумножать ее богатства.

При изучении темы «Воздух. Состав воздуха» (7 класс) (ознакомление с составом воздуха; знать, что при горении веществ расходуется кислород, входящий в состав воздуха; понимать значение охраны атмосферного воздуха от загрязнения) особое внимание необходимо обратить на воздушную среду региона: состояние и охрану воздуха в месте проживания; использование воздуха на промышленных предприятиях; влияние выбросов на здоровье человека.

Основные источники загрязнения атмосферы: работа автотранспорта, тепловых электростанций и ряда отраслей промышленности, таких как горнодобывающей, строительной, химической, нефтегазоперерабатывающей. Главными загрязнителями атмосферного воздуха являются диоксид серы (SO₂), оксиды азота (NO_x), оксид углерода (CO) и твердые частицы, которые образуются в процессе производственной и иной деятельности человека. На их долю приходится около 90% в общем объеме выбросов вредных веществ. Выбросы в атмосферу в разных регионах Республики Казахстан существенно отличаются, как по массовым выбросам, так и по видам загрязняющих веществ. Данные показатели зависят от территориального расположения региона, видов производственной деятельности, используемого оборудования и систем очистки выбросов от загрязняющих веществ. Наибольшее количество выбросов от стационарных источников зафиксировано в Карагандинской, Павлодарской, Восточно-Казахстанской, Актюбинской, Атырауской и Костанайской областях. В этих регионах хорошо развиты производства, связанные с горно-добывающей и нефтедобывающей промышленностью, а также теплоэнергетические предприятия [24].

Продолжительное использование экстенсивных технологий природопользования, привело к тому, что в ряде регионов Республики ощущается изменение климата, дефицит питьевой воды, отмечается повышение уровня загрязнений воды, почвы, атмосферного воздуха, и их негативное влияние, приводящее к исчезновению многих видов растений и животных. Создается неблагоприятная экологическая ситуация в ряде регионов (бассейны Аральского и Каспийского морей, Или-Балхашского региона, Центрального и Восточного Казахстана) [25].

Раздел «Геологические и химические соединения. Полезные ископаемые Казахстана», тема «Экологические аспекты добычи минералов» (7 класс) может быть обогащен региональным компонентом, сведениями о минеральных и природных ресурсах, месторождениях местности и о влиянии добычи природных ресурсов на окружающую среду.

Казахстан занимает шестое место в мире по запасам природных ресурсов: из 110 элементов таблицы Менделеева в его недрах выявлены 99, разведаны 70, но пока извлекаются и используются 60 элементов. Казахстан - одна из богатейших стран мира по запасам нефти, газа, титана, магния, олова, урана, золота и других цветных металлов. В Казахстане сегодня известно 14 перспективных бассейнов, расположенных практически по всей его территории, где пока разведаны только 160 месторождений нефти и газа.

Размещение полезных ископаемых по регионам Казахстана

• Нефть, газ - oil, gas – Доссор, Макат, Узень, Жетыбай, Каламкас, Карашыганак – полуостров Мангыстау.

• Уголь - coal - Карагандинский, Екибастузский, Майкубенский бассейны – Сары-Арка, Прииртышская равнина.

• Железная руда - iron ore – Соколовско-Сарбайское, Качарское Лисаковское, месторождения – Кустанайская область, СК.

• Марганцевая руда - Manganese Ore – Атасуское месторождение, Жезды – Сары-Арка

• Хромиты- Chromite – Мугоджары.

• Бокситы - bauxite – Сарыарка (город Аркалык).

• Медная руда- Copper Ore – Жезказганское месторождение – Сары-Арка.

• Полиметаллические руды- Complex ores – Рудный Алтай, Текели – Жунгарский Алатау

• Золото- Gold – Калбинский хребет.

• Соль - Salt – Прикаспийская низменность, Туранская низменность.

• Фосфориты- Phosphorites – хребет Каратау, долина реки Эмба.

• Асбест- Asbestos – Костанайская область, Жезказган, Мугоджары.

Возделывание природных ресурсов неизбежно связано с вопросами экологии, соответственно, региональный компонент можно конкретизировать, рассматривая конкретные экологические проблемы региона. Проведение экскурсий на природу, промышленные объекты, предприятия, учреждения страны и родного края, дополняющих теоретическую часть обучения, дают учащимся ясное представление о проявлении естественнонаучных законов и явлений в природных условиях, на производстве, о последствиях их нарушения, пагубно влияющих на все стороны человеческой жизни. Региональный компонент должен ориентировать учащихся на более подробное и глубокое изучение предметов, особенно важных для выбора будущей своей профессии и деятельности в условиях данной местности.

Уроки по «**Математике**» также можно использовать для решения задачи воспитания чувства гордости за родной край и всю страну. Для этого привлекаются статистические данные местности при решении математических задач [26]:

– математика вокруг школы (измерение высоты дерева, расстояние от школьного крыльца до ворот футбольного поля, вычисление площади клумбы);

– математика в открытом поле (снятие плана участка - в 6 классе, нахождение площади участка - 5-6 классах, проведение прямой АВ, если точка А не видна из точки В - в 7 классе);

– математика на пилораме (подсчет количества досок, находящихся в одном 1 кубическом метре досок, пропускная способность пилорамы - в 5- 6 классах);

– математика на пришкольном участке (подсчет площади, отведенной под овощные культуры, подсчет урожайности)».

Можно изготовить раздаточный материал по данной теме. В частности, карточки: составление задач по таблице, по схеме, по аналогии, по опорным словам, по краткой записи, на составление обратных задач.

Задания с краеведческим содержанием не просто интересны, они знакомят школьников с историей края, с фактами, которыми школьник может гордиться. Кроме этого, закладываются такие качества, как самостоятельность, ответственность, любовь к родному краю, своей малой родине. Опыт показывает, что ученики всех классов – младших и старших, с большим интересом выполняют задания, в которых говорится об их родном крае. Приобщение школьников к истории, культуре и традициям малой Родины позволяет решать на уроках не только образовательные, но и духовно-нравственные задачи, реализуя принцип развивающего обучения.

Таблица 5. Примеры задач с краеведческим содержанием

<p>При изучении <i>обыкновенных дробей</i> был проведён урок путешествие по Астане:</p> <p>2. «В самом центре Астаны есть древо жизни - «Байтерек». Его высота 97 метров. И это не случайно, ведь 1997 – год переноса столицы Казахстана в Астану. Шар вверх, символизирующий яйцо в кроне дерева, сделан из изогнутого стекла. Он занимает примерно $\frac{1}{5}$ часть всего монумента. Давайте подсчитаем, сколько составляет $\frac{1}{5}$ часть от 97 метров. Но точный диаметр шара 22 метра. В символе «Астана-Байтерек» есть и подземные корни. На глубине 4,5 м есть возможность понаблюдать за миром океана, через стекло 7- метрового аквариума. По замыслу архитекторов подземные воды питают дерево, а аквариум иллюстрирует эту мысль. (Показ презентации).</p> <p>3. В Астане много новых, красивых зданий. Одно из них – здание Мажилиса. Оно состоит из 22 этажей и занимает площадь 26800 кв.метров. Давайте подсчитаем площадь одного этажа.»</p> <p><i>При изучении процентов.</i></p> <p>Экстенсивное развитие сельскохозяйственного производства оставило след в виде деградации земель и оскудения ландшафтов, более 60% территории страны подвержено жесточайшему опустыниванию, что приводит к уменьшению плодородия почв и, как следствие, к сокращению продуктивности животноводства и растениеводства</p> <p>Задача №1 Подсчитать сколько квадратных километров земли подвержено опустыниванию(60%) , если площадь территории Казахстана 2 млн 724,9 тыс. км². ($2\,724\,900 \cdot 0,6 = 1\,634\,940$(км²))</p> <p>Задача №2 В атмосферу в начале 90-х годов ежегодно поступало около 6 млн. т загрязнений :50%- теплоэнергетика, 20%-черная металлургия, 13% - цветная металлургия, 4% - химия и нефтехимия. Определить сколько тонн загрязнений поступало от каждой отрасли хозяйствования.</p> <p>Задача №3 объём доказанных запасов нефти в Казахстане по данным ВР составлял 39,6 млрд баррелей или 6,5 млрд тонн, что составляет 3,2 % от мирового запаса нефти. Сколько тонн Нефти в мировом запасе? ($6,5 \text{ млрд тонн} : 0,032 = 203,125 \text{ млрд тонн}$)</p> <p>Задача №4 Скорость полета черного стрижа составляет 40 % от скорости сокола - Сапсана при ловле добычи в «ПИКЕ». Найдите скорость сокола-Сапсана, если скорость черного стрижа равна 120 км/ч.</p>

Изучение темы десятичные дроби:

Задача: Граничит на севере и западе с Россией — 7548,1 км, на востоке — с Китаем — 1782,8 км, на юге — с Киргизией — 1241,6 км, Узбекистаном — 2351,4 км и Туркменией — 426,0 км. Какова общая протяжённость сухопутных границ ? (13392,6 км)

При решении задач на составление систем уравнений второй степени (9 класс): Площадь традиционного казахского ковра Сырмак равна 6 м², а его периметр равен 10 м. Найдите длины сторон ковра.

Тема масштаб:

Задача: Длина железнодорожной магистрали от Семей до Астаны 808 км. Длина линии на карте, изображающей эту магистраль, равна 40,4 км. Определите масштаб карты.

1. На сколько удлинится длина окружности основания юрты, если ее радиус увеличить на 1 м?

2. Автомагистрали, соединяющие г.Усть-Каменогорск, п. Белоусовку и п. Глубокое, образуют треугольник. Длина автомагистрали г. Усть-Каменогорск - Белоусовка равна 14 км, длина автомагистрали г.Усть-Каменогорск - Глубокое равна 22 км, Белоусовка – Глубокое равна 10 км. Найти площадь территории, ограниченной этими автомагистралями.

3. Расстояние от г.Усть-Каменогорска до г. Шемонаиха равно 96 км легковой автомобиль преодолевает за 1ч 20мин, а грузовая машина – за 2 часа. На сколько скорость легкового автомобиля больше скорости грузовой машины. (5 класс)

4. Определите расстояние между г.Усть-Каменогорском и п. Глубокое на карте, если на местности это расстояние равно 22 км, масштаб карты – 1:1 000 000. (6 класс)

5. Используя отрицательные и положительные числа, запишите высоту и глубину.

1). Средняя глубина Бухтарминского водохранилища 9,6 м;

2). Наивысшая точка Горного Алтая- гора Белуха на высоте 4506 м;

3). Максимальная глубина Усть-Каменогорского водохранилища 45 м;

4). Высота Байтерека в Усть-Каменогорске 28,5 м. (6 класс)

Красоту родного города школьники могут увидеть на уроках геометрии. При изучении геометрии можно использовать и карту города для определения параллельных или перпендикулярных улиц, фотографии зданий города для определения фигур из которых состоят здания. Создан проект «Геометрия в архитектуре Семей», в котором рассмотрены исторические памятники Семей и сопоставлены с геометрическими фигурами

Геометрия.

Задача: В солнечный летний день тень, падающая от обелиска жертвам полигона на землю, имеет длину 10,5 м. Найдите высоту обелиска, если тень, падающая от человека ростом 160 см (в этот же день) имеет длину 84 см

В сельской местности актуальны задачи практического содержания.

Задача: Необходимо изготовить короб с крышкой для хранения картофеля в форме прямой призмы высотой 0,7 м. В основании призмы лежит равнобедренная трапеция с основаниями 0,4 м и 0,6 м и боковой стороной 0,5 м. Сколько фанеры понадобится для изготовления короба? Ответ округлите до целого числа.

Весной необходимо украшать территорию школы или дома здесь можно предложить задачу о цветах и работу по измерению на местности:

Как измерить длину и ширину клумбы? Решили воспользоваться метром.

Получили следующие результаты: длина – 27 метров; ширина – 73 см;

Как найти площадь клумбы?- Формула нахождения площади: $S = a * b$

Преобразование: 27м = 270дм 70 см = 7 дм

Вычисления: $270 * 7 = 1890$ кв.дм – площадь клумбы

Как сосчитать сколько растений потребуется?

Известно: площадь клумбы 1890кв.дм

Бархатцы высадим по схеме, указанной на пакетике с семенами 20 * 20

Найдем площадь, которую занимает одно растение

$$S = 20 * 20 = 400(\text{кв.см}) = 4 \text{ кв.дм}$$

Сосчитаем сколько растений потребуется: $1890 : 4 \sim 472$ (р.)

Сколько бархатцев каждого цвета? $472 : 2 = 236$ (р.)(2 цвета)

Краеведческий материал помогает педагогу воспитать из учеников достойных граждан с правильными ценностными ориентирами

Каждый регион имеет свою историю: события, происходившие на протяжении тысячелетий, действия наших предков отразились на современном облике, социально-экономическом и культурном укладе местности. Внедрение регионального компонента в изучение предмета **«История Казахстана»** способствует воспитанию обучающегося, его личностному росту, формированию гражданской позиции и чувства патриотизма.

Знание истории родного края конкретизирует многие события истории, помогает понять многие процессы, происходящие в современном мире. Этому способствует изучение местных легенд, их значение (тема *«Легенды и сказания родного края»* 5класс), осознание уникальности исторических памятников и их роли в передаче исторического наследия (тема *«Памятники истории вокруг нас»* и *«Экспонаты заговорили»* (посещение краеведческого музея) (5класс), ознакомление с историческими личностями, их ролью в развитии края (тема *«Исторические личности края: бии, акыны, батыры и палуаны»*. 5класс). Знакомство с яркими страницами местной истории, с памятниками архитектуры вызывает гордость за своих предков.

Лучшему пониманию исторического прошлого должна способствовать история края в названиях – ознакомление с истоками возникновения названий местности, городов, рек, озер, гор (тема *«Топонимы – свидетели времен минувших»* 6 класс). Изучение местных народных ремесел и мастеров, внесших вклад в возрождение и развитие наследия традиционной художественной культуры края (тема *«Хранители культурно-исторических традиций: народные ремесла края»* 6 класс), свидетельствующих о творчестве поколений, передавших нам свои самые лучшие достижения, вызывает гордость за свой регион и способствует творческому развитию молодежи.

Большинство обычаев и традиций этносов края уходит корнями в далекое прошлое, но они являются частью человеческой культуры, их возрождение может по - новому окрасить взаимоотношения людей. Тема *«Одна страна – одна судьба (народы моего края)»* (6 класс) направлена на изучение особенностей формирования населения края, на развитие взаимоуважения, взаимопомощи, дружбы всех национальностей, населяющих местность.

В рамках темы *«Живые свидетели Истории родного края»*(6 класс) обучающиеся узнают об известных живущих земляках, оказавших свой вклад в историю и процветание региона, об их героических и трудовых подвигах, а при изучении темы *«Неравнодушные сердца»* (7 класс) - что сделано конкретными людьми и что можно делать для поддержки своей малой родины.

Тема *«Летопись родного края»* (7 класс) помогает обучающемуся составлять хронологию исторических событий, определять основные

исторические этапы развития края на основе источников, способствует восстановлению в сознании молодого человека связи поколений через знание шежере. Все это должно воспитывать у молодежи чувство гордости за свой народ, за своих дедов и отцов.

Исследовательская работа по изучению истории своего края помогает обучающимся реализовать личностные интересы: развитие исследовательских, мыслительных, коммуникативных навыков, определение собственной гражданской позиции), а также раскрывает новые страницы в летописи родных мест. Для этого в каждую тему программы по истории Казахстана включены исследовательские вопросы, для решения которых обучающийся должен научиться выдвигать гипотезы, составлять вопросы для исследования, добывать сведения из различных источников (интернета, музейных и библиотечных архивов и т.д.), критически анализировать и оценивать исторические события, процессы, явления и деятельность исторических личностей в контексте их влияния на отечественную историю, аргументировать суждения на основе анализа исторических фактов, сопоставлять различные точки зрения, формулировать заключения и выводы. Важно заинтересовать ребят историей родного края, развить этот интерес, умело направлять желание знать больше.

Включение материалов по истории региона в отдельные темы учебной программы по истории Казахстана усиливает краеведческий компонент. Например, краеведческий материал может быть использован при изучении такого раздела, как *«Казахстан в годы Великой Отечественной войны»*. В общеобразовательной школе изучение факультативного курса «Краеведение» дополняет уроки региональной истории. Краеведческие факты конкретизируют, иллюстрируют исторические события и процессы и помогают их соотнести с современностью.

Материалы истории Казахстана и родного края должны изучаться с учетом хронологических и закономерных связей. Принцип интеграции регионального компонента с общим курсом истории Казахстана в основной школе способствует целостному формированию системы знаний путем повторения основных понятий, выявлению особенностей исторического развития Казахстана и родного края.

При изучении региональных компонентов важно донести до подрастающего поколения, каждого ученика знания, которые для каждого казаха и казахстанца стали «культурной формулой Казахстана». В каждом регионе есть такие, по-особому значимые, воспетые в стихах и песнях объекты, например: горы Алатау, местности Үшқоңыр, Сарыарқа, озеро Бурабай, поющий бархан, знаменитый на весь мир курган «Есік» - «Алтын адам», известные заповедники Казахстана, монументы «Тәуелсіздік», «Бәйтерек», «Қазақ Елі» и другие. При изучении краеведческих компонентов должна найти место информация о научном подвиге ученых Казахстана – Шокане Уалиханове, Ахмете Байтурсынулы, Мухтаре Ауезове, Каныше Сатпаеве, Алкее Маргулане, современных и многих других ученых, в трудах которых были заложены основы казахстанского регионоведения.

Материалы региональной истории, в первую очередь, реализуют воспитательные задачи обучения. Факты и персоналии позволяют учащимся понять прошлое родного края, мысленно воссоздать образ жизни и духовный мир своих родственников, земляков в прошлом, роль их труда в развитии края. На уроках предоставляется возможность личностного осмысления прошлого, так как носителями ценностных отношений и опыта выступают поколения земляков, в том числе родные и близкие. Размышления об их созидательном труде, вкладе в развитие материальной и духовной культуры края становятся основой для развития нравственных, патриотических чувств, что является первой ступенью выработки ценностных установок личности. Изучение истории региона предоставляет также большие возможности для социализации личности по месту проживания, готовности жить и трудиться в своем регионе, участвовать в его развитии, социально-экономическом и культурном обновлении.

Все это способствует воспитанию патриотов своей страны и региона, что исполнить в наше непростое время сложно, но крайне важно. Человек будет любить свой край, его историю, если будет знать его прошлое и настоящее

С целью развития и расширения функциональной грамотности по знаниям регионального компонента (краеведения) обучающимся предлагаются творческие виды работ: решение проектных задач, выполнение отдельных фокусов исследований. Результаты могут быть представлены в различных конкурсах, конференциях, слетах, олимпиадах.

Краеведческий компонент внедряется в предмет **«Казахская литература»** изучением произведений известных поэтов и писателей, проживавших или проживающих в крае, но не включенных в программу изучения казахской литературы. В школьном образовании совершенствование изучения регионального компонента, информация о достижениях жителей родного края, особенно творческих, эффективно способствует достижению целей усиления духовно-нравственного и патриотического воспитания, направлено на формирование активной гражданской позиции подрастающего поколения, патриотических чувств, уважения и толерантного отношения к истории, культуре и традициям народов Казахстана.

Целью темы *«Мой край родной в стихах и прозе»* (6 класс) (поэтические и прозаические произведения, в которых описывается природа родного края, его история; творчество поэтов и писателей родного края) является ознакомление учащихся с произведениями талантливых земляков, воспитание любви к родной земле, культуре, языку и истории народа. Используются известные произведения местных акынов и жырау, которые служат духовному росту и патриотическим чувствам подрастающего поколения. Например, можно использовать следующую информацию о писателях, воспевавших родные края [27].

Т.Жомартбаев (1884-1937 г.), родился в Семипалатинской губернии, педагог, драматург, писатель. Издавалась его книга «Балаларға жеміс», «Қыз көрелік».

Толеу Кобдиқов (1874-1954 г.), жил в Семипалатинском регионе, написал

стихи «Алып күшті Отаным», «Өмір жыры», которые посвящал Абаю.

Народный поэт Шакир Абенов (1901-1994 г.), жил и работал в Семипалатинском регионе. Он был фольклористом и композитором. Известны его поэмы «Қозы Көрпеш – Баян сұлу», «Кейпін батыр», «Таңшебер-Жапал». В 1991 году на инаугурации президента Н.А.Назарбаева, он давал бата-благословение.

Толеужан Ысмайлов (1932-1973 г.), родился в Семипалатинской области. Написал поэмы «Есіл», «Дала министрі», «Жылқышы» и около 40 сатирических стихотворений. Т.Ысмайлов переводил на казахский язык стихотворения А.С.Пушкина, М.Ю.Лермонтова.

Базар жырау Ондасулы (1842-1911 г.), родился в Кызылординской области. Написал толғау на тему «Әр кемелге бір зауал», «Тіршіліктің түрлері», «Керқұлан», «Кермиық».

Сагынғали Сейтов (1917-2007 г.), родился в Западно-Казахстанской области. Написал «Жолдас жүректен», «Ортақ ой» и другие сборники, а также «Қазақ поэзиясындағы Маяковский дәстүрі», «Тоғысқан толқындар», «Туысқандық туғызған», «Пушкин лирикасын қазақ тіліне аудару дәстүрі» и другие монографии и литературные исследования.

Дихан Абилев (1907-2003 г.), родился в Павлодарской области. Он написал «Ақын арманы», «Арман жолында», «Баянауыл баурайында» и другие произведения.

Алжаппар Абишев (1907-2003 г.), родился в Карагандинской области, написал пьесу «Достық пен махаббат», роман «Атыңнан айналайын», посвященный народному герою и поэту Мади Бапиулы.

Хамит Ергалиев (1916-1997 г.), родился в Атырауской области. Поэт посвятил украинскому поэту Т.Шевченко стихи «Аңыз ата». Его поэма «Курмангазы» посвящена великому композитору Курмангазы.

Асқар Токмағанбетов (1905-1983 г.), родился в Кызылординской области. Он автор романов «Қыран тұғырдан ұшады», «Ақ моншақ».

Саги Жиенбаев (1934-1994 г.), родился в Актюбинской области. Написал сборники «Қарлығаш», «Сыйлық», «Таң алдында», «Нан мен тұз» и детские сборники «Ботақан», «Қошақан», «Ұшып келем».

Сакен Иманасов родился в 1938 году в Алматинской области, написал «Туған ауыл», «Ақ айдын», «Адырна», «Жебе» и эссе «Қаламдастарым мен замандастарым».

Актан Керейулы родился в Актюбинской области. Акын и жырау, написал «Аяғына қан түссе», «Біріншіден не жаман?».

Кулыншак Кемелулы родился в Южно-Казахстанской области, написал «Көлбайға», «Дүйсенбі датқаға», «Оңдыбайға», «Майлыға», «Мөделіге».

Сейитжан Омаров (1907-1985 г.), родился в Акмолинской области. Писатель, поэт, переводчик, написал «Заман күші», «Әңгімелер», «Алтын алқап», «Дала қызы», роман «Қызыл арай».

Оразақын Асқар, родился в 1935 году, в Китае. Написал «Мейірім», «Күнгей», «Тәуелсіздікке тарту», сборник стихотворений «Қара өлең».

Гали Орманов (1907-1978 г.), родился в Алматинской области. Написал

«Өмір дастаны», «Бөбек жүрегі», «Сәт сапарда», «Ой қанаты», «От өзен», «Жер қазығы», «Жыр қанаты», «Жылдар жыры».

Журналист, писатель – Жайық Бектуров (1912-1998 г.), родился в Акмолинской области. Написал сборники «Өткел», «Таңба».

Ознакомление с произведениями местных поэтов, акынов и писателей дает учащимся знания и представления об особенностях географических названий (топонимика), людях, их именах и фамилиях (антропонимика), названиях лощин, рощиц (микротопонимика).

Тема *«Искусство краеведческих описаний»* (6 класс) направлена на привитие навыков анализа краеведческих описаний с точки зрения информативности текста, его художественных, языковых особенностей; овладение первоначальными навыками написания прозаических отрывков в рамках краеведения.

Результатом темы *«Родной край на страницах публицистики»* (7 класс) должны стать информированность обучающихся о газетах и журналах, издающихся в регионе; навыки анализа статей и очерков о родном крае, о людях с точки зрения объективности, информативности, глубины содержания, выразительности, эмоционального воздействия

Тема *«Электронная энциклопедия «Мой край родной»* (7 класс) должна ознакомить обучающихся с понятием энциклопедия, научить подбирать материал для энциклопедии; определять направления краеведения; принимать участие в коллективной работе.

На уроках **«Русского языка и литературы»** региональный компонент может быть представлен в процессе изучения публикаций местных средств массовой информации, художественных произведений писателей и поэтов края, анализа топонимики, гидронимики и антропонимики региона, наименований социокультурных объектов (театров, университетов, музеев, школ).

Приобщение подрастающего поколения к сокровищам родной национальной музыкальной культуры, возрождение национальной духовности, нравственности – это решение задачи государственного масштаба. Использование краеведческого компонента на уроках предмета **«Музыка»** при обучении народной музыке служит эффективным средством решения воспитательных и познавательных задач. Казахстан богат не только природными ресурсами, но и талантливыми людьми. Задача школы – познакомить учащихся с жизнью и творчеством людей, живущих на одной улице, в одном городе; воспитать в подрастающем поколении гордость и уважение к людям труда, к сокровищницам национальной музыкальной культуры. Тема *«Симфония родного края»* (5 класс) направлена на ознакомление обучающихся с особенностями музыкального творчества в родном крае, привитие первоначальных навыков создания музыкальных каталогов на электронных носителях на основе коллективной работы – создания аудиокаталога «30 песен и мелодий моего края». Тема *«Таланты родной земли»* (6 класс) призвана раскрыть для обучающихся творчество жырши-термеши, певцов и композиторов родного края, дать глубокое знание казахской музыки, народных и профессиональных исполнительских традиций

- это значит для обучающегося знать корни своего народа. Именно от «родного порога», от родных тем, образов, интонаций идет ребенок в мир большой музыки.

Особенностью учебного предмета **«Художественный труд»** в системе общего среднего образования является изучение различных видов искусства, выражение идей средствами искусства, приобретение универсальных (бытовых) и специальных (предметных) знаний и умений, навыков художественной обработки и преобразования материалов и объектов, навыков ведения домашнего хозяйства, пользования техникой и технологиями. Цель обучения учебному предмету **«Художественный труд»** – формирование функциональной грамотности в области искусства и технологий труда, развитие личности с творческим отношением к действительности. Школьные уроки **«Художественный труд»**, построенные в соответствии с требованиями современного уровня науки и задачами дальнейшего укрепления связи обучения и воспитания с жизнью, обязательно должны быть пронизаны элементами краеведения.

Изобразительное искусство расширяет и углубляет представления обучающихся о природных условиях и богатствах родного края. Уроки изобразительного искусства – одна из форм познания ребёнком окружающего мира природы. Изображение явлений природы и своих чувств (темы *«Пейзаж. Гармония с природой. Воздушная перспектива»*, *«Индустриальный пейзаж. Городской пейзаж. Линейная перспектива»* 5-й класс), помогает глубже проникнуть в тайны природы родного края, увидеть её красоту, осмыслить взаимосвязь и взаимозависимость окружающей действительности, приносит учащимся радость, душевное равновесие.

При знакомстве с творчеством известных художников (Тема *«Средства выразительности в изобразительном искусстве. Шедевры классического искусства. Творчество казахстанских художников. Виды и жанры изобразительного искусства»* 5 класс, *«Портретный жанр. Виды портрета. Портрет в творчестве казахстанских художников»* 6 класс, *«Современные художники Казахстана»* 7 класс) особое внимание нужно уделять работам своих земляков. Используя краеведческий материал на уроке, дети в интересной форме узнают не только о месте рождения художника, но и его юности, необычных случаях, способствующих написанию картин.

При изучении темы *«Искусство натюрморта. Декоративный национальный натюрморт»*, можно использовать атрибуты быта казахов прошлых времен, так как, анализируя каждый предмет, дети рассматривают не только форму и цвет, но и знакомятся с его предназначением, его историей, с символикой знаков, применяемых предками области в оформлении своего жилища, хозяйской утвари.

Народное искусство хранит и передает новым поколениям национальные традиции и выработанные народом формы эстетического отношения к миру. С гордостью и любовью дети слушают о народных промыслах Казахстана, и особенно, когда видят промыслы местных мастеров. В рамках темы *«Знакомство с ювелирным искусством казахского народа»* и *«Изготовление*

изделия. Декорирование изделия» и «Анимация. Движущиеся элементы (пластилиновая анимация, театр теней, пальчиковые куклы, тростевые)» (6 класс) можно предложить обучающемуся исследовать творчество мастеров родного края, их творческих идей, особенностей ремесла и дизайна.

Соприкосновение с народным искусством своего края обогащает ребенка, воспитывает гордость за свой народ, поддерживает интерес к его истории и культуре. Декоративно-прикладное искусство является одним из факторов гармоничного развития личности. Эстетическое краеведение, является одним из эффективных средств и составной частью общей системы учебно-воспитательной работы общеобразовательной школы, играет большую роль в повышении качества обучения и воспитания учащихся.

Большую возможность для привлечения краеведческого материала дают интегрированные уроки, благодаря которым в сознании учеников формируется более объективная и всесторонняя картина мира, связанная с привычной для них средой (деревня, город), где они получают первые жизненные впечатления.

В современном и образовательно-воспитательном процессе школьной системы Казахстана особая роль отводится **музеям**, являющимся хранителями свидетельств многовековой истории человечества, выражением истинных ценностей жизни. Собрание всевозможных коллекций, картин, приборов, экспонатов, характеризующих данную местность с геологической и исторической стороны, а также отражающих особенности окружающей флоры и фауны, реализуют принцип наглядности в образовательном процессе. Изучение, например, описательных естественных наук плодотворно только при условии наглядности и наблюдения, имеющих огромное значение в школе.

С сентября 2017 года по рекомендации МОН РК отдельные уроки географии, истории, литературы, биологии, познания мира, самопознания проводятся в музеях, что способствует усилению интереса школьников как к наукам, так и музеям. В рамках программы "Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру" запланировано проведение уроков по предметам "История Казахстана", "География" и "Казахская литература" в музеях, организациях культуры и исторических местах.

В настоящее время в республике насчитывается более 25 тысяч недвижимых памятников истории, археологии, архитектуры и монументального искусства, 147 музеев, 8 историко-культурных заповедников-музеев, в которых собраны свидетельства тысячелетней истории и культуры нашего народа. План мероприятий по модернизации работы музеев Республики Казахстан годы предполагает активизацию внедрения музейной педагогики как основы развития творческой личности, «уроки ремесленничества, этноуроки для детей и взрослых».

Живой урок в музее организуется с целью приобретения учащимися знаний по определенной учебной программе или с целью закрепления и углубления знаний, полученных на уроке в школе. При этом музейный предмет выступает не как иллюстрация к приобретенным знаниям, а как непосредственный источник знания. Знакомство с музейными коллекциями эмоционально обогащает духовный мир учащихся, учит пониманию

прекрасного, воспитывает. Интерес к предмету побуждает к самостоятельным поискам информации. Главная цель проведения музейных уроков - пробуждение и углубление чувства любви к родному краю, чувства своего кровного родства с его прошлым и настоящим.

В начале учебного года анализируется годовой календарный план по вышеуказанным дисциплинам, удобным для проведения «живых» уроков единые темы объединяются и разрабатывается годовой учебный план. План утверждается администрацией школы. В плане указываются предмет по «живому» уроку, тема, время, группа. Ниже представлены темы и предметы, которые возможны для проведения «живых» уроков в музее.

Таблица 6. Предметы и темы для проведения уроков в музее

Класс	Предметы и темы	Музей
	География	
7	Флора и фауна родного края	краеведческой естественно-научный ботанический зоологический геологический
7	Визитная карточка моего края: разработка краеведческой базы данных	минералов палеонтологический антропологический экологический музей-заповедник
	История Казахстана	
5	Легенды и сказания родного края	антропологический исторический естественно-научный археологический этнографический военно-исторический художественный музей изобразительного искусства (национального и зарубежного) музеи декоративно- прикладного искусства музей народного искусства музей политической истории и истории религии
5	Экспонаты заговорили	
5	Памятники истории вокруг нас	
5	Исторические личности края: бии, акыны, батыры и палуаны	
6	Топонимы – свидетели времен минувших (история края в названиях)	
6	Хранители культурно-исторических традиций: народные ремесла края	
6	Одна страна – одна судьба (народы моего края)	
6	Живые свидетели Истории родного края	
7	Туристские маршруты	
7	Неравнодушные сердца	
7	Летопись родного края	
7	История моей школы	
	Язык и литература	
6	Мой край родной в стихах и прозе	исторический этнографический военно-исторический
6	Искусство краеведческих описаний	
7	Родной край на страницах публицистики	

7	Электронная энциклопедия «Мой край родной»	музей политической истории и истории религии краеведческий мемориальный
Музыка		
6	Симфония родного края	Краеведческий
6	Таланты родной земли	Музей музыкальных инструментов

Учителя других предметов также могут проводить «живые» уроки по выбранным темам. «Живые уроки» - новое партнерство и вид сотрудничества музеев и организаций образования. «Живые уроки» предоставляют истинно реальные перспективы для равноправного партнерства музеев и организаций образования для решения общей образовательной задачи. Ниже приведен пример плана урока по теме «Экспонаты заговорили» (посещение краеведческого музея) (Таблица 7) [19]

Таблица 7. План урока по теме «Экспонаты заговорили» (посещение краеведческого музея)

Дата _____.			
Класс _____ 7			
Тема: Экспонаты рассказывают (экскурсия в краеведческий музей)			
Тип урока: комбинированный			
Методы: словесные, частично поисковые, метод проектов.			
Методическое обеспечение: артефакты, экспонаты краеведческого музея, иллюстративный материал.			
Цель: формирование интереса, уважения и любви к истории родного края; воспитание патриотизма.			
Задачи:			
1. Ознакомить с памятниками, экспонатами и артефактами краеведческого музея;			
2. Развивать навыки работы с историческими источниками, умение классифицировать памятники.			
3. Воспитание духовно-нравственных ценностей в соответствии с идеями Патриотического Акта «Мәңгілік Ел» программы «Рухани жанғыру»			
Ход урока			
Этапы урока	Действия учителя	Действия ученика	Ожидаемый результат
Организационный этап	Перекличка Создание позитивного настроения на работу	Психологическая подготовка к экскурсии.	Урок начинается организованно, в благоприятной обстановке
Актуализация знаний	Фронтальный опрос: - в каких источниках находим первые сведения об археологических памятниках Казахстана? (<i>средневековые авторы</i>) - что сыграло важную роль в научном изучении прошлого Казахстана? (<i>указы Петра I,</i>	Отвечают на вопросы	Хорошее усвоение пройденного материала, знание

	<p><i>предписывающие бережное отношение к древним раритетам, их описание и сбор и предпринятые по его инициативе мероприятия с целью изучения Сибири и территории Казахстана)</i></p> <p>- какие сведения содержатся в «Чертежной книге Сибири» (сведения об археологических памятниках казахской степи)</p> <p>- какую роль сыграл в изучении древних памятников Ш.Валиханов?</p> <p>- какую роль в изучении и сохранении памятников нашей области сыграло Туркестанское общество любителей древности?</p> <p>Организация блиц-опроса «Какие исторические памятники расположены на территории нашей области?»</p> <p>Учитель делает вывод об уровне знаний учащихся.</p>	<p>Учащиеся вспоминают исторические памятники на территории Жамбылской области, называют их, стараются определить исторический период создания.</p>	<p>основных артефактов культурного наследия Казахстана.</p> <p>Ученики могут назвать известные мавзолеи: Карахана, Айша-Биби; упоминают раскопки на территории Тараза.</p> <p>Рефлексия</p>												
<p>Изучение нового материала</p>	<p>Учитель определяет цель и форму работы: выделяются группы, получившие опережающее задание.</p> <p>План работы:</p> <ol style="list-style-type: none"> 7. Дворцовый комплекс Акыртас 8. Артефакты Чу-Таласской долины 9. Культурно-историческое значение Баласагуна 10. Памятники XI-XII вв.: мавзолейные комплексы Айша-Биби, Карахана, средневековая восточная баня Тараза 11. Комплекс Тектурмас, мечеть-медресе Каракожа и Бабаджа-хатун 12. Памятники Кулан, Орнек, Костобе. 	<p>Групповая работа. Выступают творческие группы, подготовившие мини-проекты по заданной теме. Выделяется экспертная группа, которая характеризует выступления групп.</p>	<p>Активная, осмысленная работа. Глубокое усвоение материала.</p>												
<p>Заключительный этап</p>	<p>Заключительное слово учителя: подводит итоги урока, говорит о значении изучения культурно-исторического наследия родного края. Обращает внимание на важность идей Патриотического Акта «Мәңгілік Ел» и программы «Рухани жанғыру» в патриотическом воспитании молодежи.</p> <p>Определение домашнего задания, дает форму таблицы</p> <table border="1" data-bbox="300 1917 970 2063"> <tr> <td>Название</td> <td>Местоположение</td> <td>Время создания</td> <td>Год внесения в</td> <td>№</td> <td>Критерии</td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </table>	Название	Местоположение	Время создания	Год внесения в	№	Критерии							<p>Активное слушание.</p> <p>Записывают домашнее задание: систематизировать в таблице</p>	<p>Усвоение основных идей темы, формируется ответственное отношение к историко-культурному наследию родного края.</p>
Название	Местоположение	Время создания	Год внесения в	№	Критерии										

				список			объекты всемирного наследия ЮНЕСКО в Казахстане.	
				ок				

Уроки в музеях являются также превосходным средством реализации внутри- и межпредметных связей, что способствует активизации мыслительных процессов у обучающихся. Перенос знаний из одного предмета в другой приводит к обобщению известного и синтезированию нового, обобщенного знания. Он позволяет посмотреть на предмет или явление действительности с разных сторон: с точки зрения биолога, географа, историка, художника слова, живописца, музыканта и т.д. Принцип интеграции при проведении живых уроков в музее дает возможность обучающемуся создать целостное представление о природе и обществе и сформировать собственное отношение к законам их развития.

Такая интеграция чрезвычайно актуальна и необходима в современной школе, так как она положительно влияет на развитие самостоятельности, творческого мышления и интересов обучающихся и способна решить задачу развития умений, навыков, компетентностей, которые могут использоваться или трансформироваться применительно к целому ряду жизненных ситуаций.

Школьные музеи, в которых собраны коллекции местной флоры и фауны, реликвии местных жителей, находки археологов, историков, местных следопытов и краеведов, собрания сочинений местных поэтов, картин художников, приборов, также успешно могут использоваться для проведения живых уроков. Программа такого музея должна быть самая обширная и разнообразная, т.к. он должен заключать в себе все, что может оказаться полезным при сообщении детям сведений по природоведению, истории, географии, этнографии, механике, промышленности родного края.

Сами обучающиеся могут активно привлекаться к сбору коллекций, изготовлению моделей, например, земледельческих, орудий, жилищ, различных этнографических картинок и т.д. При умелом руководстве учителя, сопровождаемом объяснениями, этот процесс развивает у детей интерес, любознательность, трудолюбие, бережное отношение к родному краю. Участвуя в исследовательской работе и в организации школьного музея, дети также могут привлекать своих родителей и других родственников. Во время совместной деятельности укрепляются родственные связи, изучение родословной своей семьи приводит к лучшему пониманию семейных ценностей. В стенах школьного музея обучающиеся могут также проводить тематические презентации и сообщения на отдельные темы в рамках уроков краеведения.

Школьный музей может стать также местом проведения большинства общешкольных мероприятий: школьные краеведческие конференции, конкурсы проектов, литературные часы, уроки мужества, встречи с ветеранами войны и

труда, гостями школы. Изучение традиционной народной культуры, которое знакомит детей со многими красивыми обрядами и обычаями, народными играми, также может проводиться в стенах школьного музея.

В настоящее время **библиотеки**, а также **школьные библиотеки** проводят большую работу по краеведческому просвещению и образованию населения и обучающихся. Велика роль тематических библиотек, особенно в селе. К краеведческим относятся библиографические пособия (указатели, списки, обзоры), отражающие документы, по содержанию связанные с определенной местностью. Краеведческая библиографическая информация предполагает широкий читательский адрес, она предназначена всем, кто интересуется историей и культурой края, его настоящим и будущим. Ее цель – содействовать любви к своему краю, расширять круг краеведческих знаний. В краеведческой библиотеке могут быть представлены следующие разделы:

- История и современность края. Экологические проблемы
- Природные ресурсы. Рациональное использование
- Реки. Путеводитель по реке.
- Заповедники региона
- Растительные ресурсы. Лекарственные растения
- Охраняемые виды растений
- Животный мир. Охрана животного мира
- Топонимика
- Персоналии. Календари знаменательных дат (ученые, краеведы)

По каждому разделу ведется систематическая картотека статей.

В краеведческой библиотеке должна быть представлена литература для учебно-воспитательного процесса по следующим разделам:

- Глобальные экологические проблемы (учебники для вузов, книги по общей экологии).
- Экология в современном мире (научно-популярные издания по экологии, геоэкологии, охране природы).
- Региональные экологические проблемы (учебные пособия по охране природы области, края).
- Экологическое состояние административного района (статьи из местной печати по вопросам природопользования административного района).
- Методика преподавания экологии (учебные пособия, брошюры, статьи по методике преподавания экологии, и том числе в организации исследовательской работы школьников)

Быстрое развитие электронных коммуникаций и повышение компьютерной грамотности создают совершенно иные условия для удовлетворения духовных запросов школьников. Поэтому, осуществляя краеведческое образование в школе, необходимо переосмыслить то, что уже имеется, и использовать новое, отвечающее целям и задачам современного образования. Использование **Интернет-ресурсов** обогащает уроки различным иллюстративным материалом, который не представлен в учебнике. Словари, справочники, без обращения к которым вообще трудно обойтись в краеведении, тоже легко доступны в Интернете. Создание презентаций к урокам (и учителем,

и самими обучающимися) позволяет делать уроки интересными, разнообразными по форме и содержанию, развивает самостоятельность и креативные способности у учеников.

Еще одно важное назначение интернета на уроках краеведения - использование таких средств обучения, как экспонаты **виртуального музея**.

Виртуальный музей — это базы данных, содержащих каталоги и фотографии экспонатов из различных собраний. Различают плоский виртуальный музей (каталог) и трехмерный (позволяющий пройти по залам и посмотреть на экспонаты под разным углом) [28]. Одной из ведущих форм представления информации в современном виртуальном музее выступает технология виртуального тура — совокупности нескольких виртуальных панорам [29].

Основные преимущества виртуального музея по-сравнению с классическим:

1. возможность в любое время, неограниченно, многократно использовать данный ресурс с большим числом иллюстрационных материалов.

2. всеобщая доступность и экономичность.

3. возможность компоновать желаемую экспозицию, самостоятельно выбирать маршрут.

4. закрепление материала можно перенести на уровень домашнего задания, что позволяет обучающимся получить более полные знания по изучаемой теме и более эффективно их усвоить в рамках самостоятельного виртуального тура по музею.

5. к экскурсии можно придумывать коллективные, групповые и индивидуальные задания

6. возможность осуществлять проектную деятельность.

В настоящее время в республике ведется работа по созданию портала в рамках проекта автоматизированной системы «Музей», который в будущем даст возможность осуществлять виртуальные прогулки по музеям страны. Она также будет включать единую электронную базу уникальных музейных ценностей [31].

В январе 2018 года группа молодых менеджеров создала проект «Жетысу 360» по программе цифровизации Казахстана, в рамках которых создан виртуальный музей. Все сакральные места и музеи Алматинской области можно увидеть в 3D-формате. С помощью новых технологий любой желающий может ознакомиться с уникальными местами Алматинского региона. В виртуальной экскурсии можно участвовать бесплатно и в любое время. Главное требование — наличие интернета. Пока в передовую разработку проекта вошли лишь два музея, оба находятся в Талдыкоргане. Это музеи имени Тынышпаева и Жансугурова. Все музейные экспонаты можно рассмотреть, надев специальные очки. Видеоролики имеют и голосовое сопровождение на казахском языке. Проект пилотный, но в скором времени на сайте появятся и сакральные места Семиречья [32]. Программа будет постоянно обновляться. Школьные музеи также могут создавать свои собственные виртуальные музеи с разработкой тематических уроков.

Важным видом использования ИКТ в музейном деле являются презентации, которые постоянно создаются и обновляются. Разработка серии мультимедийных презентаций, дающих возможность проводить тематические виртуальные экскурсии, расширяет образовательное пространство как интерактивную развивающую среду, позволяющую решать задачи современного образования на принципах диалога музея и школы, стимулировать интенсивный творческий рост школьников в процессе коллективного общения.

Для углубленного обучения краеведению в школе рекомендуется введение **факультативного курса «Өлкетану»**, дающего возможность обучающимся более подробно ознакомиться с особенностями родного края: о его природных ресурсах, промышленности, сельском хозяйстве, транспорте, историческом и культурном развитии. Факультативный курс призван также дать углубленные знания о традициях, обычаях и языках народов родного края как составляющей культурного наследия полиэтнического Казахстана, а также сведения о биографии и творческой деятельности выдающихся исторических личностей (просветителей, ученых, писателей, поэтов), внесших огромный вклад в историю и становление образования и культуры своего края и всей страны,

Внеклассная кружковая краеведческая работа, организация музейного дела, поисково-исследовательская деятельность обучающихся развивает их познавательную и творческую активность, самостоятельность в осмыслении исторических фактов, дает навыки анализа и систематизации полученных знаний.

Исследования обучающихся в области краеведения реализуют новые принципы лично-ориентированного образования, индивидуального подхода, субъективности в обучении. Они способствуют формированию умений, компетенций, непосредственно сопряженных с опытом их применения в практической деятельности, реализации принципа связи обучения с жизнью. Основная функция краеведческих исследований заключается в сборе необходимого материала, последующий анализ которого поможет выявить ту или иную закономерность. К документальным источникам краеведческой информации относятся: карты, книги, энциклопедические словари, справочники-определители, хрестоматии, музейные материалы. К живым источникам относятся: жители города, непосредственные участники событий, специалисты – краеведы, научные работники. Очень важно привить умение работать с источниками, находить необходимый материал и документировать его.

Исследовательская работа по краеведению может быть организована через различные формы организации деятельности учащихся [33]:

1. Проблемное ведение уроков базисного компонента учебного плана - представление учителем различных точек зрения на заданную тему, организация дискуссии, организация докладов учащихся, отражающих различные точки зрения на проблему.

2. Элективные и специальные курсы на школьном уровне для учащихся, которые строятся на основе выполнения исследовательских работ.

3. Группы дополнительного образования краеведческой направленности с применением широкого спектра различных форм групповой и индивидуальной работы по дополнительным образовательным программам.

4. Применение исследовательского подхода при проведении экскурсий традиционного характера.

5. Реализация походов и экспедиций как самостоятельных форм организации исследовательской деятельности.

6. Индивидуальная исследовательская деятельность учащихся совместно с педагогом – консультантом.

7. Клуб, молодежное объединение (юношеское научное общество, малая академия наук и др.).

8. В рамках деятельности актива школьного музея.

Выбор методик и методов исследования определяется характером объекта изучения, предметом, целью и задачами исследования [33]. В краеведческих исследованиях наиболее применимыми методами являются:

- наблюдение,
- эксперимент,
- работа с литературными источниками,
- интервью,
- опросы,
- обработка статистических и опытных данных,
- исследование исторических находок и документов с описанием, анализом и сравнением краеведческих источников (работа в архивах, музеях),
- проведение полевых исследований.

Результаты исследований освещаются на конференциях внутришкольного и общегородского масштаба. Доклады юных краеведов – это важная форма донесения информации, отчета о проделанной работе, о наблюдениях, находках, сведениях, собранных в процессе поисковой работы. К конференциям приурочиваются выставки экспонатов, фотоматериалов, собранных в экспедициях и в ходе поисковой деятельности. Все общеучебные умения и навыки, формирующиеся в процессе научно-исследовательской деятельности учащихся, помогут им в дальнейшем в выборе профессиональной деятельности.

Восприятие опыта прошлых поколений и их достижений, бережное отношение к истории невозможно без наглядности, без «погружения» в историю, что с успехом может быть реализовано с помощью **экскурсионно-краеведческой деятельности**. Информация учебника начинает звучать по-новому, становится лично-значимой. Из бесстрастного наблюдателя ученик превращается почти в участника событий. Факты из истории предков становятся составной частью общей картины исторического процесса, возрастает мотивация к изучению истории Отечества, учащиеся приобретают ценный опыт исследовательской работы, легко осваивают и запоминаются большие объемы учебного материала.

Главная цель экскурсионно-краеведческой деятельности - включение в активный познавательный процесс учащихся. Работы над проектом, после

полевых работ, создают уникальные предпосылки для развития целеустремленности и самостоятельности, стимулируют природную любознательность, тягу к непознанному, укрепляют любовь к своей Родине, людям. В этих работах предполагается личностная активность учащегося, предусматривается развитие индивидуальных особенностей и воспитание с учетом интересов и способностей. Получение и углубление экологических знаний в значительной степени происходит на основе самообразования и одновременно является социально-значимой природоохранной деятельностью.

В некоторых государствах Европы образовательные экскурсии учащихся успели войти в учебно-воспитательную систему: их рассматривают как образовательное и воспитательное средство, которым можно практически знакомить молодое поколение с жизнью, с нравами и обычаями, окружающими явлениями природы, развивать эстетические чувства, любовь к Родине и ее истории. Экскурсии по историческим местам - обязательный элемент школьной программы. Это один из лучших вариантов личностно-ориентированного обучения, способный помочь формированию мировоззрения учащихся.

Экскурсия, также, как и урок, требует тщательной подготовки. Прежде всего, это разработка проблемных заданий для учащихся с целью развития их познавательных интересов и исследовательской активности и перехода от пассивного созерцания к самостоятельной творческой деятельности. Предварительное ознакомление с заданиями позволяет концентрировать внимание школьников на наиболее значимых моментах экскурсии.

Важным направлением развития у подрастающего поколения интереса к окружающим и к собственной стране, чувства привязанности к родному краю, его истории, природе является **туристско-краеведческая деятельность**. Активное взаимодействие с окружающим миром, передвижение в пространстве, высокая степень самостоятельности и познавательной активности участников, сочетание умственного и физического труда отличают туристско-краеведческую деятельность от других форм воспитания и обучения. Она обладает такими свойствами, как массовость, гибкость, разнообразность по вариантам ее использования. Это вид деятельности, наиболее эффективно развивающий у детей и подростков чувство коллективизма, товарищества и дружбы, дисциплинированность, инициативу, трудолюбие, взаимопомощь, ответственность, самостоятельность, уважение прав человека, расширяющий кругозор, а также являющийся эмоционально яркой и очень содержательной стороной жизни детей. Такая форма работы способствует укреплению здоровья, разностороннему воспитанию, становлению гражданственности и патриотизма подрастающего поколения.

Туристско-краеведческая деятельность разнообразна по формам проведения: туристско - краеведческий кружок, туристская прогулка, экскурсия, поход, экспедиция, туристский лагерь, слет, соревнования, конференция, семинар, олимпиада и др. Такое разнообразие свидетельствует о больших развивающих и формирующих возможностях туристско-краеведческой деятельности.

Участники походов не только отдыхают и наслаждаются красотой родного края, они изучают туристические достопримечательности, рельеф и полезные ископаемые, почвы, растительный и животный мир своего края, ведут метеорологические и гидрологические наблюдения, собирают ценный материал об истории родного края, проводят экологические акции, ведут дневники наблюдений, получают картографические, топографические и туристические знания и умения юных географов-краеведов.

Необходимо подчеркнуть важность педагогически правильной организации туристско-краеведческой деятельности, которая призвана решить следующие задачи:

- формирование творческой активности и познавательного интереса учащихся;
- воспитание экологической культуры личности;
- сбор экспериментального материала непосредственно в полевых условиях;
- профессиональная ориентация учащихся;
- внеурочная работа по предметам базового школьного учебного плана.
- рекреационная, т.е. отдых и оздоровление детей в природной среде;
- формирование навыков выживания в природной среде;
- создание условий для воспитания трудолюбия, духовно-нравственного, патриотического воспитания школьников;
- изучение географии, истории родного края;

Использование краеведческого материала помогает убедить учащихся в необходимости дальнейшего расширения знаний, делает их реальными участниками в поиске научных знаний, выводов и обобщений в процессе изучения нового учебного материала. Полностью на краеведческом материале даются темы, связанные с природой, экологическим состоянием и историей родного края. Здесь успех изучения темы полностью зависит от практического применения знаний учащихся, полученных в походах и экскурсиях по родному краю, и систематизации их на уроке.

Организация сети туристско-краеведческих объединений школьников может стать широким каналом, связывающим задачи обучения с задачами стимулирования саморазвития личности, обеспечивает занятость значительного числа детей в свободное время при относительно небольших расходах государственных средств.

Туризм и краеведение должны стать в нашей стране массовым явлением в общественной и социально-культурной жизни. Для этого необходимо создать все более благоприятные условия для организации содержательного культурного досуга молодежи, чтобы путешествия, походы, экскурсии стали одним из излюбленных видов активного отдыха людей. Поэтому пропагандирование туризма и краеведения в школе играют очень важную роль в становлении учащихся как достойных граждан своей страны.

Резюмируя вышеизложенное, можно выделить основные направления краеведческого образования в 5-7 классах общеобразовательной школы:

1. Изучение курса «Өлкетану», интегрированного в учебные программы 4-

х предметов: «Казахский язык и литература» (6,7 класс), «История Казахстана (5-7 класс), «География» (7 класс), «Музыка» (5,6 класс). В соответствии с программой по курсу «Өлкетану» в каждой области республики подготовлен свой учебник по краеведению по 4-м указанным предметам, содержащий хрестоматийную информацию, характерную для региона.

2. Изучение регионального материала, который включен в содержание естественнонаучных и гуманитарных дисциплин.

3. Проведение живых уроков в музеях.

4. Организация музейного дела, создание краеведческих уголков, оснащение библиотек.

5. Использование Интернет-ресурсов и экспонатов виртуального музея.

6. Введение факультативного курса «Өлкетану» для углубленного обучения краеведению.

7. Организация внеклассной краеведческой работы (кружковая, поисково-исследовательская деятельность)

8. Проведение различных мероприятий (конкурсов, фестивалей, экскурсий, туристических походов).

Задача предмета Өлкетану – ознакомить обучающихся с историей и культурой родного края, показать сложность, противоречивость, неоднозначность исторического развития своего края. Важно выделить все лучшее и передовое в историческом прошлом своей области, использовать эти знания при анализе сегодняшних реалий. Всё это способствует всестороннему развитию школьников, развивает их познавательные способности и интерес к изучению родного края, формирует устойчивые качества личности, развивает разум и чувства. Использование краеведческого материала, несомненно, играет большую роль в формировании гражданского сознания детей.

Краеведение устанавливает и поддерживает живую связь времен, поколений, их преемственность в родном городе, области. Благодаря краеведению хранится память историческая, воспитывается духовная оседлость. В этом особая, непреходящая сила и ценность краеведения. Полюбив то, что его окружает, родной край, ребенок лучше поймет и оценит нашу Родину.

3. Методические рекомендации по организации уроков краеведения в учреждениях культуры

Президент Казахстана Нурсултан Абишевич в своей программной статье сказал о цели и задачах краеведческой работы в школе; «...Первое: необходимо **организовать серьезную краеведческую работу** в сфере образования, экологии и благоустройства, изучение региональной истории, восстановление культурно-исторических памятников и культурных объектов местного масштаба» [1].

Краеведческая работа в школе проводится в ходе урочной и внеурочной деятельности. В соответствии с учебным планом учитель проводит краеведческие занятия в школе в виде виртуальных уроков, экскурсий в школьных музеях, а также в учреждениях культуры в зависимости от темы и цели урока. Такие места могут быть организованы в различных формах, таких как встреча, конкурс, творческий вечер, экскурсия, экспедиция и туристические путешествия.

Учреждением культуры является организационная структура, созданная в соответствии с целью ее деятельности. Музеи, театры, библиотеки, культурные и исторические центры, а также парковые и природно-ландшафтные объекты, другие культурные учреждения (архитектура) культурные организации, осуществляющие деятельность в области культуры [34]. Они классифицируются в соответствии с их научными, культурными, социальными, образовательными и т. д. целями.

С целью реализации программы «Туған жер», обозначенной в статье «Рухани жаңғыру», между школой и учреждением культуры заключается договор о совместной творческой деятельности. Соглашение основано на законодательстве Республики Казахстан в области образования и культуры и отражает обязательства сторон. Текст документа должен быть составлен на двух или трех языках, контракт - на региональном или республиканском уровне. На основе этого документа создается двухстороннее скоординированное расписание и составлен график уроков. Далее работники культуры готовят необходимые ресурсы, репертуар и экспонаты, а ведущие преподаватели разрабатывают различные задачи по этой теме. Документ подписывается руководителем учреждения, временно действующим лицом или специальным представителем. На рис. 1 дан пример договора о творческом сотрудничестве.

Типы уроков, основанные на специфических особенностях культурных объекта

Краеведческие уроки в учреждениях культуры являются нетрадиционными видами уроки.

Урок — форма организации обучения с целью овладения учащимися изучаемым материалом. Такая форма применяется при классно-урочной

системе обучения и проводится для класса, то есть относительно постоянного учебного коллектива.

Рисунок 1. Договор о творческом сотрудничестве.

Краеведческие уроки призваны привить обучающимся любовь к родному аулу, навыки и готовность к труду, решать проблемы социальной адаптации в эпоху социальной, экономической и культурной модернизации. Это одна из важнейших социально-педагогических задач нашего времени [35].

Занятия по краеведению также проводятся в учреждениях культуры. В зависимости от объекта, цели, содержания культурного объекта несколько предметов могут быть объединены в общую тему. Эти предметы: язык и

литература, история, география, музыка, биология, химия, ИЗО и т. д. На уроке краеведения широко используются интегрированные методы обучения.

Уроки краеведения уроки разнообразны по методологии. Учитель выбирает следующие типы уроков в процессе обучения, используя интегрированные методы обучения, основанные на предметах, целях и личных педагогических навыках. Мы сосредоточимся на некоторых из них:

1. Урок онлайн
2. Виртуальный тур
3. «Живой» урок
4. Урок-путешествие
5. Игра урок
6. Урок литературный конкурс
7. Урок практическое исследование
8. Комбинированный урок
9. Творческий урок и т. д.

Урок онлайн

Проведение онлайн уроков по краеведению. Онлайн уроки в настоящее время – это достаточно эффективное и качественное обучение, которое отличается своей приемлемой ценой и быстрой усвояемостью материала. Сейчас очень популярны онлайн-школы. Тут каждый желающий получит необходимое образование и навыки. К тому же, выбрав данный способ получить профессию, обучающийся тем самым избавляет себя от поездок с одной точки города в другую. Все занятия проводятся в комфортной обстановке, в выбранном месте. Иными словами, где бы обучающийся ни находился, уроки будут проведены, для этого необходимо лишь подключение к интернету.

С помощью ИКТ можно проводить уроки в библиотеках, клубах, музеях, художественных галереях, мастерских, культурных и исторических центрах, реставрационных центрах и других культурных учреждениях, которые осуществляют деятельность в области культуры. Организаторы онлайн-урока в ходе урока отвечают на вопросы учеников.

Виртуальная экскурсия в школу

Мы часто видим, что маленький ребенок, который не умеет еще говорить, предпочитает мобильный телефон и быстро его использует. Это показывает, что дети проявляют интерес к новым технологиям. Дети в кинотеатре смотрят мультфильмы в 3D, 7D, 5D формате, т.е. уже знают и используют возможности новых технологий. Эти технологии создают эмоциональный настрой и чувственное восприятие информации.

На виртуальном уроке обучающиеся совершают виртуальный тур по историческим и культурным объектам, природе, используя Интернет или электронный учебник.

Занятие проводится в классе или виртуальном музее школы с использованием новых технологий. В виртуальном музее демонстрируются экспозиции и экспонаты с 3D, 5D, 7D форматами.

Кроме того, ученики могут пользоваться электронными, историческими, познавательными, художественными, анимированными и документальными фильмами, используя электронные технологии. На рисунке 2 показан виртуальный урок в школе.

Рисунок 2. виртуальный урок в школе

Республиканский проект «Виртуальной школьный музей» создан и проводится для реализации этих целей. В настоящее время готовится 3D тур школьного музея. В архиве виртуального музея хранятся все данные, относящиеся к региону. Виртуальный музей будет доступен для всех пользователей Интернета.

Электронный учебник подготовлен местными властями, учебными заведениями и студиями. Документальные фильмы, которые они делают, записываются на диски или размещаются на сайтах.

Например, Туркестанская область подготовила видеоклипы по темам:

1. «Ұлы Жібек Жолы бойындағы көне қалалар»
2. «Коллекция анимационных фильмов, снятых в Южном Казахстане»
3. «Көне Жетігеннің сыры»

Кроме того, ученики могут размещать в интернет-ресурсах свои авторские работы. Например, виртуальные школьные музеи Жамбылской области расположены по этим ссылкам zh-bilim.kz, [Yotube](https://www.youtube.com/channel/UC...), [Facebook.com/bilimzhambyl](https://www.facebook.com/bilimzhambyl). С помощью этих ссылок можно использовать материалы региональных исследований учащихся в виртуальном туре виртуальных школьных музеев.

Все это оказывает большое влияние на воспитание молодого поколения в патриотическом, моральном и духовном направлении, а также на формирование компетентного, знающего, современного, многоязычного гражданина. Принимая во внимание, что будущее страны - это хорошо

Рисунок 3. Электронные учебники, подготовленные Туркестанской областью.

образованные молодые люди, разумность и качество работы с обучающимися подтверждают актуальность проекта.

Сегодняшний современный школьный музей может дать яркий урок с помощью следующих инновационных технологий (Рис. 4)

Рисунок 4. Применение инновационных технологий в виртуальном уроке школьного музея.

Этот проект оказывает большое влияние на развитие и демонстрацию индивидуальных способностей учащихся. То есть, учащиеся могут продемонстрировать компьютерную грамотность и многоязычие в обратной связи.

Уроки краеведения в школьном музее

Краеведение начинается с познания истории и природы родного аула. Лидер нации в программной статье так отмечает цель краеведческой работы: «Лучшая форма патриотизма – это изучение истории родного края в средних школах» [1].

Согласно последним исследованиям, в стране насчитывается 1185 школьных музеев.

В зависимости от социально-культурных и экономических особенностей местные школьные музеи бывают разные:

1. «Музей краеведение»
2. «Этнографический музей»
3. «Музей военной и трудовой славы»
4. Музей "Мурагер"
5. Музей "Национальные традиции"
6. Музей «История аула»
7. Музей «История школы»
8. Мемориальный музей
9. Музей виртуальной школы

С целью улучшения школьных музеев каждый год последовательно проводится конкурс «Лучший школьный музей»: региональный, городской, областной и республиканский.

Музей в учебных заведениях организуется и функционирует в соответствии с правилами школьных музеев [36].

Экскурсия является культурной и образовательной формой деятельности музея. Открывая музей, образовательный центр стремится привлечь обучающихся к исследованиям. Вот почему музей - это не просто специальная комната в школе. Это открытое образовательное пространство, которое содействует развитию у обучающихся чувства гордости своей родиной, школой, семьей, способствует познанию прошлого и будущего страны и пониманию ответственности за сохранение своей культуры и природных богатств.

Родители могут также участвовать в сборе экспонатов для музея школы. Члены семьи должны быть заинтересованы и уважать исторические семейные реликвии, семейные ценности, которые играют важную роль в сохранении преемственности и культуры поколений, традиций семейных отношений, в духовно-нравственном развитии молодого поколения.

Семейные реликвии - это предметы, которые использовались в двух или нескольких поколениях, являлись свидетелем каждого этапа семейной жизни, памяти родственников и друзей. Хорошо известно, что у каждой семьи есть реликвия, оставленная для передачи от поколения к поколению. Некоторые семьи сохраняют старые фотографии, ювелирные изделия, антиквариат, книги, дневники или мемуары, иногда упоминаемые как памятные истории, относящиеся к увлекательным событиям, связанным с семьей.

Сбор семейных реликвий в школьном музее при организации и открытии экспозиции «История моего аула» требует поэтапной комплексной работы.

1. Внутришкольный опрос на тему;
  - Вспомните, имеет ли ваша семья что-то святое, священное?
  - Каковы ценности и воспоминания вашей семьи?
  - Почему это так ценно в семье?
  - Готовы ли вы передать ценности в музей?

2. Дайте задания.

- Подготовка информации о семейных реликвиях.
- Создание альбома семейных реликвий.
- Приготовить этикетку и аннотацию экспонату.

3. Создание уголков краеведения, систематизация накопленных материалов, данных.

- Сбор информации обо всех найденных предметах и создание семейного архива.

Учитель может проводить региональные исследования в музее с помощью семейных реликвий в школьные или внеклассные часы. Также можно пригласить родителей посетить мероприятие в качестве почетного гостя, чтобы рассказать историю экспонатов. Таким образом, регион может провести опрос своего населения об исторических личностях, социально-культурной жизни. Сегодня некоторые музеи успешно проводят краеведческие исследования. Например, урок «Гордость края» который проведен в государственный историко-культурном музее-заповеднике «Есік». Приложение №2

Кроме того, можно организовать заключительные уроки в школьном музее. Возьмем, к примеру, сценарий урока славы в «Музее военной и трудовой славы».

Тема урока: «Никто не забыт, ничто не забыто»

Цели урока:

-деятельностная: развитие познавательной активности, умения самостоятельного поиска и анализа информации; формирование способности обучающихся к новому способу действия;

-образовательная: расширение знаний о событиях ВОВ.

Технологии: при проведении урока и подготовке к нему используются проблемная, исследовательская, информационная технологии.

Формы работы: индивидуальная, групповая.

Средства обучения: компьютер, проектор, звукозаписи, презентация, экспонаты школьного музея.

Ход урока:

1.Организационный момент.

Учитель проверяет готовность класса к уроку.

Взаимное приветствие учителя и учащихся.

2.Мотивация к совершению учебной деятельности.

Цель этапа: включение учащихся в деятельность, определение темы занятия.

Учитель:

- Ребята, в нашем языке существует выражение «Времен связующая нить...». Что для вас обозначает эта фраза? Как вы думаете, что может служить этой «связующей нитью»? Разделитесь на три группы и обсудите.

Деление можно провести по рядам (3 ряда- 3 группы)

Учащиеся после обсуждения дают свои ответы. Возможные варианты: слово, произведения искусства (музыка, живопись, книги и т.д.), память.

Учитель:

-Действительно, историческая память связывает «времена». Посмотрите, пожалуйста, на тему сегодняшнего занятия.

Учащиеся читают тему на слайде («Никто не забыт, ничто не забыто»)

Учитель:

-Как вы думаете, о связи с какими событиями нашей истории пойдет сегодня речь. Обсудите в группе.

Учащиеся высказывают свои предположения (события Великой Отечественной войны)

3. Актуализация знаний и фиксация затруднений в деятельности.

Цель этапа: повторение изученного материала, выявление затруднений в деятельности учащихся, обеспечение настроения на восприятие материала

Учитель:

- Ребята! Вы на протяжении многих лет изучали многочисленные войны, выпавшие на долю нашего народа. Трудно найти такой век, когда нашим предкам не приходилось браться за оружие.

События Великой Отечественной войны занимают в истории нашей страны особое место. Как вы думаете, почему?

-Почему так важно сохранить память о ВОВ? Посоветуйтесь в группах и дайте развернутый ответ.

Учащиеся совещаются в группах, отвечает представитель группы.

Учитель:

Сколько лет прошло после Великой Отечественной войны?

Учащиеся: 70 лет

Учитель:

Конечно, для истории 70 лет - всего лишь миг, но по меркам человеческой жизни – это довольно большой срок.

Что же может помочь нам сохранить «связующую нить» с этим временем?

Выберите из предложенных вариантов наиболее, на ваш взгляд, удачные.

Обсудите в группах (в обсуждении не участвуют члены кружка экскурсоводов, учитель договаривается с ними об этом до урока)

Во время обсуждения звучит песня из к/ф «Офицеры» «От героев былых времен».

Варианты ответов даются на слайде (книги, исторические источники, фильмы, картины, фотографии, памятники, учебники)

Учащиеся обсуждают и дают ответы, поясняя свой выбор.

Учитель: Подводит детей к проблемному вопросу.

- Ребята, вы конечно же знаете, что любая книга, картина, фильм- это субъективный взгляд автора на то или иное событие, а изучение истории по учебнику многим кажется скучным.

Как же сделать так, чтобы события военных лет стали ближе и понятнее нам и будущим поколениям?

Учащиеся высказывают свои предположения.

4. Построение проекта выхода из затруднения

Цель этапа: обеспечение осмысления материала.

Учитель: Для того, чтобы приблизиться к ответу на поставленный вопрос, я передаю слово представителям нашего школьного музея.

Представитель музея(1)

Я не напрасно беспокоюсь,
Чтоб не забылась та война,
Ведь эта память - наша совесть,
Она, как сила, нам нужна.

Слово представителя музея (2):

К нашему счастью, у нас есть возможность общаться с непосредственными участниками ВОВ. Только они могут рассказать всю правду о тех временах. Простые солдаты и офицеры, санитарки и подростки, рабочие и колхозники своими воспоминаниями создают для нас «живую историю». А нам эту историю предстоит передать своим детям.

Сегодня мы предлагаем вам проследить за жизнью нескольких солдат этой войны.

5.Реализация проекта выхода из затруднения.

Цель этапа: вызвать у учащихся интерес к дальнейшей самостоятельной работе по изучению событий ВОВ

1.Представитель музея (1):

Перед вами выступит наша одноклассница Настя Позднякова. Она проделала объёмную исследовательскую работу, выясняя обстоятельства и подробности жизни своего дедушки.

Выступление представителя музея (3)

Рассказ Поздняковой Анастасии о ветеране в ее семье (см.: презентация, текстовые материалы)

Представитель музея (1):

Действительно, перед нами живая история. А сейчас еще одно выступление нашей одноклассницы с рассказом о своих бабушке и дедушке.

Выступление представителя музея (4)

Рассказ Жазира Бектурова о ветеране в ее семье (см: презентация, текстовые материалы).

Представитель музея(2):

Ребята, материалы наших одноклассниц о своих дедушках и бабушках составят основу проекта нашего музея «История Великой Отечественной войны в судьбах наших ветеранов» и новой экспозиции музея. Мы предлагаем вам принять участие в нашем проекте. Узнайте больше о военных судьбах ваших родных, ведь в Казахстане нет ни одной семьи, которую не коснулась бы война.

2 Учитель:

Ребята, все, что вы узнаете, вы сможете рассказать своим детям и внукам, и нить, связывающая времена не прервется.

Участников той страшной войны становится, к сожалению, с каждым годом все меньше. Возможно, ваших бабушек и дедушек уже нет в живых. Но с нами рядом, в нашем районе живут ветераны, которые помнят военные годы. Очень важно успеть расспросить их обо всем, встречаться с ними как можно чаще. Наш школьный музей ведет в этом направлении активную работу. Сейчас

экскурсоводы нашего музея расскажут вам истории еще нескольких судеб, связанных с войной.

Экскурсоводы (1,2)

Читает стихи

Экскурсовод (1)

Выступление экскурсовода (см.текстовые материалы, презентацию).

Рассказ о военной судьбе ветерана ВОВ Михаила Михайловича Крупеникова

Экскурсовод (2)

Выступление экскурсовода (см.текстовые материалы, презентацию)

Рассказ о ветеране ВОВ Колесникове Михаиле Ивановиче

Экскурсовод (3)

Выступление экскурсовода (см.текстовые материалы, презентацию)

Рассказ о военной судьбе ветерана ВОВ Кургузове Валентине Филипповиче.

В ходе выступления экскурсоводы показывают экспонаты музея (вещи, переданные в дар музею ветеранами района): ремень, записная книжка, фотографии, письма- треугольники, медали.

Экскурсоводы

Читает стихи

6.Этап рефлексии

Цель этапа: подведение итогов занятия

Учитель:

Большое спасибо нашим экскурсоводам. Надеюсь, их рассказы нашли отклик в вашей душе, заинтересовали вас и дали ответ на вопрос о том, что нужно сделать, чтобы события военных лет стали ближе и понятнее нам и будущим поколениям?

Как бы вы сейчас ответили на него?

Учащиеся отвечают.

Учитель:

В заключение нашего занятия выполните следующие задания.

Задание для 1 группы. Напишите письмо ветерану. Сложите листок так, как это делали во время войны, когда отправляли письма с фронта. Эти письма станут также экспонатами нашего музея.

Задание для 2 группы

Составьте 10 вопросов ветеранам. Мы зададим их при наших следующих встречах с ветеранами ВОВ нашего района.

Задание для 3 группы

Составьте и запишите отзыв о нашем занятии в «Книгу отзывов».

Во время выполнения заданий звучит песня из к/ф «Командир счастливой «Щуки» «Давным-давно была война»

7. Домашнее задание

Поговорите со своими родственниками о том, какой след оставила война в судьбе вашей семьи. Напишите небольшое сочинение-рассуждение на тему «Судьба человека в истории страны».

Заключительное слово учителя

Ребята, спасибо всем за активное участие в нашем занятии. Очень хочется верить, что оно вам запомнится. Связующая нить времен в ваших руках. Постарайтесь сделать так, чтобы она никогда не прервалась.

Краеведческий игровой урок

Занятия по краеведению можно проводить в форме *игровых квестов*.

Культурные учреждения могут проводить много интересных игр такого рода в крупных городах, однако это может быть сложно. Когнитивный характер поиска дает прекрасную возможность изучить край. Для этого учитель создает карту задач на основе поиска объектов культуры и отслеживания их особенностей. Задачи хранятся в конверте и охраняются с паролем. Классы, участвующие в конкурсе, выполняют задачи, хранящиеся в конверте. В задаче вместе с изображением культурного учреждения содержится интересная информация, находящаяся в конверте.

Например, фото из старого здания железнодорожного вокзала Астана-1. Подробнее: «Здесь, в 1941 году, 310-я дивизия отправилась на Великую Отечественную войну». Учащиеся должны в этой информации найти объект. В целом, игра включает в себя полную презентацию объекта и максимальный объем информации. Учитель позволяет сравнивать тематические вопросы. Они не должны быть слишком простыми. Время, затраченное на поиск, не должно превышать сорока минут. Время игры составляет около одного дня.

Предлагается реестр объектов истории и культурных памятников столицы Астана (табл.1). В других регионах можно также создать список культурных объектов и подготовить игры и задания для уроков.

Таблица 1. Реестр объектов истории и культурных памятников столицы Астана

Наименование памятника	Вид памятника	Местонахождение памятника
Дом купца И.С. Силина, XIX-начало XX в.	Градостроительство и архитектура	ул. Кенесары, № 35
Дом, в котором формировались отряды части особого назначения, 1914 год	Градостроительство и архитектура	ул. Ж. Омарова, № 57
Дворец железнодорожников, 1954 год	Градостроительство и архитектура	ул. Акжайык, № 10
Здание вокзала и привокзальная площадь, куда в 1954 году прибыл первый эшелон с целинниками, 1954 год	Градостроительство и архитектура	Привокзальная площадь имени 310 дивизии
Памятник Сакену Сейфуллину, 1972 год	Градостроительство и архитектура	пр. Победы, № 62
Константино-Еленинская церковь, 1854-1900 годы	Градостроительство и архитектура	пр. Республики, № 12
Здание городской управы, конец XIX в.	Градостроительство и архитектура	ул. Желтоқсан, № 17
Гимназия, конец XIX в.	Градостроительство и	ул. Т. Бигельдинова,

	архитектура	№ 72
Дом купца Д.В. Егорова, XIX-начало XX в.	Градостроительство и архитектура	ул. М. Ауэзова, № 5а
Купеческий дом, 1846 год	Градостроительство и архитектура	ул. М. Ауэзова, № 20
Жилой дом доктора Ф.И. Благовещенского, начало XX в.	Градостроительство и архитектура	ул. М. Ауэзова, № 20 а
Ограждение зеленой мечети, 1895 год	Градостроительство и архитектура	пр. Абая, № 83
Больница купца С.А. Кубрина, 1880 год	Градостроительство и архитектура	ул. А. Джангильдина, № 40
Дом купца В.М. Кубрина и флигель, 1910 год	Градостроительство и архитектура	ул. Кенесары, № 41
Торговый дом купца М.К. Кубрина, 1905 год	Градостроительство и архитектура	ул. Кенесары, № 37
Дом П.Г. Моисеева, 1914 год	Градостроительство и архитектура	ул. Ә. Мәмбетова, № 40
Здание кинотеатра "Октябрь", начало XX в.	Градостроительство и архитектура	пр. Абая, № 29
Дом пионеров, 1960-е годы XX в.	Градостроительство и архитектура	ул. Бейбитшилик, №6
Здание гостиницы "Ишим", 1958-1960 годы	Градостроительство и архитектура	ул. Бейбитшилик, №8
Здание бывшего акимата города Астаны, 1958 год	Градостроительство и архитектура	ул. Ж. Омарова, № 60
Здание Комитета государственной безопасности, 1950 год	Градостроительство и архитектура	ул. Т. Бигельдинова, № 74/1
Школа Б. Косшыгулова для мусульманской молодежи, XIX-начало XX в.	Градостроительство и архитектура	пр. Абая, № 24
Монументальное сооружение "Астана-Бәйтерек", 2002 год	Градостроительство и архитектура	Левобережье, № 1
Памятник хану Кенесары, 2001 год	Градостроительство и архитектура	Набережная реки Есиль
Памятник А.С. Пушкину, 1999 год	Градостроительство и архитектура	В районе Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева
Памятник С. Сейфуллину, 1994 год	Градостроительство и архитектура	Пересечение улиц С. Сейфуллина и М. Ауэзова
Скульптура "Астана", 2002 год	Градостроительство и архитектура	В сквере по ул. Ж. Ташенова
Здание метеостанции, 1914-1916 годы	Градостроительство и архитектура	ул. Джамбула, № 11
Мозаичные панно "Космос" и "Печать", 1972 год	Градостроительство и архитектура	ул. Бейбитшилик, №25
Мусульманское кладбище "Қараөткел", 1609-1962 годы	Градостроительство и архитектура	Микрорайон "Жастар"

Музеи - это надежные хранители исторической памяти и наследия прошедших эпох. Фонды многих музеев края располагают бесценными реликвиями, имеют объекты туристско-экскурсионного показа и активно используются в туристическом бизнесе. Сегодня в Казахстане особое внимание уделяется сохранению духовности и воспитанию нравственности. Именно поэтому развитие культуры и искусства - в числе приоритетных задач, стоящих перед краевой властью.

С появлением в школах нового предмета «Краеведение» появилась необходимость посещать музей, как важнейший инструмент военно-патриотического, эстетического и нравственного воспитания молодежи. Новый лозунг: «Вместо уроков — в музей!» стал актуален в наши дни. Мы задумываемся над тем, как открыть ребенку мир вещей: обыденных и уникальных, древних и тех, что еще вчера были нужны, а сегодня забыты, вещей-свидетельств, вещей-воспоминаний, эпических, поэтических, иногда невзрачных, но добрых, родных?

Впрочем, есть учителя, достойные подражания. Им тесно в четырех стенах классов. Они хотят открыть детям не учебник, но мир. И потому идут с ними в походы, едут в другие города, совершают увлекательные путешествия в историю, дабы не выросли их воспитанники Иванами, не помнящими родства.

Музей расширяет круг интересов, мышление, взгляды, память обучающихся любого возраста. Основная форма образовательной и воспитательной работы Музея - экскурсия. Известно, что школьники часто посещают музеи. Дети являются постоянными посетителями музея.

Все чаще в музейных залах можно увидеть учителей, как с младшими школьниками, так и с подростками. Социологи утверждают: если ребенок не заинтересуется, не полюбит музей до 8 лет, то вряд ли потом его будет манить сюда. В идеале нужно добиться того, чтобы все младшие школьники познакомились с музеями, увлеклись ими. Но делать это «по разнарядке» бессмысленно, тащить ребят в музей на аркане — значит, загубить хорошее дело. Да и не смогут немногочисленные наши музейные сотрудники «охватить» всех школьников. Однако они способны помочь учителям овладеть азами «музейной педагогики», научить их «читать» экспозицию, раскрыть тайны музейных предметов. И тогда учитель, как лоцман, сможет смело вести своих воспитанников в открытое море предметов и образов прошлых столетий.

Еще одна нагрузка? Учитель — к тому же и экскурсовод? Нет, учитель — всегда и везде учитель. Зал музея, театра, филармонии — это тоже его класс. В двадцатые годы фигура учителя, увлеченно беседующего с детьми, разглядывающими музейную витрину, была обыденной и никого не удивляла. Предводительствуемые учителями, дети «завоевывали» музеи — свидетельствовала пресса того времени. Так почему же сегодня, вступая на блестящий паркет храма муз, как будто бы на территорию другого государства, учитель сдает свои интеллектуальные полномочия и лишь следит за порядком? Ведь он лучше знает своих детей и их интересы, ведь он же не может, не имеет

права не знать достопримечательности своего города, области, края... Увы! Стереотип общения музея и школы сегодня иной. Значит, его необходимо преодолеть.

Вы пришли в музей, чтобы подготовиться к уроку. Вам хочется, чтобы урок этот стал необычным. Что ж, проведите в музее урок-игру, урок-путешествие. Пусть сами дети, вообразив себя путешественниками или исследователями, рассматривая предложенные вами музейные предметы, попробуют отгадать, что это за вещи, для чего и из чего сделаны, какие жизненные ситуации скрываются за ними. В этой игре педагогическое мастерство проявится в ненавязчивой логике вопросов, провоцирующих ребячье воображение, в умении, одобряя каждого ребенка, высветить искомый ответ и из таких ответов выстроить сюжет игры-путешествия. Если же детям покажется, что это они сами совершили такое интересное путешествие и до всего дошли своим умом (правда, чуть-чуть подсказал учитель), то считайте: вы на «отлично» сдали первый экзамен по музейной педагогике. Ну, а чтобы путь ваш не был слишком тернист, согласуйте возможность проведения своего урока с сотрудниками музея и посоветуйтесь с нами. Думаю, они сначала сильно удивятся, а потом обрадуются. Ведь мир музея должен принадлежать каждому ребёнку, но без помощи школьного учителя нам этой цели не достигнуть.

Что касается того, как развивать интерес к музею, мы понимаем, что вместе с новыми инновационными технологиями нам нужно изобретать новые методы обучения. С этой целью система музеев крупных городов, таких как Алматы, Астана, Шымкент, успешно работает над разработкой проектных программ и продвижением национальных брендов. Например, музеи Алматы сделали отличный проект для школьников.

Проект «Путешествие в страну Балапан» разработчики представили как интерактивный маршрут по городским музеям для детей 7–13 лет. Все лето в рамках проекта юные горожане совершали познавательные прогулки по историко-культурному центру города, принимали участие в программе мастер-классов и творческих занятий. Проект предоставляет возможность самостоятельно знакомиться с экспозициями музеев, т.к. сотрудники музеев, редакторы, художники, дизайнеры разработали увлекательные интерактивные путеводители с заданиями. К примеру, один из путеводителей проекта «Путеводитель путешествие в мир Габе» (Рис. 5).

Роль и значение музеев в сохранении духовности и воспитании нравственности у подрастающего поколения.

1. Цели и задачи:

- совершенствование патриотического воспитания молодежи посредством музейной работы;
- совершенствование содержания, форм и методов поисковой, собирательной, исследовательской деятельности, проводимой в образовательных учреждениях;
- пропаганда музейного дела, активизация изучения исторического краеведения среди учащихся, педагогов, общественности края.

После уроков в музее учителя записывают соответствующий предмет по предмету в школьный журнал. Если в параллельных классах нет похожих тем, можно интегрировать те же темы из классов 5 и 6, 6 и 7.

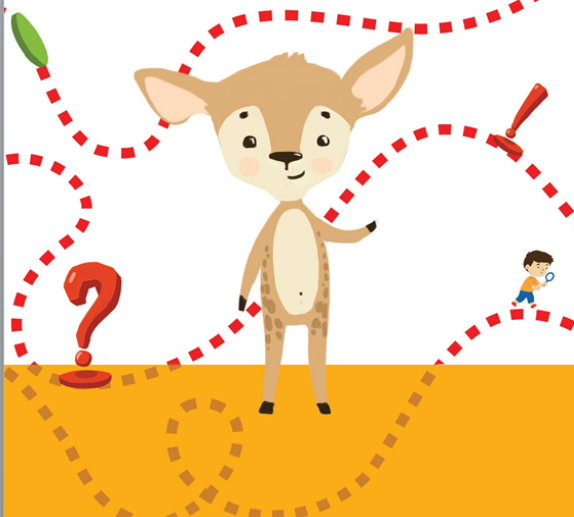
АЛАҚАЙ! АЛАҚАЙ!
МУЗЕЙДЕ БАЛАҚАЙ!

ПУТЕШЕСТВИЕ
В СТРАНУ БАЛАПАН!

Литературно-мемориальный музей Г. Мусрепова

Путеводитель путешествие в мир Габе

для детей (11–13 лет)

Дорогой Друг!

Добро пожаловать в музей Габита Мусрепова! Писатель в этой квартире жил с 1968 по 1985 год. Я — Косуля. Писатель привез меня из Индонезии 49 лет назад. Я буду вашим экскурсоводом. В путеводителе отмечено 7 остановок. В каждой из них спрятано по кусочку изображения волшебного яблока. Собрав целое яблоко, ты сможешь прочитать «слова наиздания» великого писателя.

*Габе — это уменьшительная форма от имени Габит.

Запомни эти условные обозначения!

<ul style="list-style-type: none"> Выполни задание / Напиши Запомни / А знаешь ли ты? Информация 	<ul style="list-style-type: none"> Обсуди / Спроси родителей Посмотри в других музеях Посмотри внимательно
--	--

1-я остановка:
«А знаешь ли ты?»

Обрати внимание на портрет. Как ты думаешь, можно ли узнать по человеку, изображенному на портрете, кто он, чем занимается? Нашел «подсказку»?

С каким предметом ты бы представил себя на портрете?

На портрете изображен великий казахский писатель Габит Мусрепов. Автор портрета — Бақытхан Мырзахметов.

Если ты ответил на вопросы правильно, получи свою часть волшебного яблока.

Следующая остановка: «Подумай, найди!»

Разгадав правильно загадку, не забудь взять часть яблока!

*Они ходят, но стоят,
Всем о времени твердят,
Когда спать, когда вставать,
Когда можно погулять...*

Подсказка... они могут быть разными...
лесные, водные, механические,
бытовые, электрические, магнитные.

Предмет этот был подарен писателю в 1962 году. Он живет в России в городе Саратове. Здесь стоит уже 54 года.

Многие писатели, поэты, общественные деятели, певцы, актеры бывали в гостях у писателя и пили чай. Самовару много лет. Он был куплен супругой писателя — Хусни-апай в 1949 году. Им пользовались, когда отдыхали на даче.

Напиши в путеводитель имена людей, с кем бы тебе хотелось почаёвничать.

ЛИТЕРАТУРНАЯ ЧАСТЬ

Семья Габита Мусрепова была большой и дружной. Отец — Махмуд, мать — Дина. В семье было семеро детей. Старшие братья — Хамит, Сабит. Младшие братья — Баазид, Ашим, Хажым. Сестра — Гульсим.

Переведи слова в таблице на казахский и английский языки.

Русский	Казахский	Английский
Отец		
Мать		
Старший брат		
Младший брат		
Сестра		

3-я остановка: «Без труда нет добра»

Найди в этой экспозиции предметы ручной работы, сделанные писателем. Их несколько.

(Если найдешь эти вещи, то получишь еще одну часть волшебного яблока)

Габит Мусрепов написал такие значимые произведения, как «Солдат из Казахстана», «Пробужденный край», «Улпан её имя», «В чужих руках». А самый известный фильм, снятый по сценарию Габита Мусрепова — «Кыз Жибек». А ты смотрел этот фильм? Музыка к фильму написал Нургиса Тлендиев.

О жизни и творчестве композитора ты можешь узнать в Мемориальном музее Нургисы Тлендиева.

Самый первый казахский фильм это — «Амангельды» (1938), сценарий фильма написал Габит Мусрепов совместно с Беймбетом Майлыным.

РАБОЧИЙ КАБИНЕТ

4-я остановка: «Слова в сердце»

«Когда человек несет в сердце своем слово, объединяющее мир, он везде найдет людей, способных понять его». Найди предмет, на котором написаны эти слова, и прочти вслух! Не забудь взять четвертую часть волшебного яблока!

Предмет, который тебе надо найти на столе, был подарен к 70-летию Г. Мусрепова. В то время ещё не было современных авторучек, и для письма использовали эту вещь.

5-я остановка: «Фотографии рассказывают»

Это любимая фотография писателя. Напishi, кто изображён на ней. Выполни задание, получи ещё одну часть, пятую, волшебного яблока.

Фотоснимок «Черная Мадонна» чехословацкого фотографа Карела Гаека был удостоен золотой медали на международной фотографической выставке в Чикаго. Габит Мусрепов привёз её из Алжира в 1963 году. Почему писателя заинтересовала эта фотография? Потому что образ матери был одним из главных в его творчестве. Особо любимы в народе рассказы «Мать матерей», «Аклима», «Мужественная мать» и роман «Улпан её имя» и другие.

Обрати внимание на рукопись, лежащую на рабочем столе. Для письма писатель использовал остро наточенный карандаш.

А тебе приходилось писать письма карандашом? Попробуй написать сообщение для своих друзей.

В библиотеке писателя около 2000 книг. Здесь мы видим произведения не только казахстанских писателей, но и произведения зарубежных классиков. Он прочитал все эти книги. Большую часть своей библиотеки Г. Мусрепов передал школе родного аула.

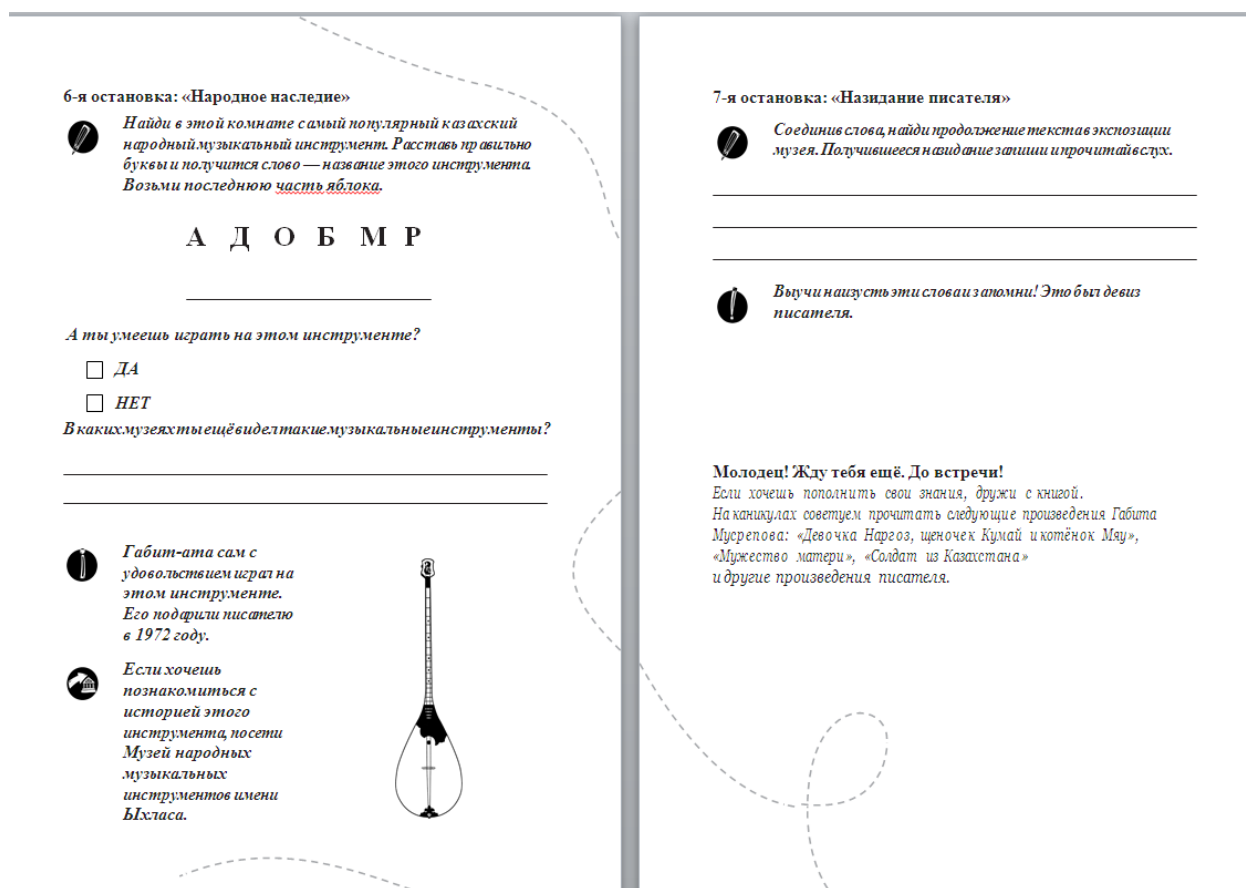

Рисунок 5. «Путеводитель путешествие в мир Габе».

Один из краеведических уроков в музее называется «живым» уроком. Основная цель урока - обеспечить глубокое обучение с помощью музейных материалов, чтобы пробудить интерес учащихся. Опыт показал эффективность проведения «живого» урока в музее.

Однако, без хорошего музейного урока ожидаемых результатов не ожидается. Поэтому технология подготовки «живых» уроков в музее разрабатывается опытными преподавателями, практиками, музейными экспертами.

- ▶ Предлагается структура музейного урока.
- ▶ Вводная часть:
- ▶ Постановка цели и задач урока.
- ▶ Разделение на группы.
- ▶ Получение рабочих листов.
- ▶ Выполнение заданий в группе:
- ▶ Класс можно разбить на 4 – 6 групп.
- ▶ В каждой группе есть руководитель.
- ▶ У каждой из групп либо уникальные задания, либо у всех групп задания одинаковые – элемент соревнования.
- ▶ Выполнение индивидуальных заданий:

- ▶ Внутри группы у каждого участника или пары участников свой рабочий лист.
- ▶ Число заданий: 1 – 4.
- ▶ Время выполнения 5 – 20 мин.
- ▶ Дидактическое обеспечение урока:
- ▶ Использование подготовленных рабочих и маршрутных листов.
- ▶ Применение заданий в электронном виде.
- ▶ Использование мобильных приложений и устройств.
- ▶ Работа с сайтами музеев (интерактивные экспозиции).
- ▶ Использование дополнительной информации, зашифрованной в QR-кодах.
- ▶ Использование беспроводных сетей.
- ▶ Итоговая часть занятия:
- ▶ Длительность: 5 – 10 минут.
- ▶ Что получилось, что нет
- ▶ Обмен результатами групп
- ▶ Подведение итогов
- ▶ Рефлексия

Учителя планируют урок в музее, чтобы каждый субъект соответствовал среднесрочному плану. План урока может быть изменен учителем предмета по желанию. Известно, что это зависит от профессионализма учителя.

В историко-культурном музее-заповеднике

В образовательном процессе идеально подходит для применения благоприятная окружающая среда. Поэтому лучше начинать краеведческую деятельность в ближайших к школе учреждениях культуры. Знакомство с территорией школы, а также более удаленных мест района или области, должно быть последовательным.

Глава нашего государства отметил, «...патриотизм начинается с любви к своей земле, к своему аулу, городу, региону, с любви к малой родине».

Есть много типов музеев. Не все из них подходят для проведения занятий по краеведению. Среди них особое место занимает историко-культурные музеи-заповедники. В таких музеях-заповедниках краеведческие занятия организовываются в форме туризма, либо экскурсий.

Экскурсия - это организованная поездка на природу, промышленные объекты, местные достопримечательности.

Чтобы провести краеведческие занятия в музее-заповеднике приглашаются специалисты. Это связано с тем, что квалифицированные специалисты в этой области руководствуются основными правилами. Они будут объединены с организациями, которые необходимы для эффективных краеведческих занятий. Эти специалисты будут отвечать за логистику, питание, безопасность, медицинское обслуживание, спасение, и информатизацию во время поездки.

Например, возьмем типовые документы Туркестанского региона по организации краеведческой поездки в историко-культурный музей-заповедник

«Ежелгі Тараз ескерткіштері». В начале педагогического совета было принято решение о приеме учеников на экскурсию, и был заполнен протокол. На этой основе публикуется распоряжение руководителя.

Образец приказа о направлении на экскурсию:

1.25-27 июня 2018 года направить учеников в историко-культурный музей-заповедник «Ежелгі Тараз ескерткіштері» для осуществления учебно-познавательной экскурсии.

2. В пути и на экскурсии соблюдение правил охраны здоровья и безопасности жизни обучающихся возлагается на учителей дополнительного образования туристско-спортивного факультета и преподавателей дополнительного образования экскурсионного отдела.

3. В пути и на экскурсии обязать медсестру контролировать здоровье обучающихся.

4. Перевозка школьников и учителей будет осуществляться водителем автомобиля KZ 107 AE PAZ.

5. Вышеупомянутые работники должны сохранить заработную плату по месту работы и оплачивать командировочные расходы на рабочем месте.

6. Контроль за исполнением этого поручения возложить на заместителя директора по учебно-методической работе.

Подпись директора школы.

В дополнение к этому приказу:

- Список детей, отправляющихся на экскурсию.
- Исправленная сеть экскурсионных маршрутов.

Таблица 2. План мероприятий краеведческой поездки в историко-культурный музей-заповедник «Ежелгі Тараз ескерткіштері»

Ход работы	Уақыты	Ответственный
1-күн		
Посещение школы, регистрация	08.00 - 09.00	
Прибытие в Тараз.	12.00	
Размещение в гостинице «Тараз».	12.00-13.00	
Обед	13.00 – 14.00	
Посещение достопримечательностей города Тараз	14.30 – 17.00	
Знакомство с региональным музеем местной истории	17.00 – 18.00	
Ужин	19.00 – 19.30	
Свободное время: 1. Прогулка в парке Первого Президента. 2. Дневник экскурсий 3. Планирование завтрашнего дня на карте маршрутов экскурсии.	20.00 – 22.00	
День 2		
Время сна	22.00	
Время пробуждения	07.30	
Утреннее умывание	07.30 – 08.00	
Завтрак	08.00 - 08.30	

Ознакомление со старым городом Тараз (Шахристан),	09.00 – 09.30	
Знакомство с Цитаделью древнего Тараза	10.00 – 11.00	
Знакомство с древним городским музеем Тараз	11.00 - 12.00	
Добраться до башни и увидеть город с высоты в древнем Таразе	12.00 - 12.30	
Обед	13.00 – 14.00	
Прогулка по аллее, посвященная 550-летию Казахского ханства.	14.00 – 14.30	
Посещение Мавзолея Айша-Биби-Бабаджа Хатун.	15.00 – 15.30	
Выезд в Шымкент.	16.00	
Прибытие в школу	18.00	

В качестве обратной связи ученики смогут поделиться своими впечатлениями об экскурсии и подготовить видео и альбомы флоры и фауны.

Фотографирование и съемка являются одним из наиболее важных инструментов для краеведения. Другим источником информации о родине являются фотографии из местных семейных альбомов, которые дают ученикам доступ к информации о своем крае.

Если музей-заповедник находится недалеко от школы, можно разработать комплексную программу вместе с учителями музея, чтобы проводить краеведческие занятия. Одним из авторов таких краеведческих, программных уроков является работник Государственного историко-культурного музея-заповедника «Есік» А. Б. Амиева. В Приложении 3 даны краеведческие уроки, подготовленные учениками 6-7 классов.

Занятия проводятся в нескольких залах музея, в зависимости от местоположения.

План урока региональной истории в музеях исторических заповедников:

Организационная часть: деление, размещение экспонатов по теме, подготовка к документальным фильмам и т.д.

Практическая работа учащихся: объяснение, рассказ, анализ архивных документов музея, вопросы и ответы, интерактивные игры с петроглифами и т.д.

Завершение урока: заполнение активных листовок, таких как кластеры, семантические карты, хронологические карты, повторы и викторины, тестовые задания и многое другое.

Задание на дом: сочинение, эссе, рисование, рассказы по сюжетам петроглифов, сочинить сказку и т.д.

На заключительном этапе урока обучающиеся могут быть разделены на группы и соревноваться в методике вопрос-ответ, чтобы проверить результаты своих знаний из музея. Активных учеников награждает администрация музея.

В природном музее – заповеднике

В стране есть особо охраняемые природные территории. Они делятся на 2 типа:

Таблица 3. Государственные природные заповедники:

#	Изображение	Наименование	Год образования	Площадь, га	Расположение
1		Государственный природный заповедник Аксу-Жабағылы	1926	131 934	Туркестанская и Жамбылская области
2		Алматинский Государственный природный заповедник	1931	71 700	Алматинская область
3		Государственный природный заповедник Наурызым	1931	191 381	Костанайская область
4		Государственный природный заповедник Барсакелмес	1939	160 826	Кызылординская область
5		Государственный природный заповедник Қорғалжын	1968	543 171	Акмолинская и Карагандинская области

6		Государственный природный заповедник Маркакөл	1976	102 979	Восточно-Казахстанская область
7		Государственный природный заповедник Үстірт	1984	223 342	Мангыстауская область
8		Государственный природный заповедник Батыс Алтай	1992	86 122	Восточно-Казахстанская область
9		Государственный природный заповедник Алакөл	1998	65 217,9	Алматинская и Восточно-Казахстанская области
10		Государственный природный заповедник Қаратау	2004	34 300	Туркестанская область

Таблица 4. Национальные государственные природные парки:

#	Изображение	Наименование	Год образования	Площадь, га	Расположение
1		Государственный национальный природный парк «Баянаул»	1985	68 453	Павлодарская область

2		Государственный национальный природный парк «Заилийский Алатау»	1996	199 703	Алматинская область
3		Государственный национальный природный парк «Алтынемел»	1996	161 153	Алматинская область
4		Государственный национальный природный парк «Көкшетау»	1996	182 076	Акмолинская и Северо-Казахстанская область
5		Государственный национальный природный парк Қарқаралы	1998	112 120	Карагандинская область
6		Государственный национальный природный парк «Бурабай»	2000	129 935	Акмолинская область
7		Государственный национальный природный парк Катонкарагай	2001	643 477	Восточно-Казахстанская область
8		Государственный национальный природный парк Чарын	2004	127 050	Алматинская область

9		Государственный национальный природный парк Сайрам-Өгем	2006	149 053	Туркестанская область
10		Государственный национальный природный парк «Озера Көлсай»	2007	161 045	Алматинская область
11		Государственный национальный природный парк Жоңғар Алатауы	2010	356 022	Алматинская область
12		Государственный национальный природный парк «Бұйратау»	2011	88 968	Ақмолинская и Карагандинская область

Рисунок 6,7 Виды пеших и водных походов в музеях-заповедниках.

Эти объекты принадлежат учреждениям культуры в соответствии с Законом Республики Казахстан «О культуре». В них можно проводить уроки краеведения в форме экскурсий, туристических поездок, экспедиций, уроков походов.

Экскурсионные группы состоят из 10 – 40 обучающихся. Ответственные лица должны быть назначены по приказу директора школы. Можно путешествовать по воде, на велосипеде или пешком, чтобы узнать о родном крае. В зависимости от времени и расстояния поездки: один день или несколько дней. Однодневные экскурсии проводятся в основном по воскресеньям по конкретной теме. Многодневные поездки в основном организуются во время каникул. Результаты экскурсий докладываются в классе. (Рис. 6,7)

В степях, лесах и на берегах рек ребята учатся понимать красоту природы, зарисовывая пейзажи, снимая видео материалы, фотоальбомы и готовя гербарий. Посещение музеев, выставочных залов и производственных площадок помогает понять произведения искусства, найти красоту в знакомых вещах и явлениях, почувствовать красоту человеческого труда. Каждый тур связан с какой-либо тематикой.

Учитель использует самые современные образовательные методы для улучшения краеведения. Поэтому учитель всегда должен быть в поиске. Обратите внимание на комбинированный урок. (Табл. 5).

Таблица 5. План комбинированного урока.

<i>Организационный этап</i>	Перед экскурсией ученики должны знать следующие практические навыки: Знать общие правила и правила безопасности во время экскурсии; ✓ Знание топографических картах; ✓ Знать правила маршрута; ✓ Знание правила место выбора палаток.
<i>Цель и задачи</i>	а/ Ознакомление с национальной культурной жизнью населения, богатство природы Родины, исторические и природные памятники. Контроль и исследование явлений и объектов явлений, объяснение природных явлений. Сборник краеведических материалов. э/ Воспитание чувства любви к родине, обучение терпению и осуществление самоконтроля в команде. б/ Экскурсия учит пониманию красоты, удовольствия в познании и стремлению принести пользу обществу. Защита эффекта с использованием современных технологий. в/ пропаганда здорового образа жизни, укрепление здоровья.
<i>Закрепительный этап</i>	Используются методы интеграции. Учителя-предметники задают вопросы и исследуют их.
По предметам истории	«Когда появилась эта деревня?», «Кто был основателем аула?», «Что случилось в ауле?», «В ауле какие известные династия есть? Какова история их развития? Ученики должны ответит на вопросы.
По предметам	«Какие горы, реки и озера есть в деревне?», «Как они

географий	появилось?», «Сколько им лет?», «Как появилось аульное улицы?», «Откуда начинаются аульные речки и куда они идут?»
По предметам биологий	«Какие растения растут в деревне?», «Есть ли в этой деревне только растения?», «Есть лекарственные травы?», «Сколько разных растений в деревне?»
По предметам химий	Что означают название реки «Жезді», «Геміртау», «Хромтау», «Сары өзен» и.д.?
По предметам литература	«Почему аула так называют?», «Чьей имена носит улицы?»
По предмету ИЗО	Ученики нуждаются в помощи учителей изобразительного искусства при разработке дорожки, когда ученики имеют доступ к культурно-историческим центрам и музеям. Она может дать вам полезные советы для красивого украшения альбома.
<i>Заключение</i>	Во время экскурсии ребенок видит, что явление читается на разных курсах и учится их использовать. Например, при работе на земле он использует законы геометрии для измерения, работы с простыми инструментами, записи, просмотра, работы с картой.
<i>Домашние задание</i>	Выражение их эффектов путем создания видео, слайд-шоу, рисунков, гербариев.

При разработке маршрута составляется его график (табл.6), начиная с туристического маршрута в районе, где организована походная экскурсия, конечные точки, объекты досуга, посадки и дороги

Таблица 6. График маршрута.

День	Ориентация маршрута, часть дороги в день, объекты на дороге	Краеведение и общественно полезная работа (исследования, сбор материалов)	Расскажите школе о пути команды	Место для отдыха.

Рисунок 8. Проживание молодых путешественников.

Конечной точкой туристического маршрута (рекреационного или же познавательного досуга,) является база. На больших и средних топографических картах определяется длина и продолжительность, местоположение, места отдыха.

Как питаться в туристическом походе

Организация питания в походе – целая наука. Раскладка (так обычно называют план питания) зависит от множества факторов: характера похода (пеший, конный, водный, горный), места его проведения, климата на месте, количества дней, состава участников и так далее.

Поэтому оговоримся сразу: данная статья не адресуется людям, давно занимающимся туризмом, состоящим в клубах и так далее. Профессионалы здесь не найдут для себя ничего нового. Но те, кто ходит в походы от случая к случаю или только начинает осваивать туризм, могут использовать этот материал как памятку, где обозначены основные принципы подготовки к походному питанию.

Главное.

На что нужно обязательно обратить внимание при составлении меню для похода:

- Набор необходимой калорийности
- Сбалансированность питания, получение необходимого количества белков и жиров (с углеводами дело обстоит проще)
- Экономия места в рюкзаках и веса

Важно. На природе, с физическими нагрузками, в любом случае будет желание кушать. Можно брать по 5000 Ккал в день на человека - и все равно будет казаться, что идете впроголодь.

Человеческий фактор. Перед планированием походного меню нужно узнать, нет ли у участников похода аллергии, пищевой непереносимости, возможно, кто-то не ест какие-либо продукты из идейных соображений. Все эти моменты нужно учитывать, в противном случае кто-то из участников может остаться голодным, и поход будет испорчен для всей группы.

Вода. Без нее никуда. И при планировании всего похода и маршрута нужно обязательно продумывать, где группа сможет взять воду. В зависимости от этого нужно намечать места дневок и ночевок.

Приемы пищи. Обычно раскладка рассчитывается на три приема пищи. Завтрак и ужин – самые сытные. Обед – полегче, особенно если в течение дня вы передвигаетесь, тогда на обед нужно потратить как можно меньше времени.

Если поход связан с серьезными физическими нагрузками, то самая калорийная трапеза – завтрак. На нее должно приходиться мясо. Ужин тогда можно сделать молочным.

Кто готовит? Организация приготовления пищи и распределения продуктов по рюкзакам крайне важна. Нужно все паковать так, чтобы было удобно доставать на дневках. Одна из самых эффективных систем – дежурства. Дежурят обычно попарно (если группа не превышает 25-30 человек, если

больше, то, возможно, удобнее втроем). В обязанности дежурных входит: сбор дров, разжигание костра, приготовление еды, мытье посуды (за всеми или только котлов, как договоритесь).

Дни похода делятся на количество пар дежурных. У каждого дня – свое меню. Каждая пара дежурных закупает, пакует и несет продукты для «своих» дней. Чаще всего дежурства начинаются вечером: ужин-завтрак-обед, и вечером следующего дня дежурные сменяются. Это связано с тем, что чаще всего группа пребывает на месте днем, и удобнее сразу же назначить дежурных на сутки.

Рисунок 9. Питание молодых путешественников на природе.

В театре

В каждом городе есть разные театры. Эти культурные учреждения также помогают познать любовь к семье, родной земле, осознать патриотические чувства к своей стране происхождения.

Очевидно, что в школе нет требования к театру по учебной программе. Поэтому в текущем учебном году учитель должен обратить внимание на репертуар театра. Если репертуар раскрывает содержание программы, учитель должен провести предварительную подготовку обучающегося к посещению театра. Прежде всего, необходимо ознакомление с темой урока. Например, учащиеся должны знать заранее биографию и познавательную деятельность Сакена Сейфуллина при посещении спектакля Каната Жунусова «Сәкен сұңқар». Обязательное условие – учет возрастных особенностей обучающихся.

Таблица 7. Репертуар театра «Наз» в соответствии с учебным планом.

Репертуарные спектакли	Жанр	Предмет	класс
«Ұр, тоқпақ!», «Ақыл патшалығы», «Алтын балапан», «Аққұс туралы аңыз»	Сказки и легенды	Литература	5
«Алдар көсе», «Қожанасыр тірі екен»	Комедия	Литература	5-6

«Шәкәрім», «Қарагөз», «Қилы заман», «Абылайхан», «Шыңғыс хан»	Драма	История, литература	6-7
«Тұйғындар» спектакль	Историческая постановка	История	6-7
«Нұрғиса» спектакль	Портретная постановка	Музыка	6-7
«Сәкен- сұңқар»	Портретная постановка	История, музыка, литература	6-7

Кроме того, обучающиеся могут посетить театр в случаях , когда если есть сцены о знаменитых в нашей национальной истории людях, при условии соответствия графика. В отзывах учитель может отдать приоритет вопросам духовного возрождения, формирования общественного сознания и назначить домашнее задание по этой тематике. Посещение обучающимися театральных представлений, реализуются следующие задачи:

- знакомство с театральными художниками,
- познание характеров героев;
- развитие лексических ресурсов посредством театральных постановок;
- привитие навыков говорить о культуре путем сопоставления действий персонажей и вокальных ритмов;
- повышение интереса к театральному искусству.

Цель подготовительной работы - научить обучающихся «золотым» правилам театральной культуры. То есть, ученики должны быть осторожны в таких вещах, как съемка на мобильном телефоне во время исполнения, соблюдать дисциплину: питание, смех, разговор, опоздание на представление.

Таким образом, необходимо учить молодых зрителей культуре своего народа через посещение театра.

В библиотеке

Библиотека - это место, где дети и подростки общаются друг с другом в свободное время, место личного развития, зрелости, это методологический и координационный центр. Библиотека также предоставляет бесплатный беспроводной доступ в Интернет для читателей. В состав библиотеки входят: «Детское обслуживание (средний и средний школьный возраст)»; «Подростковая служба», «Литература по искусству», «Служба периодических изданий»; «Связь с общественностью и средства массовой информации», «Служба справочно-информационного обслуживания», «Мультимедийный отдел», «Инновационно-методическая работа»; «Детских отдел (дошкола и начальные классы)»;

Эти разделы выполняют различные местные мероприятия в зависимости от их уставных целей. Например, раздел «Литература по искусству» - это литературный урок. Этот урок можно использовать в читальном зале библиотеки, возле памятника, путем выбора образного слова. Например, возле

памятника могут быть организованы литературные вечера Абая, Сакена, Магжана, Махамбета, Айбергенова. Таким образом ученики могут обобщить жизнь и работу поэта-писателя.

Местные библиотеки информируют школу о различных (в объявлениях сайтов, электронной почте, плакатах и т. д.) мероприятия.

Учебная работа между школами и библиотеками осуществляется через двусторонние соглашения. Контракты между агентствами существенно не отличаются от меморандума, подписанного между музеем и театром. Цели и задачи являются общими. Администрация школы выдает заказ, прежде чем принимать его на мероприятие. В заказе указываются место и время проведения мероприятия, список учеников, руководитель заказа.

Поскольку знание находится в книге, мы часто используем литературный подход в местной истории. Литературный подход связан с использованием различных печатных материалов в изучаемой области. Важность знакомства с литературой помогает прогнозировать знания об этом регионе и помогает решать проблемы истории региона. Необходимо также обосновать результаты изучения литературы по изучаемой области. С этой целью общий план работы библиотеки включает в себя широкий спектр мероприятий. Они будут проводиться по занятиям, конкурсам, выставкам, научным направлениям.

Формы реализации деятельности библиотеки:

Уроки: уроки мужества, информационные уроки, информационно – познавательные уроки, информационные уроки, экспресс уроки, урок пропаганды и т.д.

Вечер; литературный познавательный вечер, вечер поэзии, портретный вечер, литературный портретный вечер, тематический вечер, литературно-музыкальная композиция, авторское бренд-шоу, презентация, день открытых дверей.

Чтение: чтение монолог, конкурс выразительного чтения.

Выставки: книжная выставка, электронная книжная выставка, книжная выставка в юрте, почетная выставка, выставка -рассказ, выставка –диалог, выставка-бенефис, слайд-галерея, видео проекты, буклет, тематический шельф, книжная эстафета, рекламный баннер, продвижение книг, библиошар, библиокараван.

Обзоры: биографический обзор, диалог - обзор, библиографический обзор, литературный калейдоскоп, устный журнал, флешбук.

Конкурсы: онлайн-конкурс эссе, викторина, дискуссия, филантропия читателя, дебаты, поэтические конкурсы, парад поэзии, литературное лото, блиц-турнир, литературный дилижанс, PR-акция, лунный-стоппер.

Исследование: круглый стол, читательская конференция в новом направлении, читательская конференция, онлайн-конференция с детской библиотекой, онлайн-опрос и т. д.

Способы эффективной организации времени в краеведении

Первый вариант. Классы, которые проводят уроки краеведения, могут быть организованы по параллелям. В утвержденную дату все параллельные классы идут в учреждения культуры. (Табл. 6)

Второй вариант. Оставив полный рабочий день вне занятий для краеведения, можно помешать процессу обучения. Поэтому лучше всего разместить его на 5-6 уроках. (Табл. 7)

Третий вариант. Размещайте краеведения на еженедельных курсах гуманитарных, естественных и математических наук один раз в год. Два дня в неделю, но не один. Количество школьных дней делится, и в один прекрасный день он абсолютно свободен от обычного урока и должен быть организован в музее для учителей, чтобы читать его самостоятельно. Он отвечает за директора науки, лидера класса. Например, вторник-параллельный 8-й класс для гуманитарных наук. Пятница - проведение параллельных занятий в гуманитарных науках. (Табл. 8,9, 10)

Предлагаемые версии могут использоваться школьными менеджерами на практике, которые должны тесно сотрудничать с работниками культуры.

Культурные учреждения должны иметь график событий, соответствующий учебной программе школы. Это позволит эффективно организовать время.

В свою очередь, в соответствии с соглашением, музей утвердит график.

Таблица 8.

Төтенше жағдай департаменті	Денсаулық сақтау басқармасы	Ішкі істер департаменті
 <p style="text-align: center;">ҚР ІІМ ТЖК ОҚО ТЖД бастығы азаматтық қорғау полковнигі Н.Дербісовке</p> <p>Оңтүстік Қазақстан облысы білім басқармасының «Облыстық жас туристер станциясы» мемлекеттік коммуналдық қазыналық кәсіпорнының аймақтық Сізіген 2018 жылғы 01-04 маусым аралығында ОҚО, Төлеби ауданы, Бірқойыл шатқалында орналасқан туристік лагерьде «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында үйірмешілер арасында өтетін «Қош келдің Жаз» қорытынды туристік-өлкетану жарысында төртінші жеру үшін ҚР ІІМ ТЖК ОҚО ТЖД жедел құтқару жасағы (Шығынент қаласы) мемлекеттік мекемесінің қызметкерлерін жіберуіңізді сұрауымыз.</p> <p>Облыстық жас туристер станциясының директоры С.Омирбаева</p> <p>Орындаған: А.Батырбе Байланыс тел: 8 (7252) 56-18-07 8 (701) 263-23-62</p>	 <p style="text-align: center;">ОҚО денсаулық сақтау басқармасы башшысы М.Егітбаевқа</p> <p>Оңтүстік Қазақстан облысы білім басқармасының «Облыстық жас туристер станциясы» мемлекеттік коммуналдық қазыналық кәсіпорнының аймақтық Сізіген 2018 жылғы 15-18 мамыр аралығында ОҚО, Төлеби ауданы, Бірқойыл шатқалында орналасқан туристік лагерьде «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында мектеп оқушылары арасында өтетін «Бірлесіп облыстық туристік жарысына қатысқан оқушылардың денсаулығын сақтау мақсатында өзінің басқарып отырған мекемесінен қызметкерлеріңізді жіберуіңізді сұрауымыз.</p> <p>Мекеменіңізден келетін қызметкерлеріңіздің жоқ, тамақ шығыны жіберуші мекеме есебінен.</p> <p>Облыстық жас туристер станциясының директоры С.Омирбаева</p> <p>Орындаған: А.Батырбе Байланыс тел: 8 (7252) 56-18-07 8 (701) 263-23-62</p>	 <p style="text-align: center;">Оңтүстік Қазақстан облысы ішкі істер департаменті башшысы полковнигі К.Далбековке</p> <p>Оңтүстік Қазақстан облысы білім басқармасының «Облыстық жас туристер станциясы» мемлекеттік коммуналдық қазыналық кәсіпорнының аймақтық Сізіген 2018 жылғы 01-04 маусым аралығында ОҚО, Төлеби ауданы, Бірқойыл шатқалында орналасқан туристік лагерьде «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында үйірмешілер арасында өтетін «Қош келдің Жаз» қорытынды туристік-өлкетану жарысына қатысқан үйірмешілердің автобуспен бару-қайту кезіндегі жоқ қауіпсіздігінің қамтамасыз ету және жарас кезінде ішкі тәртіпті қалағалу мақсатында өзіңіз басқарып отырған мекеменіңізден қызметкерлеріңізді жіберуіңізді сұрауымыз.</p> <p>Мекеменіңізден келетін қызметкерлеріңіздің жоқ, тамақ шығыны жіберуші мекеме есебінен.</p> <p>Облыстық жас туристер станциясының директоры С.Омирбаева</p> <p>Орындаған: А.Батырбе Байланыс тел: 8 (7252) 56-18-07 8 (701) 263-23-62</p>

Таблица 9. Расписание занятий.

БЕКІТЕМІН: Мектеп директоры: **Ш.Ш. Кошаханова**

229

	р\с	5А	5Б	6А	6Б	7А	7Б	7В
Дүйсенбі	1	Қазақ тілі	Математика	Биология	Математика	Алгебра	География	Ағылшын т
	2	Математика	Қазақстан тарихы	Өзін-өзі тану	Орыс тілі	Қазақ тілі	Ағылшын тілі	География
	3	Көркем еңбек	Қазақ т/ағылшын тілі	Қазақ тілі	Өзін-өзі тану	География	Өзін-өзі тану	Алгебра
	4	Дене	Орыс тілі	Математика	География	Биология	Алгебра	Дене
	5	Дүн.тарихы	Көркем еңбек	География	Қазақстан тарихы	Дене	Дене	Қазақ тілі
	6	Өзін өзі тану	Дене	Дене	Дене	Қазақ әдеб.	Қаз.тарихы	Өзін-өзі тану
	7							
Сейсенбі	1	Ағылшын тілі	Математика	Математика	Орыс тілі	Физика	Қазақ тілі	Физика
	2	Математика	Ағыл./қазақ тілі	Қазақ тілі	Биология	Химия	Физика	Орыс тілі
	3	Қазақ тарихы	Дене	Орыс тілі	Қазақ/ағыл. т	Геометрия	Орыс тілі	Химия
	4	Жаратылыстану	Қазақ т/ағылшын тілі	Ағылшын тілі	Информатика	Дене	Биология	Геометрия
	5	Дене	Орыс тілі	Қазақ тарихы	Математика	Информатика	Алгебра	Ағылшын т
	6	Орыс тілі	Өзін-өзі тану	Информатика	Дене	Қаз.тарихы	Орыс.әдеб.	Биология
	7						Дене	Қазақ тілі
Сәрсенбі	1	Ағылшын тілі	Музыка	Математика	Математика	Қазақ тілі	Химия	Орыс әдеб
	2	Музыка	Жаратылыстану	Биология	Қазақ/ағыл. т	Алгебра	Қазақ тілі	Ағылшын т
	3	Орыс тілі	Ағыл./қазақ тілі	Д тарихы	Дүние жүзі тарихы	Өзін-өзі тану	Геометрия	Информат
	4	Математика	Орыс әдеб.	Көркем еңбек	Қазақ/ағыл. т	Орыс тілі	Дүние жүзі тарихы	Алгебра
	5	Қазақ тілі	Математика	Орыс тілі	Көкем еңбек	Ағылшын тілі	Дене	Қаз.тарихы
	6	Дүние жүзі тарихы	Д.тарих	Музыка	География	Биология	Орыс әдеб	Биология
	7					Қазақ тарихы	Қазақ әдеб	География
Бейсенбі	1	Қазақ тарихы	Информатика	Ағылшын тілі	Математика	Физика	Биология	Орыс тілі
	2	Қазақ тілі	Математика	Математика	Қазақ/ағыл. т	География	Алгебра	Орыс әдеб
	3	Жаратылыстану	Қазақ т/ағылшын тілі	Орыс тілі	Биология	Алгебра	Ағылшын тілі	Геометрия
	4	Математика	Қазақ т/ағылшын тілі	Қазақ әдебиеті	Математика	Қазақ әдеб.	Қазақ әдеб.	Д.Тарих
	5	Қазақ әдебиеті	Орыс тілі	Дене	Орыс тілі	Ағылшын тілі	География	Қазақ тілі
	6	Ағылшын тілі	Дене	Математика	Қазақ/ағыл. т	Орыс тілі	Орыс тілі	Дене
	7							
Жұма	1	Информатика	Жаратылыстану	Қазақстан тар	Қазақ/ағыл. т	Орыс тілі	Физика	Алгебра
	2	Көкем еңбек	Қазақ тілі	Математика	Орыс әдеб.	Ағылшын тілі	Геометрия	Орыс тілі
	3	Математика	Орыс тілі	Ағылшын тілі	Математика	Дүние жүзі тарихы	Көркем еңбек	Қаз.тарихы

	4	Орыс тілі	Математика	География	Музыка	Қазақ тілі	Ағылшын т	Физика
	5	Қазақ әдеб.	Қазақ тарихы	Қазақ тілі	Қазақстан т	Геометрия	Қаз.тарихы	Қазақ тілі
	6	Дене шынықтыру	Көркем еңбек	Қазақ әдеб.	Дене	Дене	Қазақ тілі	Көркем еңбек
	7			Дене	Музыка	Көркем еңбек	Орыс тілі	Дене

Таблица 10.

	р\с	5А	5Б	6А	6Б	7А	7Б	7В
Дүйсенбі	1	Қазақ тілі	Математика	Биология	Математика	Алгебра	География	Ағылшын т
	2	Математика	Қазақстан тарихы	Өзін-өзі тану	Орыс тілі	Қазақ тілі	Ағылшын тілі	География
	3	Көркем еңбек	Қазақ т/ағылшын тілі	Қазақ тілі	Өзін-өзі тану	География	Өзін-өзі тану	Алгебра
	4	Дене	Орыс тілі	Математика	География	Биология	Алгебра	Дене
	5	Дүн.тарихы	Көркем еңбек	Дене	Қазақстан тарихы	Дене	Дене	Қазақ тілі
	6	Өзін өзі тану	Дене	География	Дене	Қазақ әдеб.	Қаз.тарихы	Өзін-өзі тану
	7							
Сейсенбі	1	Ағылшын тілі	Музыка	Музыка	Орыс тілі	Физика	Қазақ тілі	Физика
	2	Музыка	Ағыл./қазақ тілі	Қазақ тілі	Дүние жүзі тарихы	Химия	Физика	Орыс тілі
	3	Қазақ тарихы	Дене	Орыс тілі	Қазақ/ағыл. т	Геометрия	Орыс тілі	Химия
	4	Жаратылыстану	Қазақ т/ағылшын тілі	Ағылшын тілі	География	Дене	Биология	Геометрия
	5	Дене	Орыс тілі	Қазақ тарихы	Көркем еңбек	Информатика	Алгебра	Ағылшын т
	6	Орыс тілі	Өзін-өзі тану	Д тарихы	Дене	Қаз.тарихы	Орыс.әдеб.	Биология
	7						Дене	Қазақ тілі
Сәрсенбі	1	Ағылшын тілі	Математика	Математика	Математика	Қазақ тілі	Химия	Орыс әдеб
	2	Математика	Жаратылыстану	Информатика	Қазақ/ағыл. т	Алгебра	Қазақ тілі	Ағылшын т
	3	Орыс тілі	Ағыл./қазақ тілі	Биология	Биология	Қазақ тарихы	Геометрия	Информат
	4	Математика	Орыс әдеб.	Көркем еңбек	Қазақ/ағыл. т	Орыс тілі	Дүние жүзі тарихы	Алгебра
	5	Қазақ тілі	Математика	Орыс тілі	Информатика	Ағылшын тілі	Дене	Қаз.тарихы
	6	Дүние жүзі тарихы	Д.тарих	Математика	Математика	Биология	Орыс әдеб	Биология
	7					Өзін-өзі тану	Қазақ әдеб	Дене

Бейсенбі	1	Қазақ тарихы	Информатика	Ағылшын тілі	Математика	Физика	Геометрия	Орыс тілі
	2	Қазақ тілі	Математика	Математика	Қазақ/ағыл. т	Ағылшын тілі	Алгебра	Орыс әдеб
	3	Жаратылыстану	Қазақ т/ағылшын тілі	Орыс тілі	Биология	Алгебра	Ағылшын тілі	Геометрия
	4	Математика	Қазақ т/ағылшын тілі	Қазақ әдебиеті	Математика	Геометрия	Қазақ тілі	Алгебра
	5	Қазақ әдебиеті	Орыс тілі	Дене	Орыс тілі	Ағылшын тілі	Орыс тілі	Қазақ тілі
	6	Ағылшын тілі	Дене	Математика	Қазақ/ағыл. т	Орыс тілі	Орыс тілі	Физика
	7							
Жұма	1	Математика	Қазақ тарихы	Қазақстан тар	Қазақ/ағыл. т	Орыс тілі	Физика	Д.Тарих
	2	Көркем еңбек	Қазақ тілі	Математика	Орыс әдеб.	География	Биология	Орыс тілі
	3	Қазақ әдеб.	Көркем еңбек	Ағылшын тілі	Математика	Дүние жүзі тарихы	Көркем еңбек	Қаз.тарихы
	4	Орыс тілі	Математика	География	Музыка	Қазақ тілі	Ағылшын т	География
	5	Дене шынық.	Орыс тілі	Қазақ тілі	Қазақстан т	Қазақ әдеб.	Қаз.тарихы	Қазақ тілі
	6	Информатика	Жаратылыстану	Қазақ әдеб.	Дене	Дене тәрбиесі	Қазақ әдеб.	Көркем еңбек
	7			Дене	Музыка	Көркем еңбек	География	Дене
	8							

Логистика и безопасность

Прибытие на объект

Важно определить, в какой степени должна быть включена концепция «Туған жер». Родная земля называется школой, деревней или городом, который находится под постоянным контролем. В некоторых случаях эта концепция распространяется на районный или административный район региона. По этой причине краеведение в школе должно включать эти два подхода.

Для сопровождения детей в близлежащие культурные учреждения ответственные учителя должны знать правила дорожного движения для пешеходов. Кроме того необходимо иметь флаги, палки и т.д. для прохода через дорогу в местах со светофорами. Необходимо соблюдать Закон Республики Казахстан «Об утверждении Правил перевозки пассажиров и багажа автомобильным транспортом», поскольку это наиболее удобная перевозка обучающихся в отдаленный культурный объект. Необходимо полагаться также на законы железной дороги, авиакомпании, водных путей, подземных и автомобильных дорог, в зависимости от типа транспортного средства. Предквалификационная работа проводится при организации

некоторых региональных мероприятий и занятий. Нужно знать законы взаимодействия со службами здравоохранения, аварийных служб, инспекциями автомобильного транспорта. Мероприятие должно проводиться соответствующими учреждениями совместно посредством обмена документами.

Ниже приведены образцы электронных писем, отправленных в партнерские организации для сотрудничества.

Сотрудники ДТП проводят обучающихся от автобуса до места назначения. В месте, где происходит мероприятие, обучающиеся проходят подготовку для обеспечения их безопасности и здоровья. Соревнования и походы проводятся под непосредственным наблюдением нескольких сотрудников отделения неотложной помощи. По завершении мероприятия сотрудники ДТП обеспечивают безопасность обучающихся до их прибытия в город.

В целях обеспечения безопасности детей составляется письмо, направляется в патрульную полицию, управление чрезвычайными ситуациями и медицинское обслуживание. Сотрудники этого учреждения обеспечивают безопасность детей во время мероприятия.

Специальные выпуски новостей также размещаются на телевизионных каналах, в газетах и журналах местного региона.

Во время мероприятия корреспонденты берут интервью у директора и школьников, которые будут продемонстрированы на местных и республиканских телеканалах. В газетах и журналах публикуется специальная статья. Таким образом, в мероприятии принимают участие несколько сотрудников. Как только мероприятие будет завершено, будет выпущен отчет, видеоматериал и учетный альбом.

Логистика в учреждениях культуры

Для учителя важно хорошо использовать время, потому что это фиксированное время урока. В учреждениях культуры дети должны быть ознакомлены с инструкцией по внутренней дисциплине. Инструкция сообщает правила поведения во время мероприятия. Движение обучающихся от экспонатов до экспонатов должны быть ограничены. Поэтому необходимо создать набор экспонатов, используемых обучающимися на уроке, и определить время экспозиции. Это обеспечивает эффективность обучения.

Есть некоторые трудности на «живом» уроке в музее. Причиной этого являются посетители музея. Экскурсии, тематические программы параллельны «живым» урокам.

Живой урок разрабатывается в соответствии с возрастными особенностями обучающихся. Для детей-инвалидов для музейной практики отводится 25-30 минут, 45-50 - для учащихся начальной школы, 1 час 10 минут - для учащихся 7-го класса и 1 час 30 минут для учащихся старших классов. В случае превышения периода назначенного времени учащиеся могут утомиться

или изолироваться в музее. Они могут снимать фотографии экспонатов. Эта ситуация создает трудности для музейного персонала и ведущих учителей.

В частности, проведение «живого» урока с несколькими классами создает большие трудности в обучении. На экспозиционной и выставочной площадках музеев трудно начать работу с обучающимися. В музее может возникнуть пробка и соответствующая угроза повреждения экспоната. Вот почему оптимальная группа для обучения в домах-музеях - до 10-12 обучающихся.

Планы уроков должны быть сделаны двумя способами, чтобы группа была разделена на подгруппы.

Первая группа работает в лекционном зале музея следующим образом.

- совершает виртуальную поездку с новыми инновационными инструментами.
- смотрит документальные фильмы о человеке.
- слушает рассказ учителя, далее вопрос и ответ.
- получает листок на эту тему.

Памятка

Важно уважать этические нормы в культурных учреждениях. В частности:

- Громко не смеяться, не грубить, не бегать и т.д.
- Не фотографироваться.
- Не разговаривать по телефону.
- Не совершать долгие монологи при представлении.
- Не давать лишнюю информацию другим ученикам.
- Не осуществлять иной маршрут (за исключением музеев)
- Не описывать историю, не связанную с уроком.
- Не давать аналогичные или похожие задачи.

Ситуация имеет самое важное значение в местных исследованиях в культурных учреждениях. Важно следить за этнонациональным уважением к культурной самобытности, историческим фактам, святым местам Казахстана и другим «чувствительным» вопросам, чтобы предотвратить распространение обвинений. То есть в описании священных объектов - избегать голода, расизма, либо националистических взглядов.

Рефлексия

На уроках краеведения можно задавать разные задания по теме. Это будет зависеть от типа, цели и задачи урока. Можно оценить знания и навыки обучающихся по следующим пунктам:

- Креатив (рисунок, сочинение).
- Заполнение карт и описание научных карт и т.д.
- Оставлять комментарии в социальных сетях.
- Документальные фильмы, видеоролики

Также можно давать следующие задачи для оценки региональных исследований в культурном учреждении, оценки способностей.

1. Семантическая карта
2. Диаграмма Венна
3. Хронологическая таблица
4. Таблица акций
5. Контурная карта
6. Креатив (рисунок, сочинение)
7. Создание анимированных, документальных фильмов.

Ожидаемые результаты краеведения

Наша главная цель - обучить современных молодых людей, способных выжить в эпоху Четвертой промышленной революции и цифровых технологий, в многоязычной среде. Благодаря региональным исследованиям ученики совершенствуют свои современные навыки. Это подтверждают следующие проекты Жамбылского областного управления образования.

Проект «BILIM анимация». Целью проекта является развитие творческих способностей учащихся, повышение их способности работать с мультимедийными компьютерными программами и содействие развитию 3-х языков (казахский, русский, английский).

Ученики разрабатывают анимационный фильм (на трех языках: казахский, русский, английский) по предлагаемым направлениям (родная земля, школьная жизнь, будущее, сказки). Анимированный фильм будет опубликован на сайте zh-bilim.kz, Youtube, Facebook. Зрители оценивают анимационный фильм путем электронного голосования. По результатам голосования определяется победитель.

Проект «BILIM FM мектеп радио» - распространяется среди учебных заведений, чтобы предоставить учащимся и школьным работникам множество новостей и последних объявлений. Он содержит несколько глав. Заголовок «Туған жер» для справочной информации об исторических местах доступен два раза в неделю.

Можно сказать, что эти проекты являются результатом местных школьных исследований. В будущем стоит воспитывать патриотическое поколение, которое будет любить страну и землю, и станет ярким примером реализации статьи президента «Рухани жаңғыру».

Результаты фотосъемки или съемок объектов, исторических и культурных ценностей региона были подготовлены в электронной форме, направленной на создание интересных монографических альбомов, сбор материалов для краеведческого музея и показ кино по ряду вопросов. Обучающиеся изучают материалы об исторических и культурных особенностях священного места во время подготовки видеороликов, социальной жизни эпохи, домохозяйства, интервью со специалистами. Этот метод обучает учеников патриотизму, компьютерной грамотности, конкурентоспособности, многоязычию, терпимости. Инновационная работа ученикам доступна через

Интернет. Голосование аудитории определяет лучшие работы и далее победители награждаются ценными призами.

Ожидаемые результаты региональных исследований:

1. Талантливые дети заинтересованы в исследованиях. Это дает возможность инноваций.

2. Школы будут переполнены учебными помещениями.

3. Будет расти сознательное поколение, знающее культуру, историю и географию родины.

4. Будет обеспечена профессиональная ориентация обучающихся. Воспитываются будущие меценаты, чтобы способствовать развитию исторического, культурного и экономического развития своего региона.

5. Осуществляется духовное возрождение, формируется патриотизм, терпимость.

В целом, показатели знаний и навыков учащихся 5 и 7-го класса в исследованиях местной истории заключаются в следующем:

5 класс

Знание:

- легендарных сказки о родине;

- памятников на родине;

- поэтов, героев и борцов, которые вошли в историю родной земли;

- их исторического значения;

- особенностей музыкального искусства на родине.

- почему необходимо сохранить историю и культуру прошлого поколения и передать его от отца ребенку;

- насколько ценны исторические материалы.

Умение:

- понимать и анализировать смысл и значение мифов и сказок;

- объяснять историю каждого из важных памятников Родины;

- создавать каталоги об особенностях музыкального искусства Родины.

6 класс

Знание:

- традиционных ремесел, типичных для этого места;

- биографий лиц, вошедших в историю родины;

- литературных произведений, характеризующих природу и историю Родины.

- что означает местность, город, река, озеро, названия гор;

- историю родины.

- мастеров, которые способствовали возрождению традиционной художественной культуры на родине;

- поэтических и прозаических произведений на родине.

Умение:

- доказать, что знаменитые личности не зря вошли в историю родины;

- говорить о творчестве певца и композитора родины;

- написания прозаических выписок в области региональных исследований.

7 класс

Знание:

- первых навыков построения туристических маршрутов;
- что такое спонсорство и филантропия;
- статей и эссе о родине;
- красной книги родины с животными и видами растений.
- анналов родины;
- информации о музеях, архивах, библиотеках и интернет-ресурсах;
- мира животных и растений.

Умение:

- разработки различных информационных материалов, содержащих базовую справочную информацию о регионе;
- создание электронной энциклопедии о родной земле [37].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Национально-культурное строительство Казахстана, его противоречия требуют реализации концепции развития генетического кода нации. Перед общеобразовательной системой нашей страны стоит задача воспитания патриотов, социально активных и ответственных граждан, с широким духовным и культурным кругозором. Фундаментом патриотизма, по мнению лидера нации должна стать любовь к родному краю, его истории, обычаям, культуре, языку. Организация краеведческой работы и изучения родного края в средних школах - лучшая форма выстраивания системы ценностей у обучающихся, которая станет ядром формирования новой конкурентоспособной культурной ментальности казахстанцев. Это определяет значимость и сложность «Өлкетану» как комплексного педагогического процесса, необходимость усовершенствования его методологии и постоянного научного поиска.

В настоящее время содержание краеведения интегрировано в учебные программы предметов: «Казахский язык и литература», «История Казахстана», «География», «Музыка», а также органично вплетено в содержание остальных естественнонаучных и гуманитарных дисциплин. Данное методическое пособие включает рекомендации по реализации краеведческого компонента школьной программы по изучению природных, экологических, социально-экономических, исторических, топонимических, этнографических культурных и др. особенностей родного края, демонстрирует наиболее эффективные способы организации региональных исследований.

Специфика регионального компонента школьной программы требует умелого сочетания урочной и внеурочной работы, что способствует развитию познавательного интереса, исследовательских навыков, формированию функциональной грамотности обучающихся, повышает качество учебного процесса. Внеурочная деятельность может включать посещение музеев, театров, библиотек, культурных и исторических центров, парковых и природно-ландшафтных объектов и других учреждений, осуществляющих деятельность в области культуры. Такой метод обучения эмоционально, визуально, физически активизирует образовательный процесс, дает возможность интеграции предметных знаний обучающихся, связывает теорию с практикой.

Предлагаемая научно-методическая работа рассматривает особенности проведения уроков краеведения в учреждениях культуры. Такие уроки отличаются от обычных тем, что основным источником новой информации для обучающихся является не только рассказ учителя, но и подлинные памятники истории и культуры, природные объекты и ландшафты, непосредственное воспроизведение музыкальных и театральных произведений, наблюдение за творчеством ремесленников, мастеров, поэтов, а также материалы, хранящиеся в музеях, библиотеках.

Специфические особенности культурных объектов определяют соответствующие типы уроков: урок онлайн, виртуальный тур, «Живой» урок, урок-путешествие, урок игра, урок - литературный конкурс, урок

практического исследования, комбинированный урок, творческий урок и т. д. Методология подготовки и проведения таких уроков требует организации единого образовательного пространства школа - учреждение культуры, которое предполагает тесное сотрудничество учителей с экскурсоводами, научными сотрудниками, персоналом культурных организаций. В задачу такого сообщества входит совместное планирование уроков, соответствующее учебной программе, создание двухстороннего скоординированного расписания и составление графика проведения уроков, их подготовку, (необходимые ресурсы, репертуар и экспонаты), создание сценария, проведение самого урока.

В современную эпоху глобализации возрастает значимость изучения краеведения в школе как педагогического процесса, формирующего навыки социализации и толерантного межэтнического общения обучающегося. Представленные методологические рекомендации по проведению уроков в учреждениях культуры, являются дополнительным инструментом формирования у обучающихся гражданско-патриотических качеств, расширения кругозора, познавательных интересов и способностей, влияющих на его жизненный, профессиональный выбор в будущем.

СПИСОК использованной литературы

1. Назарбаев Н.А. "Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания" 12 апреля 2017г.;
2. <http://www.uniface.kz/index.php?post=article&section=1&id=305>;
3. Расширенное заседание общественного совета по реализации национальной программы <http://www.meta.kz/61475-novyjj-pokhod-pomadov.html>;
4. «Мәдени мұра» Государственная программа– Астана, 2006-2011 г.г.;
5. «Социокультурная система» - культурное наследие, совокупность культурных ценностей, а также общественные институты, посредством Крысин Л. П. Толковый словарь иноязычных слов. — М.: Русский язык, 1998. — 546 с. ;
6. Культурологический словарь //Режим доступа: [http:// www.БиблиотекаРГИУ.ги](http://www.БиблиотекаРГИУ.ги);
7. Лихачев Д.С. Раздумья. М, 1991,с.30;
8. <http://melimde.com/tarihi-olketanu-penini-ou--edistemelik-kesheni-poe.html>;
9. <http://melimde.com/jergilikti-jerde-otkiziletin-olketanu-jmistarini-maizi.html>;
10. <http://el.kz/kz/news/archive/content-21528>;
11. Қамбар Атабаев “Қазақстан тарихының деректанулық негіздері” А., 2002 ж.;
12. Словарь культуры XX века // Режим доступа: [http:// www.БиблиотекаРГИУ.ги](http://www.БиблиотекаРГИУ.ги);
13. Современный словарь иностранных слов: Ок. 20000 слов. — 3-е изд., стер. — М.: Русский язык, 2000. - С. 325.;
14. Веденева Г. И. Феномен родного края и его ресурс в духовно-нравственном воспитании учащихся. Педагогика, № 8, 2013, с. 58–63.;
15. Кристофер Д. Места, где обитает душа: Архитектура и среда как лечебное средство. Пер. с англ. В. Л. Глазычева. М.: Издательство «Ладыя», 2000, с. 30;
16. <http://mysl.kazgazeta.kz/?p=7363>;
17. Типовая учебная программа по учебному предмету «Краеведение» для 5-7 классов уровня основного среднего образования по обновленному содержанию. Приложение 218-1 к приказу Министра образования и науки Республики Казахстан от 3 апреля 2013 года № 115 ;
18. Типовые учебные программы по учебным предметам «Естествознание», «География», «Биология» уровня основного среднего образования по обновленному содержанию к приказу Министра образования и науки Республики Казахстан от 3 апреля 2013 года № 115.
19. Учебно-методическое пособие к рабочей программе по факультативному курсу «Краеведение». Петропавловск, 2018;

20. <http://silkadv.com/ru/node/2688>;
21. <http://tr-kazakhstan.kz/zhivotnye-kazaxstana-zhivotnyj-mir-kazaxstana/> 4;
22. <https://ru.wikipedia.org>;
23. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>;
24. <http://gigabaza.ru/doc/175718.html>;
25. <http://xreferat.com/112/2836-1-ekologicheskie-problemy-kazaxstana.html>;
26. Макарова В.В. Региональный компонент на уроках математики <https://infourok.ru/regionalniy-komponent-na-urokah-matematiki-1365941.html>
27. Совершенствование регионального компонента в содержании школьных предметов. Методическое пособие. НАО им.И.Алтынсарина. Астана. 2013
28. Кривошеев Н. С. Использование технологии виртуального музея на уроке по мировой художественной культуре // Образование и воспитание. — 2017. — №2. — С. 44-46. — URL; <https://moluch.ru/th/4/archive/56/2210/> (дата обращения: 16.08.2018).
29. Максимова, Т. Е. Виртуальные музеи: анализ термина / Т. Е. Максимова // Вестник Российского государственного гуманитарного университета. –2014. –№ 14. — С. 163–169.
30. <https://ustinka.kz/kultura/19900.html>;
31. <https://rusevik.ru/news/463355> ;
32. Самохин Ю.С. Сетевой альманах Ю.С. Самохина «Вопросы краеведения» http://kraevedenie.chat.ru/articls_sam/help_tsh.htm;
33. Краеведческий подход в обучении естествознанию <http://referat.yabotanic.ru/pedagogika/kraevedcheskij-podhod-v-obuchenii-estestvoznaniyu/78417/73991/page1.html>;
34. «Мәдениет туралы» 2006 жылғы 15 желтоқсандағы № 207-ІІ Қазақстан Республикасының Заңы (05.05.2017 жылы берілген өзгерістер мен толықтырулар) http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30081960;
35. Горбова М.А. Патриотическое воспитание средствами краеведения. М.: «Глобус», 2007. - С. 208, 211-214;
36. «Белсенді туризмде қауіпсіздікті және тамактануды ұйымдастыру» <http://malimetter.kz/belsendi-turizmde-kauipsizdikti-zhane-tamaktanudy-ujymdastyru/>;
37. Ө.Шыныбекұлы. Б.А. Бейсетаева., Сейлбекова К.К., Ширманова Ж.Т. «Өлкетану» жалпы білім беретін мектептің 5, 6, 7-сынып оқушыларына арналған оқулық – Алматы: Алматы кітап баспасы, 2018. – 210 бет, сур.

ПРИМЕРЫ УРОКОВ «ӨЛЖЕТАНУ»

Предмет: История Казахстана

Тема: Топонимы – свидетели времен минувших (история края в названиях)

Цели обучения: знать, что значат названия местности, городов, рек, озер, гор; уметь объяснять историю появления этих названий

Предмет: Краеведение	Школа: КГУ «Общеобразовательная средняя школа №10» г. Петропавловска
Раздел I История родного края	
Дата:	ФИО Короленко Р.А.
Класс: 7	Количество отсутствующих: присутствующих:
Тема урока	Из истории образования и названия районов Северо-Казахстанской области
Учебные цели для достижения на этом уроке	- узнать об истории образования и названия районов Северо-Казахстанской области.
Цели урока	- узнать историю образования районов Северо-Казахстанской области - могут показать на карте географическое положение районов области - умеют объяснить названия изучаемых районов СКО.
Критерии оценки	- знают названия районов СКО и их географическое положение на карте, могут объяснить историю образования изучаемых районов СКО
Языковые цели	Работа с терминологией: область, район, топонимика, достопримечательность, сакральные места. Использование ответов на вопросы для развития языковой культуры.
Привитие ностей	Воспитание патриотизма, гордости за свой край, его историю через познание родного края: программа «Рухани Жанғыру». Идея «Мәңгелік Ел»: воспитание бережного отношения к нашему общему историческому наследию.
Межпредметны е связи	География – работа с картой. История – исторические события, происходившие на территории СКО.
Предшествующ ие знания по теме	знание территории, географического положения и природных условий края

Ход урока

Этапы урока	Запланированная деятельность на уроке	Ресурсы			
Начало урока	<p>Организационный момент. (У)</p> <p>Прозвенел уже звонок – Начинаем наш урок. Открываем все тетрадки, В книжках нужные закладки. На вопросы отвечаем, Когда нужно – замолкаем. В теме будем разбираться, Главное – не отвлекаться! Психологический настрой- прием "Улыбнись" Повернитесь, друг к другу улыбнитесь и пожелайте друг другу хорошей работы на уроке. (ОК) Проверка домашнего задания- Прием "Историческая рыбалка" На доске на магнитах рыбки разного цвета- 3 уровня вопросов оранжевые- вопросы первого уровня - знание, понимание синие – вопросы второго уровня: применение красные: анализ, синтез, оценка Ученики по очереди выходят на «рыбалку», сами выбирают уровень сложности. При удачном ответе забирают рыбку с собой. При неудачном желающий из класса отвечает на вопрос и забирает рыбку</p>	Из бумаги вырезанные рыбки трех цветов Магниты			
Середина урока	<p>(Ф) Оценивание и обратная связь через технику «Сигналы рукой» Учитель просит учащихся показывать ему сигналы рукой, свидетельствующие об ответе. Верно - (большой палец руки направлен вверх) Неверно - (большой палец руки направлен вниз) - В течении урока учащиеся заполняют таблицу ЗУХ</p> <table border="1" data-bbox="359 1523 1326 1579"> <tr> <td data-bbox="359 1523 542 1579">Знал</td> <td data-bbox="542 1523 734 1579">Узнал</td> <td data-bbox="734 1523 1326 1579">Хочу узнать</td> </tr> </table> <p>Разве может быть что-то интересней и увлекательней, чем познание своего края, открытие тайн, которые хранят на протяжении столетий наши села, города, реки, горы. Сегодня мы с вами отправимся в виртуальное путешествие по родному краю. ПСМ: СКО образована постановлением ВЦИК от 29 июля 1936 года. С октября 1939 года в состав Северо- Казахстанской области в старых границах (до 1997 года) входили современные районы: Аккайынский район (рц — село Смирново), Есильский (рц — село Явленка), Жамбылский</p>	Знал	Узнал	Хочу узнать	Информативная справка
Знал	Узнал	Хочу узнать			

(рц — село Пресновка), Район Магжана Жумабаева (рц — город **Булаево**), Кызылжарский (рц — село Бишкуль), Мамлютский (рц — город Мамлютка), Тимирязевский (рц — село Тимирязево), Район Шал акына (рц — город Сергеевка), в которых преимущественно и в настоящее время проживает русскоязычное население (всего 8 районов). На прошлом уроке вы изучили историю становления СКО: сколько районов входят в состав области в данное время? (13 районов)

Задумывались ли вы когда-нибудь, почему села и города носят такие замечательные имена, что они означают? Интересно и поучительно проникнуть в тайну названий. Как и откуда возникли они? Где находятся? Вопросы живые и увлекательные, и сегодня на уроке мы постараемся найти ответы. (Определение темы и целей урока учащимися)

Тема урока: «Из истории образования и названия районов Северо-Казахстанской области»

На протяжении путешествия вы будете заполнять визитную карточку области.

Деление на группы. Заранее подготовленные картинки с названиями районов, по которым учащиеся объединяются в группы.

Распределение ролей в группе.

1 группа: Жамбыльский район.
 2 группа: район им. Г. Мусрепова.
 3 группа: Мамлютский район.
 4 группа: район Шал акын.
 5 группа: Тимирязевский район.

Конец
урока

Работа в группах. Каждой группе предлагается свое задание - работа с текстом по методу –Insert| (Учащиеся читают текст, маркируя его специальными значками:
 V — я это знаю; + — это новая информация для меня;
 - — я думал по-другому, это противоречит тому, что я знал;
 ? — это мне непонятно, нужны объяснения, уточнения.)

Используя полученную информацию, учащиеся в группах заполняют визитную карточку района своей команды. Презентация от групп визитных карточек районов области.

Формативное оценивание «две звезды и одно пожелание». Подведение итогов.

Рефлексия «Круг радости»
 - Давайте вдумчиво и в полголоса произнесем следующие

фразы:

В краю берез можно встретить людей – многих национальностей. Мы живем дружно.

Мы терпимы друг к другу.

Мы милосердны, добры, справедливы.

- Какую полезную информацию вы для себя получили на занятии?

- Что больше всего понравилось?

- Благодарю всех за активное участие. Я

надеюсь, что наш урок оставил глубокий след в душе каждого.

Урок краеведения на тему: «Визитная карточка родного края»

Класс: 7 «В»

Дата проведения: 17.05.2018 г.

Цели: расширение представлений об истории, исторических памятниках родного края, особенностях природы; развитие умений работать с физической картой родного края; формирование у учащихся интереса к родному краю; воспитание бережного отношения к природе, чувства патриотизма.

Форма проведения: соревнование

Тип урока: повторение и обобщение изученного.

Оборудование: интерактивная доска, презентация «Своя игра», карточки с заданиями, тесты, стикеры, маркеры, иллюстрации, видеоматериал «Тараз в потоке истории»

Ход урока:

1. Организационный момент.

2. Психологический тренинг «Мои пожелания».

Учащиеся называют пожелания участникам внеклассного мероприятия, создавая позитивную атмосферу урока.

3. Деление на команды («Каратау», «Тараз», «Жанатас»). Правила работы в командах.

4. Стадия «Вызов», определение темы урока. Целеполагание.

Вступительное слово учителя:

Просмотр видеоматериала «Тараз в потоке истории»

- Родиной мы называем Казахстан. Но на его просторах есть место, где мы с вами, ребята, родились и живём. Это наша малая родина – Жамбылская область. Наш край, на первый взгляд, - обычный, каких немало в Казахстане, но, сколько интересного хранит его история, судьбы скольких замечательных людей связаны с ним.

12 апреля 2017 года была опубликована статья Главы Государства Казахстана, направленная на модернизацию общественного сознания. Сохранить и приумножить духовные и культурные ценности — вот основная цель работы по программной статье президента «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» («Курс в будущее: духовное обновление»).

Мы сегодня с вами отправляемся в увлекательное путешествие по родному краю.

4. 1 конкурс – «Разминка». Что означают эти цифры для Жамбылской области?

1. 87 (этносов)

2. 1939 (образована Джамбульская область года из части Южно-Казахстанской и Алма-Атинской области 14 октября 1939)

3. 144 тыс. (км² площадь)

4. 1993 (4 мая 1993 года название Джамбульская область на русском языке была изменено на Жамбылскую область)

5. 9 (районов)

6. 1997 (8 января 1997 года Указом Президента Казахстана город Джамбул переименован в Тараз)

7.550 (в 2015 году в Таразе состоялось празднование 550-летия со дня основания Казахского ханства)

5. Соревнование «Своя игра».

Итак, на экране мы видим разную цену вопроса, и 4 тематики вопросов: промышленность, сельское хозяйство, население, кот в мешке. Все вопросы связаны с Жамбылской областью, сложность задания зависит от цены вопроса.

Категория «Географические особенности»

1. С какими областями, странами граничит Жамбылская область, покажите на карте? (Кыргызстан, Южно-Казахстанская, Алматинская, Карагандинская область).

2. Песчаная пустыня в Южном Казахстане, на территории Жамбылской и Южно-Казахстанской областей. Протяжённость пустыни 500 км? (Мойынкум)

3. Этот горный хребет является самым западным отрогом Тянь-Шаня, здесь ведется добыча фосфоритов и полиметаллов? (Каратау)

4. Эта река начинается в ледниках Киргизского Алатау. Вначале река протекает по горным районам Киргизии, далее течёт по равнинной территории Жамбылской области и образует границу между Киргизией и Казахстаном, а в итоге теряется в песках... (Чу)

5. Название этого плато звучит по-другому «голодная степь», где в Жамбылской области оно расположено, как называется, почему такой перевод? (Бетпакдала)

Категория «В потоке истории»

1. Более подробные сведения о древнем городе Толосе дал китайский путешественник Сюань-Цзянь, побывавший здесь в 30-х годах 7 в. Он писал: «Талас имеет окружность от 8 до 9 ли. Здесь останавливаются и торгуют всевозможными товарами купцы, приезжающие из многих стран», этот город своими размерами и чертами планировки напоминает ему современные города Средней Азии. О каком городе говорится? (Тараз)

2. История этого святого места уходит в глубокую древность, когда местные жители верили в откровение пророка Заратустры. Одна из легенд мавзолея связана с таинственным подземным ходом, прорытым под строением? (Тектурмас)

3. Это грандиозный торговый маршрут, который соединил Восток и Запад. Его протяженность составляла 12 тысяч км, один из маршрутов торгового каравана проходил по территории Южного Казахстана. Почему он так назван, в каком веке образован? (Великий шелковый путь, 2 век до нашей эры)

4. В 1856 году город был переименован . Это название он получил в честь Карахана — основателя династии Караханидов. Такое название город имел до 1936 года. Как назывался город? (Аулие-ата)

5. В 2015 году в городе Тараз было организовано празднование 550-летия образования Казахского ханства, ставшее важным событием в истории становления и развития казахской государственности, основы которой были заложены 550 лет тому назад в урочище Жайсан ханами ...? Где в городе Тараз построен памятник этим ханам? (Жанибеком и Кереем)

Категория «Археология»

1. На юге Казахстана, близ города Тараз, что у самой границы с Киргизией, находятся руины загадочного сооружения? Когда-то оно представляло собой целый комплекс с жилыми постройками, складскими помещениями и водопроводом? (Акыртас)

2. Этот мавзолей один из самых красивых, построенных в 12 веке на территории Жамбылского района. Существует казахская легенда о любви прекрасной девушки к своему жениху, которая объясняет историю этого мавзолея (мавзолей Айша-Биби)

3. Это городище найдено при раскопках в Рыскуловском районе. Об этом городище упоминают китайские путешественники 12 века, оно находится в 9 км от города Тараз. Сейчас недалеко от этого городища есть поселок с одноименным названием? (Кулан)

4. Такие обработанные каменные столбы устанавливали цепочкой у курганного надгробия. Древние тюрки обессмертили себя, создав их. Эти безмолвные свидетели далекого прошлого дают посетителям представление о культуре тюрков периода господства Тюркского Каганата (6-8 вв.) (балбал)

5. Внимательно рассмотрите рисунок «Древний Тараз», укажите, из каких частей состоял город? Какая часть населения там жила? (цитадель, шахристан, рабат)

Категория: кот в мешке.

1. Этот музей под открытым небом планируют включить в программу ЭКСПО-2017? Какие объекты он включает? ("Коне Тараз", смотровая башня, музей Древнего Тараза)

2. В 1723 году Таласская долина, как и большая часть южных областей Казахстана, была завоевана народом, которые и владели ею почти до 1756 года (завоевана жунгарами)

3. О чем свидетельствуют найденные каменные фигуры с птицей в руке (с древнейших времен на юге занимались охотой с беркутом).

4. Какова была цель проведения выставки ЭКСПО в Астане? Назовите самый главный экспонат выставки? (использование альтернативных источников энергии, земной шар)

5. В 2009-2010 г.г. на этом месте в Таразе начали вести раскопки средневекового городища Тараз? Какие находки там были найдены? (Шахристан средневекового Тараза, караван-сарай, водопровод, керамическая посуда, монеты, бронзовые украшения, предметы быта)

6. Игра «Вопрос-ответ»

4. Это горючее полезное ископаемое добывают в пустыне Мойынкум. (Газ)
5. Этот кот имеет большие размеры. По сравнению с обычным котом, он живет в пустыне Мойынкум? (Барханный кот).
6. На юге Жамбылская область граничит с государством? (Кыргызстан)
7. Участник Великой Отечественной войны, Герой Советского Союза, панфиловец, участник битвы за Москву, писатель. Родился 24 декабря 1910 года в простой семье казахских кочевников (ныне Жуалынский район, Жамбылская область? (Бауыржан Момышулы)
8. Одно из крупнейших озер Казахстана, заходящее своим западным берегом на территорию области? (Балхаш)
9. Крупнейшие реки области? (Талас, Шу, Аса)
10. Зимнее пастбище. (Кыстау)
11. Тягловое животное кочевников. (Лошадь)
12. Стадо овец. (Отара)
13. Жаркие и засушливые области в южной части Казахстана с редкой и скудной растительностью. (Пустыня)
14. Культурные растения, выращиваемые в Жамбылской области. (бахчевые, сахарная свекла, картофель, лук, морковь, подсолнечник)
15. Полезное ископаемое, образовавшееся из остатков древовидных папоротников и хвощей. (Уголь)
16. Полезное ископаемое, из которого получают удобрение для полей. Его месторождение в Каратау самое большое в РК. (Фосфорит)
17. Великий завоеватель, проходивший и по землям Казахстана. (Чингиз хан)
18. Отверстие в верхней части юрты. (Шанырак)
19. Древнее жилище кочевников. (Юрта)
20. Символ города Тараз. (мавзолей Карахана)

7. Игра «Флора и фауна».

(необходимо называть растения или животных родного края, на каждый шаг, каждое название соответствует 1 баллу)

8. Подведение итогов, подсчет баллов командами.

Взаимооценивание групп «Две звезды и одно пожелание».

Рефлексия.

Предмет: География

Тема: Почвы Казахстана. Типы почв, их свойства.

Учитель: Майорникова Татьяна Васильевна учитель географии 2 категории.

Восточно –Казахстанская область г. Смей, КГУ СОШ №9

Предмет: география Казахстана 8 класс

Цель: изучить типы почв, встречающихся на территории Казахстана и их использование в отраслях сельского хозяйства.

Задачи: познакомить с почвообразующими факторами;
-научить характеризовать свойства почв; продолжить формирование умений работать с картой, схемами;

Оборудование: физическая карта Казахстана, атласы 8 класс, презентация.

Ход урока

1. Организация класса

2. Актуализация знаний

-Что необходимо чтобы развивались и росли растения? (почва)

-Вспомните, что такое почва?

-Основное свойство почвы... (плодородие)

3. Изучение нового материала

Вспомните как образуется почва? Найдите в тексте факторы, которые влияют на образование почв.

климат, рельеф, микроорганизмы, животные, ветер, солнце, вода, человек

Составьте кластер факторов влияющих на образование почв (*запись в тетрадь*)

Г.п., рельеф

осадки, тепло

Вода

**Факторы
образования почв**

биосфера

Хоз. **Д**еятельность человека

Изучением почв занимается наука «Почвоведение». Возникло в конце 19 века в России. Основателем науки стал русский ученый В.В. Докучаев. Он доказал,

что почва – это «особое естественно – историческое тело», которое обладает важным свойством – плодородием. Что она состоит из живой и не живой частей.

Образование почв идет очень медленно. За 100 лет образуется всего 0,5 см - 2 см. Первая почва сформировалась в результате жизнедеятельности бактерий. Почему?*(не было животных и растений)*

Начало образования почв, разрушение горных пород которые образовали материнскую породу, которая под воздействием внешних сил постепенно изменилась. На ней поселились микроорганизмы затем растения и животные их останки, переработанные микроорганизмами образовали плодородный слой – гумус.

Составьте схему образования почвы.(запись в тетрадь)

Горные породы → выветривание (разрыхление т.п.) → материнская порода (песок, щебенка) → микроорганизмы → воздействие на материнскую породу → растения (мхи, лишайники) → образование гумуса.

Закономерность распределения почв на земном шаре зависит от особенностей климата и растительного покрова. Если почва образуется в разных условиях, будет ли она одинакова на разных территориях? *(нет)*

Механический состав почв.

-Какое влияние на образование почв оказывают горные породы?*(образуется на разных породах: на песках, глине и т.д.)*

В зависимости на какой горной породе шло почвообразование, почвы делятся по механическому составу на **песчаные, супесчаные, глинистые и суглинистые** в зависимости от процентного содержания песка и глины.

Если большой % глины то-глинистые, суглинистые – **это тяжелые почвы**. Они плохо промываются, засоляются, заболачиваются.

Песчаные и супесчаные – **легкие почвы**, легко промываются, плохо удерживают влагу.

Типы почв.

Почва бывает структурная и бесструктурная.

Структурная почва должна хорошо пропускать воздух, влагу. Только структурная почва может быть плодородной. Она состоит из комочков, между которыми есть воздух, и проходит влага. Гумус и глинистые частички склеивают почву в комочки. Чем больше гумуса тем лучше структура почвы.

Лучшая структура – зернистая , у которой комочки от1мм до 10мм. Такую структуру имеют черноземы.

Бесструктурные почвы - песчаные. Они малопродуктивные.

Работа с почвенной картой Казахстана.

-Какие почвы есть на территории Казахстана? *(обыкновенный чернозем, южный чернозем, серые лесные, темно – каштановые, каштановые, светло – каштановые, бурые, серо – бурые, горные породы)*

-Какая закономерность в размещении почв? (*подчиняются закону широтной поясности*)

В горах высотной поясности. Тип почв соответствует типу растительности. В Казахстане 86% равнины, поэтому почвы равнинного типа. . Остальные 12,5% - это почвы горных областей.

Заполните таблицу используя текст учебника (самостоятельная работа)

Типы почв	Где расположена, площадь	Содержание гумуса	Встречается в ВКО	Природные зоны	Как используется
Черноземы До 52 с.ш.	Северная часть РК 25,5 млн.га (9,5%)	4-8%	Рудный Алтай, Калба до 1500 м	леса – степь	Зерновые
Каштановые	Центральный Казахстан, север Прикаспийской равнины 90,6 млн. га (34%)	2- 4,5%	Равнины, предгорья Южного Алтая, Саура, Кокпектинско – Чарский мелкосопочник	Сухая степь полупустыни	Пастбища
Бурые	Южная часть Казахстана 120 млн. га (44%)	1 -2%	Северное Прибалхашье, Зайсанская и Алакольская котловины,	Пустыни	Пастбища, орошаемое земледелие

Эрозия почв: Существует 2 вида эрозии почвы: ветровая и водная.

Ветровая в основном в степных засушливых районах, водная – только на склонах. В Казахстане подвержено эрозии более 70 млн. га или 26% территории. Из них более 52% земель склонны к ветровой эрозии и более 17 млн. га – к водной.

- Как вы думаете почему ветровая эрозия преобладает? (*равнинный рельеф, частые ветры, легкий механический состав (песчаный, супесчаный)*). Меры борьбы с эрозией:

1. агротехнические: почвозащитные севообороты, правильная обработка почвы, террасирование склонов, снегозадержание;

2. мелиорация: защитные насаждения

3. гидротехнические: строительство сооружений, препятствующих разрастанию оврагов. Проведение этих мер способствует уменьшению эрозии почв.

Вывод: Таким образом учитывая почвообразующие факторы мы можем сказать что:

Почва - это особое природное образование, сформировавшееся в результате преобразования горных пород под воздействием живых и отмерших организмов, солнечного тепла и атмосферных осадков.

4. Итог урока. Сегодня на уроке вы узнали, какие почвы распространены на территории нашей страны. Скажите, для развития какой отрасли сельского хозяйства наиболее благоприятны почвы Казахстана? (*животноводство, потому что большая часть почв используется в качестве пастбищ*).

Какие типы почв распространены на территории Казахстана? (*черноземы, каштановые, бурые*)

5. Дом. Задание: §36, нанести типы почв на контурную карту почв Казахстана.

Предмет: География**Тема: Флора и фауна родного края**

Цели обучения: знать растительный мир региона; знать, какие представители животного мира; характерны для региона; знать, что такое Красная книга, и какие животные, обитающие в регионе, попали в Красную книгу

Раздел краткосрочного плана	
Природа Северного Казахстана	
Дата:	Ф.И.О. учителя Комогорцева Светлана Георгиевна
Класс: 7	Количество присутствующих: Количество отсутствующих:
Тема занятия	Растительный и животный мир Северо-Казахстанской области. Заповедные территории.
Цели обучения, которые достигаются на данном занятии	изучает растительный и животный мир области; определяет взаимосвязь растительного и животного мира с условиями окружающей среды; изучает заповедные территории; формирует бережное отношение к природе; развивает навыки наблюдения
Цели занятия	изучить растительный и животный мир области; классифицировать растительный и животный мир по условиям окружающей среды; показывать на карте заповедные территории
Критерии успеха	Будет считаться «Достиг», если: ➤ умеет определить растительный и животный мир с условиями окружающей среды; ➤ знает виды растений и животных; ➤ может показать на карте заповедные территории.
Языковые цели	Ученики смогут ... делать выводы (навыки говорения, слушания) совместно работая с одноклассниками (презентация, диалог и т.д.). Лексика и терминология, специфичная для предмета: заповедники, заказники, Красная книга Полезные выражения для диалогов и письма: По-моему, ... В недалеком будущем ..... могут исчезнуть.
Привитие ценностей	Привитие ценностей осуществляется во время работы в парах через бережное отношение к природе, исследование растительного и животного мира своей местности
Межпредметные связи	При описывании видов биологических ресурсов с предметом биология.
Навыки	Навыки использования ИКТ формируются при поисках

использован ие ИКТ	необходимой информации через использование интернет ресурсов, карт и презентации.
Предварите льные знания	Знания о растениях, животных, полученные 4- 5-классами по предметам «Познания мира», «Естествознание»

Ход занятия

этапы	Запланированная деятельность на занятии
Организац ионный момент.	<p>Учащиеся берутся за руки и образуют круг. Начиная движение по часовой стрелке, они произносят слова: — Раз! Два! Три! «Растения и животных назови!» При последних словах все останавливаются и начинают по очереди перечислять названия растений и животных. Если кто-нибудь промолчит, то он выбывает из игры.</p> <p>Учитель начинает</p> <p>Мы ещё слишком мало знаем природу, чтобы иметь дерзость что-либо отрицать или утверждать. Каждую минуту новое открытие может поколебать наше суждение. (А. Чижевский)</p> <p>Эпиграф: «Кто не любит природу, тот не любит себя».</p> <p>Организация парной работы: пары можно заранее по-своему усмотрению разделить, то есть по уровням/ если хотите сэкономить время, по близкому расположению/ по желанию учащихся. Цель свободного выбора заключена в том, чтобы ученики не чувствовали никакого дискомфорта, так как работая в паре с учащимся по выбору, они легко взаимопонимают друг друга и работают качественнее.</p> <p>Учащиеся выбирают одну из предложенных картинок и работают с ними по следующим критериям:</p> <div style="display: flex; justify-content: space-around; align-items: center;"> </div> <p>Можно учащихся поделить на группы по словам, которые они вытянут биологи, зоологи, исследователи. Каждая группа получает задание (дополнение 1).</p> <p>Проведение экскурсии. Учитель во время подготовки к экскурсии проводит инструктаж по технике безопасности во время экскурсии в краеведческий музей. Ученики во время экскурсии находят ответы на задание и после экскурсии делают презентации.</p> <p>Дискриптор (по шаговый алгоритм) для биологов.</p> <p>1. В пределах каких природных зон расположена область?</p>

	<p>2.Какие подзоны выделяют на территории области по растительному миру</p> <p>3.Какова общая площадь лесов? 4.Назовите основные древесные породы лесов. 5.Наиболее распространенные кустарники в лесах. 6.Преобладающие виды травянистой растительности.</p> <p>7. Лекарственные травы.</p> <p>8.На каких почвах произрастают?</p>	
Середина занятия	<p>9. Редкие и исчезающие виды растительного мира, занесенные в Красную книгу.</p> <p>2.Задание для зоологов Дискриптор (по шаговый алгоритм) для зоологов.</p> <p>1.Обитатели леса</p> <p>2.Обитатели степных участков 3.Обитатели водоемов.</p> <p>4. Редкие и исчезающие виды животного мира, занесенные в Красную книгу.</p> <p>3.Задание для исследователей Дискриптор (по шаговый алгоритм) для исследователей.</p> <p>1. Назовите заказники на территории Северо-Казахстанской области.</p> <p>2. На территории каких районов расположены?</p> <p>3. Время образования заказников.</p> <p>4. Какова площадь заказников?</p> <p>5. Охраняемые объекты заказников.</p> <p>6. Нанести на карту области территории заказников.</p>	
Конец занятия 3 минуты	<p>Этап- рефлексии</p> <ul style="list-style-type: none"> ❖ Сегодня я узнал... ❖ Было интересно... ❖ Было трудно... ❖ Я понял что... ❖ Я приобрел... ❖ Я научился.... ❖ Я смог.... ❖ Меня удивило.... ❖ Урок дал для жизни... ❖ Мне захотелось... 	
Дифференциация – каким способом вы хотите больше оказывать поддержку? Какие задания вы даете ученикам более способным по	Оценивание – как Вы планируете проверять уровень усвоения материала учащимися?	Охрана здоровья и соблюдение техники безопасности

сравнению с другими?		
Дифференциация по цели, по способу выполнения задания, по источнику, по уровню выполнения задания, по форме работы учащихся (И, Г, К)	Взаимооценивание с позиции «правильно/неправильно» с использованием шаблона, предоставление устной обратной связи «Учитель - учащимся», «Ученик - ученикам», «Ученик - ученику», предоставление письменной обратной связи.	Создание условий в соответствии с санитарными нормами, использование на уроке разминочного упражнения, смена видов деятельности.

Предмет: Казахская литература/Казахский язык и литература

Тема: Мой край родной в стихах и прозе

Цели обучения: знать поэтические и прозаические произведения, в которых описывается природа родного края, его история; знать творчество поэтов и писателей родного края, собирать данные об их творчестве и готовить презентации; читать наизусть одно стихотворное произведение, посвященное родному краю

Урок-исследование

Тема: Диалог культур и языков в творчестве приишимских поэтов. Цель: обучение этнопоэтическому анализу стихов поэтов Северного Казахстана.

Задачи:

- 1.Познакомить с понятиями «этнопоэтика», «этнический», «ментальность», «этнокультурный»;
- 2.Способствовать формированию навыков этнопоэтического анализа стихов;
- 3.Развивать языковую, речевую и коммуникативную компетентность.

Ход занятия

1.РАБОТА НАД РЕКЛАМНЫМ ЗАГОЛОВКОМ.

Как поняли р/заголовок?

2.СЛОВАРНАЯ РАБОТА.(работа с толковыми словарями)

Этнос - народ

этнический – имеющий национальные черты какого-либо народа культура - совокупность производственных, общественных и духовных достижений людей;

этнокультурный - характеризующий этнические и культурные особенности человека или общности.

полиэтнический - многонациональный поэтика – творческий почерк, стиль писателя

менталитет- особенности мировоззрения, мировосприятия ментальность – проявление менталитета

этнопоэтика - отрасль лингвистики, изучающая ментально значимые слова, выявляющиеся при сопоставлении языков в поэтических текстах

3. Работа в группах. Анализ стихов местных поэтов.

Задание 1 группе

1. Прочитайте стихотворение В.Шестерикова «А родом я из Казахстана».
2. О каких двух родинах говорит поэт ? Как поэт рисует образ России? Казахстана? Составьте кластеры.
3. Найдите в тексте слова с тюркским этнокультурным компонентом(т.е. из казахского языка) С какой целью их использует автор?
4. Как поняли последние две строчки?
5. Какова основная мысль стихотворения?

Задание 2 группе

1. Прочитайте стихотворение В. Шестерикова «Тамыры». Выясните по Толковому словарю значение непонятных слов. 2. О какой родине говорит поэт? Что для поэта родина?
3. За что благодарит поэт казахскую степь?
4. Какова основная мысль стихотворения? Прочитайте строки, которые её выражают.
5. Подумайте, почему русский поэт назвал стихотворение «Тамыры», а не «Друзья».

Задание 3 группе.

1. Прочитайте стихотворение Альфреда Пряникова. 2. Вспомните, что вы знаете о Наурыззе. Расскажите.
3. С каким православным праздником поэт сравнивает Наурыз?
4. Найдите слова с тюркским этнокультурным компонентом (заимствованные из казахского языка)?
С какой целью употребил их поэт?
Сделайте вывод, как показано в стихотворении взаимопроникновение культур.

Задание 4 группе

1. Подготовьте выразительное чтение стихотворений (3 чел) Вспомните, символом чего является берёза у русского народа.
2. Сравните стихотворение «Берёзка» М. Жумабаева и Альфреда Пряникова: в каком образе предстаёт берёза у Магжана и у Альфреда Николаевича, чем похожи и чем различаются эти образы .
3. Какой изобразил берёзу поэт Тимур Азизляр, в роду которого тесно переплелись четыре этноса (русские, узбеки, татары, казахи)
4. Что символизируют берёзы у Тимура Рафиковича?
Сделайте вывод, как прослеживается взаимодействие разных этнокультур.

4. РЕФЛЕКСИЯ.

- Можно ли сказать, что в поэтических текстах местных поэтов отражена ментальность народов?
- Сделайте вывод, каково значение взаимопроникновения этнокультур в нашей жизни ?

5. Напишите эссе на одну из тем:

1. Что я узнал нового на занятии? Чем полезна полученная информация?
2. Как я смогу применить полученную информацию в жизни?

Предмет: Казахская литература/Казахский язык и литература; Музыка

Тема: Таланты родной земли

Цели обучения: уметь рассказывать о творчестве жырши-термеши, певцов и композиторов родного края

Майсеитова Зауре Шаяхметовна учитель казахского языка и литературы
КГУ «Средняя школа №1 имени М.Айтхожина»

Урок №	Предмет: краеведение	Класс	Школа Дата:
Тема	Певец приишимской земли» Какимбек Салыков		
Ссылка	Рабочая программа по факультативному курсу «Краеведение»		
Цель урока	-Познакомить учащихся с жизнью и творчеством нашего землякаКакимбека Салыкова; - Развивать образное мышление, творческие способности, воображение; - Воспитывать любовь к поэтическому слову, формировать интерес детей к чтению; - Развивать навыки выразительного чтения поэтического		
	текста; - Уважение к памяти о выдающихся людях края.		
Ожидае-мый результат	Учащиеся узнают о жизни и творчестве Какимбека Салыкова, научатся анализировать, обрабатывать и использовать полученную информацию, познакомятся со стихотворениями выдающегося человека нашего края, формируются навыки презентовать полученную информацию;		
Ресурсы	Салыков Какимбек // Литература Казахстана: Энциклопедический справочник. Алматы: ТОО «АрунаLtd.», 2010.-С.423 КакимбекСалыковМедная лань. Стихи. Пер. с казахского Г. Колесникова. Алма Ата. «Жазушы».1977 газета «Северный Казахстан»- 2015. -28 ноября https://www.youtube.com , https://tengrinews.kz/artikle/443/		
Форма урока	Устный журнал		
Этапы урока	Деятельность учителя и учащихся		Время
Организационный момент	Приветствие (Мое настроение похоже на ...)(Учащиеся сравнивают свое настроение на время года или на явления природы, погоду) Начинает учитель. Мое настроение похоже на белое пушистое облачко на тихом голубом небе. А ваше?		минут а
Живу любя, живу горя Никчемны дни	Ребята, наш край богат не только природными ресурсами, но и богат выдающимися людьми. Каких людей мы знаем, которые прославили наш край?		

<p>без вдохновения, Как время, прожитое зря. перевод Т.Кузовлевой)</p>	<p>(Мағжан Жұмабаев, Ғабит Мнсірепов, Сабит Мұқанов, Иван Шухов, Александр Винокуров, Геннадий Зенченко. (Чтение строк из стихотворений и чтение учителем всего стихотворения) Ребята, эти прекрасные строки принадлежат перу выдающегося человека нашего края, поэта, общественного деятеля Какимбека Салыкова. Сегодня мы будем говорить о нем. Узнаем о его жизни и творчестве, познакомимся с его стихотворениями о нашем крае. Урок наш будет проходить в форме устного журнала. Название нашего журнала «Певец приишимской земли».</p>	<p>3 минут ы</p>
<p>Название журнала «Певец приишимской земли».</p>	<p>Журнал состоит из 5 страниц. 1 страница- «И вырос я в степном краю» 2 страница- «Литературное наследие» 3 страница- «Стихи, устремленные в вечность»</p>	
<p>Учащимся Предлагается ресурс, они знакомят-ся и составляют постер на 1 страницу «И вырос я в степном краю» 2 страницу «Литературное наследие» 3 страницу «Стихи, устремленные в вечность»</p>	<p>Учащимся предлагается ресурс 1 группа составляет постер «И вырос я в степном краю» (рассказ о его детстве) 2 группа «Литературное наследие» (Составить хронологическую таблицу выхода в свет сборников произведений) 3 группа «Стихи, устремленные в вечность» (Рассказ о творчестве Какимбека Салыкова)</p>	<p>15 минут</p>
<p>Слово учителя: Любовь к Родине, к родным местам Каждый поэт Выражает по-своему. Какимбек Салыков это чувство передает через характер, быт,</p>	<p>Выразительное чтение и анализ стихотворения о родном крае. «Письмо брату», «Родная степь» «Аул» Выразительное чтение и анализ стихотворения «Аул» - Почему стихотворение называется «Аул»? -Как называется аул героя? -Воспоминания, вызываемые у героя? - О чем печтает герой? Выразительное чтение и анализ стихотворения «Родная степь». -Какова основная мысль стихотворения? -Докажите строками из стихотворения</p>	<p>10 минут</p>

<p>обычай и стремления простых людей. 3 страница 4 «Край ты мой, родимый край» Группам даются Стихи Какимбека Салыкова. Учащиеся готовят выразительное чтение анализируют по вопросам.</p>	<p>любовь героя к родной земле? Выразительное чтение и анализ стихотворения «Письмо брату». -С какими событиями герой связывает свой приезд к брату в родные края? -Где живет герой? -Почему герой так долго не был в родном краю? - Какова идея стихотворения?</p>	
<p>Пятая страница «Песня великой судьбы» Вывод. Составить кластер. Слово учителя</p>	<p>Поэт переводчик публицист Общественный деятель Композитор Горняк Какимбек Салыков Ребята, несмотря на огромную занятость Какимбек Салыков издал более пятидесяти сборников и три книги переводов с русского языка на казахский язык. На стихи поэта написали песни многие композиторы Казахстана и России. Песни на свои стихи сочинял и сам Какимбек Салыков. Послушаем его песню «Жезкиік»</p>	<p>3 минуты</p>
<p>Рефлексия</p>	<p>Составить синквейн по группам 1 группа слово «Любовь» 2 группа «Край» 3 группа «Певец»</p>	<p>3 минуты</p>
<p>Обратная связь</p>	<p>1. Какой отзвук находят стихотворения в вашей душе? 2. Какие мысли вызывают стихотворения поэта?</p>	<p>3 минуты</p>

Урок музыки по теме «Музыкальное наследие казахского народа»

5 класс

Составила учитель музыки 1 категории

Забродина Елена Борисовна

СОШ № 5 г. Павлодар

Тема урока: «Музыкальное наследие казахского народа»

Цель: познакомить учащихся с народной и профессиональной музыкальной культурой Казахстана.

Задачи:

Воспитательные:

1. Вызвать чувства патриотизма: любви и преданности к Родине, уважительного отношения к музыкальной культуре Казахстана.
2. Воспитывать слушательскую культуру.
3. Пробудить интерес к казахской музыке.

Развивающие:

1. Способствовать развитию навыка прочувствованного и осознанного восприятия казахской музыки.
2. Развивать музыкально-познавательный интерес.
3. Развивать навыки вокального и хорового пения, выразительного исполнения музыкального произведения.
4. Развивать творческий потенциал через опыт собственной музыкальной деятельности.

Обучающие:

1. Обеспечить условия для усвоения учащимися теоретических знаний и накопления багажа музыкальных впечатлений.
2. Дать представление о жанрах казахской музыки «песня», «кюй».
3. Расширять музыкальный кругозор.

Тип урока: урок формирования знаний.

Методы обучения: словесные, объяснительно-иллюстративные, практические, репродуктивные.

Оборудование:

мультимедийный проектор

интерактивная доска

мультимедийная презентация

музыкальный центр

диски с записями музыкальных произведений

дидактический материал (карточки с заданиями).

Музыкальный материал:

Кюй Курмангазы «Сарыарқа»

Колыбельная

Песня Ахана-серэ «Қараторғай».

Песня Абая «Көзімнің қарасы»

Кюй Курмангазы «Балбырауын».

Песня Т.Кулиновой «Мой Казахстан».

Кюй Курмангазы «Алатау».

План урока.
Музыкальное приветствие.
Новая тема: «Музыкальное наследие казахского народа».
Слушание музыки по новой теме.
Игра «Третий лишний».
Вокально-хоровая работа.
Рефлексия.
Итоги урока.

ХОД УРОКА

Музыкальное приветствие.

(Слайд 1)

Звучит кюй Курмангазы «Сарыарқа»

Учитель: Казахстан – моя Родина! Земли отцов,

Это степи, долины, простор поднебесья,

Это – плод созиданья великий творцов,

Здесь звучат поколений свободные песни.

- Здравствуйте ребята! Рада видеть вас на уроке. Вы все заметили, под какую прекрасную музыку вы зашли в класс. Это кюй великого Курмангазы «Сарыарқа».

2. Новая тема «Музыкальное наследие казахского народа»

Сегодня наш урок посвящён музыке великой страны – Казахстан.

Из далёкого прошлого до наших дней дошла казахская народная легенда о сверхъестественном происхождении музыки.

(Слайд 2)

Учитель: - Из седой древности до наших дней дошла казахская народная легенда о неземном, сверхъестественном происхождении музыки. Она рассказывает о том, что парящая высоко в небе божественная песня, пролетая над великой степью казахов-кочевников, опустилась очень низко, поэтому народ, услышавший ее, от природы наделен большим музыкальным даром. А еще в народе говорят: «Бог вложил в душу каждого казаха частицу кюя с момента его рождения». Не случайно, издавна иноземные путешественники удивлялись тому, что большинство «хранителей степи», независимо от того, был ли это ребенок, взрослый человек или старец, мог наиграть мелодию на домбре или кобызе, сочинить или исполнить песню.

Народные песни занимают особое место в музыкальной культуре казахов. Они разнообразны по жанрам: календарные песни, песни-заговоры, обрядовые, трудовые, поучительные, лирические, исторические песни, песни крестьян и рабочих, песни-завещания и другие.

(Слайд 3)

- Как и у каждого народа, у казахов есть песни, обращённые к детям. В них выражается любовь и забота старших о малышах, они имеют воспитательное значение, из них дети получали целый круг знаний об окружающем мире.

(Слайд 4)

Один из древних жанров устного народного творчества – колыбельные песни. По-казахски они называются «элди-элди», «бесік жыры», «бала уату», «бала». Мелодии их убаюкивающие, мягкие.

3. Слушание музыки «Колыбельная»

---Важное место в быту казахов занимали обрядовые песни. Наиболее праздничным, ярким, красочным был свадебный обряд, состоящий из ряда моментов. Все они сопровождалось песнями. Невеста пела прощальные песни «сынсу», песней «Той бастар» открывалось торжество, молодёжь пела «Жар-жар», приезд в дом мужа – песня «Беташар».

(Слайд 5)

---Народные певцы, исполняющие свои песни под сопровождение домбры, назывались «акыны». Они пели перед публикой или выступали в песенно-поэтических состязаниях – айтысах; пользовались большим почётом и уважением, были желанными гостями и любимцами народа. Наиболее талантливым считался тот, кто своим искусством захватывал и восхищал слушателей. «... Я никогда бы не поверил, что на двухструнной... домбре можно извлекать такие нежные и приятные звуки, – я не поверил бы, что его песня может гармонировать с бушующей природой, если бы сам не слышал этой... за душу хватающей песни. Он пел. С певца катился пот, воодушевление росло, а слушатели плотнее сдвигались около него и в такт качали головами. Певец снял платок, вытер пот с лица и снова запел...» Так говорил об акынах русский этнограф XIX века А. В. Алекторов.

(Слайд № 6)

-Имена лучших певцов сохранились в народной памяти, их песни дошли до наших дней и пользуются огромной популярностью. Особенно заметный след в песенной культуре оставили такие композиторы-певцы, как Биржан Кожагулов, Жаяу Муса Байжанов, Мухит Мералиев, Ахан-серэ Корамсин, Балуан Шолак, Кенен Азербайев.

(Слайд 7)

Одним из выдающихся певцов-композиторов второй половины XIX, начала XX столетия был Ахан-серэ. Он прожил жизнь полную приключений – участвовал в скачках, айтысах, увлекался охотой. Акын надеялся, что народ не забудет его имя и песни останутся жить после смерти. Множество прекрасных песен сочинил Ахан-серэ. Среди них «Мақпал», «Сырымбет», «Ақтоқты», «Кербез сулу», «Балқадиша», посвящённые девушкам; о верных скакунах «Маңмаңгер», «Құлагер».

Был у Ахана-серэ любимый беркут Қараторғай. С каждым годом он старел, с хвоста осыпались перья, это мешало ему приземляться, отчего он в воздухе жалобно кричал. Глубоко тронул Ахана-серэ беспомощный вид беркута. Родилась грустная, полная печали и раздумий песня «Қараторғай».

(Слайд 8)

3. Слушание музыки. Песня Ахана-серэ «Қараторғай».

Абай Кунанбаев – имя великого казахского поэта, просветителя, автора многочисленных песен любимых народом. Песни Абай сочинял как на свои стихи, так и на тексты русских поэтов М. Лермонтова, А. С. Пушкина, переводил их на казахский язык. В отличие от других певцов-композиторов Абай не поёт своих песен перед большими аудиториями, не выступает на айтысах. Его песни распространяли ученики, почитатели его таланта, известные народные певцы. Особенно полюбились народу песни «Айттым сәлем, қалам қас» («Привет тебе, тонкобровая»), «Татьяна сөзі» («Письмо Татьяны»), «Көзімнің қарасы» («Ты – зрачок глаз моих»). Многие песни Абая не только поют, но и делают переложения для хора и разных инструментов.

(Слайд 9)

3. Слушание музыки. Песня «Көзімнің қарасы».

Песенное наследие, созданное народными композиторами, начали записывать и изучать в XIX веке. Особенно много в этом направлении сделали А. В. Затаевич, В. Г. Ерзакович, А. К. Жубанов, Л. А. Хамиди. Композиторы XX века использовали народные песни в своих операх, симфониях, инструментальных произведениях.

(слайд 10)

4. Игра «Третий лишний».

Значительное место в казахской музыкальной культуре занимает инструментальная музыка.

Казахские народные инструменты прошли длительный путь эволюции от древних, давно забытых, до бытующих сегодня. Давайте вспомним казахские народные инструменты. На какие группы делятся все музыкальные инструменты? Сейчас мы поиграем в игру «Третий лишний». Вы находите на карточке лишний музыкальный инструмент и объясняете почему он лишний.

1. Кобыз, кылкобыз, шанкобыз
2. Жетыген, дабыл, шертер
3. Ускирик, асатаяк, конырау
4. Сыбызгы, сазсырнай, дангыра
5. Домбра, жетыген, кобыз

Основной жанр инструментальной музыки – кюй. Это – небольшая пьеса программного характера. Содержание кюев разнообразное. Одни из них воспевают красоту природы («Сарыарқа», «Сарыжайлау»), другие рисуют облик человека, животного, птицы («Салық өлген», «Әсем қоныр», «Бұлбұл»); кюи передают философские размышления о жизни («Жігер»), повествуют о важных событиях в жизни музыканта («Көкейкесті», «Қайран шешем»), рассказывают об исторических событиях («Кішкентай») и о многом другом. Талантливые казахские исполнители – кюйши – создали много замечательных кюев.

Дошедшие до нас из глубины веков – кюи-легенды «Аққу» («Лебедь»), «Нар идірген» («Доеение верблюдицы»), «Қорқыт» (имя прародителя музыки), «Ақсақ қыз» («Хромая девушка»), «Ақсақ құлан» («Хромой кулан»). Народ сохранил в своей памяти имена выдающихся представителей инструментальной музыки. Это – Курмангазы Сағырбаев, Даулеткерей Шигаев, Таттимбет Казангапов, Дина Нурпеисова и другие.

(слайд 11)

Курмангазы – великий народный композитор – кюйши, автор многих замечательных произведений для домбры и непревзойдённый их исполнитель. В народе его с гордостью называют «отцом кюев». Память о нём чтит народ Казахстана. Его именем названы улицы, Алматинская консерватория, Оркестр казахских народных инструментов.

В настоящее время опубликовано свыше 50 кюев. Среди них: «Сарыарқа», «Адай», «Қайран шешем», «Кішкентай», «Ертең кетем», «Кісен ашқан», «Қызыл кайың», «Аман бол, шешем, аман бол», «Серпер», «Алатау», «Балбырауын». Даулеткерей – замечательный кюйши, яркий представитель домбрового искусства. Ученики уважительно называли его «Бапас» – отец.

Богато и разнообразно творчество Даулеткерейя. Ему принадлежат кюи «Қосалқа», «Қыз Акжелен», «Ысқырма», «Бұлбұл», «Салық өлген», «Жігер», «Байжұма» и другие.

3. Слушание музыки. Кюй Курмангазы «Балбырауын».

Своё дальнейшее развитие песенная и инструментальная музыка получила в творчестве казахстанских композиторов XX века. Среди них: Е. Г. Брусиловский, Л. А. Хамиди. М. Тулебаев, А. К. Жубанов, Г. А. Жубанова.

(слайд 12)

Народно-профессиональные песни и кюи мы встречаем в их операх, симфониях, симфонических и инструментальных произведениях.

Е. Г. Брусиловский много лет прожил в Казахстане. Занимался педагогической и общественной деятельностью. Он – автор первых казахских опер «Кыз Жибек», «Ер-Таргын», «Дударай», симфонии «Сары-Арка», балет «Козы-Корпеш и Баян сулу» и ряд других произведений.

А. К. Жубанов – композитор, дирижёр, музыковед, педагог. По его инициативе при музыкально-драматическом техникуме был организован научный кабинет и экспериментальная мастерская по усовершенствованию народных инструментов. Жубанов создал оркестр казахских народных инструментов. Написал много исследовательских работ, посвящённых национальной музыкальной культуре.

5. Вокально-хоровая работа.

Упражнение в унисон на легато «Мы поём...» Предложить учащимся исполнять фразы по очереди: то «про себя», то вслух. Этот приём позволяет отрабатывать интонационно чистое, точное вступление на первый звук каждой новой фразы. При пении «про себя» желательно беззвучно артикулировать текст, что даёт возможность сохранить ритмическую основу и единый темп движения. Исполнение песни Т. Кулиновой «Мой Казахстан».

Что вы можете сказать о характере этой песни? (песенный)

О чем рассказала нам песня?

Можно об авторе этой песни сказать, что она патриот своей Родины? Почему?

Исполнение разученного музыкального материала с последующим повторным слушанием песни (можно к исполнению песни добавить элементы казахских танцевальных движений).

6. Рефлексия

Учитель: Сегодня я вас познакомила с музыкальным наследием казахского народа, и рассказали вам лишь маленькую часть богатого наследия музыкальной культуры казахского народа. Что больше всего вам, ребята понравилось на уроке? Что нового для себя вы узнали на уроке? Какую по характеру музыку мы слушали на уроке? Какое музыкальное произведение вам понравилось больше, и почему?

(ответы детей).

7. Итоги урока.

В музыке любого народа отражены любовь к Родине, к родной природе, поклонение труженикам и защитникам родной земли. Музыка о родной земле помогала человеку на чужбине, утешала его в минуты горя и отчаяния, давала силы в дни испытаний и трудностей, вселяла в его сердце веру, надежду, любовь.

Спасибо за урок!

Под музыку кюя Курмангазы «Алатау» ученики выходят из класса.

ч. 1

<http://ansya.ru/health/urok-muziki-po-teme-muzikalenoe-nasledie-kazahskogo-naroda/main.html>

Раздел долгосрочного плана: Школа: НИШ ХБН г.Атырау 7.3В Геологические химические соединения Дата: 26.01.17 ФИО учителя: Ким Е.Г. Класс: 7е Количество присутствующих: отсутствующих:	
Тема урока	Полезные ископаемые Казахстана
Цели обучения, которые достигаются на данном уроке	7.4.2.1 знать, какими минеральными и природными ресурсами богат Казахстан, и основные месторождения
Цели урока	Учащиеся будут знать, какими минеральными и природными ресурсами богат Казахстан, и где они находятся и добываются. Учащиеся смогут рассуждать о влиянии добычи природных ресурсов на экологию и окружающую среду.
Языковые цели	Учащиеся могут: правильно произносить и писать основную лексику при перечислении химических соединений Предметная лексика и терминология малахит, известняк, нефть, природный газ, бензин, дизель, керосин, земная кора Серия полезных фраз для диалога/письма Природный газ находится в/происходит из... Сырая нефть/известняк (и т.д.) имеет коммерческую ценность, потому что... Почему малахит/керосин является ценным?
Привитие ценностей	<i>Уважение при групповой работе</i> <i>Открытость при оценивании работы учащихся</i> <i>Труд и творчество</i> <i>Обучение на протяжении всей жизни</i>
Межпредметные связи	<i>География, экология</i>
Предварительные знания	Учащиеся должны понимать характеристики различных видов горных пород, изучить пласты для прослеживания простых последовательностей в геологическом времени и понимать, как формируются минералы, рассмотреть в данном контексте нефть и газ.

План урока

Ход урока		
Этапы урока	Запланированная деятельность на уроке	Ресурсы
0-3мин	Создание коллаборативной среды. Учащиеся образуют круг, передавая (бросая) мяч должны закончить фразу: «Я знаю...», по теме полезные ископаемые их виды.Мозговой штурм Учащиеся, используя термины на рисунке, определяют тему урока, цели урока и цели обучения	презентация

4-6 мин	<p>Организует просмотр видео «Кашаган» Обсуждение, обмен мнением Групповая работа</p>	
7-27 мин	<p>Организует работу учащихся по теме: «Полезные геологические химические соединения».</p> <p>Выступление спикеров групп 1-4, презентация полезные ископаемые.</p> <p>Группа 1 «Нефть – полезное ископаемое, условия его геологического формирования»</p> <p>Группа 2 «Природный и попутный нефтяные газы - полезные ископаемые, условия их геологического формирования»</p> <p>Группа 3 «Гранит и песчаник – полезные ископаемые, условия их геологического формирования»</p> <p>Группа 4 «Малахит и мрамор – полезные ископаемые, условия их геологического формирования» .</p> <p>Взаимооценивание работ Объяснение учителя по презентации</p> <p>Деление класса на три группы. Стратегия: «Времена года»</p> <p>1.Организует работу в группах для изучения теоретического ресурса, карты полезных ископаемых Казахстана и заполнению сводной таблицы «Минеральные и ресурсы Казахстана их месторождения»</p> <p>2.Организует презентацию итогов работы групп (спикеры)</p> <p>Изучить теоретический ресурс, подготовить сообщение по теме (выбор спикера)</p>	ноутбуки презентация
28-30 мин	<p>Группа 1. Истощение природных ресурсов.</p> <p>Группа 2. Загрязнение атмосферы в результате хозяйственной деятельности человека.</p>	<i>Приложение 1.</i>
31-38 мин	<p>Группа 3. Загрязнение подземных и наземных вод токсичными веществами.</p> <p>Группа 4. Баланс между экономической и социальной выгодой и затратами на охрану окружающей среды.</p> <p>Записывают задание в дневник Выбор формы презентации: Форма презентации:</p> <p>1.статья в газету (выпуск газетного листка) 2.новости (запись видеоролика с использованием каналов новостей или видеоматериалов) 3.отчет о телевизионных новостях в форме видео. 4.по желанию (произвольная)</p> <p>.Организует индивидуальную работу учащихся по написанию трехминутного эссе на тему «Влияние добычи природных ресурсов на экологию и окружающую среду»</p>	Приложение 1
39-40 мин	<p>Домашнее задание Рассмотреть презентационные слайды и составить задания по изученному материалу Рефлексия</p>	Презентация стикеры

<http://you-chelovek.ru>

По предложенной лестнице успеха учащийся выбирает свое понимание изученного материала на уроке

Дополнительная информация

Дифференциация – как Вы планируете оказать больше поддержки? Какие задачи Вы планируете поставить перед более способными учащимися?	Оценивание – как Вы планируете проверить уровень усвоения материала учащимися?	Межпредметные связи Здоровье и безопасность Применение ИКТ Ценности (воспитательный элемент)
Все учащиеся должны уметь: Большинство учащихся должны уметь: Некоторые учащиеся должны уметь:	На данном уроке представлены постоянные возможности оценки. Однако оценка здесь является скорее неформальной: преподаватель тщательно опрашивает учащихся путем постановки вопросов с тенденцией к усложнению, и пытается понять способности отдельных учащихся. Те этапы на уроке, в которых есть возможность для дифференциации и оценки способностей, выделены в плане <i>курсивом</i> .	Существует возможность расширить урок, предложив учащимся построить и интерпретировать кривые различных свойств с помощью динамических таблиц. Урок включает в себя работу в группах и расширенные дискуссии результатов с другими учащимися, что отражает ценности уважение чужого мнения и коммуникативные навыки . Есть много возможностей способствовать критическому мышлению в объяснении принципов, лежащих в основе наблюдений учащихся.
Рефлексия Были ли цели урока/цели	Используйте данный раздел для рефлексии урока. Ответьте на вопросы о Вашем уроке из левой колонки.	

обучения реалистичными? Что учащиеся выучили сегодня? Какая атмосфера царила в классе? Сработала ли дифференциация, проводимая мной? Уложился(лась) ли я в сроки? Какие отступления были от плана урока и почему?

Музейный урок.

Аубакирова Лаззат Ерденовна
учитель казахского языка и литературы
КГУ «Средняя школа №43 имени Габита Мусрепова»

Тема урока: Наша Родина –Северный Казахстан.

Цель: Расширить представление о понятиях «Родина», «Малая Родина», воспитание патриотизма, формирование духовно-нравственного подрастающего поколения, расширить кругозор учащиеся, углубить знания о достижениях Северного Казахстана.

Задачи:

1. Развивать интерес к изучению истории своей малой Родины, используя материалы экспозиций музея.
2. Способствовать формированию исторического мировоззрения, ораторского искусства.
3. Воспитывать чувство любви патриотизма к родному краю.

Ожидаемые результаты:

Проводимая работа позволит:

- приобщить учащихся к истории своего родного края, познакомить с достижениями Северного региона;
- привить учащимся умение самостоятельно добывать необходимые знания из самых различных источников;
- усилить интерес к историко-краеведческому музею и его деятельности;
- сформировать чувство любви патриотизма к родному краю.

Материалы и оборудование: Интерактивная доска, видеорепортаж, инфографика Северо-Казахстанская область (видеоролик), Родная сторона (К. Бламбаев, клип), Здравствуй, Петропавловск! (К. Бламбаев, клип), карта, презентация.

Ссылки: Рабочая программа по факультативному курсу «Краеведение», интернет ресурсы , специальный репортаж «Достижение СКО [youtube.com>watch? i9QtkqKqzI](https://www.youtube.com/watch?v=i9QtkqKqzI)»

Форма проведения: музейный урок

Место проведения: историко- краеведческий музей

Методы и приемы: погружение в прошлое, беседа, демонстрация, игра.

План:

1. Оргмомент.
2. Погружение в музейный урок.
3. Основная часть – виртуальное путешествие, экскурсия по музею.
4. Практическая часть.
5. Подведение итогов

Карта урока

Этапы урока	Действия учителя	Деятельность обучающихся	УУД
I. Организационный момент (1-2 мин.)	Приглашает к работе. Определяет роли участников урока.	Определяют свое место в музейной комнате	Коммуникативные: интегрироваться в группу сверстников и строить продуктивное взаимодействие и сотрудничество со сверстниками.
II Погружение в музейный урок (4 мин)	Постановка задачи- определить тему и цель музейного урока.	Работа со стихами А.Жигулина	Познавательные : определение темы и выдвижение цели.,
III. Основная часть- виртуальное путешествие (30 мин.)	Регулирует очередность выступлений экскурсоводов	Работают с Музей-ными экспонатами, слушают выступления экскурсоводов	Коммуникативные: сотрудничество с учителем и сверстниками.
IV Практическая игра вая часть. (4 мин)	Предлагает учащимся определить на карте : места гибели наших земляков и прикрепите звёздочку с именем героя на карте	Учащиеся располагают звёздочки на местах гибели наших земляков	Регулятивные: <ul style="list-style-type: none"> • запоминать и удерживать информацию, • выполнять действие по заданному образцу, правилу; • начинать и заканчивать действие в нужный момент. Коммуникативные: - прослушивание ответов своих товарищей, Личностные: саморегуляция, достижение
V. Подведение итогов музейного урока . (4 мин)	— Ребята вам понравилось выступление экскурсоводов? — Что вы узнали? — Из скольких разделов состоит экспозиция музея?	Выделение активных участников музейного урока	Коммуникативные: - умение выражать свои мысли; - владение монологической и диалогической формами речи.

	<p>И в заключении урока «Здравствуй, Петро-павловск! »(К. Бламба-ев, клип) Рефлексия. - Сегодня я узнал.... Я понял, что.... Я почув- ствовал, что.... Меня удивило...</p>		
--	---	--	--

Ход урока

1. Организационный момент

Дети входят в музей под музыку. (видеоклип « Родная сторона» К. Бламбаев)

Вступительное слово учителя

Здравствуй, ребята! Рада приветствовать вас в стенах нашего музея.

*- О, Родина! В неярком блеске Я взором трепетным ловлю Твои проселки,
перелески –*

Все, что без памяти люблю. А. Жигулин

- Неслучайно наш урок начат четверостишием Анатолия Жигулина о родине, так как наш урок посвящен малой родине, - родному краю.

Каждый человек должен знать о том месте, где он родился, живёт. В большой стране у каждого человека есть маленький уголок — деревня, улица, дом, где он родился. Это его маленькая родина. А из множества таких маленьких родных уголков и состоит наша общая великая Родина.

...Родина начинается на пороге твоего дома. Она огромна и прекрасна. Родина всегда с тобой, где бы ты не жил. И у каждого она одна. Как мама.

Мы любим Родину. А любить Родину — значит жить с нею одной жизнью.

В нашем краеведческом музее собрано много материала об истории нашего региона.

Моими помощниками будут экскурсоводы –ученики и экскурсоводы музея.

Экскурсоводы познакомят вас с историей нашей области, Северный Казахстан в годы Великой Отечественной войны и послевоенные годы и достижениями Северо-Казахстанской области.

1. История возникновения Северо-Казахстанской области
2. «Они защищали Родину»
3. «Послевоенные годы. Эпоха целины»
4. «На пути к процветанию»
5. Почетные граждане СКО.

2. Актуализация знаний. Выступления экскурсоводов

1. История возникновения Северо-Казахстанской области.

....Уверен, что Северо-Казахстанская область имеет большой потенциал и способна воплотить в жизнь самые смелые начинания. Уже сегодня ваша область – один из наиболее динамично развивающихся регионов страны.
Президент Республики Казахстан Нурсултан НАЗАРБАЕВ.

Информация об области (интернет ресурс)

Инфографика Северо-Казахстанская область(Северные ворота Казахстана) (видеоролик)

2. Сообщение экскурсоводов «Они защищали Родину

Практическая игровая часть

Учитель: Перед вами подборка документов. Используя их, определите места гибели наших земляков и прикрепите звёздочку с именем героя на карте «Великая Отечественная война».

3. Сообщение экскурсовода. «Послевоенные годы. Эпоха целины»

4. Сообщение экскурсовода музея «На пути к процветанию»

5. Сообщение экскурсовода-учащиеся. «Почетные граждане »

VII. Подведение итогов занятия.

- Ребята вам понравилось выступление экскурсоводов
- Что вы узнали?
- Из сколько разделов состоит экспозиция музея?

И в заключении урока «Здравствуй, Петропавловск! »(К. Бламбаев, клип) Казахстан, Родина, Северный Казахстан. Петропавловск. Родная сторона. Такие до боли родные слова. Жизнь разбрасывает людей во многие уголки Земли. Но где-бы мы ни были, наш родной город всегда будет для нас тем светлым огоньком, который будет своим ярким светом звать нас в родные края. Недаром говорят: «Где родился, там и пригодился». Историю своей страны и своего народа должен знать любой уважающий себя человек, любой гражданин Казахстана.

VIII. Рефлексия.

Сегодня я узнал....

Я понял, что....

Я почувствовал, что.... Меня удивило....

IX. Домашнее задание.

Чем вы гордитесь в своём родном городе? (рисунок, фотографии, рассказ, стихотворение.)

Наименование проекта: «Өлке мақтаншы» / «Гордость края»

Организатор: Государственный историкокультурный заповедник-музей «Иссык»

Место проведения: Государственный историкокультурный заповедник-музей «Иссык»

Уровень: местный, районный, областной, республиканский.

Время проведения: февраль-май 2018 г.

Дата выставки: 18 мая 2018 г.

Концепция

Президент Нурсултан Назарбаев в программе «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» призвал обратить внимание на людей, которые внесли достойный вклад в развитие страны, на историю их успеха, «создать новую мультимедийную площадку информационной поддержки и популяризации наших выдающихся современников». В рамках реализации Президент предложил выявить 100 новых имен, которые стали бы примером для подрастающего поколения. Проект «100 новых лиц Казахстана» был запущен, а 1 декабря 2017 года ко Дню Первого Президента РК были подведены итоги. С этого времени начались работы по популяризации победителей голосования, про них будут сняты телевизионные программы и написаны статьи, что должно мотивировать других граждан также добиваться лучших результатов в своей деятельности. Взяв за основу идею этого проекта Государственный историкокультурный заповедник-музей «Иссык» инициирует среди местного населения, студентов и школьников свой проект – «Өлке мақтаншы» / «Гордость края»

Отмечая важную имиджевую роль денег и марок, можно сожалеть о том, что невозможно увидеть на государственных марках, банкнотах и монетах все те личности или исторические места, которые имеют значение для местной истории. Основная **идея проекта** заключается в том, чтобы сделать «невозможное возможным» – участникам проекта предлагается «создать» (разработать дизайн) местных гипотетических (мнимых) денег, и уже на них разместить все знаковые, по их мнению, личности или объекты, ставшие гордостью села, города, района, родного края. Работы, отобранные на конкурсной основе, будут представлены на итоговой выставке в заповедник-музее «Иссык».

Масштаб реализации проекта может стать республиканским в случае, если к нему присоединятся в качестве местных организаторов музеи или школы. На основе выбора местных жителей они могут организовать свою выставку и лучшие работы предоставить на итоговую выставку в заповедник-музей «Иссык».

В результате проведения выставки выдающиеся современники каждого региона, которые трудились в эпоху Независимости, станут известными и узнаваемыми. Будут выбраны самые лучшие работы, авторы которых будут награждены дипломами заповедника-музея и памятными подарками, также лучшие работы будут опубликованы на страницах периодической печати. Во

время выставки заповедникмузей «Иссык» будет размещать все работы участников проекта на своём интернетсайте и страницах в социальных сетях.

Для создания тематической атмосферы проекта сотрудники заповедникамузея «Иссык» со своей стороны подготовят и проведут несколько лекций.

Цель проекта:

Актуализация и музеефикация современной истории края периода Независимости

Задачи проекта:

Социальные:

- пробудить интерес местных жителей к истории своего края и к выдающимся современникам, продвижение историй успеха местных жителей, обратить внимание молодежи на достойные примеры для подражания;
- способствуя воспитанию бережного отношения к окружающей среде, предложить местным жителям проявить личностный взгляд на историю края – самостоятельно выбрать известную личность или объект родного края, изображение которых они хотели бы разместить на местных денежных знаках (или в музейной экспозиции);

Методологические:

- способствовать улучшению методических программ и преподавания региональной части школьного курса «Краеведение»;
- зафиксировать для дальнейшей музеефикации своеобразный «срез» актуальной истории края.

История вопроса и обоснование проекта

Каждый народ гордится своими выдающимися гражданами, в том числе учеными и изобретателями, которые внесли вклад в развитие мировой цивилизации. Одним из видов работ по их популяризации является изображение портретов известных людей на денежных монетах или банкнотах. [1, 10 стр. Лица на банкноте. По материалам российской прессы. Газета «ОН»]. Например, на 100 долларовой купюре США изображен Бенжамин Франклин, на юане КНР Мао Цзэдун.

В Казахстане в первые годы Независимости были выпущены банкноты от 1 тенге до 5000 тенге, на которых были изображены виды Кокшетау, Мавзолей Ходжа Ахмета Яссауи, петроглифы Мангистау. Среди известных личностей, изображенных на лицевой стороне банкнот – «второй учитель мира» Абу Насыр альФараби (1, 200, 500, 1000, 2000, 5000 тг.), акын – С.Арунулы (3 тг.), Хан Абылай (100 тг.), ученый Ш.Уалиханов (10 тг.) и другие.

Изображения известных личностей на банкнотах или монетах являются символом времени, в котором они жили. Исторические события, связанные с ними, их общественная или политическая деятельность, рассматриваются как иллюстрация той эпохи. К примеру, на древних монетах можно увидеть изображение целой галереи исторических личностей, различных памятников,

мифологических сюжетов и бытовых сцен. Идея и смысл изображений и надписей, наименования и даты, встречающиеся на металлических монетах, материал и техника изготовления, вес, как элемент метрологии – это бесценный материал для изучения экономической и политической истории народа, его материальной, духовной культуры.

Следовательно, если рассматривать нумизматические экспонаты в качестве источника, то они могут стать основой изучения этногенетических, этнических, этнокультурных, этнополитических, этноэкономических процессов. [2, б. Н.Алімбай. Баға жетпес мәдени құндылық, әрі тарихи тұңғық дереккөздері (алғы сөз). // Қазақстанның нумизматикалық мұрасы. ҚР ОММ. – Алматы, 2008. 6 б. – 87 б].

В истории человечества вначале в качестве денег выступали обычные орудия труда (мотыга, топор), позже каменные (камень, ракушка), монеты из цветного металла (золото, серебро, бронза, медь – динар, дирхем, фельс) стали широко использоваться при куплепродаже. На металлических монетах, обычно круглой формы, были выбиты изображения правителей, их имена, название дворца, где чеканились монеты и даты изготовления. В Древнем Риме была в обращении монета с изображением богини Юноны. Повидимому, и она имела непосредственное отношение к истории римской империи.

В настоящее время выпускают памятные монеты с изображением исторических событий, памятников культуры, культурных мероприятий, известных деятелей, спортивных достижений, выпускаются юбилейные монеты. Эти монеты, своего рода, «представители» своего народа, своей исторической эпохи. [Н.Базылхан. Нумизматические артефакты Казахстана (На материалах нумизматических коллекции ЦГМ РК)]. Национальный банк РК в 2004 год ко дню национальной валюты выпустил серию монет «Золото номадов». В их дизайне были использованы изображения золотых изделий кочевников, найденных при археологических раскопках на территории Казахстана. В том числе и находок из кургана Иссык, бляхи-накладки с одежды «Золотого человека» и изображение его перстня. Монеты изготовлены с применением технологии нанесения на поверхность позолоты. Монеты этой серии представлены в экспозиции заповедника-музея «Иссык».

Одно из направлений проекта будет посвящено созданию дизайна марок. Потому как, государство рассматривает национальную (почтовую) марку в качестве бренда наряду с деньгами.

В период обретения Независимости стали выпускаться и первые национальные марки, изображавшие предметы национальной гордости и ценные экспонаты. В 1992 году первой национальной маркой Независимого Казахстана стала марка «Алтын адам» с изображением реконструкции «Золотого человека». В 1996 году шведская художница *Анна Химмельстран*, приехав в Казахстан, нанесла на национальные марки портреты неизвестных казахских женщин. На итоговой выставке будут экспонироваться и работы *Анны Химмельстран*. Так посетители познакомятся с образами неизвестных казахских девушек. А может, наоборот, они увидят знакомые образы? Для реализации этого направления проекта будут приглашены к участию студенты

Казахской национальной художественной академии им. Т.К. Жургенова, студенты КазГАСА, Есикского гуманитарноэкономического колледжа. Они выберут среди представителей творческих профессий достойных и сделают дизайн марки или банкноты с их изображением, тем самым смогут популяризировать профессионалов своего профиля (например, на одной из швейцарских банкнот изображен современный художник).

Мы знаем немало людей, которые внесли свой весомый вклад в становление и развитие современного Казахстана. Одним из них был археолог Бекмуханбет Нурмуханбетов (Бекената). Почетный гражданин Енбекшиказахского района, он один из первооткрывателей «Золотого человека», ставшего символом Независимости Казахстана.

В рамках проекта посетители познакомятся с биографией археолога, с его деятельностью, узнают историю открытия «Золотого человека». Все это реализуется через знакомство с экспозицией и изданиями заповедникамузея. Рассматривается возможность проведения в местных образовательных учреждениях выездных музейных уроков об археологе и его вкладе в историю страны. Участники проекта должны будут выявить имена подобных ему людей, которые своим трудом заслужили честь народа, а также места истории и культуры, ставшие гордостью края.

Таким образом, если проект «Сакральная карта Казахстана», как часть программы «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания», нацелен на выявление сакральных мест, и это один из факторов духовного возрождения, то проект «Өлке мақтанышы» может стать основой формирования местных духовных сокровищниц для будущих поколений, за счет инициативы представителей нынешнего поколения и музеев.

Проект «Гордость края» состоит из двух частей – **конкурса** с целью сбора работ и **выставки** с целью их презентации.

Реализация будет проходить в несколько этапов:

Первый этап: объявление о конкурсе, чтение лекций, проведение разъяснительной работы – **январь-февраль**.

Второй этап: регистрация участников конкурса, прием заявок и материалов – **февраль апрель**.

Третий этап: рассмотрение и оценивание предоставленных работ, подведение итогов, выявление победителей – **апрель**.

Четвертый этап: подготовка и проведение выставки – **1–18 мая**

Круг объектов и личностей, изображения которых выбираются для размещения на работах участников конкурса:

6. исторические объекты – архитектурные или археологические памятники;
7. памятники природы;
8. ландшафтные памятники;
9. местные памятные места;
10. личности периода Независимости.

Условия конкурса.

В проекте может принять участие любой желающий.

В оргкомитет конкурса должны быть предоставлены:

– краткая информация о выбранной личности или объекте. В информации необходимо указать: а) наименование выбранного объекта, его краткую историю и историческую ценность; б) фамилию, имя и отчество, краткую биографию и успехи, особенный вклад выбранной личности (главный критерий – показать вклад человека в развитие родного края в годы Независимости). При этом в описании должно присутствовать мнение автора, личная позиция и отношение к главному герою своей работы;

– фото или рисунки дизайна созданных местных денег или марок с изображениями выбранных личностей или объектов (техника изображения (рисунок, коллаж и т.п.) используется на усмотрение автора работы).

Заявки и материалы принимаются в электронном виде по адресам baikau_issyk@inbox.ru, klio_7@mail.ru, или непосредственно в заповеднике-музее. При необходимости возможны консультации сотрудников заповедника-музея.

Сроки подачи заявок и приём материалов – с 1го марта до 20го апреля.

Итоговая выставка – 18 мая 2018 г.

Тематические лекции, проводимые в рамках проекта:

5. Деньги в экспозиции заповедникамузея «Иссык» – Г.Ш. Файзуллина, А.Ж. Амаргазиева

6. Первая марка Независимого Казахстана – Е.А. Джасыбаев, А.Ж. Амаргазиева, Ж. Курбанали

7. История открытия «Золотого человека» и символ Независимости. – А.Ж. Амаргазиева.

8. «Абыз ата» (о Б.Нурмуханбетове) – Ж. Курбанали

Учителя школ, сотрудники музеев могут предлагать и проводить свои тематические лекции.

Содержание

Введение	143
1 Краеведение. Социокультурный феномен.....	145
2 Особенности ведения предмета«Өлкетану»: основа культурно-генетического кода» в 5-7 классах общеобразовательной школы	161
3. Методические рекомендации по организации уроков краеведения в учреждениях культуры.....	199
Заключение	238
Список использованной литературы	240
Приложение	242

**«Өлкетану»: мәдени –генетикалық кодтың негізі
(мәдени мекемелердегі өлкетану сабақтары) (5-7 сыныптар)
пәнін жүргізу бойынша әдістемелік ұсынымдамалары**

**Методические рекомендации
по ведению предмета «Өлкетану»: основа культурно-генетического кода»
(уроки краеведения в учреждениях культуры) (5-7 классы)**

Басуға 15.06.2018 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/16.
Қағазы офсеттік. Офсеттік басылыс.
Қаріп түрі «Times New Roman». Шартты баспа табағы 16

Подписано в печать 15.06.2018 г. Формат 60×84 1/16.
Бумага офсетная. Печать офсетная.
Шрифт Times New Roman. Усл. п.л. 16